

Fäboden som politiskt rum

Att vara fäbodbrukare i den gemensamma jordbrukspolitiken

Camilla Eriksson

*Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap
Institutionen för stad och land
Uppsala*

Doktorsavhandling
Sveriges Lantbruksuniversitet
Uppsala 2013

Acta Universitatis agriculturae Sueciae

2013:25

Framsida: Bilden har arrangerats av Föreningen Sveriges Fåbodbrukare i syfte att visa att nutida fåbodbruk är ett jordbrukssystem baserat på såväl traditioner som modern teknik. Samma bild har använts på framsidan av omslaget, vars baksida pryds av en bild av rödkullor under buföring från byn Dådran till fåboden Prästbodarna i Rättviks kommun 29 maj 2010.

Foto framsida: Lars Dahlström; omslagets baksida: författaren

ISSN 1652-6880

ISBN Tryckt version 978-91-576-7788-4

ISBN Elektronisk version 978-91-576-7789-1

© 2013 Camilla Eriksson, Uppsala

Tryck: SLU Service/Repro, Uppsala 2013

Fäboden som politiskt rum: att vara fäbodbrukare i den gemensamma jordbrukspolitiken

Abstract

EU:s jordbrukspolitik har omvandlats under det senaste decenniet. Nya målsättningar om att skydda ”höga natur- och kulturvärden” samt ”traditionella landskap” har satt fokus på andra typer av lantbruk än de jordbrukspolitiken tidigare har gynnat. Ett exempel är det svenska fäbodbruket som nu för första gången får särskilda jordbrukspolitiska stöd. Idag finns ett par hundra fäbodbrukare i norra Svealand och nedre Norrland som håller kor, får och getter, ofta lantraser, på fritt utmarksbete. Djuren betar på skogsmark eller i fjällmiljö och kommer självmant hem på nätterna för att stallas och i förekommande fall mjölkas. Utmarken delas med björnar och vargar, dock inte utan konflikter. I avhandlingen kombineras textanalys och etnografiskt fältarbete i en policyantropologisk analys av vad som händer när fäbodarna inkluderas i politiken.

Jordbruksverkets utformning av EU-stöd till fäbodor påverkar hur fäbodor brukas. Stödets utformning visar dock på motsättningar mellan förvaltningsapparaten som har makt att definiera vad traditionella fäbodor och höga natur- och kulturvärden på fäbodor är, och de fäbodbrukare som ska förverkliga intentionerna. Dessa motsättningar har gett upphov till en strid om tolkningsföreträde och en ständigt pågående förhandlingsprocess om vilka praktiker som har högst värde, vilket i avhandlingen benämns fäbodens *politiska rum*. Där ingår inte enbart de frågor som är aktuella idag utan också de historiska institutionella arrangemang som påverkar aktörernas möjlighet att göra sin röst hörd.

Det är inte enbart Jordbruksverkets föreskrifter som avgör vad den nya jordbrukspolitiken kommer att resultera i. Länsstyrelsernas uttolkning av föreskrifterna, avgör i praktiken hur politiken genomförs. Fäbodbrukarna är dock inte intentionslösa brickor i det här spelet, utan har egen agens och möjligheter att handla utifrån egna intentioner och problemdefinitioner. Fäbodföreningar och andra organisationer spelar en viktig roll som förmedlare av och uttolkare av såväl myndigheternas anvisningar som brukarnas egna handlingsvägar. De ständigt pågående förhandlingsprocesserna kommer att avgöra hur framtidens fäbodbruk, och i förlängningen även hur framtidens lantbruk, kommer att bedrivas.

Nyckelord: GJP, jordbrukspolitik, miljöpolitik, rovdjurspolitik, policyantropologi, fäbodbruk, förvaltningsforskning, landsbygdsprogrammet, kulturarv, naturarv, lantraser

Författarens adress: Camilla Eriksson, SLU, Institutionen för stad och land
Box 7012, 750 07 Uppsala, Sverige.
E-mail: camilla.eriksson@slu.se

The Summer Farm as a Political Space: Being a Summer Farmer in the Common Agricultural Policy

Abstract

The EU's Common Agricultural Policy (CAP) has been reformed during the last decade. New goals on "high natural and cultural values" and "traditional landscapes" have put focus on other types of farms than those previously encouraged by the CAP. One example is the Swedish summer farms who for the first time have been assigned specific supports. In northern Sweden, a couple of hundred summer farmers keep cows, sheep and goats, often traditional breeds, on free range grazing on the outlands. The animals graze on mountainous or forested land and return to the summer farms at night to be stabled and milked. They co-exist with bears and wolves, although not without conflicts. In this thesis text analysis and ethnographic fieldwork is combined in a policy anthropological analysis of what is happening as summer farms are included in agricultural policies.

The way in which the Swedish Agricultural Board is applying CAP supports to summer farmers uncovers contradictions between the authorities who have the power to define what is to be considered to be traditional summer farms and high natural and cultural values on summer farms, and summer farmers who are expected to achieve the intentions of these goals. These contradictions have given rise to a political struggle of different interpretations and an on-going negotiation of what practices are most highly valued, which in the thesis is referred to as the *political space* of the summer farm. Not only issues that are topical today are included but also historical institutional arrangements that have affected actors' opportunities to have their voice heard.

It is not only the definitions made by the Agricultural Board that determines what the new CAP will result in. The interpretations made by the County Administrative Boards decide how the policies are carried out. As important is the agency and ability of summer farmer's to act based on own their intentions and viewpoints. Summer farm associations and other organisations play an important role as mediators and interpreters of information. These on-going negotiations will affect how summer farming, and ultimately farming in general, will be carried out in the future.

Keywords: CAP, agricultural policy, environmental politics, predator politics, policy anthropology, summer farming, public policy research, the Rural Development Programme, cultural heritage, natural heritage, traditional breeds

Author's address: Camilla Eriksson, SLU, Department of Urban and Rural Development, P.O. Box 7012, SE-750 07 Uppsala, Sweden

E-mail: camilla.eriksson@slu.se

Tillägnan

Till min farmor Gertrud. Och alla andra kloka och kluriga tanter utan vilka vi inte skulle kunna förstå hur flyktigt det som anses förnuftigt just nu faktiskt är.

Innehåll

Figurer
Illustrationer
Akronymer
Ordlista
Förord och tack

1	”Höga naturvärden och traditionella landskap” – fåbodarna tar plats i den gemensamma jordbrukspolitiken	23
	Fåbodarna som ett fönster in till EU:s jordbrukspolitik	23
	Den gemensamma jordbrukspolitiken under omvandling	25
	Syfte och frågor	27
	Om anonymisering	28
	Disposition	29
	Om att välja fåbodbruk som exempel	31
	Vad var fåbodbruk?	31
	Fåbodromantiken	34
	Konsumtion av fåbodarna	35
	Vad är fåbodbruk idag?	38
	Intresset för fåbodbruk idag	43
	Begrepp att tänka med	47
	Diskurser och översättare	49
	Policyprocess och politiskt rum	51
	Politiska teknologier: nyckelbegrepp och experter	52
	Subjektpositioner	53
	Tillvägagångssätt	54
	Aktörer	55
	Material	57
	Reflektioner kring min och SLU:s roll under fältarbetet	60
2	1900-talets utmarkspolitik: från produktions- till konsumtionslandskap	65
	Efterkrigstidens jordbruks- och livsmedelspolitik	65
	Landsbygdsbefolkningen blir företagare	67
	Skogen blir timmer	69
	Skogsbete ersätts av kulturbete	71
	Mejeriindustrin ersätter fåbodarna	72

Vad gör en bra ko?	75
Vad hände med fåbodarna när det "konventionella jordbruket" blev norm?	79
Utmarken blir turisternas och rovdjurens vildmark	81
Kritiken mot dagens rovdjursförvaltning	83
Om föreslagna lösningar på rovdjursstörningar	85
Rovdjursturism och natursyn	86
Gör sig Norrland bäst som vildmark?	89
"Återförvilda Europa!"	90
Jordbruket omvärderas igen: naturvårds- och bevarandepolitik	93
Reformeringen av den gemensamma jordbrukspolitiken	95
Dagens stödformer: gårdsstöd och landsbygdsprogram med miljöersättningar	96
Senmodern politik: unicitet och tradition	98
Konventionen om biologisk mångfald och artikel 8j	100
Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket	101

3 Fåbodbetesersättning – bara till traditionella fåboddar? 107

Fåbodbruket i landsbygdsprogrammet	107
Fåbodbetesstöd – på vilka villkor?	108
Fåbodbetesstödet och miljönyttan	111
Halveringen av fåbodbetesstödet	113
Ska stöd ges för beteseffekter eller upprätthållande av kulturarv?	114
Länsstyrelsens tolkning av regelverket	117
Länsstyrelsens organisation spelar roll	118
Vad får bli kulturresevat?	120
Klassificering av fåboddar	123
Vad är en traditionell fåbod?	125
Ett fall som markerar gränsen	125
Fåbodbrukarnas handlingsutrymme	129
Stödformen "utvald miljö" ger tjänstemännen handlingsutrymme	132
Rumänska Maramureş som en spegling av ett svenskt "förr"	134
Rumänska tankeställare för svensk naturvård	136
Fåbodmötet i Gävle	138
Naturvårdare eller traditionella fåbodbrukare	142

4 Att vara fåbodbrukare 147

Gröna vågare och sjätte generationens brukare	147
Hur kan man lära sig att vara fåbodbrukare?	148
Att investera eller inte	150
Man måste vara två	151
Produktion av mjölk, kött, naturvärden, kulturarv och upplevelser	152
Mjölknings på fåbod symboliskt laddat	153
Att starta gårdsmejeri	153
Hur kan man lära sig att vara gårdsmejerist?	155
Att försöka ursprungsmärka	156
Vit och röd getost på fjällägenheter	159
Relationen mellan kor, fåbodbrukare och rovdjur	161
- Vill ni vara med på morgonmjölkningsen?	161
Att vara beroende av att korna sköter sig	163
Att uppleva en rovdjursattack	166
På vilka sätt orsakar rovdjuren problem?	168
Länsstyrelsen som rådgivare och som "trottoarnötare" som lägger sig i	169
Vad är det att vara fåbodbrukare?	172

5 Fäbodrörelsens kamp om tolkningsföreträde 177

Fäbodföreningarnas utmärk	177
"inga rovdjur i fäbodskogen tack!"	179
Vem kan tala för djurens räkning?	183
"Jag vill inte att de bara ska stå och titta när jag går på dass"	187
"När vi fick fäbodbetesstödet fick vi kniven mellan revbenen"	191
Tradition och äkthet omsätts till pengar på fäbodarna	193
Halveringen av fäbodbetesstödet och ryktesspridningen	194
Fäbodrörelsen mobiliserar	196
Betydelsen av nätverkande	197
Fäbodföreningarnas strategier	199
"om vi ändå vore en etnisk grupp..."	201
Fjällkon som ursprungsbefolkning?	203
Småbrukarseminariet i Sibiu	206
Bland herdar i Maramureş	207
Småbrukarseminarium utan småbrukare	209
Det svenska fäbodbruket som europeisk transhumans	210

6 Fäbodens politiska rum 215

Policyprocessen skapar förutsättningar för framtidens fäbodbruk	215
Jordbruksverkets fokus på mätbarhet	216
Om länsstyrelsens handlingsutrymme	218
Om fäbodbrukares handlingsutrymme	220
Fäbodens politiska rum: ingen enhetlig diskurs	221
Varför bevara fäbodbruk?	224
När var "förr"?	225
Bevarandet en del av moderniteten	227
Fäbodarna som konsumtionsvara och vikten av att vara äkta	229
Fäbodarna som natur- och kulturvård, lantbruk eller upplevelseekonomi	231
Fäbodens plats: vad spelar historien för roll?	233
Hur kan vi förstå den nya gemensamma jordbrukspolitiken?	235
Den döende landsbygden	237
Är dagens natur- och kulturvården "Fattigsveriges" rester?	238
Lantbrukets nya uppdrag – får fäbodarna vara med?	241

Referenser 245

Sammanfattning	257
Summary	267

Figurer

Figur 1. Fäbodtur med häst och vagn	39
Figur 2. Antal och fördelning av fäbodan i bruk i Sverige 2012	41
Figur 3. Levande fäbodan: motsägelsefulla budskap	45
Figur 4. Aktörerna	56
Figur 5. Sammanställning av skrivelser och tidskrifter från olika aktörer	59
Figur 6. "Där naturen tar hand om sig själv"	91
Figur 7. "Vi ämnar bevisa att vildmarken är en affärsmöjlighet"	91
Figur 8. Mål och perspektiv inom natur- och kulturvården	104
Figur 9. Djurenheter (de)	109
Figur 10. Fäbodbetesstöd	110
Figur 11. Jämförelse av stödets storlek	116
Figur 12. Klassificering av driftsform vid Dalarnas levande fäbodan	123
Figur 13. Producent av öppna landskap	131
Figur 14. Gruppdiskussion om hur fäbodstöden bör utformas	141
Figur 15. Gemensam insändare om rovdjurssituationen	181
Figur 16. FSF:s nätverk	198
Figur 17. Politiskt tal om artikel 8j och transhumans	205
Figur 18. "A-Europa" och "B-Europa"	240

Illustrationer

Kalvkram	21
Foto: Erika Sigvardsdotter	
Fika framdukat på fåboden	22
Foto: författaren	
Rödkullan Blomma	63
Foto: författaren	
Dags att skörda	64
Foto: Pauline Palmcrantz	
Landskapsvy i Maramureş	105
Foto: författaren	
Med häst och vagn i Maramureş	106
Foto: författaren	
Mjölkning i fjöset	145
Foto: författaren	
Buster klövjad för buföring	146
Foto: Pauline Palmcrantz	
Getter med utsikt	175
Foto: författaren	
Snöprinsessan kesar på fåboden	176
Foto: Pauline Palmcrantz	
Blomma leder korna hem till fjäset	213
Foto: Pauline Palmcrantz	
Fåbod i Maramureş	214
Foto: författaren	
Efterbete på fåbodvallen	255
Foto: Pauline Palmcrantz	
Utmarksbete	256
Foto: författaren	

Akronymer

FSF	Föreningen Sveriges Fäbodbrukare
GFF	Gävleborgs fäbodförening
DFBF	Dalarnas fäbodbrukarförening
VSBF	Värmlands Säterbrukarförening
LRF	Lantbrukarnas Riksförbund
EFNCP	<i>European Forum on Nature Conservation and Pastoralism</i>
SJV	Statens Jordbruksverk
SLU	Sveriges Lantbruksuniversitet
CBM	Centrum för biologisk mångfald, vid SLU och Uppsala universitet.
NapteK	Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald, samordnas av CBM.

Ordlista

<i>Fäbodbruk</i>	Idag avser fäbodbruk en driftform där utmark används för bete till husdjur, främst nöt, får och getter under sommaren. I regel men inte alltid betas utmarken fritt. Det finns också fäbodbruk med storchägn men det är mindre vanligt.
<i>Fäbodbrukare</i>	Lantbrukare som brukar en fäbod under sommarmånaderna.
<i>Fäbodstuga</i>	Historiskt har fäbodbruket sin uppkomst i att utmarksbetet ägde rum så långt från hemgården att det var nödvändigt att uppföra stugor att bo i.
<i>Fjös</i>	Vanlig benämning på en enklare ladugård där djuren tas in om natten på fäboden. Synonymt med <i>fähus</i> , <i>fäx</i> , <i>ffäs</i> och <i>fäjs</i> .
<i>Kokhus</i>	Vanlig benämning på en byggnad där mjölkprodukter som ost, mese och smör tillverkas på fäbodan. Synonymt med <i>mjölkbod</i> och <i>eldhus</i> .
<i>Fäbodvall</i>	Fäbodvallen är den öppna vall där fäbodbebyggelsen uppförts, som historiskt har använts som åker- eller betesmark. Används dock ibland synonymt med <i>fäbodställe</i> .
<i>Fäbodställe</i>	Används oftast för större fäbodvallar som använts gemensamt av flera hushåll, se <i>fäbodvall</i> .
<i>Fäbod</i>	Används vanligtvis som samlingsbegrepp för de delord som redogörs ovan, med ”att vara i fäboden” eller att säga ”han har fäbod” menas att vistas på en fäbodvall och driva fäbodbruk.
<i>Fäbodskog</i>	Term som används av olika aktörer antingen för skog som är märkbart påverkad av skogsbete, alternativt för att markera att skogen tillhör fäbodbruket (och inte konkurrerande aktörer).
<i>Hemgård</i>	Den gård som är fäbodbrukets egentliga bas, det vill säga där fäbodbrukaren bor och har sina djur under höst, vinter och vår.

<i>Buföra</i>	Att föra djuren till fåboden under våren kallas för att buföra. Historiskt har djuren buförts till fots, idag är det vanligt att transportera djuren i djurtransport.
<i>Skällko</i>	Fåbodbrukare sätter ibland en skälla på den ko som är ledare för flocken, vilken då kallas skällko.
<i>Gammelost</i>	En ost som blev till efter att separatorn uppfanns och började användas på fåboddar. Gammelosten är gjort på "blåmjölken" som återstår efter att grädden separerats från mjölken. Den har därmed mycket låg fetthalt. Gammelost lagras vanligtvis i minst ett halvår i jordkällare varifrån den får ett karaktäristiskt mögel.
<i>Mese</i>	Messmör och mesost kokas på vassla av ko- eller getmjölk. Den har en brunaktig färg och sötaktig smak som kommer av att vasslen kokas så länge att mjölsockret kristalliserar.
<i>Utmark</i>	Samlingsnamn för marken utanför inägomarken, det vill säga den odlade marken.
<i>Fritt bete</i>	Innebär att djuren inte är inhägnade utan själva söker bete i utmarken. Fritt bete är i Sverige inte unikt för fåbodbruk utan bedrivs också inom renskötsel, fjälljordbruk och fjällägenheter. Används synonymt med <i>utmarksbete</i> .
<i>Naturbete</i>	Bete på mark med naturlig gräsväxt som inte sås eller plöjs.
<i>Kulturbete</i>	Bete på kultiverad mark som plöjts och/eller såtts för att öka foderproduktionen.
<i>Skogsbete (1)</i>	När det historiska fåbodbruket beskrivs eller i gamla skrifter om fåbodbruk så används nästan alltid termen skogsbete. Fåbodbrukare själva säger ofta att djuren betar "på skogen".
<i>Skogsbete (2)</i>	En miljöersättning skapad av Jordbruksverket som ges till skogsmarkområden med höga naturvärden som skapats av beteshävd. Stödformen kan inte sökas av fåbodbrukare, som istället hänvisas till miljöersättningen fåbodbete.
<i>Fåbodbete</i>	En miljöersättning skapad av Jordbruksverkets för stöd till bete vid fåboddar. Troligen har ordet skapats för att särskilja det från miljöersättningen skogsbete.
<i>Utmarksbete</i>	Utmarksbete kan ske på fjäll- eller skogsmark, och används i avhandlingen synonymt med <i>fritt bete</i> .
<i>Fjällägenhet</i>	Benämningen fjällägenheter kom till på 1950-talet för gårdar uppförda ovan odlingsgränsen. Staten började köpa ut sådana gårdar från slutet av 1800-talet, efter vilket de har arrenderats ut till av länsstyrelsen godkända arrendatorer (Länsstyrelsen i Jämtland 2006a; Ds Jo 1980:2).

Förord och tack

Under några av mina besök på fåbodrar har jag dykt upp på stallbacken i guldfärgade remsandaler. Jag har visserligen haft gummistövlar liggandes i bilen, men ändå. Jag visste att jag äntrade en miljö där fåbodbrukaren är experten. Mina guldsandaler blev en symbol för det. Jag kunde nästintill ingenting om fåbodbruk när jag påbörjade detta avhandlingsarbete. Mina referensramar var en hopskarvning av erfarenheter av att ha studerat boskapshållande småbrukare i Kirgizistan och min egen uppväxt på landsbygden i södra Hälsingland. Tack till alla ni kunniga, pedagogiska och engagerade människor jag har träffat under mitt fältarbete som har gett mig den tid som behövts för att jag ska förstå. Jag hyser djup respekt för det hårda arbete med djurhållning, odling, skogsbruk och många gånger turistaktiviteter som småbruk med fåboddrift innebär och det politiska arbete för ett levande utmarksbruk som många dessutom engagerar sig i vid sidan av.

Merparten av mitt fältarbete har inte tillbringats på stallbacken utan i lokaler där guldsandalerna varit något mer ändamålsenliga. Ofta har mitt fältarbete bestått av att sitta med på möten i fåbodföreningar eller på länsstyrelsen och agerat flugan på väggen. Det är vad som har berättats för mig och vad som jag har tillåtits lyssna på som i mångt och mycket har avgjort vad som avhandlas här. Jag vill därför tacka er som låtit mig delta och lyssna till era informella samtal utan att kunna veta hur beskrivningarna av er i slutändan kommer att göras; för det krävs förtroende och mod. Några av er har varit särskilt viktiga och har också blivit mina vänner. Eftersom jag har valt att ge er fingerade namn i avhandlingen har jag valt att inte heller här tacka er vid eget namn. Men ni vet vilka ni är.

Jag är tacksam mot mina handledare Kjell Hansen och Anders Wästfelt. Jag har haft förmånen att ha handledare som jag har kunnat lita på och känt respekt för. Få saker är så avgörande under doktorandtiden som just det. Jag har alltid

fått hjälp och vägledning när den behövts, samtidigt som ni har gett mig frihet att själv utforska såväl empiriska som teoretiska frågor på egen hand. Tack också till Ann-Kristin Ekman för uppmuntran och entusiastiska tillrop under hela doktorandtiden! Vi beslutade tidigt att dina handledningsinsatser skulle koncentreras till arbetets slutskede. De kom att bestå av värdefulla läsningar av manuset och en fast hand genom slutfasens många byråkratiska kringelkrokar. Ett särskilt varmt tack till Ella Johansson som var slutseminarieopponent. Din skarpsinniga läsning och många kloka synpunkter på mitt manus har gjort avgörande skillnad.

Särskilt viktigt under doktorandtiden är alla samtal som leder arbetet framåt. Antingen genom att de motiverar, ger jämförelser eller en hjälp att få syn på vad man faktiskt kommit fram till. Naturligtvis sker många av dessa samtal inom ramen för kurser och seminarier som jag är tacksam för att ha getts möjlighet att delta i, särskilt inom ramen för forskarskolan *Nordliga landsbygder i omvandling* som utgjort en inspirerande forskningsmiljö. Men lika viktiga kan alla informella lunch- och fikaraster vara. Ett stort tack därför till *alla* mina kollegor på institutionen för stad och land och särskilt avdelningen för landsbygdsutveckling. Tack Örjan Bartholdson för en aldrig avtagande entusiasm. Du har introducerat mig för många spännande bekantskaper, varibland jag uppskattat figurer som Bourdieu och Sartre men du vet ju hur jag känner för Woody Allen. Kalle Lindholm för långa fikadiskussioner om norrländsk ekologisk praktik, hemvärnsövningar och mycket annat. Kaisa Raitio för diskussioner om skogsförvaltning och renskötsel, Emil Sandström för ett aldrig svikande förtroende och uppmuntran. Cecilia Waldenström, Seema Arora-Johnsson, Yvonne Gunnarsdotter, Lennart Salomonsson och Oscar Jansson för dussintals tips och rekommendationer om allt från intressanta teoretiker till var man hittar ekologiska produkter i Uppsala. Tack Elinor Carlbrand som kommit att bli så mycket mer än en kollega. Vi har delat nöjen, bekymmer och utmaningar som tjejvasan, militär exercis och fjällvandring. Tack Erik Westholm för spännande samtal och visioner om framtidens lantbruk – och framtida forskningsprojekt!

Naturligtvis har doktorandkollegorna varit viktiga. Tack Klara Jacobson som jag betraktar som ett regelmässigt föredöme för alla doktorander, Martin Paju, Andrew Butler och Camilo Calderon som antogs samtidigt som mig och som jag därmed har delat doktorandtillvarons mödor med. Patrik Cras, som delar min förtjusning för förvaltningsforskning och Andrea Petitt som delar min entusiasm för forskning om relationen mellan människa och djur.

Jag vill också särskilt tacka några personer utanför institutionens väggar som vid olika stadier av avhandlingsarbetet har bidragit med konstruktiva råd och tagit sig tid att diskutera olika problem med mig: Kenneth Olwig och Mats

Widgren för diskussioner om landskapsgeografi; Bengt-Erik Borgström för diskussioner om autenticitetsbegreppet (bland många andra begrepp!); Iréne Flygare för diskussioner om både rumänsk landskapsvård och svensk jordbrukspolitik. Med Peter Schlyter och Ingrid Stjernquist på institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi på Stockholms universitet har jag haft stimulerande samtal om fåbodbrukets roll i ett större landskapsekologiskt sammanhang. Ett särskilt tack också till Håkan Tunón, Marie Kvarnström, Anna Dahlström och Tommy Lennartsson på Centrum för Biologisk Mångfald på SLU vilka varit behjälpliga och delaktiga i många sammanhang kring avhandlingen. Stort tack till er för att ni har stått ut med att befinna er i någon slags limbo mellan att vara kollegor, informanter och kontaktförmedlare.

Det finns förstås också många personer och sammanhang som varit viktiga för mig från tiden innan jag påbörjade doktorandstudierna. Jag läste min grundutbildning i geografi vid Stockholms universitet. Carl Christiansson introducerade mig till forskningens och akademins värld och fick mig att tro på min förmåga att själv bli forskare. Av ekonomiska skäl blev det dock aldrig så att jag blev din "sista doktorand" Calle, och avhandlingen om Kirgizistans nya bönder är därför fortfarande oskriven. Anders Fridfeldt på institutionen för naturgeografi och kvartärgeologi vid Stockholms universitet var den som gav mig förtroendet att börja undervisa på universitetsnivå. Det kändes stort och viktigt. Det gör det förstås fortfarande. Tack till Lasse Westerberg, Mia Ryner, Anders Yrgård, Karin Ebert, Peter Kinlund och Marika Wennbom för att bara nämna några av de fina kollegor som förgyllde vardagen som adjunkt. Dit hörde även Moa Holmlund som blev en av mina bästa vänner. Jag vill också tacka Bo Lindensjö, Simon Birnbaum och Göran Sundström som genom intressanta seminarier vid statsvetenskapliga institutionen på Stockholms universitet öppnade mina ögon för policy och förvaltning som spännande forskningsfält.

Det finns också ett antal personer som har bidragit med material till denna avhandling, utöver alla de informanter som bidragit med information och erfarenheter. Jag tänker då särskilt på Paulina Rytkönen och Madeleine Bonow på Södertörns högskola som erbjöd mig att följa med på gemensamt fältarbete till Jämtland sommaren 2011 då vi intervjuade gårdsmejerister, bland dem ett antal fåbodbrukare. De intervjuerna och inte minst de upplevelser vi delade har varit viktiga för mig! Jag tänker också på Tina Wangenfors som arbetade tillsammans med mig inom ett projekt om fåbodbrukares synpunkter på landsbygdsprogrammet, finansierat av Länsstyrelsen i Dalarna. Tack för ditt viktiga arbete Tina!

För ekonomiska bidrag till mitt fältarbete tackar jag Margit Althins stipendiefond, Stiftelsen B. von Beskows fond samt stiftelsen Olof Ahlövs

fond som alla administreras av Kungliga Vetenskapsakademien för bidrag till fältarbetskostnader. Tack också Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi, SSAG, för resesbidrag till fältarbete. Tack Kerstin Nyström för korrekturläsning. På institutionen har min avdelningschef Eva Stephansson samt den administrativa och tekniska personalen, däribland Ann Djurberg, Petra Fabel, Per-Arne Classon, David Halim och Marithe Lindelöf varit till ovärderlig hjälp i stora och små frågor. Ett särskilt tack till Anni Hoffrén, utan dig hade inte skyddsomslaget och bilderna i avhandlingen blivit så snygga!

Sist men inte minst vill jag tacka de som hjälpt mig att fokusera på och leva ett liv utanför avhandlingsarbetet. Varmt tack till hela min familj, släkt, och alla fina vänner. Ingen nämnd ingen glömd. Ett särskilt tack måste riktas till mina föräldrar som lärt mig att man kan göra allt man vill. Tack Therése för din tveklösa lojalitet, och Kalle för alla gånger du ställt upp för mig. Tack Mikael för alla skratt vi delar. Tack Christopher för att du stått ut under tiden jag har skrivit den här avhandlingen och stundtals varit både stressad och frånvarande. Du har introducerat mig till nya spännande bekantskaper: Hanna och Lova, Eva och Brian. Det är fint att få lära känna er!

Nu är den här resan avslutad, och det är dags att påbörja nya!

Alfta, 16 mars 2013

1 ”Höga naturvärden och traditionella landskap” – fåbodarna tar plats i den gemensamma jordbrukspolitiken

Fåbodarna som ett fönster in till EU:s jordbrukspolitik

Från klockan sex på morgonen ser dagen ut så här: först mjölka, sedan ta hand om mjölken. Frukost på stående fot någon gång mellan tio och fyra om jag har tur. Mjölka igen på kvällen. Stupar i säng vid tio. Jag har ett val. Vi kan alla välja att ha ett annat arbete. Att jag brinner för det och upplever att jag inte kan göra något annat, det är en annan sak. Jag har fastnat i det djupaste koträsk. Kor är starkt vanebildande. Har just avslutat min artonde fåbodsommar. Jag mjölkar för hand. Det finns ingen värdering i det, inte heller någon bevarandetanke. Det passar mig. Jag jobbar med upplevelser. Jag paketerar vår dalakultur och säljer den till turister.

– Joel

Joel närmar sig fyrtioårsåldern, har två små barn och ser med tillförsikt på framtiden som fåbodbrukare. Han har tagit över en fåbod som han har ärvt, men har också hunnit med en karriär som tjänsteman i Stockholm. När han återvände till Dalarna för att ta över släktgården där fåboden ingick, hade han lärt känna de stadsbor som idag är de turister han paketerar och säljer dalakulturen till. Utdraget ovan är från Joels föredrag på ett möte i Gävle för handläggare som arbetar med miljöersättningar för fåbodare inom den gemensamma jordbrukspolitiken. Handläggarna kom från länsstyrelserna i Dalarna, Gävleborg, Jämtland och Värmland. Med på mötet fanns också några inbjudna representanter för fåbodföreningar.

Att Joel säger att han inte lägger någon värdering i att han mjölkar eller att han inte gör det med någon bevarandetanke pekar på att handmjölkning är något som kan förväntas vara både värderande och bevarandevärt. Kanske vill han ta udden av det politiska i det han säger – för särskilda ersättningar till mjölkning på fåbodar har varit en viktig och känslig fråga inom fåbodrörelsen och mötet i Gävle syftar till att diskutera hur stödsystemen bäst ska utformas för att gynna fåbodbrukets intressen. Mjölkning, och särskilt handmjölkning, har kommit att bli en markör för vad som är traditionellt fåbodbruk – och det är det traditionella fåbodbruket som anses både bevarandevärt inom den gemensamma jordbrukspolitikerna och efterfrågat av turister att få besöka.

Efter föredraget tar Joel emot frågor från publiken. Rickard, en fåbodbrukare i femtioårsåldern, frågar hur stor primärproduktion Joel har. Joel svarar att han har två till tre kor men tillägger snabbt att han egentligen har marknad för större avsättning av både smör, ost och kött, men att tiden inte räcker till för att ha flera kor. Med sin fråga har Rickard pekat ut det faktum att Joel är en fåbodbrukare i turistfåbodkategorin, och menande blickar utbyts mellan Rickard och Stina, som är där för att representera Föreningen Sveriges Fåbodbrukare (FSF). Frågan om vad som är ett traditionellt fåbodbruk splittrar fåbodrörelsen i två delar, som båda utgår ifrån att det traditionella fåbodbruket uppvisar historisk kontinuitet, men preciserar historisk kontinuitet olika. Å ena sidan de som ser historisk kontinuitet som att använda praktiker från ”förr” som handmjölkning, osttillverkning och vallning av djuren, å andra sidan de som anser att ett fåbodbruk med historisk kontinuitet är det fåbodbruk som förändrats så att det kan upprätthållas inom ramarna för aktuella villkor.

Joel tillhör den första kategorin fåbodbrukare. För att få ekonomi i verksamheten måste brukare inom denna kategori i regel kompromissa med den historiska kontinuiteten genom att i första hand vara turistföretagare snarare än lantbrukare. Idag är det svårt att tjäna in en lön som går att leva av genom att sälja hantverksmässigt framställd ost. Volymen blir för liten och priset kan inte sättas nog högt. För den som lever av turism och hantverksmässig produktion av kvalitetsprodukter, som Joel, blir det därför viktigt att erbjuda en upplevelse för turisterna. Det kan till exempel vara att smaka traditionella fåbodprodukter, eller att få hjälpa till med olika arbeten, som att mjölka korna. På fåboden kan turisten uppleva hela produktionskedjan från kornas betande till att de mjölkas, osten ystas och produkterna smakas, på en och samma plats. Det kanske mest populära och efterfrågade är att barnen ska ges en möjlighet att klappa lantbrukets husdjur. Det är då bäst att ha flera olika sorters djur, som ko, häst, får och getter, men däremot inte ha så många av varje sort. En mindre flock djur blir lättare att få tillräckligt tama för att klara av nyfikna och välmenande men valhända stadsbarnhänder.

Frågeställaren Rickard ovan tillhör den andra kategorin fåbodbrukare som menar att fåbodbruket måste anpassas till rådande villkor. Rickard lever av köttproduktion, tillverkar inga mjölkprodukter och tar inte emot besökare på sin fåbod. För Rickard betyder historisk kontinuitet att fåbodbruket är en del av ett jordbrukssystem där det finns en hemgård som är tillräckligt lönsam för att ge helårsförsörjning för hushållet. Rickard anser att den typ av fåbodbruk som Joel representerar är en museiliknande verksamhet som visar upp hur lantbruk såg ut ”förr” för turister. Det kan ha ett pedagogiskt värde men inte historisk kontinuitet eftersom fåbodarna historiskt sett inte varit museer utan en del i ett jordbrukssystem. Ett traditionellt och genuint fåbodbruk är det alltså inte för Rickard. Han vill se fåbodbruket som en del av ett ekonomiskt lönsamt och ekologiskt hållbart lantbruk som löser framtidens miljöproblem genom att använda mindre energikrävande tillverkningsmetoder. Rickard arbetar aktivt inom FSF för att föra fram sina ställningstaganden gentemot myndigheter och beslutsfattare.

De fåbodbrukare som ansluter sig till Rickards perspektiv måste dock även de kompromissa med den historiska kontinuiteten. Det krävs större djurbesättningar idag för att lantbruket ska gå runt ekonomiskt, samtidigt som den tradition av hantverksmässig framställning av ost, redskap och kläder som förknippas med fåbodarna inte är lönsam. De historiska praktiker som förknippas med fåboddrift är inte självklara inslag i en fåboddrift som är ekonomiskt lönsam inom ramen för dagens villkor.

Den gemensamma jordbrukspolitiken under omvandling

Handmjölkning är alltså något som klassificerar. Handmjölkning är en praktik som kan ge fåbodbruket status av att vara *traditionellt*. Det som är traditionellt kan vara bevarandevärt och ges särskilda stöd inom den gemensamma jordbrukspolitiken. Den gemensamma jordbrukspolitiken har reformerats sedan 1990-talet i syfte att minska produktionsstöden till lantbrukare i förmån för ersättningar som ska bevara eller skapa miljövärden. Därmed bryts det ensidiga fokus som den gemensamma jordbrukspolitiken haft på produktion och lantbrukares inkomster, och kompletteras av ett fokus på jordbrukets bieffekter som miljövärden och landskapsbilder, vilket ofta kallas jordbrukets *multifunktionalitet* (Buller *et al.* 2000; Gray 2000). De nya målsättningarna inkluderar också andra aktörer i den gemensamma jordbrukspolitiken än de som den historiskt har fokuserat på: de småskaliga lantbrukarna med hantverksmässig produktion i Europas marginalområden (MacDonald *et al.* 2000). Det svenska fåbodbruket är ett exempel på ett sådant.

Det viktigaste instrumentet för att bevara miljövärden och stödja jordbrukets multifunktionalitet är *landsbygdsprogrammet* där den gemensamma

jordbrukspolitiken ger stöd för att ”bevara jord- och skogsbruk med höga naturvärden och traditionella landskap” (Europarådet 2006:144). Landsbygdsprogrammet fokuserar på *mervärden* i jordbruket som naturvärden, traditioner och turism, i första hand via så kallade *miljöersättningar*. Miljöersättningarna i landsbygdsprogrammet sätter dock igång en kamp om hur man ska definiera vilka jord- och skogsbruk som har höga värden och utgör exempel på traditionella landskap. En särskild *fäbodbetesersättning* har kommit att bli en av de miljöersättningar som utformats i det svenska landsbygdsprogrammet.

För fäbodbruket är denna uppmärksamhet ny. Fäbodbruket omfattades aldrig av några jordbruksstöd i den svenska jordbrukspolitiken innan EU-inträdet. Den svenska nationella jordbrukspolitiken med utgångspunkt i det jordbrukspolitiska beslutet 1947 tog till sin målsättning att stordriftsrationalisera och mekanisera jordbruket (SOU 1946:42). Rationaliseringspolitikens författare räknade inte fäbodbruket till det jordbrukssystem som hade framtiden för sig. Inga stöd eller utvecklingsåtgärder för fäbodbruket utformades alltså inom ramen för rationaliseringspolitiken.¹ Från 1800-talets slut fram till EU-inträdet minskade fäbodbruket dramatiskt i omfattning från att ha varit en självklar del av de flesta lantbruk i norra Svealand och nedre Norrland till att vara en sektor med ett par hundra utövare. I och med EU-inträdet bröts trenden men en stor del av det fäbodbruk som bedrivs idag bedöms vara helt beroende av fäbodbetesersättningen (SJV 2012c; Länsstyrelsen i Dalarna 2008). Fäbodbetesersättningen inom landsbygdsprogrammet kan dock uppfattas som en uppmuntran till att återuppta fäboddrift för de lantbruk som inte har fäboddrift men tillgång till en fäbod att bruka. För de som fortsatt driva fäbodbruk trots rationaliseringspolitiken kan den nya stödformen ses som en vändpunkt: Fäboddrift finns med på den politiska kartan efter decennier av frånvaro.

De stöd som ges till fäbodbruk idag legitimeras alltså ytterst av att fäbodbruket är ett exempel på ett jord- och skogsbruk med höga naturvärden som genererar ett traditionellt landskap. Därför utgör handmjölkning en praktik som värderas och politiseras. Hit hör också andra praktiker som att ysta, att koka mese, att ha rätt djursort, att ha rätt ras på sina kor, rätt antal kor, att valla korna, att stalla korna på natten och att övernatta tillräckligt ofta på fäboden om somrarna. Värderingar av vilka naturvärden som är höga och vad som är traditionellt i fäbodbruket har blivit utgångspunkten för en politisk kamp om hur fäbodbruk bör bedrivas.

1. Under slutet av 1980-talet införde Naturvårdsverket stöd till naturvårdsjordbruk där fäbodbruk inkluderades; dessa medel var dock formellt inte en del av jordbrukspolitiken, se kapitel 2.

Syfte och frågor

Avhandlingens syfte är att förstå vad som händer när den gemensamma jordbrukspolitikens målsättningar utökats till att inkludera naturvärden och traditionella landskap. Det svenska fäbodbruket tas som exempel på hur denna utökning manifesterar sig lokalt och fungerar därmed som ett fönster in till EU:s jordbrukspolitik. Landsbygdsprogrammet och de miljöersättningar som utbetalas inom ramen för det är de styrdokument som fokuseras i analysen. I avhandlingen används policyantropologiska begrepp för att analysera hur styrdokument som *verktyg* kan *kanalisera* de handlingar som styr den framtida utvecklingen. Nya styrdokument, som miljöersättningarna, anses skapa nya länkar mellan aktörer, institutioner, teknologier och diskurser. Dessa aktörer står i olika former av maktrelationer till varandra och de olika intressen som aktörerna har sätter igång *händelsekedjor*. Detta ”nät” av aktörer, händelser och maktrelationer som styrdokument skapar väljer jag att kalla ett *politiskt rum*² (jmf. Shore och Wright 2011:11; Shore och Wright 1997b:14).

Som empirisk utgångspunkt har jag alltså valt det svenska samtida fäbodbruket. Fäbodbruket har valts som ett exempel på lantbruk som stimuleras med miljöersättningar i landsbygdsprogrammet, särskilt genom ersättningen *fäbodbete*. Landsbygdsprogrammet som styrdokument sätter igång händelsekedjor där vad i fäbodbruket som är traditionellt och vad som genererar höga natur- och kulturvärden värderas och förhandlas. Genom att ge ersättning för vissa praktiker som bete eller mjölkning kanaliseras landsbygdsprogrammet vilka handlingar som bör prioriteras i framtiden. Alltså, ett beslut att ge ersättning för bete eller mjölkning vid fäbodar kommer att få konsekvenser för vad framtidens fäbodbruk kommer att vara.

Styrdokument tolkas dock och ges mening på olika sätt av olika aktörer. Händelserna i det politiska rummet utförs av individer, som kan kategoriseras till ett antal aktörer; Jordbruksverket är den myndighet som har makt att avgöra vilka miljöersättningar som ska finnas i det svenska landsbygdsprogrammet. Det innebär att Jordbruksverket genom föreskrifter anger på vilka villkor stödet ska utbetalas för att stödet ska fungera som verktyg för att uppnå EU:s målsättningar om höga naturvärden och traditionella landskap, som verket är satt att verkställa. Länsstyrelsen är satt att administrera miljöersättningarna och har makt att tolka Jordbruksverkets kriterier och i praktiken avgöra vilka fäbodar som ska anses stödberättigade. De som landsbygdsprogrammets miljö-

2. På engelska används begrepp som *assemblage*, eller *apparatus* för att uttrycka den helhet som bildas av olika elements inbördes relationer (jmf. Shore *et al.* 2011; Shore och Wright 1997a). Michel Foucaults (Foucault *et al.* 1991) begrepp *dispositif* eller Torsten Hägerstrands *verksamhetsknippen* (Hägerstrand *et al.* 2009) kan ses som besläktade begrepp, se avsnittet *Begrepp att tänka med* nedan för en mer utvecklad diskussion.

ersättningar är tänkta att nå och samtidigt styra är i det här fallet fåbodbrukare. Fåbodbrukarna är dock inte passiva mottagare av myndigheternas beslut.³ Föreningar som representerar fåbodbrukare har mobiliserat för att strida om tolkningsföreträdet och använder sig av olika strategier för att påverka styrdokumentens utformning.

I arbetet med avhandlingen har följande frågor väglett mig: *Vad kännetecknar fåboden som politiskt rum? Hur manifesterar sig olika aktörers handlingsutrymme? Vilka praktiker blir sanktionerade och hur förhandlas dessa?*

Om anonymisering

Jag har valt att inte göra de informanter som lämnat uppgifter till denna avhandling anonyma. Dagens fåbodbrukare och fåbodföreningar utgör ett begränsat fält med omkring ett hundratal politiskt aktiva personer. Att göra dem helt anonyma hade krävt att omständigheter, platser och beskrivningar skrivits om till oigenkännlighet. Det hade inneburit att texten inte hade kunnat förmedla den närvaro som krävs för att förstå sammanhangen. I fall där jag valt att ta med uppgifter eller uttalanden som varit viktiga för mitt resonemang men som jag bedömt är så känsliga för informanten att de kan vara till skada har jag dock valt att anonymisera uppgifterna.

I avhandlingen har däremot alla informanter getts påhittade namn, med några undantag som jag återkommer till nedan. Alla personnamn som utgörs av ett ensamt förnamn är ett påhittat namn. Användningen av de påhittade namnen är konsekvent, i meningen att ett påhittat namn och tillhörande uttalanden är kopplade till en och samma faktiska person. Syftet med att ge informanterna påhittade namn är alltså inte att åstadkomma en fullständig anonymisering. För de som är berörda eller insatta kommer personer ändå att kännas igen på beskrivande egenskaper eller vara spårbara genom den situation som uttalandet gjorts i. Syftet är istället att förtydliga att avhandlingen inte handlar om dessa personer som privatpersoner, utan deras funktion i det politiska spelet kring fåbodbruket. De påhittade namnen ger också ett visst skydd för informanterna eftersom de inte kan sökas upp genom exempelvis slagningar i telefonkatalogen, annat än av redan insatta läsare. Eftersom namn på fåboddar ofta är lika röjande som verkliga personnamn så har namn på fåboddar i vissa fall hittats på. Påhittade namn på fåboddar är Nordvallen och Sydbodarna.

3. Se Davide Peròs (2011) diskussion om vikten av att inkludera den agens som policyns mottagare äger. I policystudier betraktas ofta policyns mottagare som ett objekt utan makt att påverka policyns innehåll. Però visar hur även marginella grupper, i hans fall papperslösa flyktingar, kan påverka policy genom till synes små åtgärder.

Två personer förekommer i avhandlingen med både faktiskt namn och påhittat namn, vilket gör att de för läsaren framstår som två skilda personer. Dessa är informanter som också har författat eller figurerat i texter som jag refererar, vilket gör att det påhittade namnet hade röjts om det angetts i direkt anslutning till källangivelsen. Tre informanter förekommer i avhandlingen enbart med verkliga namn, samtliga anställda på Centrum för biologisk mångfald (CBM); Håkan Tunón, programchef på Naptek, samt Anna Dahlström och Tommy Lennartsson, båda forskare på CBM. Anledningen till att de inte fått påhittade namn är att de beskrivningar jag gör av dem gör det mycket enkelt att identifiera dem, dessutom har samtliga författat texter jag refererar.

För att tydligt skilja på påhittade namn och verkliga namn utgörs påhittade namn, som tidigare nämnt, alltid av enbart förnamn och verkliga namn alltid av för- och efternamn.

Disposition

Språket är gjort för att berätta om händelseförlopp i tiden, men det är ett mycket motspänstigt instrument, när man försöker avbilda mångdimensionella samtida sammanhang i rummet. (Hägerstrand 1982:185)

Det har varit en utmaning att finna en struktur för detta arbete eftersom materialet rör sig på olika nivåer i den byråkratiska hierarkin och i olika rumsliga och tidliga sammanhang. Det kan därför finnas anledning att presentera hur avhandlingen är organiserad. Det första kapitlet ger en bakgrund till avhandlingens syfte och frågeställningar. Här ges också några orienterande beskrivningar av vad fåbodbruk är samt var i Sverige dagens aktiva fåbodbruk finns. I inledningskapitlet presenteras också de viktigaste analytiska begreppen som används i avhandlingen. På detta följer en genomgång av den kombination av textanalys och etnografiskt fältarbete som använts samt det material som samlats in. Avhandlingens viktigaste informanter presenteras också.

Kapitel 2 fokuserar på 1900-talets utmarkspolitik, i syfte att dels ge en bakgrund till varför fåbodbruket så som det fungerade under 1800-talet har försvunnit, dels visa hur utmarken har omvärderats från att betraktas som en arbetsplats där fåbodbruk var en av de verksamheter som pågick, till att bli en plats för rekreation och vildmark där rovdjur etableras. En viktig poäng i kapitel 2 är att visa att fåbodbrukets försvinnande som en del i ett jordbruksystem inte enbart hade med teknisk utveckling att göra, utan också var ett resultat av en medvetet förd jordbruks-, livsmedel- och skogspolitik. Denna politik, som jag kallar rationaliseringspolitiken, skrevs inom en diskurs om jordbrukets modernisering som uteslöt andra sätt att tänka om jordbruk. Kapitel 2 avslutas med att diskutera den omvärdering som skett av rationaliserings-

politiken under senmodern tid, då dels bevarande av historiska landskap och natur- och kulturarv blivit viktigt, dels har miljöpolitiken vuxit fram som ett eget område där fokus ligger på biologisk mångfald och hållbar utveckling. I kapitel 3 till 5 diskuteras olika aktörers perspektiv och handlingar inom det politiska rummet; i kapitel 3 läggs fokus på myndigheterna, i kapitel 4 på fåbodbrukare och i kapitel 5 på fåbodföreningarna.

I kapitel 3 avhandlas de stödformer som finns för fåbodbruk idag inom den gemensamma jordbrukspolitiken, samt hur myndigheterna har förhandlat kring stödets utformning. Länsstyrelsens arbete med att precisera vilka fåboddar som ska godkännas står i fokus. Där visas att stödet som i Jordbruksverkets föreskrift handlar om att upprätthålla ett visst betestryck av Länsstyrelsen i Dalarna blir omtolkat till en ersättning som ska ges till traditionella fåboddar.

I kapitel 4 ges ett antal exempel på hur fåbodbrukare beskriver sig själva. Materialet visar att fåbodbrukare är en lös och heterogen grupp. För en brukare kan fåbodbruket handla om att bevara släktens gård, för en annan kan det handla om att bevara lantraser, en tredje har snarare en identitet som mathantverkare. De flesta fåbodbrukare har dock gemensamt att de betraktar sig som lantbrukare som måste försvara sin rätt att använda utmarken för bete gentemot skogsbruket, friluftslivets och särskilt rovdjursförvaltningens intressen.

Kapitel 5 fokuserar på fåbodföreningarnas kamp om tolkningsutrymme mot Jordbruksverket, länsstyrelsen, andra myndigheter och allmänheten. Det är dels en diskursiv kamp om att få definiera vad fåbodbruk är, men också en politisk kamp för att gynna fåbodbrukets sak. Inte heller fåbodföreningarna är homogena, det finns olika röster inom fåbodföreningarna som strider om att få definiera vad fåbodbruk ska vara. I kapitel 6 förs en sammanfattande diskussion där slutsatser dras om det politiska rum som fåbodbetesstödet har placerats i och till del format, samt de händelsekedjor som det har resulterat i. I detta avslutande kapitel kontrasteras de perspektiv som presenterats i tidigare kapitel. Här diskuteras också fåbodbruket och fåbodbetesstödet del i ett större sammanhang inom den gemensamma jordbrukspolitiken och livsmedelsproduktionen.

Om att välja fäbodbruk som exempel

I avhandlingen används fäbodbruk som exempel för att diskutera den gemensamma jordbrukspolitiken. Fäbodbruk är idag en mycket liten näring, med drygt 200 aktiva brukare. Trots detta produceras ett stort antal olika produkter på fäbodar. Fäbodarnas produkter inkluderar mejeriprodukter som ost, smör och mese, kött och charkuterier, turistupplevelser, och natur- och kulturvärden. Till natur- och kulturvärden hör exempelvis biologisk mångfald, bevarande av kulturhistoriskt värdefulla miljöer, bevarande av lantraser och hotade hävdberoende växter (jmf. Linkowski 2010). Fäbodbruket faller därför väl in under de nya politiska målsättningarna i den gemensamma jordbrukspolitiken med sitt fokus på natur- och kulturvärden samt traditionella landskap. En miljöersättning inom landsbygdsprogrammet har, som nämnts ovan, utformats särskilt till stöd för fäbodbruket, men även andra miljöersättningar som stöd till lantraser, ekologisk produktion samt en individuellt anpassad stödform kallad *utvald miljö* söks av många fäbodbrukare. Fäbodbruk är alltså en komplex form av jordbruk som angränsar till många olika politiska och administrativa delområden.

Vad var fäbodbruk?

Framställningar av vad fäbodbruk *är* idag utgår i regel utifrån vad fäbodbruk *var*. Larsson (2009) beskriver hur fäbodväsendet nådde sin kulmen på 1870-talet då alla som ägde djur i norra Svealand och nedre Norrland hade tillgång till en fäbod. I Sveriges Nationalatlas (Wastenson och Selinge 1994) har fäbodväsendets utbredning år 1900 karterats och klassificerats. Jämtlands, Dalarnas, Värmlands och Gävleborgs län beskrivs där som fäbodområdets kärnområde med ett sammanhängande och utpräglat fäbodsystem där i stort sett all skogsmark betades. Lantbruket i dessa områden baserades på en kombination av åkerbruk, boskapskötsel och skogsbruk. Lantbruken använde utmark som betesmark för kreaturen.

Under våren fördes djuren till fäboddar (*buföring*) som fungerade som en ”sommargård” under sommarmånaderna då djuren betade på utmarken. Djuren återvände varje kväll till fäboden, inte hemgården, för att mjölkas och stallas över natten i ett enklare sommarstall (*fjös*). Själva fäbodvallen bestod av en öppen vall, som ofta var slätteräng som alltså inte betades, och ett antal byggnader med olika funktioner; stugor som pigorna bodde i (*fäbodstuga*), fjös för djuren, och kokhus där mjölken bereddades till ost eller mese (Larsson 2009:102 f.). Det var i regel kvinnor som arbetade på fäbodarna. De hörde antingen till gården eller var anställda för att arbeta på fäboden under sommaren (kallades regionalt för exempelvis *fäbodstinta*, *fäbodpiga*, *fäbod-*

kulla eller *bojanta*). De mjölkade och utförde arbetet med osttillverkning och djurhållning på fåbodarna. De vallade (*jätade*) också djuren under betet på dagarna för att hålla dem borta från andras marker samt att skydda dem mot rovdjur.

Det finns många olika praktiker och karakteristika som sammankopplas med det historiska fåbodbruket. På fåbodarna producerades kött och mjölkprodukter som smör, mese och ost som hade lång hållbarhet. Att vidareförädla mjölken till mer hållbara produkter gjorde det möjligt att sälja dem senare på året när den intensiva fåbodsäsongen var över. Osttillverkningen var en lösning på flera av de utmaningar som det förindustriella jordbruket hade med brist på kyld förvaring, långa avstånd till marknader och den säsongsvisa produktionen. Sommarens överskottsproduktion av mjölk kunde genom att omvandlas till ost konsumeras hela året. Osten var till skillnad från färskmjölken en hållbar och relativt okänslig produkt som både kunde transporteras till vinterns stora marknader och förvaras. Att djuren betade på skogen med fåboden som bas hade också fördelen att arbetet på hemgården med slåtter och skörd blev lättare att organisera (Montelius 1975; Szabó 1970; Lindström 1969; Lidman 1963; Nyman 1963). Fåbodriften utgjorde därmed basen för en arbetsdelning och specialisering av arbetsuppgifterna på gårdarna.⁴ I Nordisk familjebok beskrevs fåbodarna så här under uppslagsordet *fåbodvall* eller *säter*:

Säter, namn på en upprödning i skogen, dit åbon i Skandinavien skogsprovinser om sommaren drifver sin boskap, då han ej längre kan föda den hemma. Fåbodvallarna, som bestå af betesmarker och någon gång en liten spannmålsodling, jämte nödiga byggnader, f å b o d a r, är ofta belägna långt uppe i fjällen ända till flere mil från sjelfva mangården, och de stå om vintern fullkomligt öfvergifna. Stundom begifver sig hela hushållet upp till fåbodarna och återvänder ej förr än vid höstens början, när betet är slut och den möjliga skörden inbergad. I vissa orter är fåbodflyttningen så allmän, att byarna under högsommaren stå nästan tomma. Vanligast torde dock vara, att blott några af gårdens flickor följa med boskapen för att sköta densamma, insamla mjölken samt bereda den till smör och ost. Öfver lifvet på sätern, med dess afskildhet och umgänget med en allvarlig natur, ligger skimret af en viss vemodig poesi; och den nordiska dikten och tonkonsten stå i skuld till detsamma för en stor del af dessa visor och låtar, vilka i all sin enkelhet utgöra en verklig skatt. Äfven flere skalder, särdeles de nyare norske folklifsskildrarna, hafva med förkärlek behandlat detta ämne. (Nordisk familjebok 1882:553)

4 . Se Jesper Larssons (2009; 2003) utvidgade diskussion om fåbodens funktion för arbetsdelningen på gården, med fåboden som kvinnoarbetsplats och hemgården en arbetsplats för gårdens män.

Beskrivningen av fåbodrar i Nordisk familjebok gör gällande att fåbodbruket drivs av en särskild rationalitet; bristen på bete i byn är orsaken till att boskapen drivs till fåbodarna. Att gårdens flickor bereder mjölken till smör och ost nämns också som en praktik som sammankopplas med fåbodarna men ges en sekundär roll. Nordisk familjebok beskriver också den roll fåbodarna spelar för dikt- och tonkonsten och pekar här mot vad som senare kom att kallas *fåbodromantiken*, som jag återkommer till nedan.

Inom historieforskningen finns det två konkurrerande sätt att beskriva vad fåbodbruk är, där det ena sättet att beskriva fåbodrar ger större vikt åt betesdriften och den andra åt mjölkhanteringen. Detta svarar mot att den fråga som dominerat historieforskningen har varit *när* fåbodbruket, som en del i ett jordbrukssystem, först uppstod och varför. Intresset för fåbodbrukets uppkomst ska förstås som en del av en större fråga kring hur Nordsverige har bebyggts och vilken funktion fåbodarna har spelat i bebyggelseutvecklingen. Den norske agrarhistorikern Lars Reinton (1955) utgår ifrån att fåbodbruket uppstått för att gårdarna har haft sina kreaturs sommarbete på en plats så långt ifrån gården att där krävts både byggnader och fast personal. Syftet med fåbodbruket enligt Reinton är i första hand att öka betes- och slåtterarealerna genom att använda utmarken. På så sätt kan fler kreatur födas över vintern än vad som annars hade varit möjligt i områden med liten areal åkermark. Reinton lägger dock stor vikt vid att vistelsen och arbetet vid fåbodbruket genererar ett överskott av mjölkprodukter men också foder till djuren som tas med hem till hemgården över vintern och därmed bidrar till hemgårdens och hemfolkets försörjning (Reinton 1955:1-2). Mjölkhanteringen på fåbodarna får dock antas vara en bieffekt av att det är nödvändigt att söka bete på så långa avstånd att det inte går att gå fram och tillbaka med djuren dagligen.

Agrarhistorikern Jesper Larsson (2009) fäster större vikt vid mjölkhanteringen på fåbodarna, och menar att fåbodbruket gjorde det möjligt att ha en så stor mjölkproduktion som möjligt genom den arbetsdelning och specialisering som fåbodarna innebar. På fåboden har mjölken tagits om hand och förädlats till smör, ost och mese av inhyrda fåbodpigor (under olika regionala benämningar som fåbodkulla, fåbodstinta, fåbodjanta, butös med flera). Fåbodpigorna blev duktiga på sitt arbete och utförde det mer effektivt på fåboden än vad de hade gjort på hemgården, där många andra dagliga sysslor hade förhindrat samma grad av specialisering. Att definiera fåbodbruk som i första hand ett betessystem eller i första hand ett mjölkhanteringssystem resulterar i olika dateringar av hur gammalt fåbodbruket är. De forskare som fokuserat på betesdriften har i regel daterat fåbodbruket till stenålder eller medeltid. Hit hör John Frödin (1954; 1925), Sigurd Erixon (1918) och Lars Reinton (1955), medan de som fokuserat på mjölkhanteringen daterar fåbod-

bruket till mitten av 1500-talet, som Jesper Larsson (2009) och Johan Söderberg (1991).

Fäbodromantiken

Men ljusglimtar finns det ju alltid, det må sen vara en bra laxöringsbäck eller en fäbodvall med mjölk och smör och ost och kanske rent av fäbodstintor, fagra att skåda under ögonen. (Petre 1945:48-9)

Ibland tar sig fäbodromantiken uttryck som köttslig längtan, som hos Allan Petre, som suktar efter fäbodstintor i sin redogörelse av skogsarbetarnas vardag ovan. Det är dock inte den typen av romantik som i första hand avses med uttrycket ”fäbodromantik”, även om dylika beskrivningar inte är ovanliga. Med fäbodromantiken avses de berättelser om mod, övernaturliga väsen och anletets svett som fäbodbruket är omgärdat av (jmf. Nyman 1977). En stor del av litteraturen som skrivits om historiskt fäbodbruk, ofta författad av bygdeforskare, fokuserar på berättelser om att vistas på en fäbod. De handlar om troll och oknytt, om seder och bruk, om historieberättande och om andra mer eller mindre romantiska framställningar av ett bekymmerslöst liv. Ofta skrivs dessa verk i en längtande, tillbakablickande och sorgsen ton om ett kulturarv som är på väg att försvinna, exempelvis Odevi (1965:5):

Många fäbodvallar ligga nu nästan helt bortglömda och beväxta med skog. De små stugorna eller kokhusen jämte ladugårdarna finns inte kvar. Endast grundstenarna, vilka här och var äro mossbelupna, minna om platsen där fäboden en gång låg. Ännu kan man dock finna någon enstaka vall, som förskonats från förstörelse och vandalism. Lyckebos fäbod är en av de mer välbevarade. En sådan är också Vitås fäbod. De bönder, som timrade upp Lyckebos fäbod, är för länge sedan borta, liksom de lejda timmermännen, vana och kunniga drängar och torpare, som fullgjorde sina dagsverken för den lilla jordtorvan i någon backe vid skogsbrynet. I rad liksom efter en bygata byggdes kokhusen i dalsänkans slutning, och strax bredvid brusade den förtrollande bäcken förbi.

Fäboden framställs ofta som en gränsöverskridande verksamhet; själva fäbodvallen är öppen mark, inägomark, som omges av milsvida skogar, utmarken, där djuren betar hotade av troll, oknytt och rovdjur. Den mänskliga aktiviteten pågår inte året om, utan enbart under några intensiva sommarmånader. På vintern står fäboden tom. Kanske är det just detta, att fäboden dels befinner sig i ett gränsland mellan vildmarken och den av människan bearbetade marken, och att verksamheten dessutom är säsongsviss, som triggat fantasin och skapat de många berättelserna om övernaturliga väsen på fäbodarna. Berättelserna kan också ses som ett sätt att sätta ord på de många reella faror som hotade i

utmarkerna⁵. Fäbodromantiken har gemensamma beröringspunkter med mytbildningar kring det pastorala livet även i andra länder. Barbro Santillo Frizell skriver om dessa mytbildningar utifrån hur utmarkerna beskrivits i Italien:

Det pastorala livet utspelades till stor del i marginella områden utanför det bebyggda landskapet, i obebyggda, träskliknande, kustnära slättlandskap eller i otillgängliga bergsområden. Naturliga grottor utgjorde skydd för herdar och djur. Kring livet i dessa utmarker uppstod i den antika världen myter, sagor och legender som vittnar om människornas livsvillkor. Meningen med detta mytskapande var inte att spegla verkligheten rätt upp och ner utan ett sätt att bearbeta och förtydliga den. Förtydligandet skedde genom överdrift och kontrastverkan. Föreställningar som bearbetats genom mytskapandet återverkade sedan på människors handlande i vardagen och myterna återkopplades i deras rituella handlingar. (Santillo Frizell 2006:70)

Berättelserna om fäbodar handlar ofta om fäboden som en plats där människan ständigt måste återerövra det vilda, som i berättelserna om vallpigor som försvarar kreaturen från björnar. Ett exempel är den om fäbodkullan i Älvdalen som lyckades skrämman bort en björn endast med hjälp av sitt förkläde och en stor sten (Lindström 1969:39). På fäbodvallen var det kvinnorna som var ansvariga, vilket ofta tolkas som att kvinnorna på fäboden fick en frihet och en självständighet som på hemgården var förbehållen män. Arbetet med vallning och mjölkning av korna, att förädla mjölken till ost och alla andra dagliga sysslor på fäbodarna framställs som hårt och krävande. Friheten på fäbodarna tycks ha nyttiggjorts – fäbodarna blev platser där giftasmogna unga kvinnor kunde träffa män utan att hemgårdens folk såg. Om detta vittnar alla inristade mansnamn i fäbodstugorna (jmf. Lindström 1969:82ff.).

Konsumtion av fäbodarna

En stor del av den litteratur som skrivits om fäbodar och särskilt inom fäbodromantiken skrivs dock ur besökarens perspektiv, inte ur kvinnornas perspektiv. I förordet till sin egenhändigt utgivna och rikt illustrerade bok *Fäbodlivets vardag* skriver bygdeforskaren Roger Persson (2007:5):

När man läser den oftast romantiserade beskrivningen av fäbodlivet, kan man få intrycket av att skogen var mystisk, skrämmande och fylld av trolldom. Den uppfattning jag har är raka motsatsen ty skogen och fäboden är en miljö där man

5. jmf. Malinowskis diskussion om ritualer i samband med fiske på Trobrianderna (Malinowski och Young 1979).

känner sig trygg. Otryggheten för dessa människor fanns i staden och på de stora slätterna.

Perssons resonemang pekar på att det perspektiv som ges av fåbodbruk i den fåbodromantiska litteraturen är en främlings blick, en utomstående betraktares blick. Det är en blick som konsumerar fåbodemiljön. I den fåbodromantiska litteraturen är textens ”jag” inte den som producerat fåbodemiljön, utan den som konsumerar fåboden⁶. Rune Lindström inleder sin bok *Fåbodliv* så här:

Fåbodarna och det enkla, pastoralala och okomplicerade liv som levdes där har länge framstått som en längtans dröm för människor som mer eller mindre frivilligt packats ihop i städer och tätorter, där livet blir allt mer komplicerat, luft och vatten allt mer förgiftat. Liksom en gång Rousseau ur de puderstinkande salongerna slungade ut sitt ”Tillbaka till naturen!”, lika romantiskt befriade sig skalden ur Operakällarens Lagerlund, drog med fosterländsk frejdighet upp till de tysta skogarna, fick dricka söt vassla ur små träbunkar istället för groggar ur guldkantade glas på Rydbergs bar, möttes av vallkullornas öppna och naturliga gästfrihet, bedårades – och skapade fåbodromantiken. Och den har vi fått dras med till dags dato. (Lindström 1969:5)

Intresset för att konsumera fåbodarna för rekreation uppstod inom städernas borgerskap i slutet av 1800-talet. Bilden av fåbodlivet i Sverige kan liknas vid den amerikanska bilden av nybyggarlivet, som den beskrivs av William Cronon. Cronon (1995) beskriver hur den antimodernistiska rörelse som startades med Rousseau kom att förändra synen på såväl vildmarken som nybyggarlivet i USA.⁷ I USA kom nybyggarlivet att bli en hyllad del av den nationella identiteten eftersom nybyggare beskrevs som att de levde utanför civilisationens fångstgropar. De njöt ”det primitiva livets” oberoende och kreativitet. Under efterkrigstiden kunde nybyggarlivet, eller åtminstone en replika av det i form av påkostade turistrancher befria rika stadsbor, särskilt män, från den överdrivet förfinade och feminiserande moderniteten (Cronon 1995). Motsvarande bild av fåbodbruk växte fram under början av 1900-talet i Sverige och bär fortfarande på en stark symbolik.

Turismen har ändrat karaktär under 1900-talet vilket inneburit att fåbodarna blivit ett besöksmål för fler och större grupper av turister på bekostnad av att bli mindre exklusiva och sublimes. Fåbodturismen har förändrat såväl bilden av, som driften på fåbodarna. Turistande stadsbor som vill konsumera det primitiva livet definierar platsen de besöker utifrån dess estetiska värden eller dess

6. Jmf. forskning om *othering*, om hur *den andre* konstrueras och konsumeras med utgångspunkt i Edward Saids *Orientalism* (Said 1978).

7. Jag återkommer till bilden av vildmarken i kapitel 2 där jag sätter den i relation till dagens vildmarksturism i Sverige

upplevelsevärden. De definierar den inte som en arbetsplats eller en plats för produktion utan som en plats för konsumtion.

Lindströms kritik av fäbodromantiken och intresse för fäboden som ansvarstygnd arbetsplats ovan är inte unik, ett antal författare diskuterar just denna fråga och tar sin utgångspunkt i en kritik av naiva framställningar av fäboden som ett romantiskt skådespel för gästande turister (exempelvis Persson 2007; Törnqvist och Nyberg 2007; Törnqvist 2002; Nordström 1976). Jag menar dock att vad dessa författare gör upp med i första hand inte är romantiken i sig utan just de utomstående betraktarnas, det vill säga turisternas, perspektiv. Romantiken i form av Rousseaus hyllning av primitivismen är tvärtom en viktig del även i denna typ av litteratur som fokuserar på det enkla, rena och arbetstygnda livet på fäbodarna. Ett exempel är Törnqvist som tar upp att fäbodarna varit en plats för hårt kvinnoarbete samtidigt som detta gjort kvinnorna friare och lyckligare eftersom de fått vara fria och självständiga:

Från tidiga morgonen till sena kvällen finns arbete att utföra på en fäbod. Så har det varit och så är det också idag. Men trots det hårda arbetet tycks de gamla fäbodkullorna ha mestadels ljusa minnen från fäbodlivet. Många förmedlar en känsla av att det var något mycket speciellt och betydelsefullt att vistas på fäboden, trots att det samtidigt bara var så att man skulle dit. Kanske är en del av förklaringen att det var en större frihet att vara där, man klarade av saker och ting själv. Unga flickor fick ofta stort ansvar, samtidigt som det gavs möjlighet att träffa släkt och kompisar och också pojkar. (Törnqvist 2002:17)

Även beskrivningarna av fäboden som en tungarbetad plats, är romantiska i meningen att det enkla arbetstygnda livet vid fäbodarna framstår som moraliskt överlägset det moderna stadslivet, som representeras av turisterna. Fäboden och i förlängningen bygden beskrivs som hotad av förändring, som om *status quo* vore ett normaltillstånd. Den åtskillnad som ändå finns inom fäbodromantiken mellan att å ena sidan beskriva turisternas perspektiv där fäboden är begärlig att konsumera jämfört med de som beskriver fäboden som en arbetsplats för kvinnor, kan sägas utgöra ett inifrån- respektive ett utifrån-perspektiv som konkurrerar med varandra om hur fäbodbruk ska framställas som kopplar till den konflikt som finns även idag om fäbodbruk i första hand ska betraktas som en del av upplevelseekonomin eller som en del av lantbruksnäringen, vilket jag kommer att återkomma till senare i avhandlingen.

Dagens fäbodbrukare sätts frivilligt eller ofrivilligt i relation till det historiska fäbodbruket och fäbodromantiken. När det talas om fäboddar, även idag levande sådana, är historien eller föreställningar om historien alltid närvarande. Att besöka en fäbod beskrivs ofta som en resa tillbaka i tiden av de som besöker den. De som brukar fäboddar hävdar ibland att ”vi gör som vi alltid

har gjort”, oavsett om dieselverket står på i bakgrunden för att rörmjölknings-systemet ska fungera. Dagens fåbodbrukare och fåbodföreningar tvingas alltså att förhålla sig till såväl fåbodromantiken som historiska beskrivningar av fåbodbruk. Fåbodbrukare kan dock också använda sig av de historiska beskrivningarna och utnyttja nostalgin till sin fördel. Det kan vara i marknadsföring riktad till turister, exempelvis genom att designa sådana upplevelser som man kan förvänta sig vid en fåbod som drivs som en replika av förindustriella fåboddar (figur 1).

Vad är fåbodbruk idag?

Den typ av drift som kännetecknade fåbodbruket fram till och med 1900-talets första decennier, som beskrivits ovan, finns inte idag. Även om det finns fåboddar som bedriver både utmarksbete och ostproduktion på fåboddar så ser organisationen av arbetet vanligen annorlunda ut. Utbredningen av området där fåbodbruk finns idag är i skogslän i norra Svealand och nedre Norrland: Värmland, Dalarna, Gävleborg, Jämtland och några enstaka fåboddar i Västernorrland (se karta över utbredningen av fåboddar som idag omfattas av miljöersättningar, figur 2). I Dalarna och Jämtlands län tillsammans finns knappt fyra femtedelar av Sveriges idag aktiva fåbodbrukare. Det området överensstämmer väl med det område som fåbodbruket historiskt varit utbrett i, även om utmarksbetet historiskt sett haft långt större utbredning.⁸ Det finns däremot ingen begränsning i Jordbruksverkets bestämmelser kring var fåbodbrukare måste vara belägna för att få miljöersättning, det är upp till varje enskild brukare att söka stöd hos sin länsstyrelse och få sin ansökan prövad.

Det svenska fåbodområdet är direkt sammanhängande med det norska fåbodområdet. I Norge beräknades det år 2005 finnas omkring 1200 fåbodbrukare med mjölkhantering på fåboden (Daugstad 2005). I Europa har fåbodbruk liksom i Sverige blivit en marginaliserad jordbruksform som främst finns kvar i bergsområden. Förutom den skandinaviska fjällkedjan gäller det Pyrenéerna, Alperna och Karpaterna där olika former av fåbodbruk praktiseras.⁹ Fåbodbruk innebär även idag i regel att utmark används för bete till husdjur, främst nöt, får och getter. I regel men inte alltid betas utmarken fritt, det vill säga djuren söker själva bete under dagen. Det finns också fåbodbruk med storhågn där flera hektar mark är inhägnad för utmarksbete, men det är mindre vanligt. Fåbodbruk är en sommarsyssla. Fåboden utgör i regel en

8. Se exempelvis kartan över fåbodväsendets utbredning i (Wastenson och Selinge 1994: 94)

9. För en diskussion om det svenska fåbodbruket som en del av europeisk transhumans se Larsson (2003).

Fäbodtur med Häst & Vagn

Följ med och upplev lite av vår kulturhistoria. Vi åker häst och vagn till en levande fäbod där vi stannar över natten. På morgonen får den som vill vara med och prova de typiska sysslor som förekommer på en fäbod innan det bär av tillbaka till civilisationen igen. Under resan äter du tidstypisk mat som tillagas som man gjorde förr.

**Fäbodtur med häst och vagn i 2 dagar
med övernattning på fäboden inkl alla måltider:**

Pris från 2995 kr/person, vid minst 4 personer.

Figur 1. *Fäbodtur med häst och vagn*

Exempel på fäbodbrukare som skapat en upplevelseprodukt av fäbodbruket som marknadsförs som en tidsresa bortom civilisationen, där turisten kan konsumera en upplevelse av hur livet var "förr". Källa: Broschyr från Älvdalens turistbyrå, 2009.

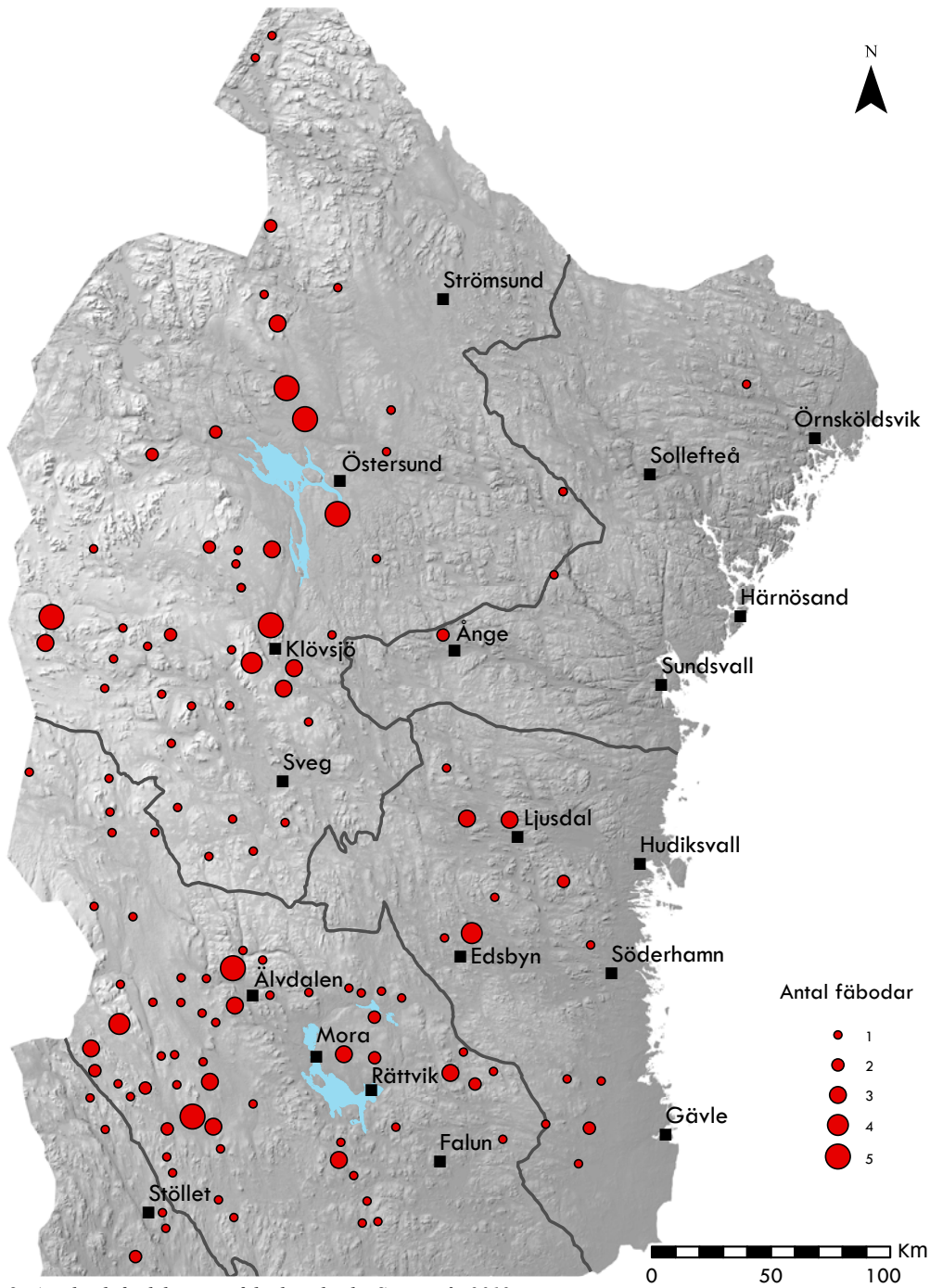
delresurs i en hemgård med åkermark och skogsmark och varierande produktion i både omfattning och inriktning.

Utmarksbetet har idag en oklar nyttjanderätt, vilket konstateras i en offentlig utredning som föreslår att betesrätten vid fåbodar bör stärkas (SOU 2003:116). Juridiskt stödjer sig rätten att beta utmarken på mulbetesrätten, men det är inte alltid belagt om mulbetesrätten gäller i enskilda fall. Enskilda fastigheters mulbetesrätten kan ha påverkats av markägareformer såväl historiskt genom laga skifte och storskifte, som i nutid med den omarronderingsprocess som för närvarande pågår i Dalarna (Länsstyrelsen i Dalarna 2010b). Även själva fåbodvallarna har en ibland problematisk äganderättssituation. Särskilt gäller det i områden med stor ägosplittring, som stora delar av Dalarna. I områden där fåbodbrukare brukar ett fåbodställe med många delägare, vilket ofta är fallet i Dalarna men mindre vanligt i Jämtland och Gävleborg, finns ofta konflikter med andra markägare eller andelsägare.

Själva marken som betas vid fåbodar kan vara såväl fjällmiljö som skogsmark, beroende på var fåboden är belägen. Skogsmarkens betesresurser består av öppna gläntor, myrar och sjökanter som bär foder i form av gräs, örter, knoppar och löv, vilket även finns i fjällmiljön. Utmarkens betesvärde ska inte underskattas, flera beskrivningar av anledningen till att djuren historiskt har vallats på skogen utgår ifrån vikten av att inte inkräkta på grannars betesrätt eller på myrmark som var så rika på gräs att de användes som slåttermarker istället (Montelius 1975; Lindström 1969; Lidman 1963; Nyman 1963).

Det stora område som fåbodar finns i idag är alltså inte homogent. Det finns såväl kulturella som naturmässiga skillnader mellan Jämtlands, Dalarnas, Värmlands och Gävleborgs län. Villkoren ser olika ut beroende på om en fåbod ligger i fjällmiljö eller skogsmark. I fjällbygderna i norra Dalarna och västra Jämtlands län (inklusive Härjedalens landskap) finns få eller inga konventionella lantbruk, det vill säga den typen av storskaligt maskinellt lantbruk som jordbrukspolitiken under efterkrigstiden har strävat efter att skapa. De lantbruk som finns är fjälljordbruk och fjällägenheter med småskalig produktion, och en stor del av dessa använder sig av naturbete i någon form för sina djur. Vissa har fåbodar i drift, andra har fritt naturbete som utgår direkt från hemgården. Det gör att fåbodbruk inte särskiljs från annat lantbruk på ett lika framträdande sätt som i skogsbygderna i södra Dalarna, östra Jämtland, Värmland och Gävleborg.

Jämtland är det enda av fåbodlänerna som inte har en regional fåbodförening, trots att det i Jämtland finns nästan lika många brukare som söker fåbodbetesersättning i landsbygdsprogrammet som i Dalarna. Lantbrukarnas Riksförbunds (LRF) regionala kontor i Jämtland anses dock av fåbodbrukare arbeta även för fåbodbrukets frågor, vilket kan ses som en förklaring till att en

Figur 2. *Antal och fördelning av fäbodar i bruk i Sverige år 2012*

Kartan visar lokaliseringen av alla fäbodar där det finns ett åtagande för miljöersättningen "fäbod i bruk" registrerat år 2012, totalt 209 stycken. Punkter som överlappar varandra har adderats till en större punkt för att göra kartan lättare att läsa. Källa: Utdrag ur Jordbruksverkets blockregister.

Karta: Sebastian Liahaugen och Camilla Eriksson

regional fåbodförening inte har varit nödvändig för att fåbodbrukare ska kunna organisera sig politiskt – fåbodbrukare ingår här i den rådande normen för lantbruket vilket de inte gör i Dalarna, se vidare i kapitel 5.

Fåbodarna i fjälltrakterna befinner sig oftast inom renbetesområde vilket av fåbodbrukare ses som övervägande positivt eftersom det innebär att rovdjurstrycket är lägre. Det beror dels på att vargar inom rådande rovdjurspolitik inte tillåts etablera revir inom renbetesområdet, dels på att det finns fler bytesdjur tillgängliga för lo, järv och björn. Få fåbodbrukare i fjällbygderna har å andra sidan möjlighet att leverera mjölk till större mejerier.¹⁰ Den främsta försäljningskanalen för gårdstillverkade produkter är torgmarknader där produkter kan säljas direkt till kund. Fjällgårdar har ofta längre avstånd till sådana marknader än lantbruk i mer centrala skogsbygder. De är också mer avsidet belägna för gårdsturism, förutom enstaka gårdar som är lokaliserade i eller längs vägen till *hotspots* för turism som Klövsjö nära Vemdalen eller områden i närheten av Åre. I stort sett alla fåbodar kräver dock en omväg – även i skogsbygderna. Bland övriga skillnader hör att det är långt vanligare att hålla getter i fjällbygderna jämfört med i skogsbygderna, och många tillverkar getost medan ostar på komjölk är vanligare i skogsbygder.

I vad jag här kallar skogsbygderna, det vill säga södra och östra Dalarna, östra Jämtland, och hela Gävleborgs och Värmlands län finns fåbodar i skogsmark utanför renbetesområdet. Där är rovdjurstrycket högre och konkurrensen om marken hårdare. Fastighetspriserna skiljer sig stort mellan olika platser; mark i Siljansbygden betingar exempelvis långt högre priser än mark i glesbygd. Å andra sidan finns större tillgång till såväl mjölkhämtning som direktförsäljning på marknader. Liksom fåbodbrukare i fjällbygderna är fåbodbrukarna i skogsbygderna ofta ekologiskt certifierade och driver gårdar med småskalig produktion. Men när det i samma område även finns lantbrukare som bedriver mer specialiserat och storskaligt konventionellt jordbruk utan fåboddrift så har en åtskillnad skapats mellan fåbodbruk och konventionellt jordbruk som inte finns i fjälltrakterna. Det visar sig exempelvis i konflikter mellan LRF:s regionala kontor i Dalarna och FSF.

Antalet fåbodar som brukades inventerades år 1980, och angavs då vara 272 stycken med mjölkproduktion på fåboden (Hansen och Jansson 1982). Fåbodbetesersättningen inom landsbygdsprogrammet har sökts av mellan 180 och 235 lantbruk under den tid landsbygdsprogrammet har funnits.¹¹ Av dessa

10. Under tiden jag arbetat med denna avhandling har Milko som tidigare varit det största verksamma mejeriet i området köpts upp av Arla, vilket kan innebära att villkoren förändras.

11. Stödet hade flest anslutna fåbodbrukare år 2006. Ersättningen för fåbodbetesstödet minskades mellan programperioderna 2000-2006 och 2007-2013 vilket kan vara en orsak till att färre söker det, se vidare kapitel 3.

beräknas ett knappt femtiotal mjölka djur på fåboden.¹² Det förs ingen annan statistik över antalet fåbodar i drift idag än Jordbruksverkets registrering av antal lantbruk som söker fåbodbetesåtaganden. Det finns inte heller någon översikt över vilka fåbodar som varit i kontinuerlig drift och vilka som återupptagits.¹³ Det är möjligt att driften har lagts ner på ett antal fåbodar av de som var verksamma år 1980 och att driften återupptagits på ett antal andra. Antalet fåbodbrukare tycks alltså ha minskat sedan den inventering som gjordes 1980, men än större är förändringen av produktionsinriktningen då inventeringen gjordes på antal brukare med mjölkande djur på fåbod, inte antalet brukare med bete vid fåbod.

Bakom de åtaganden om fåbodbete som finns registrerade hos Jordbruksverket finns sökanden med olika typer av verksamheter. Där finns gårdar där sjätte generationens brukare driver en gård med fåbod med obruten hävd sedan 1600-talet. Men det finns också sökanden som hyr in djur för att beta på fåboden så att den inte växer igen. Ibland är det inte en enskild person söker stöd utan ett ”fåbodlag¹⁴” på en gemensamt ägd fåbodvall som söker ersättningen. I sådana fåbodlag är det inte en självklarhet att det finns några aktiva lantbruk utan djuren kan alltså vara inhyrda över sommaren.

Intresset för fåbodar idag

När man åker dit så blir vägen smalare och smalare, det är skog på båda sidorna, man tror inte att den leder någonstans. Men, så öppnar det upp sig!

– Sture

Många upplever ankomsten till en fåbodvall just så som Sture beskriver det när jag frågar honom hur det kommer sig att han engagerat sig för fåbodbrukets sak trots att han själv inte är fåbodbrukare eller har direkt anknytning till fåbodbruk. Första gången Sture besökte en levande fåbod var som turist och nybliven pensionär. Han var allmänt intresserad av kulturvård och norrländsk historia. Han kom att lära känna flera fåbodbrukare och engagerade sig så

12. Muntlig uppgift från handläggare på länsstyrelsen i Dalarna samt länsstyrelsen i Jämtland. Det finns ingen officiell statistik över antal brukare som mjölkar djur på fåbod. Även de fåbodbrukare som har köttproduktion håller däremot ofta mjölkkraser som Rödkulla och Fjällko.

13. Uppgifter och kunskap om vilka fåbodar som varit i kontinuerlig drift kan i praktiken finnas på respektive länsstyrelse, men finns inte samlad på något överskådligt eller heltäckande sätt. De uppgifter som förekommer finns i inventeringar eller karteringar som gjorts av länsstyrelsens tjänstemän vid olika tidpunkter, ofta i samband med inventeringar av länets kulturmiljövården.

14. Vanlig benämning på samfälligheter där de familjer som har del i en gemensamt ägd fåbodvall tar beslut om skötsel av fastigheten. Särskilt i Dalarna är det vanligt med stora fåbodvallar som ägs av flera familjer som dock oftast historiskt sett har haft hemgård i samma by.

småningom för att på olika sätt förbättra förutsättningarna för att driva fåbodbruk idag. Sture är inte ensam om att engagera sig för att stödja fåbodbruk. Dagens fåbodföreningar består förutom av aktiva fåbodbrukare av ett antal initierade människor som av olika anledningar lägger ner ideell tid på att främja fåbodbruket. Vad är det med fåbodar som får människor att engagera sig? Är det den sublimes upplevelsen Sture beskriver när fåbodvallen oväntat öppnar sig som en isolerad ö av intensiv mänsklig aktivitet i ett hav av skogsmark? Är det fåbodbruket som en rest eller en replika, båda förhållningssätten är vanliga, av det förindustriella jordbrukssystemet?

I en utredning om betesrätt vid fåbodbruk (SOU 2003:116) ägnas ett avsnitt åt att diskutera frågan om fåbodbruket bör bevaras. Utredaren slår fast att fåbodbrukets bevarande har uppmärksammats av såväl Riksantikvarieämbetet som Naturvårdsverket. Kulturutskottet har i Riksdagen år 1988 (Bet. 1988/89:KrU3) argumenterat för att fåbodbruket bör bevaras i huvudsak eftersom de utgör mycket uppskattade besöksmål. Till stöd för sin argumentation hänvisar de till den rapport¹⁵ som skrivits av den så kallade fåbodkommittén. Enligt den enkätundersökning som gjordes av fåbodkommittén framkommer dock att fåbodbrukarna själva ofta ser turismen som ett problem eftersom den inkräktar på fåboddriften som de själva anser nödvändig för att de inte har tillräckligt med bete vid hemgården (Hansen och Jansson 1982). Kulturutskottet resonerar så att med bättre information om fåboddrift till allmänheten kan turisterna bli mer kunniga och mindre störande, och förordar insatser som den broschyr med titeln *Levande fåbodar* som tagits fram av stiftelsen turismutveckling i Östersund (figur 3). Begreppet levande fåbodar har sedan dess blivit vedertaget och används i olika sammanhang av myndigheter, bland annat på de bruna vägskyltar som tagits fram för att hjälpa turister att hitta till fåbodar som är i drift. I Kulturutskottets resonemang synliggörs dock en av de paradoxer som genomsyrar det politiska spelet kring fåbodar idag – myndigheterna ser dem som en del av upplevelseekonomin och reducerar dem till ett besöksmål för turister, medan det finns fåbodbrukare som själva hellre vill se sig som livsmedelsproducenter och lantbrukare.

Flera myndigheter intresserar sig för fåbodar, av olika skäl. Riksantikvarieämbetet uppmärksammar fåbodar för deras kulturmiljövärden, Naturvårdsverket för deras naturmiljövärden och Jordbruksverket ger fåbodbetesersättning inom landsbygdsprogrammet. Länsstyrelsen är den myndighet fåbodbrukare har ojämförligt mest kontakt med, eftersom det är den statliga myndighet som genomför såväl landsbygdsprogrammet som kulturmiljövård finansierat av Riksantikvarieämbetet samt rovdjursförvaltningen som finansieras av Naturvårdsverket.

15. Rapporten *Fåbodbruket – Hotad näring* av Hansen och Jansson (1982)

Levande Fäbodlar

Upp i ottan och sent i säng,
vallåtar, ost och smör,
lockrop på kor och getter, sol-
värmnda grå'hus....

17 reststips i Dalarna, Hälsingland och
Jämtland ~ Härjedalen.

Figur 3. *Levande fäbodlar: motsägelsefulla budskap*

Texten säger att fäbodlar är levande, medan bilden visar en fäbodkulla som blåser i ett näverhorn, en bild som förmedlar att fäbodarna är historiska. För de fäbodbrukare som vill erbjuda turister en upplevelse där fäboden blir en teaterscen som spelar upp fäbodbruk från "förr" är denna typ av broschyrer bra marknadsföring. För de fäbodbrukare som identifierar sig som lantbrukare med utmarksbete kan bilden av fäbodbruk som förmedlas här kännas främmande.

Källa: Länsstyrelsen i Dalarna 2008:17; Mårs och Green Brzezinska 1986

Fäbodbruket och fäbodbrukare berörs och styrs av många olika politik-områden utöver miljöersättningarna inom landsbygdsprogrammet. Fäbodbruk med fritt utmarksbete är oproportionerligt drabbade av rovdjursattacker (Viltskadecenter 2009) och berörs därmed av rovdjurspolitiken. Fäbodbrukare har också mer än andra lantbrukare problem med att anpassa byggnader till såväl djurskyddslagstiftning som livsmedelshygieniska regler. En orsak till detta är att många fäbodar är skyddade som riksintresse¹⁶ enligt miljöbalken, några finns även skyddade som byggnadsminne enligt kulturminneslagen vilket *kan* innebära restriktioner i hur byggnader får modifieras. Kanske viktigare är att fäbodbrukare upplever det som att fäboden är ”k-märkt”¹⁷ och att man inte riktigt vet vilka tillstånd som krävs för att bygga om, eller hur de söks. Lika viktig kan den egna oviljan att förändra eller göra ingrepp på kulturhistoriskt värdefulla byggnader vara. Ett annat skäl är att många fäbodar är samfällt ägda vilket innebär att alla modifikationer eller investeringar måste förhandlas med övriga andelsägare i fäboden, som sällan själva är djurägare, vilket också kan upplevas som en omständlig process.

Det finns mycket litet forskning om nutida fäbodbruk i Sverige. Den forskning som finns bedrivs inom programmet Naptek på Centrum för biologisk mångfald (CBM) i Uppsala. Merparten av verksamheten på CBM är av tillämpad karaktär, i linje med det uppdrag programmet har att verka för införandet av konventionen om biologisk mångfald i Sverige. Viktiga publikationer inbegriper en inventering av fäbodbruket som biologiskt kulturarv (Ljung 2011) samt en kunskapssammanställning av utmarksbetets koppling till biologisk mångfald (Linkowski 2010). I Norge röner fäbodbruket större vetenskapligt intresse. Två avhandlingar har författats om nutida fäbodbruk inom samhällsvetenskap. Karolina Daugstad (2000) har i *Mellom romantikk og realisme* använt sig av diskursanalys för att diskutera olika framställningar av fäbodbruk. Anne-Katrine Brun Norbye har i avhandlingen *En fornemmelse av stol* använt fenomenologiska metoder för att analysera vardagslivet på fäbodar i Hallingdal (Brun Norbye 2010).

På Bioforsk bedrivs miljövetenskaplig forskning om betesdriftens effekter på biologisk mångfald i fäbodområden under ledning av Ann Norderhaug (Sickel *et al.* 2004; Ihse och Norderhaug 1995). Landskapsekologisk forskning bedrivs med långa tidsperspektiv på fäbodlandskapets biologiska avtryck på den norska fjällmiljön (Olsson *et al.* 2000) samt mer detaljerade botaniska studier (Vandvik och Birks 2004). På Institutt for skog og landskap leder Yngve Rekdal tillämpad forskning om utmarksbetets kvalitet och kapacitet

16. År 1988 omfattades 37 fäbodar som riksintresse i Dalarnas län och 82 fäbodar i Jämtlands län (Bet. 1988/89:KrU3).

17. Finns inte i egentlig mening som term inom kulturmiljövården.

(Aune-Lundberg och Strand 2011; Rekdal 2011; 2010a; b; 2008) samt metodutveckling för klassificering och miljöövervakning av utmarksbete (Angeloff och Rekdal 2011; Rekdal 2010b; 2009).

Begrepp att tänka med

Under hösten 2009 blev jag inbjuden till ett möte av Länsstyrelsen i Dalarna som hölls den 2 december i Mora. Det var ett årligt möte som länsstyrelsen bjuder in till för att berätta om nyheter inom landsbygdsprogrammet samt för att summera den gångna fåbodsäsongen. Jag blev erbjuden att samåka från Falun till Mora tillsammans med tre av länsstyrelsens tjänstemän. ”Nu gäller det att få mötet att inte bara handla om rovdjur” sa Britt, en av länsstyrelsens handläggare som deltog i mötet, innan vi for. Mycket riktigt visade sig de fåbodbukare som fanns på plats, närmare ett femtiotal, var mest intresserade av att diskutera rovdjurspolitiken. Länsstyrelsen hanterade situationen genom att hålla ett tajt program med litet utrymme för diskussion.

Länsstyrelsens tjänstemän redovisade statistik över den gångna säsongen, med fokus på hur många fåbodbukare som sökt ersättning inom landsbygdsprogrammet samt hur många djur som vistats på fåbodbete. Det påmindes också om att åtagandeplaner som skrivs utifrån fastställd areal och antal djur på fåbodbete är bindande. Åtagandeplanerna skickas först ut från länsstyrelsen som ett förslag, varpå brukaren har två veckor på sig att komma med invändningar innan den blir bindande. Bryter brukaren åtagandeplanen kan sanktioner bli aktuella, alla brukare uppmanades därför att föra en tydlig kommunikation kring åtagandet för att inte sanktioner ska ges på grund av missförstånd. Det gavs också information om att det finns särskilda medel att söka för ”bevarande av unik miljö” för höga natur- och kulturvärden. Sådana medel kan ges för olika saker, efter en bedömning som görs av länsstyrelsens tjänstemän. Medel kan ges för en avgränsad areal baserat på historiskt kartmaterial eller fältbesök. Brukarna uppmanades därmed att söka sådana medel om de tror att de har höga natur- eller kulturvärden på sin mark.

Detta illustrerar hur länsstyrelsen försöker att översätta landsbygdsprogrammets kodifierade språk till fåbodbukarnas verklighet. Den översättningen är inte alltid lätt att göra. Exempelvis gavs också information om att Jordbruksverket just avslutat en stor och tidskrävande inventering av betesmark med hjälp av analys av satellitbilder. Inventeringen har resulterat i en ny blockindelning av all betesmark i Sverige, som ska säkerställa att enbart mark som uppfyller den fastställda definitionen på betesmark kan få ersättning

för bete i fortsättningen. En brukare frågade om den nya blockindelningen står över tidigare inventeringar som gjorts på plats, vilket länsstyrelsens tjänsteman bekräftade att den gör. Här uppstod ett mummel i publiken eftersom detta är ett av många exempel på att kartan får gå före verkligheten.

I andra fall är det snarare stödets legitimitet som ifrågasätts. Länsstyrelsens tjänsteman berättade exempelvis att 3,5 miljoner kronor hade betalats ut för 13,5 kilometer gärdesgård inom ramen för en ny ersättning till gärdesgårdar som syftade till att stimulera fåbodbrukets lönsamhet.¹⁸ Ersättningen till gärdesgårdar utformades dock så att gärdesgården skulle upprättas där det historiskt funnits en gärdesgård, för att återupprätta kulturhistoriskt korrekta miljöer. En person i publiken avbröt med en fråga om hur stor andel av dessa gärdesgårdar som uppförts på fåboddar med aktiv djurhållning, men länsstyrelsens representant svarade att ingen kontroll gjorts om detta.

Trots länsstyrelsens ansträngningar att hålla fokus borta från rovdjursfrågorna kom dagen att domineras av frågor om rovdjurspolitiken. Fåbodbrukarna eller fåbodföreningarna gavs inget eget utrymme i dagens program, det fick däremot en representant från LRF som då berättade om samtal från stressade fåbodbrukare som fått sina djur attackerade av rovdjur under sommaren. De klagomål vi får in handlar antingen om rovdjursproblem eller om länsstyrelsens bemötande, sa LRF:s representant Edith. Hon föreslog att de brukare som drabbas av rovdjursattacker ska ges möjlighet till samtalsstöd, inklusive professionell terapi inom ramen för den verksamhet som redan finns inom LRF:s omsorgsgrupp, där terapi eller andra insatser kan bekostas när lantbrukare av olika skäl mår dåligt. Särskilt barnen far illa av att bevittna traumatiska rovdjursangrepp, argumenterade Edith.

En brukare riktade en fråga till länsstyrelsens representanter om hon kan ta sina djur till fåboden när hon själv inte är på plats hela dagarna – är det förenligt med djurägaransvaret med tanke på det höga rovdjurstrycket i Dalarna? Sofia, en av de fåbodbrukare som fanns på plats berättade om en självupplevd händelse då hon sett en varg attackera hennes får vid lunchtid trots att ett antal turister befann sig bara 20 meter därifrån, och menade att närvaro inte spelar så stor roll för risken att utsättas för rovdjursattacker. Ett antal brukare uttryckte sin oro för vad som kan komma att hända och krävde besked från länsstyrelsen om hur sådana händelser ska hanteras.

18. Stödet skapades efter att ett förslag om att minska ersättningen för bete vid fåboddar och istället ge en del av stödet för mjölkning på fåboddar inte gick igenom när det nuvarande landsbygdsprogrammet för perioden 2006-2013 beslutades. Mjolkstödet uteblev men ersättningen för bete vid fåboddar minskades ändå. För att kompensera inkomstbortfallet som det uteblivna mjolkstödet och minskade betesersättningen innebar för fåbodbrukare beslutade Länsstyrelsen i Dalarna att använda pengarna för gärdesgårdar på fåboddar istället. Detta kommer att förklaras mer ingående i kapitel 4.

Genom detta första möte och ett antal kommande möten med fåbodföreningarna kom jag att inse att den som vill förstå hur ett nytt politiskt program påverkar fåbodbruket, inte kan fokusera enbart på den gemensamma jordbrukspolitikens programtexter eller Jordbruksverkets författningssamling som reglerar på vilka villkor landsbygdsprogrammets stödformer ska utbetalas. Dels påverkar ett antal olika politikområden fåbodbruket, som rovdjurspolitik, djurskyddslagstiftning, livsmedelshygienföreskrifter och förutsättningar för småskalig livsmedelsförädling. Dels så infogas det nya programmet i en komplex verklighet där tidigare politik, händelser och handlingar avgör hur det nya programmet tas emot och vilka effekter det får. Kontrasten mellan länsstyrelsens fokus och framförande under mötet och hur fåbodbrukarna själva formulerade sina problem var klar. Det framgick att länsstyrelsen och fåbodbrukarna utgår från olika perspektiv när de beskriver verkligheten. Medan länsstyrelsens tjänstemän fokuserade (förutom på att undvika rovdjursfrågan) på att beskriva fåbodbruket utifrån hur det kan behandlas inom landsbygdsprogrammets stödformer, utgick fåbodbrukarna från egenupplevda händelser, exempel eller situationer.

Diskurser och översättare

Annorlunda uttryckt talar länsstyrelsens tjänstemän och fåbodbrukarna utifrån olika *diskurser*. Diskurser bestäms i avhandlingen som sätt att tänka, eller vetanden, som visserligen kan överlappa och ibland förstärka varandra men som kan avgränsas mot andra diskurser genom att de förhindrar andra möjliga sätt att tänka. Diskurser är, för att använda Norman Faircloughs (2003; 1995) definition, sätt att representera världen utifrån ett speciellt perspektiv. Neumann och Dükler (2003:157) konkretiserar begreppet tydligare:

En *diskurs* är ett system som producerar en uppsättning utsagor och praktiker som genom att etablera sig institutionellt kan framställa sig som mer eller mindre normala. De konstituerar verklighetsuppfattningen hos sina bärare och fungerar till viss del bestämmande för olika typer av sociala relationer.

Ytterligare ett av Faircloughs (2003) begrepp som jag använder mig av är *intertextualitet*. Att analysera intertextualitet innebär att undersöka hur textens relation till andra texter manifesteras antingen öppet, här i form av remissvar och skrivelser som direkt vänder sig till något som tidigare skrivits, eller indirekt. Indirekt intertextualitet innebär att tolka vilka antaganden som textförfattarna bygger sin text på, i form av en gemensamt delad förförståelse eller förväntad tidigare kunskap om ämnet hos läsaren.

I avhandlingen används begreppet intertextualitet i en något modifierad form, som jag benämner *översättning*. De personer eller aktörer som utför

översättningen kallar jag *översättare*. Översättare arbetar så att de gör vad som skrivits i myndighetstexter användningsbart genom att omtolka de texter som skrivs så att de blir begripliga och möjliga att handla utifrån för fåbodföreningarna eller enskilda fåbodbrukare. Översättningen består av att nyckelbegrepp i myndighetstexterna översätts till något som finns i fåbodemiljöerna, exempelvis kan biologisk mångfald översättas som orkidéer eller slätterängar, vilket öppnar möjligheter för fåbodföreningarna att utveckla sin politiska retorik i skrivelser till myndigheter. Fåbodföreningarna, särskilt GFF och FSF har styrelsemedlemmar som fungerar som översättare. Texterna och textanalys visar här en tydlig begränsning eftersom relationer mellan texter och särskilt gemensamma förförståelser inte går att uttolkas enbart ur texten i sig. Textanalysen ensam kan alltså inte svara på vilken delad förståelse som texten bygger på, utan textanalysen måste kombineras med etnografi (Fairclough 2003).

Med avstamp i Faircloughs öppning för att kombinera textanalys och etnografiskt fältarbete vill jag också föra in ett kontextuellt perspektiv i analysen. Jag menar att det inte nödvändigtvis är diskurser i sig som styr aktörers agerande eller uttalanden, utan snarare olika förnuft som präglar olika verksamheter. Medan Jordbruksverket tjänstemän talar utifrån en rationalitet där de ser förvaltningen som en neutral aktör som utför demokratiska beslut. En viktig princip för tjänstemännens uppgift är därför att likabehandling, för att uppnå rättsäkerhet. Den praxis som sätts på myndigheten påverkar tjänstemännens agerande och uttalanden, på samma sätt som fåbodbrukarens agerande och uttalanden kan resultera från egna upplevelser snarare än av idéburna inställningar. Jonas Frykman beskriver att:

./.../ den som enbart ser till betydelsen av vad som skett i form av överridande diskursiva strategier kan handlingens och situationens egen logik gå förlorad, det är lätt att missta den för resultatet av något annat (Frykman 2006:68).

Att mötet mellan länsstyrelsen och fåbodbrukare kom att domineras av frågor kring rovdjurspolitiken ser jag därför inte enbart som ett uttryck för vad Frykman kallar en diskursiv strategi bland fåbodbrukarna. Fåbodföreningarnas och enskilda fåbodbrukares attityder och politiska strategier i rovdjursfrågan handlar inte enbart om en diskursiv kamp om politiskt inflytande utan om åsikter som formats på basis av kroppsliga erfarenheter och känslor som avsky för rovdjuren som upplevd fiende till de egna djuren. Det händer något med den som dagligen tar hand om djur, känner ansvar för att djuren mår bra, och sedan upplever en rovdjursattack.

Policyprocess och politiskt rum

Fairclough (2003:10) menar att meningsskapande av texter bör studeras i tre steg. Först själva produktionen av texten. Varför har texten kommit till? Vilka syften tjänar den? Sedan, själva texten i sig. Vad säger den? Hur kan den tolkas? Sist, mottagandet av texten. Hur tolkas den av andra grupper? (Fairclough 2003:8ff.) Texter ses som sociala händelser som bidrar till att skapa en upplevd verklighet: de kan orsaka förändring. Jordbruksverkets föreskrifter utgör ovanligt tydliga exempel på att en text som kan orsaka förändring. Men, för att Jordbruksverkets föreskrift ska kunna sägas ha orsakat en förändring måste dock en händelse äga rum. En händelse har ingen intentionalitet, det har däremot en handling. För att en händelse ska kunna äga rum måste därför i regel någon, ett subjekt, utföra en handling.

I avhandlingen används några olika begrepp som relaterar till begreppet *policy* för att diskutera hur förvaltningen omsätter politiska beslut till verklighet. I svenska akademins ordlista (SAOL) definieras *policy* som ”på principer grundat handlande eller tillvägagångssätt”. I avhandlingen används dock istället termen *praxis* på ett sätt som motsvarar hur SAOL beskriver ordet *policy*. Exempelvis benämns Jordbruksverkets föreskrifter där villkor anges för utbetalningen av stöd ur landsbygdsprogrammet som ett *styrdokument*, medan det tillvägagångssätt som länsstyrelsen skapar för att hantera utbetalningen av stöden benämns *praxis*. Som nämnt ovan ses styrdokument som *verktyg* som kan *kanalisera* de handlingar som styr den framtida utvecklingen. Ett ytterligare begrepp som är viktigt i avhandlingen är *policyprocess*, som används för den process där *praxis* blir till. En *policyprocess* ses som ett fönster mot bredare politiska processer där aktörer interagerar på olika platser, vilket skapar eller konsoliderar nya rationaliteter i den politiska styrningen och nya kunskapsregimer som utövar makt (Shore *et al.* 2011).

I avhandlingen identifierar och analyserar jag de processer som skapas av den gemensamma jordbrukspolitikerna i relation till fäbodbruket som praktik och fäbodbrukare som politiska aktörer. För att kunna diskutera vad som händer i mötet mellan hanteringen av stöden till fäbodbruk och fäbodbrukets praktiker använder jag begreppet *politiskt rum*. Begreppen *policyprocess* och *politiskt rum* är därmed nära besläktade, men *politiskt rum* avser ett mer specifikt fall. Fäbodens politiska rum utgörs alltså av *policyprocesser* där olika aktörers perspektiv bryts mot varandra och förhandlas. Där ingår också tidigare institutionella arrangemang som påverkar vilket handlingsutrymme olika aktörer har (jmf. Shore och Wright 2011:4f.).

Landsbygdsprogrammet är genom att det utbetalas pengar som ersättning för vissa handlingar men inte andra ett ovanligt konkret exempel på hur styrdokument som landsbygdsprogrammet kan kanalisera handlande. Men det är

inte de monetära utbetalningarna i sig som avses med att en praxis kan kanalisera handlande, utan snarare är det styrdokumentens förmåga att visa vilket vetande, eller vilken diskurs, som är mest förmånlig att ansluta sig till. Att ansluta sig till en framgångsrik diskurs kan ge mer makt än den som pengar ur landsbygdsprogrammet kan ge. Ett exempel är hur konventionen om biologisk mångfald har gett upphov till att begrepp som ”traditionell kunskap” och ”ursprungliga lokalsamhällen” har kommit att innebära något som är upphöjt och bevarandevärt, inte bara på nationell utan internationell nivå. Det blir då fördelaktigt för fäbodbrukarnas föreningar att associeras med dessa begrepp i syfte att uppbära det skydd och den uppmärksamhet som ges av att inkluderas i konventionen om biologisk mångfald. På så sätt kanaliseras konventionen om biologisk mångfald fäbodföreningarnas handlande och begreppen traditionell kunskap och ursprungliga lokalsamhällen uttrycks i fäbodföreningarnas skrivelser, vilket visas i kapitel 5.

Policyprocesser kan därmed säga något om hur makten organiseras och hur den politiska styrningen utförs i samhället. Detta sätt att betrakta policyprocesser hämtas från policyantropologi (Shore *et al.* 2011; Shore och Wright 1997a) vilket skiljer sig från hur begrepp relaterade till policy vanligen används av praktiker där en mer instrumentell syn är vanlig, exempelvis inom bistånds- och utvecklingsarbete. Där ses policyprocesser ofta som en del av en implementerings- eller planeringscykel (jmf. Mikkelsen 2005; Hvidt 1987). En sådan cykel initieras av en myndighet eller en biståndsorganisation som analyserar något som identifierats som samhällsproblemet, utvärderar tänkbara lösningar, väljer den mest rationella lösningen, implementerar den och sedan utvärderar om policyn eller lösningen har haft avsedd effekt i syfte att eventuellt revidera den antagna policyn eller lösningen. Så beskrivs exempelvis policyprocessen av Berkeley Hill i *Understanding the Common Agricultural Policy* (2012).

Shore och Wright (2011) menar att den instrumentella synen därmed visserligen fokuserar på hur styrdokument utövar makt och får reella konsekvenser, men den förutsätter att byråkrater agerar utefter rationella val med full information om vilka val som är mest strategiska och bäst lämpade. Inom policyantropologin och i denna avhandling ges människors agens och handlingsutrymme större fokus, inklusive tjänstemännens med utgångspunkt i Michael Lipskys (1980) arbete om gräsrotsbyråkrati.

Politiska teknologier: nyckelbegrepp och experter

Inom förvaltningen är det fördelaktigt att maskera styrdokument och den praxis som växer fram kring styrdokument som apolitisk och självklar. Det kan åstadkommas på olika sätt. Foucault benämner detta *politiska teknologier*.

Politiska teknologier verkar genom att maskera det politiska i beslut då de formuleras i ett neutralt språk (Foucault *et al.* 1991). Politiska teknologier fyller en viktig funktion för den moderna staten: de avpolitiserar, eller fördunklar, utövandet av makt. I avhandlingen identifieras två politiska teknologier som används inom det politiska spelet kring stöd till fåbodar; *mobiliserande metaforer* och användandet av *experter*.

Mobiliserande metaforer definieras av Shore och Wright (1997b:20) som *nyckelbegrepp* som ger positiva associationer, eller kopplas till positiva värden. Ett exempel är de i konventionen om biologisk mångfald använda begreppen ”traditionell kunskap” och ”ursprungligt lokalsamhälle”, som nämndes ovan. I landsbygdsprogrammet finns ”höga natur- och kulturvärden” samt ”traditionella landskap”, men också ”hållbarhet”, uppdelad i ekonomisk, ekologisk och social hållbarhet. Detta är nyckelbegrepp som fungerar som mobiliserande metaforer, i betydelsen att de inom styrdokumentet förefaller vara opproblematiske och axiomatiska, medan de i praktiken innebär att makt utövas. I fortsättningen benämns termer som har en funktion som mobiliserande metafor enbart som *nyckelbegrepp*.

Den andra politiska teknologin som diskuteras i avhandlingen är att använda sig av *experter* för att få de beslut som tas att se sig självklara och oemotsägliga (Shore och Wright 2011). Experters utlåtanden används av maktutövare så att de kan genomföra beslut som är skenbart legitima. Detta är problematiskt av två skäl. Det ena är att experterna kan utses till experter genom att deras kunskap upphöjs av politiska aktörer till ett sant vetande. Det vill säga, myndigheterna kan utse det förnuft, vetande eller den rationalitet som ska vara förhärskande. Det andra är att myndigheterna genom att använda sig av experter kan genomföra politiska beslut utan att de föregås av en politisk debatt (Foucault *et al.* 1991). Till sin natur *politiska* beslut som bör legitimeras i en demokratisk process blir istället till teknokratiska avgöranden i byråkratin. I den processen förminskas och marginaliseras andras, exempelvis fåbodbbrukares, vetande.

Subjektpositioner

För att myndighetsutövning ska fungera måste den anses vara *legitim* – främst genom att kunna kopplas till det politiskt fattade beslutet, men också mätt i förhållande till hur väl de fångar upp och återger verkligheten, såsom den uppfattas av de subjekt vars verklighet den är tänkt att beskriva. Denna andra aspekt förtjänar en fördjupning. Begreppet *subjektposition* synliggör hur:

/.../ diskurser tillhandahåller hela paket av regler för hur man ska leva och bete sig inte bara i specifika sociala sammanhang, utan rent generellt. (Neumann och Dükler 2003:104)

I avhandlingen används begreppet subjektposition i en något mer snävt perspektiv, nämligen hur myndigheterna skapar ett paket av regler för hur fäbodbrukare bör vara och bete sig, det vill säga vilka praktiker de förväntas prioritera, för att anses berättigade till offentliga stöd. Den tilldelning av subjektpositioner som görs inom förvaltningen fungerar inte om inte politikens mottagare, fäbodbrukaren, också infogar sig i de subjektpositioner som tillhandahålls.

Att subjektpositioner tilldelas innebär inte att fäbodbrukare inte kan utmana dem eller själva utgå ifrån andra perspektiv på världen i sitt tänkande och handlande. Det är som vi ska se sällan som fäbodbrukare enbart accepterar de subjektpositioner som tillhandahålls. Tvärtom består stora delar av avhandlingens material om den kamp som fäbodbrukare och fäbodföreningar för, med målet att få definiera sig själva och själva avgöra sina prioriteringar. Just detta motstånd är dock ett uttryck för att fäbodbrukarna tvingas förhålla sig till de tilldelade subjektpositionerna. De gör däremot inte nödvändigtvis ”som politiken vill”.

Fäbodbrukarnas kännedom om de tilldelade subjektpositioner bygger inte på fullständig information om myndigheternas avsikter. Som vi ska se i kapitel 5 så tolkas den information som Jordbruksverkets föreskrifter anges i flera led med olika utfall. Fäbodbrukare tolkar vad landsbygdsprogrammets stödformer syftar till, i relation till information som ges av andra styrdokument, den information som länsstyrelsen och andra myndigheter ger i övrigt, vad andra fäbodbrukare säger, hur fäbodföreningarna agerar och hur media framställer stöden. Detta tolkande av vilken mening en text bär på utgör ytterligare ett skäl till att textanalys ensam inte kan fånga in vilka konsekvenser en viss text, som ett styrdokument, leder till (Fairclough 2003:15f.).

Tillvägagångssätt

En viktig del av en textanalys går ut på att identifiera vad i texterna som tas för givet och vilka uttalanden som bygger på delade uppfattningar. För att kunna göra det kombinerar jag, som tidigare nämnt, textanalys med etnografiskt fältarbete (Fairclough 2003:11). Fäbodbruket är en verksamhet som invaderas av föreställningar om vad fäbodbruk är, från såväl myndigheter som experter,

föreningar och enskilda brukare. Från ett policyantropologiskt perspektiv läggs fokus på hur människor engagerar sig i policyprocessen och hur de agerar.

Policyprocesser är ofta vaga och omstridda, eftersom de sätter igång händelsekedjor samtidigt av olika människor på olika platser. Det är därför inte bara de styrande som står i centrum, utan de grupper som av olika anledningar tolkar och engagerar sig i policyprocessen (Shore *et al.* 2011). I detta fall är det Jordbruksverket, länsstyrelsen, fäbodföreningar och Naptek som varit de mest framträdande aktörerna i policyprocessen. Under fältarbetet har jag utfört deltagande observationer av möten mellan representanter för dessa olika organisationer, samt genom samtal sökt förstå de perspektiv och erfarenheter som olika aktörer agerar utifrån.

Aktörer

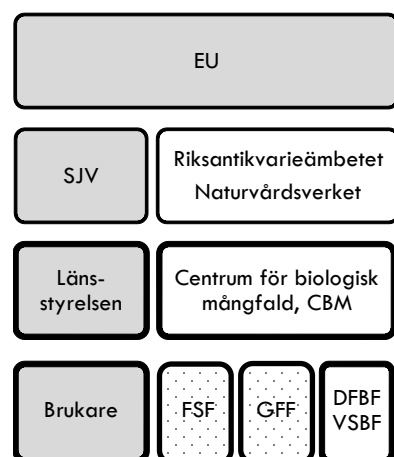
Avhandlingens viktigaste aktörer visas i figur 4. Överst ses EU som reglerar den gemensamma jordbrukspolitik. Landsbygdsprogrammet som författas av EU översätts till nationella målsättningar och prioriteringar av Jordbruksverket. Länsstyrelsen är den statliga myndighet som administrerar stödformerna inom landsbygdsprogrammet till fäbodbrukaren och har därför en viktig roll som den myndighet som skapar praxis i genomförandet av politiken. Länsstyrelsen är också den myndighet som fäbodbrukare möter. När lantbrukare söker miljöersättningar skriver länsstyrelsen femåriga åtaganden med skötselplaner som lantbrukaren måste följa för att få ersättningen. Länsstyrelsen utför kontroller av densamma, samt utför kontroller inom djurskydd och administrerar natur- och kulturvårdsfrågor. Vid sidan om den formella beslutsvägen finns en rad aktörer som påverkar policyprocessen. Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket påverkar Jordbruksverket eftersom de styr över angränsande politikområden, i Riksantikvarieämbetets fall gäller det kulturvårdspolitik och för Naturvårdsverket naturvårdspolitik inklusive rovdjurspolitiken. Centrum för biologisk mångfald agerar som expertorganisation för såväl myndigheterna som fäbodföreningarna.

Experter kännetecknas av att de betraktas som objektiva och sakliga och därför kan användas för att legitimera politiska ståndpunkter, som beskrivits ovan. Personer på Centrum för biologisk mångfald (CBM) och där ingående Naptek som arbetar med att implementera konventionen om biologisk mångfalds artikel 8j i Sverige utgör viktiga experter. Naptek står för ”Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterat till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald”. Napteks betydelse ges av de tillämpade forskningsprojekt som utförts och utförs där om lokal kunskap. Napteks medarbetare har också ett uppdrag att erbjuda viss rådgivning till fäbodbrukare. Naptek har bidragit till att översätta *artikel 8j, biologisk*

mångfald, traditionell kunskapsbärare och andra nyckelbegrepp till politiska redskap som fäbodföreningarna använder sig av, vilket jag kommer att diskutera i kapitel 5.

Fäbodföreningarna är kärnan i den så kallade ”fäbodrörelsen”– en lös benämning utan tydlig avgränsning som ofta används med hänvisning till ett antal sammanslutningar av människor som syftar till att främja fäbodbrukets fortlevnad idag. Fäbodrörelsen består av de fyra fäbodföreningarna Gävleborgs fäbodförening (GFF), Dalarnas fäbodbrukarförening (DFBF), Värmlands (VSBF), och Föreningen Sveriges Fäbodbrukare (FSF). FSF bildades 2007 och är den yngsta av fäbodföreningarna. De tre regionala föreningarna startades alla i mitten av 1990-talet. Fäbodföreningarna samarbetar på olika sätt med ett antal föreningar med närliggande intressen. De viktigaste bland dessa är Förbundet Sveriges Småbrukare samt lantrasavelsföreningar som Sveriges Rödkulleförening, föreningen Svensk Fjällrasavel samt dess utbrytarförening Förening för äldre svensk boskap som har en mer restriktiv syn på avel. Inom dessa föreningar förekommer det också en viss överlappning av styrelsemedlemmar. Samverkan med andra föreningar har på olika sätt skapat möjligheten för fäbodföreningarna att inta nya positioner (se kapitel 5).

Det finns fäbodföreningsrepresentanter som själva inte bedriver fäbodbruk. De allra flesta gör dock det. I avhandlingen har jag kategoriserat informanter till aktörer, vilket i detta fall innebär att samma person kan tillhöra två kategorier; fäbodbrukare och fäbodföreningsrepresentant. I texten har jag löst detta genom att skilja på när en fäbodbrukare som också representerar någon av föreningarna uttalar sig politiskt, från när de uttalar sig om sin egen fäbod-drift som fäbodbrukare. I de senare fallen har jag inte i texten markerat att det är en föreningsrepresentant som uttalat sig, utan personen citeras enbart med namn. Se i övrigt avsnittet om anonymisering ovan.

Figur 4. *Aktörerna*

De gråmarkerade aktörerna visar den formella beslutsvägen för den gemensamma jordbrukspolitiken från EU till den enskilde fäbodbrukaren. Övriga vita rutor visar aktörer som på olika sätt påverkar policyprocessen. De rastermarkerade rutorna visar fäbodbrukets viktigaste aktörer, Föreningen Sveriges Fäbodbrukare, FSF och Gävleborgs fäbodförening, GFF. Jag har analyserat skrivelser från samtliga aktörer. De fetmarkerade rutorna markerar aktörer som jag dessutom har samlat in material ifrån under fältarbete, som observation av möten och samtal med enskilda personer samt e-post.

Material

Huvuddelen av det insamlade materialet består av texter skrivna av aktörerna i figur 4, samt fältanteckningar från deltagande observationer av möten mellan aktörer. Jag kommer att beskriva detta material mer ingående nedan, men vill först nämna två sidoprojekt som jag har begagnat mig av material ifrån.

Först det projekt jag ansvarade för på uppdrag av Länsstyrelsen i Dalarna som avrapporterades i rapporten *Fäbodbrukare om fäbodbrukets framtid* (Eriksson och Wangenfors 2012). Inom ramen för projektet utförde Tina Wangenfors telefonintervjuer med totalt åtta företrädare för de olika fäbodföreningarna. De intervjuerna utgjorde ett komplement till rapporten som baserades på en analys av en enkät som Länsstyrelsen i Dalarna skickat till samtliga brukare med fäbodbetesersättning i Sverige.

Det andra delprojektet utgjordes av en veckas gemensamt fältarbete med två forskare från Södertörns högskola, Paulina Rytkönen och Madeleine Bonow, i juli 2010. Vi utförde elva intervjuer med gårdsmejerister i Jämtland varav fyra fäbodbrukare. Vi har inte författat någon gemensam publikation, däremot resulterade fältarbetet för min egen del i den populärvetenskapliga artikeln *Fäbodostens gastronomiska geografi* (Eriksson 2011).

Styrdokument skrivna av Regeringen, Jordbruksverket och länsstyrelserna utgör viktiga material i avhandlingen och analyseras särskilt i kapitel 2 och 3. Till detta kommer skrivelser från fäbodrörelsen såsom föreningsblad, medlemstidningar och remissvar, se figur 5. Jag har i första hand läst skrivelser med syfte att analysera aktörernas nätverk, sätt att uttrycka sig på eller uttryck för hur aktörerna förhåller sig till olika politiska frågor. Jag har också sökt efter berättelser om svårigheter i relation till specifika regelverk eller allmänna synpunkter på jordbrukspolitiken.

Kommunikationen mellan myndigheter och fäbodbrukare sker till största delen brevlades eller genom fysiska möten. Kommunikationen mellan experter och fäbodbrukare och fäbodbrukare emellan sker till stor del via informella e-postlistor som är en viktig kanal för den gemensamma förståelse kring fäbodbrukets frågor som vuxit fram inom fäbodrörelsen. E-post utgör därmed ett viktigt material. Även massmedia är en viktig kanal, särskilt när det gäller rovdjursfrågor som ges stort mediautrymme jämfört med jordbrukspolitiska frågor.

I syfte att få en inblick i den gemensamma förståelse och perspektiv på olika politiska frågor som finns i fäbodföreningarna har jag suttit med och observerat ett antal möten i FSF:s och GFF:s interna arbete, på möten fäbodbrukare sinsemellan, samt möten mellan fäbodbrukare och myndighetsföreträdare. Som vid etnografiskt fältarbete i allmänhet har det varit viktigt för mig att studera fäbodföreningarna i vardagskontexter, snarare än situationer

som jag har skapat eller är orsak till. Med andra ord utförs fältarbetet i första hand i samband med händelser eller möten som hade ägt rum oavsett om jag hade varit med eller inte (jmf. Hammersley och Atkinson 2007:3).

De viktigaste mötena där jag utfört deltagande observation har varit den i september årligt återkommande ”fäbodriksdagen”, i Persåsen år 2010 och på Skansen år 2011. Till fäbodriksdagen inbjuds samtliga fäbodbrukare som förekommer i någon av fäbodföreningarnas medlemsregister eller i länsstyrelsens register över de som sökt fäbodbetesstöd. Fäbodriksdagen genomförs i regel under två dagar och fokuserar på problem som fäbodföreningarna har definierat. När jag funnits med som observatör har jag försökt att i möjligaste mån anteckna och lyssna till vad som sagts utan att påverka samtalet.¹⁹ I enskilda möten med fäbodbrukare eller myndighetspersoner där jag själv har samtalat med människor har jag ofta styrt in samtalen på samma frågor som jag aktivt letat efter i det tryckta materialet. Under hösten 2011 skrev jag också brev till ett tjugotal fäbodbrukare som jag kommit i kontakt med under fältarbetet och bad dem att svara på några frågor om djurens beteende och djurhanteringen. Jag fick fyra skriftliga svar som jag använder mig av i avhandlingen, vilka jag refererar till som *brev*.

Mitt tillvägagångssätt har inneburit att deltagandet på möten samt läsning av medlemsblad och annat internt material inom fäbodföreningarna är vad som främst har väglett mig till vilka frågor som anses viktiga för fäbodbrukare av fäbodbrukare och av fäbodföreningarna, samt vilka frågor som anses politiskt påverkbara och prioriterade att ta strid för. Det innebär också att fältarbetet har utförts på många olika platser och genom många olika sorters kommunikationsvägar.²⁰ Jag har också byggt upp en nära relation till personer i FSF:s styrelse samt även i GFF:s och VSBF:s styrelse (dock inte i samma utsträckning). Dessa personer har hållit mig underrättad via e-post om händelser, reaktioner och frågor som drivs inom fäbodrörelserna samt inkluderat mig i relevanta e-postlistor. Under fältarbetet har jag prioriterat att följa föreningarna FSF och GFF, samt länsstyrelserna i Dalarna och Jämtland. Orsaken till att jag fokuserat på FSF och GFF är att de är de främsta politiska aktörerna, orsaken till att jag fokuserat på länsstyrelserna i Dalarna och Jämtland är att ungefär fyra femtedelar av dagens aktiva fäbodbruk finns i de

19. Jag har alltså inte *deltagit* i mötena i den mening som deltagande observation eller aktionsforskning innebär, där forskaren i olika grad försöker att bidra till eller påverka vad som sker. Se Alvesson och Sköldberg (2009), Hammersley och Atkinson (2007) samt Briggs (1986) för fördjupade diskussioner om skillnader mellan olika observation- och intervjumetoder.

20. Se Gupta & Ferguson (1997), Falzon (2009) och Hannerz (2003; 2001) om translokala fältstudier.

Figur 5. Sammanställning av skrivelser och tidskrifter från olika aktörer

Författare	Typ	Antal
Föreningen Sveriges Fäbodbrukare	Skrivelser	30-tal
	E-post	203
	Hemsida, fabod.nu	
Gävleborgs fäbodförening	Skrivelser	20-tal
	E-post	91
	Medlemsblad	16
	Nävertrumpeten	15
	Hemsida, xfabodar.se	
Dalarnas fäbodbrukarförening	Medlemstidning Koskällan	Enstaka nummer
	E-post	22
	<i>Tidskrifter</i>	
Svensk fjällrasavel	Fjällkon	1996-, 4 nr/år
Sveriges rödkulleförening	Rödkullan	1993-, 4 nr/år
Allmogegeten	Heidrun	1994-, 4 nr/år
Förbundet Sveriges Småbrukare	Småbrukaren	1987-, 4 nr/år
Centrum för biologisk mångfald	Biodiverse	1996-, 4 nr/år*

*Biodiverse gavs ut med 3 nr per år under 1997, 1998, 2003 och 2004.

båda länen samt att de båda länen har valt att arbeta med stöd till fäbodbruk på distinkt olika sätt.

Ett viktigt inslag i mitt fältarbete har varit den nära kontakt jag byggt upp med Stina, som representerar FSF. Jag har fått följa med på ett tiotal resor hon gjort som representant för FSF såväl inom Sverige som två utlandsresor, till Rumänien och Paris. Under resorna har hon satt mig i kontakt med ett stort antal fäbodbrukare och personer som arbetar för fäbodbrukets intressen. Stina och jag har också byggt upp ett ömsesidigt förtroende. Jag har fått många tillfällen till att ta del av hennes kunskap och åsikter om fäbodbruk och landsbygdspolitik som har varit till stor nytta för mig i arbetet. De många och långa samtalen i bilen har varit lika informativa som de möten vi har deltagit i. Men kanske mest informativt och lärorikt har det varit att få vara den som hon har bollat nya intryck med efter föredrag, möten och samtal som vi lyssnat på respektive deltagit i under våra resor.

Reflektioner kring min och SLU:s roll under fältarbetet

”Camilla Eriksson från SLU och Edsbyn” står det under rubriken ”Extra-program” när GFF bjuder in sina medlemmar till årsmöte i mars 2012. Jag höll ett föredrag om hur varg hanteras i Rumänien på föreningens förfrågan. Att jag är uppvuxen i Edsbyn hade jag berättat på årsmötet två år tidigare då jag var där för att presentera mig själv och mitt då helt nystartade doktorandprojekt. Vad betyder det, att vara från SLU och Edsbyn? Att vara från Edsbyn har varit till min hjälp när det gäller att bygga förtroende med fåbodbrukare under fältarbetet. Att vara uppvuxen på landsbygden inom fåbodområdet har utan tvivel varit övervägande positivt trots att jag saknar egna erfarenheter av aktivt fåbodbruk.

Att vara från SLU bär på flera betydelser. Samlat så utgör SLU en stor del av det fält av experter som omger landsbygdspolitiken i Sverige. Min hemvist på SLU framstår därför inte som neutral för vare sig enskilda fåbodbrukare, fåbodföreningarna eller myndigheter som länsstyrelsen. SLU har en speciell ställning eftersom universitetet har arbetat mycket med tillämpad forskning och rådgivning till såväl lantbrukare som företag och institutioner kopplade till de gröna näringarna. På SLU har finns både stöd och kritiker av för fåbodbrukare viktiga politiska frågor och jag har därmed tvingats att förhålla mig till att jag blivit positionerad i detta fält av de människor jag mött under mitt fältarbete. Eftersom jag som ny doktorand även var ny på SLU så blev även detta en ny erfarenhet som jag inte var förberedd på. Att upptäcka SLU:s betydelse för den svenska landsbygdspolitiken kom därmed att bli en del av avhandlingsarbetet.

Jag har kommit att förstå att SLU för fåbodbrukare är intimt förknippat med rationaliseringspolitiken som fördes under efterkrigstiden, vilket innebär att fåbodbrukare överlag är kritiskt inställda till SLU. De föreningsrepresentanter som har inblick i olika samtida verksamheter på SLU har ofta en mer nyanserad bild. Kontakter med Centrum för biologisk mångfald och Viltskadecenter har breddat föreningarnas uppfattningar om SLU, eftersom dessa oftare upplevs agera som stöd snarare än kritiker till fåbodbruket.

Det finns ett antal institutioner på SLU som har verksamhet som på olika sätt berör frågor kring fåbodbruket, utöver CBM och där ingående Naptek som presenterats ovan. Fåbodföreningarna följer även nära vad som händer inom rovdjurspolitiken, där Grimsö viltforskningsstation är en viktig aktör. På Grimsö viltforskningsstation bedrivs tillämpad forskning om rovdjursstammar. De agerar ofta remissinstans eller står för den ekologiska och biologiska expertisen som efterfrågas i offentliga utredningar och betänkanden. Även Viltskadecenter är förlagt på SLU, som på uppdrag av Naturvårdsverket arbetar med att utveckla metoder för att begränsa skador av vilt som vildsvin, tranor och rovdjur. De arbetar också med att informera om åtgärder och erbjuder

kostnadsfri rådgivning kring hur skador kan förebyggas. Andra institutioner på SLU som refererats till på möten med fåbodbrukare eller i fåbodföreningarnas skrivelser är min egen hemvist, Institutionen för stad och land där avdelningen för miljökommunikation på uppdrag av Naturvårdsverket har stått för den samhällsvetenskapliga expertisen i frågor kring utplacering av varg (Peterson *et al.* 2010).

Därtill kommer att de veterinärer och djurskyddsinspektörer som fåbodbrukare kommer i kontakt med inom Sverige nästan uteslutande är utbildade på SLU. De flesta fåbodbrukare har någon gång besökt universitetsdjursjukhuset för att söka vård för sina djur, vilket ofta omtalas som positiva erfarenheter. Däremot kritiserar ofta såväl veterinärernas som djurskyddsinspektörernas kunskaper och intresse för lantraser och getter. ”Det finns inte en enda veterinär i Sverige som kan någonting om getter” sa en fåbodbrukare med getgård i Jämtland. I hennes mening utbildar SLU enbart för det konventionella jordbrukets intressen, en åsikt som flera fåbodbrukare delar.

2 1900-talets utmarkspolitik: från produktions- till konsumtionslandskap

Efterkrigstidens jordbruks- och livsmedelspolitik

Så länge jordbruksarbetet väsentligen utfördes utan maskinella hjälpmedel och så länge jordbruksbefolkningen i stort levde på naturhushållningens nivå, kunde även en innehavare av ett mindre jordbruk få full och efter dåvarande förhållanden effektiv sysselsättning å detta samt utvinna en efter dåvarande förhållanden nöjaktig försörjning för sig och sin familj. Utvecklingen har emellertid lett till att innehavarna av de mindre jordbruken efter hand kommit i ett i förhållande till andra befolkningsgrupper väsentligt sämre läge än tidigare. (SOU 1946:42, sid. 27-8).

Sådan var tonen i *Riktlinjer för den framtida jordbrukspolitiken* (SOU 1946:42; SOU 1946:46; SOU 1946:61), det betänkande som 1942 års jordbrukskommitté skrev som underlag för 1947 års jordbrukspolitiska beslut i riksdagen. Här finns inget av Rousseaus hyllning av primitivismen och uppmaning att återvända till naturen som diskuterades i förra kapitlet. Författarna menar att naturhushållningen måste upphöra för att den jordbrukande befolkningens levnadsstandard ska kunna öka. Ledorden är effektivitet och utveckling och lösningen är maskinella hjälpmedel. När riktlinjerna drogs 1947 försörjde sig en knapp tredjedel av befolkningen på jordbruk. Majoriteten av jordbruken ansågs vara för små för att försörja en familj enligt den materiella standard som industriarbetares familjer hade. Industriarbetarnas löner används som referenspunkt och målsättning även för lantarbetarnas. Riktlinjerna gör tydligt att lantbrukarnas inkomster inte ansågs vara en enskild utan en nationell angelägenhet. ”För hela landets ekonomiska och sociala framåtskridande är det

uppenbarligen av största vikt, att denna betydande del av befolkningen blir sysselsatt på det sätt, som är mest ägnat att höja utvecklingen för landet i dess helhet.” (SOU 1946:42 sid. 15).

Jordbrukspolitiken blir därmed en del av genomförandet av välfärdsstaten Sverige. Syftet är i första hand att främja nationens utveckling, i andra hand att säkerställa att lantbrukare ”får möjlighet att leva på en standard, som ej är underlägsen jämförliga befolkningsgrupper” (SOU 1946:42 sid. 15). I betänkandet inför det jordbrukspolitiska beslutet 1947 finns en omfattande och bekymrad diskussion om hur de småbrukare som inte kan vara kvar i produktionen men heller inte kan förväntas skaffa sig någon annan inkomstkälla ska hanteras (SOU 1946:42). Sådana jordbruk kallades för ”ofullständiga”. Ofullständiga jordbruk var de jordbruk där en lantbrukare inte kunde anses ha möjlighet att uppnå full försörjning efter att mekanisering och rationalisering av verksamheten genomförts. Ofullständiga jordbruk skulle därför läggas ned och insatser fokuseras på de lantbruk som ansågs vara eller ha möjlighet att bli fullständiga. De fullständiga enheterna var sådana jordbruk som kunde ge en person lika stor försörjning som den en industriarbetare hade (SOU 1946:42 sid. 142f). Jordbrukspolitiken igångsatte en genomgripande omvandling av markanvändningen inom det svenska jordbruket:

De nyupprättade lantbruksnämnderna skickade ut rationaliseringskonsulenter, vilka pläderade för täckdikning, borttagande av åkeröar samt uträtande av åkerkanter för att skapa stora brukningsytor för maskinell drift. Ångsmarken kunde med hjälp av konstgödsel omvandlas till åker eller skogsplanteringar. (Mårald 2008:229)

Den tekniska och ekonomiska utveckling som författarna av 1946 års jordbrukspolitik önskade sig kom att överträffas redan inom några få år, trots att utflyttningen av arbetskraft från landsbygden till städerna gick snabbare än vad kommittén kunnat förutse. Ökningen av den totala produktionen blev så hög att politiken redan från början av 1950-talet kom att inriktas på att sänka produktionsökningen för att inte orsaka prisras (SOU 1966:30 sid. 273.)

I 1954 års jordbruksprisutredning (SOU 1954:39) utreddes vilka åtgärder som skulle vidtas för att stabilisera den totala produktionen. Ett prisras antogs hota 1947 års målsättning att lantbrukarnas inkomster skulle ligga på samma nivå som jämförliga befolkningsgrupper. Tre tänkbara åtgärder identifierades: att sänka prisstödet, att minska produktionsmedelsanvändningen eller att minska åkerarealen (SOU 1966:30 sid. 273-4.). Att sänka prisstödet ansågs inte försvarbart eftersom det ytterligare skulle hota lantbrukarnas inkomstnivå. Även lösningen att minska användningen av produktionsmedel avfärdades eftersom exempelvis importerat fodermedel ansågs öka möjligheten till en

effektiv djurhållning (ibid.). Den åtgärd som beslutades vid 1955 års riksdag blev att minska åkerarealen, särskilt genom att omvandla mindre lämpad odlingsmark till skogsmark. Detta i kombination med en intensifierad strukturalisering, det vill säga en minskning av antalet aktiva lantbrukare, beslutades vara den bästa åtgärden.

Landsbygdsbefolkningen blir företagare

Från och med början av 1950-talet var det alltså inte strävan att ha en så stor absolut produktion som möjligt som låg bakom beslut om fortsatt rationalisering inom jordbruket. Tvärtom sågs den ökande totala produktionen som ett problem. Den fortsatta rationaliseringen drevs av en vilja att koncentrera livsmedelsproduktionen till ett mindre antal producenter som odlar enbart den mest produktiva marken. Även landvinningar inom jordbruks-tekniska redskap vägde in, eftersom större traktorer och redskap krävde större sammanhängande odlingsarealer. Den totala arealen odlad mark skulle minska, men varje enhet skulle odla större ytor av mark av bästa tillgängliga produktionsförmåga. Målsättningen att lantbrukares inkomster skulle säkras löstes alltså genom att kraftigt reducera antalet lantbrukare. Politiken riktades mot att skapa vad som i utredningen kallades rationella företagsenheter, det vill säga lantbrukare med potential att ha storskalig drift, så kallade KR-jordbruk, där KR stod för koncentrerad rationalisering (SOU 1966:30). Man kan alltså säga att det är hänsyn till lantbrukarnas företagsekonomiska framgång som varit den främsta drivande faktorn bakom de jordbrukspolitiska besluten under efterkrigstiden, inte vikten av livsmedelssäkerhet eller andra politiska målsättningar om vilken typ av jordbruksproduktion som ska främjas.

Målet för *rationaliseringspolitiken* har allmänt uttryckt varit densamma under hela efterkrigstiden, nämligen att främja tillkomsten av rationella företagsenheter inom ramen för vad som socialt bedömts acceptabelt. (SOU 1966:30 sid. 275).

1947 års jordbrukspolitiska beslut utgick ifrån att nära en tredjedel av *befolkningen* (på knappt 6,5 miljon) hade jordbruk som sin enda eller huvudsakliga inkomstkälla (SOU 1946:42). I 1966 års jordbrukspolitiska beslut anges att antalet *lantbruksföretag* är 200 000 (SOU 1966:30). Under perioden däremellan har landsbygdsbefolkningen blivit lantbruksföretag, som därtill har minskat i antal. I 1966 års jordbrukspolitiska beslut används ofta benämningen *företagaren* istället för lantbrukaren eller jordbrukaren, vilket anger en ny position för de människor som sysselsätter sig inom lantbruket. I 1966 års politik skruvas tempot på rationaliseringsåtgärderna upp då en stor del av de lantbruksföretag som finns inte anses vara rationellt uppbyggda. I betänkandet

fastställs att statliga medel ska fokuseras på de ”utvecklingsbara enheterna”, de som är eller kan förväntas bli effektiva:

De i princip viktigaste samhällsekonomiska kriterierna på att ett jordbruksföretag är meningsfullt att satsa på utgör, att det beräknas ge minst samma arbetslön och samma ränta på kapitalet som vid alternativ användning av produktionsfaktorerna i andra delar av näringslivet (SOU 1966:31).

Fäbodbruket spelade ingen roll alls i den nya jordbrukspolitiken, och nämns inte heller i de jordbrukspolitiska utredningarna. Från 1930-talet och framåt fanns dock särskilda stöd för norra och delar av mellersta Sverige som i betänkandet från 1966 (SOU 1966:30) kallas ”småbrukarstödet”.²¹ Stödet utgjordes från 1938 av ett producentbidrag för mjölk, men 1953 avkopplades stödet ”från den löpande mjölkproduktionens storlek, för att undvika bidragets stimulerande effekt på mjölkproduktionen” (SOU 1966:30 sid. 275). Trots att stödet riktar sig enbart till norra och mellersta Sverige där produktionsförutsättningarna är begränsade för storskaligt jordbruk genomsyrar alltså rädslan för att öka den totala produktionen hur även det stödet utformas. År 1959 byttes mjölkproduktionsstödet ut mot ett arealtillägg och blev då ett uttalat småbrukarstöd eftersom det gavs till lantbrukare som odlade 2-10 ha åker. De minsta brukarna med åker understigande 2 ha räknades däremot inte in och kan därmed ses som den tidens gräns för vad som kvalificerade som lantbruk (SOU 1966:30, sid. 275f.).

I föregående kapitel beskrev jag hur fäbodbruket framställdes som ett effektivt jordbrukssystem som utnyttjade tillgängliga markresurser på ett optimalt sätt under förindustriell tid. Under den första hälften av 1900-talet framställdes det istället som en del av ett irrationellt och resursslösande jordbrukssystem, där värdefull dynga lämnas på skogen, djuren inte får tillräckligt med bete och arbetskraft och fokus togs bort från åkerbruket på hemgården. Det vanliga är dock att fäbodbruk inte nämns alls i samband med jordbruket effektivisering. Det fåtal skrifter som behandlar fäbodbruket i samband med jordbrukets effektivisering under 1900-talets första hälft utgår dock ifrån att fäbodbruket *inte* är en del av ett effektivt jordbruk. Förnuftiga och förändringsbara människor ägnar sig därmed inte åt jordbruk, är vad som signaleras av jordbrukspolitiken och forskningen om jordbrukets effektivisering.

21. Det poängteras i betänkandet att ”småbrukarstödet” är en allmänt spridd benämning som egentligen bygger på en feluppfattning. På grund av att norra och mellersta Sverige domineras av småbrukare har stödet kommit att kallas för småbrukarstödet. I själva verket är det ett kompensationsstöd för sämre produktionsförutsättningar som alltså inte är kopplat till storleken på lantbruken (SOU 1966:30, sid. 274f.).

Skogen blir timmer

När skogsbruket industrialiserades i mitten av 1800-talet började skogsmark och skogsbruk att definieras som timmerproduktion, och skogsresurser kom att bli synonymt med timmerresurser. Skogsbete och fåbodbruk beskrivs som en självklar del av lantbruket i norra Svealand samt nedre Norrland av agrarhistoriker (Larsson 2009), kulturgeografer (Montelius 1975; Frödin 1954; 1925) och etnologer (Erixon 1918). Trots detta är skogsbetet påfallande frånvarande när svensk skogshistoria skrivs, av såväl forskare som myndigheter. I Eliassons (2002) avhandling *Skog, makt och människor: En miljöhistoria om svensk skog 1800-1875* diskuteras inte skogsbete, trots att den tid som avhandlas är den tid då fåbodbruket hade sin största utbredning. Det gäller även äldre skrivelser, exempelvis praktverket *Sveriges skogar under 100 år* utgiven år 1959 (Arpi 1959). I kapitlet *Skogarna och deras vård i mellersta Sverige* skriver Magnus Nordquist (1959:3):

Urskogen hade visserligen längs ådalarna och vid kusten efterhand fått ge vika för bebyggelse och odling, men större delen av de nedernorrländska länen samt de inre delarna av Dalarna var vid denna tid bestockade med praktiskt taget orörd, gammal och överårig skog.

Den tid som refereras till här är början av 1800-talet, bara några årtionden innan fåbodbruket hade sin allra största utbredning under 1870-talet (Larsson 2009:382ff.). I verket som omfattar två volymer om 680 respektive 237 sidor behandlas skogsvård, äganderätt och skogens tillstånd utförligt. Jakt och fiske behandlas som övriga aktiviteter i skogen. Skogsbete, eller för den delen renbete, behandlas inte överhuvudtaget.

Under slutet på 1800-talet ansågs införandet av ett mer effektivt och rationellt skogsbruk vara en högt prioriterad fråga i syfte att höja levnadsstandarderna på landsbygden. Nordquist (1959) menar att den allmänna synen under tre århundraden, från 1600-talet och fram till 1900-talet, varit att det råder stor skogsbrist i Sverige. En mängd författare och uppgiftslämnare citeras för att påvisa detta. I ett av citaten återges Carl Reuterhjelm's yttrande i frågan om kronoskogarnas framtida disposition i ridderskapets och adelns protokoll för 1809–10 års riksdag (1959:242):

En vidare uppskjuten handläggning af detta ärende skulle nödsaka ett sednare slägte till ytterligheten att antingen göra utflyttningar till blidare klimater från sina stora och magra åkerfält, hvilka de med svett och möda odlat av skogarne, eller dväljas i samma hus med deras kreatur för att af dessas ångor uppvärmas samt såsom vildar förtära okokt föda.

Reuterhjelms tecknar en målande bild av skogsbristens konsekvenser för allmogen eller de breda folklagren som landsbygdsbefolkningen benämns i verket. Det är tydligt att timmertillgångar eller snarare brist på timmertillgångar anses hänga samman med befolkningens fattigdom och att ökade timmertillgångar därmed skulle gagna den ekonomiska utvecklingen. Nordquist (1959) menar dock att det egentligen inte förelåg någon brist på timmer, utan att de problem som fanns var transportproblem. I själva verket fanns ett överflöd av timmer i alla regioner utom Gotland, Öland och vissa delar av södra Sverige och Bergslagen (Nordquist 1959).

Rädslan för timmerbrist minskade dock inte med ökade transportmöjligheter i takt med flottledsutbyggnaden. Under 1800-talet debatterades nödvändigheten av en skogsvårdslag i syfte att hindra skogsskövling. Privat äganderätt av skog ansågs leda till överutnyttjande, vilket motiverade fortsatt stora kronoegendomar och stoppade det beslut som fattades i början av 1800-talet om att kronans skogsegendomar skulle minska (1959:245ff).

I skrifter om skogens tillstånd under tidigt 1900-tal finns däremot skildringar av skogsbetets förfärliga förstörandet av skogsresurserna. I volymen ”Skogen i Sverige” samlade Radiotjänst en serie föredrag som sänts mellan 1944 och 1945. Där kan vi läsa professor Thorsten Streyfferts argumentation om att det är skogsbetet som förhindrar den tekniska utvecklingen i Norrlands skogsbruk:

Det är av intresse att i detta sammanhang peka på ett viktigt fall, där denna tekniska utveckling uteblivit. Jag syftar på kreaturernas sommarföding, som alltjämt sker på uråldrigt vis genom skogsbetningen. Medan utvecklingen på alla andra områden av jordbruket gått framåt, har det här liksom låst sig. Skogsbetningen har därför nu blivit en övervägande negativ värdfaktor såväl för vårt jordbruk som för vårt skogsbruk. Den hör ej hemma i det rationella skogsbruket – och säkerligen ej heller i det rationella jordbruket. Men det bör rättvisligen erkännas, att det ej alla gånger är lätt att finna en praktisk lösning på denna fråga. (Streyffert 1945:25-6)

Jägmästaren Eric Ronges tal innehåller en än mer bitter kritik men samtidigt en större framtidsoptimism. Ronge vill se ett mer effektivt skogsbruk med utdikning av sumpskog, rensning av bäckar och plantering av nya plantor efter huggning. Skogsbete med getter förhindrade enligt Ronge detta mycket effektivt genom att de trampade sönder plantorna när de betade av gräset som växte upp på kalhyggarna. Att försöka hägna in hyggarna och på så sätt hålla getterna ute är lönlöst menar Ronge, eftersom de kommer att bryta sig in ändå. Ronges stora fiende är alltså getterna, som han identifierat som en källa till vad som förefaller vara fullständig förödelse i fåbodskogen.

Getter, lössläppta som vilda djur på skogen, har betecknats som ”den svenska skogens fiende nr 1” och de gör skäl för det namnet. Späda plantor, hjärtblad och knoppar skövlas hänsynslöst och systematiskt, där en hord av getter går fram – och exempel finns där skogen i 30, ja 50 år hållits helt tillbaka genom getternas ohejdade framfart. Ett i sanning dyrbart foder för detta, det primitivaste jordbrukets husdjur – och när i våra dagar industrisamhällen i Norrland tyvärr måste se fram mot en tid med begränsad råvara för den skogsindustri, som är samhällets hjärta, då är det plats att erinra om att en icke oväsentlig del av skulden härtill är att söka däri, att getterna och skogsbetet i allmänhet i sin mån fått hindra skogens förnyelse. Ännu alltjämt råder liknande förhållanden inom stora delar av Norrland, men en ökande grupp av mera klar-synta jordbrukare har dock alltmer börjat inse, att de inte har råd att hålla djuren på det magra skogsbetet, utan att deras egen ekonomi kräver förnuftigare metoder för djurens utfodring – alltså inom hägnade kulturbeten. (Ronge 1945:57)

Skogsbete ersätts av kulturbete

I sin ambition att få bort kreaturen och särskilt getterna från skogsbetet stod skogsindustrin med förespråkare som jägmästare Ronge och professor Streyffert dock inte ensamma. Omställning från naturbete till kulturbete, det vill säga bete på mark som helst plöjts och såtts men åtminstone såtts, var en uppmärksam fråga inom forskningen om effektiva jordbrukstekniker. Kulturbetet gav högre produktion av foder till lägre kaloriförbrukning hos korna, eftersom korna inte behöver röra sig över så stora sträckor när de står inhägnade som när de går fritt och betar på utmarken. Dessutom gjorde kulturbete det möjligt att samla in gödsel från korna vilket ansågs absolut nödvändigt för att effektivisera åkerbruket. 1916 bildades Svenska vall- och betesföreningen av A. Elofson, agronom i Uppsala. Föreningen sysselsatte sig med upplysningsverksamhet till lantbrukare samt försöksverksamhet. Ett synnerligen svårslösligt problem för föreningen var det norrländska skogsbetet. År 1934 inleder Elofson en skrift om föreningens försöksverksamhet i Norrland så här (Elofson och Wallin 1934:3):

Utom ekonomisk upplysningsverksamhet, med påtagliga praktiska exempel till stöd, erfordras för betes- och vallkulturens önskvärda framförande i Norrland särskilda försök. Här kan man näppeligen, såsom för närvarande är möjligt i mellersta och södra Sverige, mera allmänt rekommendera anläggande av betesvallar på åkerjord. För anskaffande av kulturbete – ty skogsbetets tid är med nuvarande krav på avkastning från djuren omöjlig att vidmakthålla – måste alltså kultivering i erforderlig utsträckning utanför åkern åstadkommas”

Skogsbetet nämns alltså bara i förbifarten som något självklart utdaterat. Även Hushållningssällskapet var förespråkare för att fåbodbruket med skogsbetet skulle överges. Uppsalageografen Sigvard Montelius beskriver Hushållningssällskapets inställning så här: "För ett modernare jordbruks förkämpar i Hushållningssällskapet framstod fåbodväsendet som något av en styggelse: det uppmuntrade till svältfödning, lämnade gödseln på skogen, minskade intresset för ett rationellt åkerbruk hemma i byarna" (1975:195). Fåbodbruk och skogsbete kom att betraktas som efterblivet och omöjligt att förena med modernitet och skogsindustrins krav på ett modernt skogsbruk.

Som nämndes ovan har skogsbete osynliggjorts i den svenska skogshistorie-skrivningen, vilket kan tyckas märkligt när det samtidigt fanns hätska röster som argumenterade för att skogsbetet förstörde förutsättningarna för ett effektivt skogsbruk. Från och med industrialiseringens genombrott och senare den rationaliseringsinriktade jordbrukspolitikens fokus på kulturbete blir dock skogsbete snabbt en förlegad praktik, som inte anses höra framtiden till. En tolkning är alltså att skogsbetet som problem i snabb takt förlorade sin aktualitet från 1950-talet och framåt, och så småningom glömdes bort. I förlängningen kan man säga att den diskurs om ett rationellt och effektivt resursutnyttjande som såväl skogsindustrin som jordbrukspolitiken verkade i fungerade utestängande, så att andra sätt att tala om skogen och skogens resurser blev omöjliga.

Inte heller idag förekommer referenser till skogen som betesresurs i skogs-politiska styrdokument. I propositionen *En skogspolitik i takt med tiden* (Prop. 2007/08:108) fastslås att skogspolitiken även fortsättningsvis ska verka i den anda som skogsvårdslagen sedan 1993 års ändringar (Prop. 1992/93:226) angett: att främja en hög avkastning samtidigt som den biologiska mångfalden behålls. Dessa två målsättningar ska väga lika tungt inom skogsbruket. De förekomster av ordet bete som finns i dokumentet härrör till älgars betesskador och betesinventering för vilt. Fåbodbruk nämns inte alls. Samebyar nämns som en viktig samverkanspart för att säkerställa att skogsbruket uppfyller de krav på samverkan som finns reglerat i skogsvårdslagen (SFS 1979:429 §20-21), men inget sägs om renbetesmarker, vare sig som resurs eller problem. Inte heller renbetesmarkernas potentiella kulturvärde eller roll för att uppnå ekonomisk, social och ekologisk hållbarhet som miljö kvalitetsmålet *levande skogar* syftar till behandlas.

Mejeriindustrin ersätter fåbodarna

Innan mejerisektorns industrialisering så var det på fåbodarna som den mesta ost- smör och meseproduktion ägde rum i norra Svealand och nedre Norrland. Mejeriindustrins framväxt har varit en av orsakerna bakom att fåbodväsendet

snabbt avvecklades i början av 1900-talet. Också livsmedelspolitiken speglar den rationaliseringsdiskurs som skogspolitiken och jordbrukspolitiken har präglats av under efterkrigstiden. De förändrade förutsättningarna för osttillverkning på fåbodar åskådliggör konsekvenserna av rationaliseringen och industrialiseringen av jordbruket samt livsmedelsindustrin i efterkrigstidens Sverige.

Ett av mejeriindustrins genombrott var Gustaf de Lavals uppfinning separatorn, eller mjölkcentrifugen som den först kallades. Med den föddes en helt ny ost på fåbodarna: gammelosten. Gammelosten är gjort på den ”blåmjölk” som blivit kvar efter att fettets separerats ut med en separator. Hela mjölkhanteringen förändrades för den som köpte en separator. Mjölken hade tidigare gräddats i särskilda tråg där fettets tilläts flyta upp, vilket tog några dagar. Med en separator kunde fettets utvinnas ur mjölken direkt efter mjölkning och förvaringsutrymme sparas (Rudeberg 1945). Separatorn, som fullständigt hade slagit igenom under 1890-talet, tycks ha varit vanligt förekommande även på fåbodar.

Från slutet av 1800-talet växte en mejeriindustri fram i snabb takt, främst i form av bymejerier. Innan bymejerierna fanns var det osttillverkningen som gav lantbrukare möjlighet att sälja mjölk oberoende av säsong och avstånd. Ost var en hållbar produkt som kunde transporteras efter att snön lagt sig och säljas på någon av de större orternas vintermarknader. Med ett mejeri i byn blev det möjligt för lantbrukare att sälja mjölken färsk till mejeriet istället. Därmed kunde de arbetstunga momenten som osttillverkningen innebar minskas – vid en tid då arbetskraften började lockas från jordbruksarbete till industriarbete i de framväxande industriorterna. Genom att sälja mjölk till mejerier istället för att tillverka egen ost påbörjades en specialisering.

Antalet mejerier i Sverige var som störst år 1895 då det fanns 1793 stycken, år 1930 fanns det 1600 stycken (Rudeberg 1945:33). År 1970 fanns det 163 stycken, och år 2010 fanns det 26 stycken industrimejerier plus ett drygt hundratal gårdsmejerier (Nilsson 2010). I takt med att antalet mejerier har reducerats har produktionsvolymen på varje mejeri ökat avsevärt. Mejeribranschen har strävat efter effektivisering och stordriftsfördelar. En förutsättning för att mejerierna skulle kunna konsolideras till stormejerier med industriell tillverkning är mjölkhämtning. I *Svensk Mejeriindustri* (1957) beskrivs mjölkbilssystemets framväxt som ett sätt att demokratisera tillgängligheten till mejerierna för mjölkgårdar. Eftersom lantbrukare tidigare fått leverera mjölk på egen hand var kostnaderna högre ju längre bort från mejeriet en gård var belägen. När mejeriet började ombesörja transporter kunde den skillnaden jämnas ut. Mejeriet kunde avgöra hur långväga gårdar som de skulle möjliggöra leverans ifrån. Mejeriet hade rimligen tillgång till lämpligare

fordon för långväga mjölktransporter än vad lantbrukarna själva hade, vilket gjorde det möjligt för fler mjölkgårdar att leverera mjölk till mejerierna då än tidigare.

Mjölkbilsystemet blev också en politisk fråga om rättvisa för mjölkgårdarna: 1941 infördes ett statligt körlinjebidrag till de mejerier som stod för transporter. Körlinjebidraget gjorde att alla lantbrukare kunde få samma pris för mjölken. Det låg under rådande världskrig i statens intresse att öka mejeriernas produktion och mejeriprodukternas tillgänglighet så mycket som möjligt. År 1957 fanns 235 000 mjölkleverantörer och omkring 4 000 lastbilar som hämtade mjölk. Körsträckan som lastbilarna utförde tillsammans motsvarade 5 gånger sträckan runt jorden vid ekvatorn (Svensk mejeriindustri 1957).

Ett nästa steg i mjölkhanteringsmekaniseringen var införandet av rörmjölkningsystem. Rörmjölkningsystem förkortar mjölkningen avsevärt, vilket möjliggör en utökning av antalet kor med i övrigt samma arbetstid till förfogande. Handmjölkning kan också medföra arbetsskador vilket bidrog till att rörmjölkningsystem infördes på många gårdar. Mejeriindustriens utveckling var politiskt understödd från partier både till höger och vänster. År 1923 bildades föreningen Mjölpropagandan som syftade till att främja mjölkdrickandet i Sverige. Genom affischering, tidskriftsutgivning, filminspelning och anordnande av mjölkbarer, mjölk dagar och mjölkveckor fick föreningen ett stort genomslag (Jönsson 2005:33ff.). Framväxten av mejeriindustrin utgjorde en brytning med bondesamhällets mjölk som ”förknippades med tuberkulos, blåsur mjölk och otympliga mjölkkanor” (Jönsson 2005:70). Mjölakens roll som smittospridare kom att kontrolleras genom ett antal regleringar som gjorde mjölkhanteringen mer hygienisk. Pastöriseringstvång infördes 1937 på i stort sett all mjölk i syfte att motverka spridningen av tuberkulos.

Mejeriindustriens omvandling innebar också förändrade roller för kvinnor. Innan mekaniseringen betraktades mjölkning och ystning som en kvinnoyrke. Mejerisektorns mekanisering förde med sig att mjölkhanteringen professionaliserades och hänfördes till industrin, vilken betraktades som en manlig verksamhet. Detta hindrade inte att kvinnor ”följde efter” mjölken in i mejeriindustrin, och tog arbete som mejerskor (Sommestad 1992). Mejeriet blev en arbetsplats som delades av män och kvinnor och kom att bli en av de arenor där traditionella könsroller ifrågasattes (för exempel se Eriksson 2011).

På de mjölkgårdar som finns kvar idag finns två strategier, grovt förenklat. En strategi som handlar om att anamma ny teknik, och en andra som har hantarat ökad osäkerhet med att undvika investeringar och istället fokusera på att förvalta vad som redan finns på gården. Länsstyrelsen i Jämtland beskriver länets jordbruk som kontrastrikt: det finns ett tjugotal fåbodar i drift med

mjölkdjur och traditionell osttillverkning samtidigt som länet också i förhållande till det totala antalet mjölkgårdar har en förhållandevis hög andel robotmjölkningssystem (Länsstyrelsen i Jämtland 2010). Robotmjölkningssystem, som varit nästa steg i teknikutvecklingen efter rörmjölkningssystem, innebär att korna mjölkas automatiskt av en mjölkrobot. Flera av de fäbodbrukare jag har talat med under mitt fältarbete har varit starkt negativa till robotmjölkningssystemet. En orsak de anger är de stora investeringar som krävs, en annan att själva djurhållningen förändras. De menar att kor i ett robotmjölkningssystem inte behöver hanteras av människor på samma sätt och därmed inte blir tama. På fäboden är det självklart att kor ska kunna ledas i grimma, låta sig kallas in på lockrop och ledas in och ut ur fjöset dagligen.

Vad gör en bra ko?

Ett ökande intresse för svenska djur, främst av mjölkkras, kan noteras från Östeuropa. De svenska mjölkorna är bland de mest högproducerande i världen. (SOU 2003:6 sid. 110)

Den som brukar en gård med mjölkkor fick under rationaliseringen av jordbruket som målsättning att ha en så stor produktion som möjligt. För det krävs djur som är högproducerande. Det sätt som lantbrukare försöker att kontrollera djurens produktion på är genom ett aktivt avelsarbete. Avelsarbete har varit ett viktig led i jordbrukets industrialisering. Avel handlar om att förstärka de egenskaper hos djur som är önskvärda och minimera de som inte är önskvärda. Genom avel kan djur anpassas så att de blir bättre lämpade för det tänkta syftet.

Aktiv avel har sedan den fick sitt genombrott under mitten av 1800-talet inneburit att djurhållningen har kunnat specialiseras mer och mer. Den organiserade boskapsaveln förde med sig att kor delades in i raser som definierades genom yttre karakteristik som pälsens färg, förekomsten av horn eller andra drag som kom att kallas raskaraktistiska eller rastypiska. Den norske socialantropologen Lars Risan beskriver hur ideologin bakom boskapsaveln är starkt präglad av rasisiska idéer om raslära och hur renrasighet blev det viktigaste kriteriet för aveln.

Det at det norske feet rundt omkring i Norges land antakelig sa ut som det islandske, i hvert fall nar det gjelder mangfoldighet i farger og monstre, tyder pa at det ikke fantes noen utbredt forstaelse av at kyr var inndelt i raser, all den stund stedegenhetslaren, savel som alle andre europeiske raselarer, knyttet rase til ytre, estetisk konformitet. Det betyr at den stallige raselaren som begynte a fa praktisk betydning fra 1890-tallet av, ikke eksisterte ”der ute” blant bonder og budeier for den ble etablert gjennom raseavlenn. (Risan 2003:133)

Inom fåbodbruket är idag mjölkraser som fjällko och rödkulla vanliga. Fjällkon kan ses som ett resultat av fåbodbruk, då den har egenskaper som ansetts vara ideala för betesdriften och produktionssättet vid fåbodrar. Under 1880-talet när medveten boskapsavel påbörjades i Sverige fick de regionalt indelade Hushållningssällskapen i uppgift att utforma avelsplaner och utdela premier för användning av tjurar som uppnådde avelsstandarden. År 1893 erkändes fjällkon som den enda passande rasen för norra Sverige av Hushållningssällskapets kommitté på grund av sin förmåga att självständigt söka foder i skogen. En avelsplan togs fram för rasens fortsatta utveckling, och det fastställdes av rasen kännetecknades av att vara vit med små svarta prickar. År 1880 beräknades att en genomsnittlig fjällko vägde 180-230 kg och gav 1200-1400 kg mjölk per år. Kring sekelskiftet 1900 hade fjällkons vikt och produktion fördubblats (Svensk Fjällrasavel 2011).

Den statistik som fördes från och med boskapsavelns genombrott gjorde det möjligt att jämföra olika rasers produktion. Under 1900-talets början framstod fjällkon som allt mindre produktiv i jämförelse med andra raser. Fjällkor på utmarksbete ger dock en fetare mjölk än andra raser vilket är fördelaktigt vid ostproduktion. Som nämnt ovan gjorde mejeriindustrins framväxt att konsumtionsmjölk blev en viktigare produkt för många lantbrukare än ost. När bete på kultiverade marker och senare kraftfoder kom att ersätta utmarksbete som huvudsaklig föda för kor blev fjällkon snabbt mindre populär. Mer högproduktiva raser som Holstein föredrogs samtidigt som fler och fler lantbrukare avvecklade sitt fåbodbruk. Petra, som idag är i 60-årsåldern och håller en besättning med vad som kommit att kallas *fjällnära kor* som jag återkommer till strax, berättar att även hon tyckte att de nya mer högproducerande raserna verkade vara överlägsna:

När jag var ung så tjtade jag på mamma om att köpa en låglandstjur. De var så stora och så fina tyckte vi häruppe, svartvita och stora. Mamma sa länge blankt nej för de passar inte här uppe sa hon, men så köpte hon en till slut för att motbevisa mig. Det gick en dag, så gick ungtjuren ner i myren, och så var det bara att stalla honom över sommaren.

Oavsett om den enskilda lantbrukaren tog ställning för fjällkon och valde att behålla den eller inte, så är det tydligt att fjällkon inte längre betraktades som den bästa produktionskon från sekelskiftet 1900 och framåt. Fjällkon kom officiellt att betraktas som en utkonkurrerad ras som snabbt blev mindre och mindre vanlig. Svante som är i trettioårsåldern har tagit över sina föräldrars lantbruk med fjällkor, men han upplever sig vara ganska ensam om detta:

Fjällkon finns inte ens med i listan hos mjölkkonsulenten där mjölkkvoten bestäms, vi får ange att vi har bara Jersey, det är den ko som är mest lik fjällkon.

År 1993, exakt 100 år efter att fjällkons avelsplan, sjosattes ett projekt för fjällkons bevarande på Världsnaturfondens initiativ. Då var fjällkon nära utrotning. Fjällkon hade då fullbordat resan från produktionsko till "lantras" vilket gjorde det möjligt att argumentera för fjällkons bevarande som en del av kulturarvet. Fjällkon hade då gått hela varvet runt från att bara vara ko, till att bli indelad i en ras, förädlad och framavlade som renrasig, bli utdömd för att den inte var tillräckligt produktiv, och sedan återuppstå som en prioriterad ko med nyframtagna avelsplaner men denna gång avlad av bevarandeskäl, då den ses som en del av kulturarvet. För de lantbrukare som hållit fjällkor av gammal vana måste dessa ständiga omvärderingar tyckas märkliga.

Från och med EU-inträdet 1995 har det funnits bidrag att söka för att bevara lantraser, sedan år 2000 söks de stöden ur landsbygdsprogrammet. De lantraser som är godkända när det gäller kor är fjällkor, rödkullor och "allmogekor" som delas in i tre undergrupper bestående av Väneko, Ringmålako och Bohuskulla. De lantbrukare som har valt att behålla eller återinföra lantraser anger olika skäl för det. Vissa framhåller att fjällkons produktionssegenskaper gör den överlägsen på utmarksbete och håller därmed fast vid kategoriseringen av fjällkon som ett produktionsdjur. Andra värnar om fjällkons bevarande och håller rasen för den biologiska och genetiska mångfaldens skull eller av nostalgiska skäl.

Världsnaturfondens projekt resulterade år 1995 i att avelsföreningen Svensk Fjällrasavel bildades. Föreningen argumenterar för att lantraserna, där fjällkon ingår, ska möta moderna krav. Det innebär däremot inte ett ensidigt fokus på största möjliga mjölkproduktion. Skulle det vara målsättningen vore det rimligare att välja någon av de i Sverige två vanligaste mjölkkoraserna; svensk rödkullig boskap (SRB) eller svensk låglandsboskap (SLB). De egenskaper som Svensk Fjällrasavel särskilt nämner som bevarandevärda hos fjällkon är att mjölken har hög halt av Kappa-kasein B och att den har bra bruksegenskaper, genom att den har "ett fantastiskt 'betesdriv'" (Svensk Fjällrasavel 2010) på naturbetesmarker, vilket föreningen menar kommer att behövas för att lösa framtida utmaningar inom miljöfrågor.

I mitten av 1980-talet upptäcktes tre besättningar med fjällkor som inte varit del av några avelsprogram. De tre gårdarna hade det gemensamt att de inte hade använt sig av moderna avelstekniker för att öka kornas produktion. Deras besättningar kom att kallas ursprungsbesättningar och deras kor väger ungefär 100 kg mindre än snittet för dagens övriga fjällkor som har blivit avlade för större mjölkproduktion. De har också bevarat en större variation i färgsättning jämfört med dagens fjällkor där vit färg med små svarta prickar har avlats fram. Ursprungsbesättningarnas kor och deras avkommor har kommit att bli benämnda *fjällnära kor*. Föreningen Svensk Fjällrasavel tog fram en avelsplan

för de fjällnära korna, men interna konflikter kring hur de fjällnära skulle avlas på orsakade att föreningen splittrades i två läger. Utbrytarfalangen kom att bilda Föreningen för äldre svensk boskap, som har en strängare syn på vilka djur som kan få räknas till kategorin fjällnära och menar att huvudsyftet med aveln ska vara att bevara genuppsättningen hos ursprungsbesättningarna, inte att på något vis förädla eller förändra rasen.

Avelsarbetet inom föreningen för äldre svensk boskap fokuseras alltså på att bevara det genetiska materialet från ursprungsbesättningarna och därmed också de egenskaper som fjällkorna antas ha haft under förmoderna jordbrukssystem. Det finns några paradoxer i denna utveckling, som har att göra med hur historien konstrueras. Begreppet raser när det gäller kor är alltså till att börja med inte äldre än cirka 150 år, eftersom det uppkom i samband med den aktiva boskapsaveln. Innan det fanns uppsättningar med kor som anpassat sig till naturliga och kulturella förhållanden, men som hade stora variationer i päls och utseende (Risan 2003). Den avelsförening som idag vill skapa ett avelsprogram för att återskapa hur aveln bedrevs innan aveln ”uppfanns” står därmed inför ett dilemma. Föreningen Svensk Fjällrasavel vill avla fram renrasiga fjällnära kor, vilket i sig är motsägelsefullt, men vill å andra sidan utsätta rasen för förändring på det sättet att de vill anpassa den till rådande förhållanden. Föreningen för äldre svensk boskap å sin sida vill att rasen ska få vara oförändrad, vilket gör att de gärna ser att besättningarna ska användas inom fåbodbruket med förhållanden så lika ”ursprungliga förhållanden” som möjligt. I sin avelsplan skriver de så här:

Vi rekommenderar att man håller de fjällnära djuren på sådant sätt att kraven som ställs på dem liknar de krav som en gång format dem. Detta för att så många som möjligt av deras lantrasegenskaper ska tas tillvara.

Det användningsområde som idag är mest likt det ursprungliga är att hålla dem som hushållskor och vänja dem vid hantering och handmjölkning. De kan också användas antingen som mjölkkor eller dikor. Ett mellanting, som ibland praktiserats av dem som idag har hushållskor, är att kalven skiljs från kon under natten, kon mjölkas på morgonen och kalven får dia under dagen.

De fjällnära är mycket goda betesdjur och är tack vare sin ringa vikt och stora rörlighet väl lämpade för hävd av värdefulla och känsliga naturbetesmarker. De kan med fördel hållas i utedrift. Uppkomstmiljön är, liksom djuren själva, hotad till sin existens.

För att kunna rädda och uppföröka rasen måste vi utnyttja det begränsade intresse som finns över hela landet, även om givetvis ett in-situ bevarande är det idealiska. (Föreningen för äldre svensk boskap 2011:2)

Det är just som ett förmodernt jordbrukssystem som Lillhärjåbygget idag porträtteras. Lillhärjåbygget var en av de tre gårdar som ursprungsbesättning-

arna av fjällnära kor kommer ifrån. Länstidningen Östersunds reporter Carin Selldén skriver den 3 augusti 2009 under rubriken ”En dagsutflykt till 1800-talet” att gården är som ”en egen liten värld, långt i från bebyggelse – en gård i väglöst land”. På så vis blir lantraskor och särskilt fjällnära kor en del av bevarandepolitiken, som bygger på en konstruktion av historien där den ”förmoderna tiden” behandlas som en tidlös, evig och oföränderlig tidsepok. Den beskrivningen av det förmoderna syftar i första hand till att skapa en kuliss till berättelsen om moderniteten som den enda tidsperiod då förändring ägt rum (jmf. Risan 2003:133).

Ett exempel på det är hur de idéer om renrasighet som härstammar från 1800-talets raslära används även inom lantrasaveln. Det förs idag en debatt om renrasiga lantrasdjur som står i uppenbar kontrast till att lantraserna samtidigt karaktäriseras av en stor genetisk variation. Håkan Hallander skriver i boken *Svenska lantraser* att:

Min uppfattning är att inte någon svensk lantras är så opåverkad, ursprunglig eller bevisligen så ”ren” att den kan leva upp till begreppet ren, ursprunglig gammal lantras. De mest påverkade är myskanden, gotlandskaninen och några av lanthönsstammarna. Men också dessa har under lång tid, kanske med undantag för den förstnämnda, existerat endast som små, isolerade populationer och som sådana därför varit starkt utsatta för genetisk drift och inavel. De kan därför knappast längre anses vara helt representativa för ursprungsraserna. (Hallander 1989:35)

Jag kommer att återkomma till idén om den förindustriella tiden som en tidlös epok och hur historien används och framställs senare i avhandlingen, nu vänder vi istället fokus tillbaka till hur fäbodbruket förändrades till följd av rationaliseringspolitiken.

Vad hände med fäbodarna när det ”konventionella jordbruket” blev norm?

Den rationaliseringspolitik som fördes från och med det jordbrukspolitiska beslutet 1947 resulterade i att majoriteten av Sveriges lantbruk lades ner. Politiken fick omfattande konsekvenser för landsbygden som bara delvis var förväntade. Att antalet jordbruk minskade i takt med att jordbruksenheterna blev större och större var förväntat. Den massiva utflyttning som pågick från landsbygden till städernas arbeten inom industrin under efterkrigstiden var inte enbart ett resultat av jordbrukspolitiken och heller inte inom jordbrukspolitikens kontroll. Det förändrade landskapssceneri och den förlorade biologiska mångfald som reformerna resulterade i var inte möjlig att förutse, och var inte heller frågor på den politiska agendan.

Särskilt minskade antalet mjölkgårdar under 1900-talet dramatiskt. För år 2009 rapporterade branschorganisationen Svensk Mjolk att antalet mjölkgårdar i riket var 6139 stycken, varav 714 i fåbodlänen²² och att cirka 45 mjölkgårdar, främst de med småskalig produktion, lägger ner sin verksamhet varje månad (Svensk Mjolk 2009:6). Fåbodsystemet såsom det fungerat under 1800-talet och en bit in på 1900-talet upphörde. Den funktion som fåbodarna hade försvann. Fåboden var i det förindustriella bondesamhället en rationell del av ett jordbrukssystem som behövde utmarksbete för att föda djuren, och behövde tillverka ost för att kunna få avsättning för mjölken. Mekaniseringen och mejeriindustrins framväxt orsakade att själva den rationaliteten som fåbodsystemet byggde på försvann.

Under rationaliseringspolitiken kom fåbodbruket att diskursivt konstrueras som en del av ett ineffektivt och bakåtsträvande småjordbruk. Samtidigt som produktionsformer och stödsystem faktiskt *gjorde* att fåbodbruk blev mindre lönsamt, relativt sett. Hushållningssällskapet, svenska betesvällsföreningen och andra institutioner har medverkat till att skapa den positionen för fåbodbruket och stimulera diskursen om det storskaliga jordbrukets förtjänster. Diskursen får sociala konsekvenser eftersom vissa handlingar och vissa typer av jordbruksformer framstår som möjliga men andra inte (Winther Jørgensen och Phillips 2002). Det är därför ingen överdrift att säga att fåbodbruket inte blev marginaliserat i rationaliseringspolitiken, utan att det system som fåbodarna ingick i blev utplånat.

Diskursen om småjordbruket som ineffektivt, bakåtsträvande och efterblivet har fått lantbrukare att själva etablera denna bild av sin verksamhet, och själv-
mant lägga ner sin verksamhet. Att förmå andra att ändra sin självuppfattning är en av de mest genomgripande sätten att utöva makt (jmf. Neumann och Dükler 2003). Några småskaliga lantbrukare blev dock kvar. För dem som är kvar är bilden av småjordbruket som efterblivet ibland svår att värja sig mot. De tvingas förhålla sig till den beskrivningen. Valter som är gårdsmejerist i Jämtland uttryckte sig såhär:

Personligen så har jag svårigheter med ordet småskalig likadant som ett annat ord jag inte tycker om, det är småbönder – är det de som är under 1,60 eller? Det som är jordbrukets historia, från istiden fram till idag, är att man har samhällsbyggnad runtomkring familjen, där man har ett familj jordbruk. Sen är det så extremt kort tid, som det här industrijordbruket har funnits. Så jag tycker att man ska benämna industrijordbruket.

22. Till fåbodlänen räknas Gävleborgs län med 219 mjölkgårdar, Dalarnas län med 145, Värmlands län med 159 och Jämtlands län med 191 mjölkgårdar (ibid.)

Karin Johannisson (2001) menar att det finns två saker som kännetecknar den moderna människan: förändringsbarhet och förnuftighet. I förändringsbarheten ligger att kunna förnya sig, vara rörlig och anpassningsbar. I förnuftigheten ligger att vara rationell och kunna kontrollera sina känslor (2001:129). Dessa egenskaper var tydligt efterfrågade i efterkrigstiden jordbruks- och livsmedelspolitik, där de utvecklingsbara enheterna, bakom vilken det förutsätts finnas en förnuftig människa, skulle just anpassa sig och förnya sig i takt med de landvinningar som gjordes inom jordbrukstekniken. I avsnittet om jordbrukets omvärdering nedan kommer jag att plocka upp tråden om den moderna människan igen genom att fokusera på motreaktioner mot bilden av den förnuftiga och förändringsbara människan i form av nostalgi och historiebruk som präglar den senmoderna politiken. Men först ska jag diskutera hur synen på utmarken har förändrats under 1900-talet genom att ta rovdjurspolitiken och rovdjursturismen som exempel.

Utmarken blir turisternas och rovdjurens vildmark

Så vad hände då med utmarken när fåbodbruket övergavs? På ett övergripande plan har utmarkens funktion förändrats under 1900-talet från att ha varit en produktionsplats till att vara en plats för timmerproduktion och rekreation. För det fåtal fåbodbrukare som idag finns kvar har denna förskjutning blivit problematisk eftersom deras syn på utmarken som skogsbetesmark alltmer ifrågasätts och snarast ses som exotisk. Till följd av det uppstår konflikter kring nyttjanderätt och politiska tolkningar av vem som har rätt till utmarken. Det mest tydliga exemplet utgörs av konflikten mellan fåbodbrukare och rovdjurspolitiken, särskilt vargpolitiken. De anspråk som görs på att utmarken, eller vildmarken som den ofta benämns av rovdjursförespråkare, är rovdjurens territorium inkräktar på fåbodbrukarnas syn på utmarken som en betesresurs för fribetande kreatur. Detta föranleder oss att fördjupa oss något i rovdjurspolitiken och hur särskilt rovdjursturismen idag utmanar fåbodbrukarnas betespraktiker.

Vargen har varit skyddad sedan 1966 då den var nära utrotning. I och med fridlysningen avvecklades i praktiken skottpengen på varg. Skottpeng eller motsvarande på varg har funnits reglerad i skrift så länge som det funnits skriftliga regleringar, och måste därför ha ansetts vara en viktig fråga. Tidigast har skottpeng på varg påträffats i Södermanlandslagen från år 1327, men för hela riket i och med 1634 års jaktstadga. Från Magnus Erikssons landslag från 1350-talet och fram till 1808 års jaktstadga var därtill lagfört att ”Hvarje frälse-

man. bonde eller landbo skulle hålla ett vargnät af 4 famnars längd. dels att hvar och en skulle infinna sig på skallbud. dels ock att varggård skulle underhållas efter jordatal. Endast prest, klockare och inhyses qvinna skulle vara derifrån befriade (Nordisk familjebok 1884:1002). Vargnät var ett redskap som användes för att fånga varg vid drevjakt, då den klubbades ihjäl, skjutvapen förekom i regel inte enligt Nordisk familjebok. Skottpeng betalades till den som på egen hand, utanför de organiserade obligatoriska drevjakterna, lyckades avliva rovdjur (Nordisk familjebok 1884:1002f.).

Skottpengen har finansierats på olika sätt i olika tider, i första hand genom lokala jaktkassor, men från 1864 års jaktstadga bekostades skottpengen helt med allmänna medel och gällde då enbart för de stora rovdjuren: björn, varg, lo och järv. Från och med år 1864 bokfördes hur många rovdjur som fällts, exempelvis beräknas 1628 vargar ha fällts mellan 1856 och 1869, motsvarande siffra för björnar var 1596 (Nordisk familjebok 1884:1004). Den sista utbetalningen av skottpeng för varg gjordes till en jägare i västra Härjedalen som sköt en varg 1965 till en skottpeng på 450 kronor (Sikku och Torp 2008). Därmed finns en knappt 700 år lång tradition av att se vargen som ett skadedjur. Den hastiga övergången i vargförvaltningen från skottpeng till fridlyst fick ingen större omedelbar effekt eftersom vargen år 1965 var i stort sett utrotad.

Sedan slutet av 1970-talet då vargen började återetablera sig har antalet vargar snabbt och stadigt ökat. Det har speglats i en ökande intensitet i debatten kring om vargen ska accepteras eller inte och i så fall på vilka villkor. Vargen är inte jämnt spridd över landet utan har tätast förekomst i nedre Norrland och norra Svealand, alltså samma område som det levande fåbodus bruket. Björnen har sitt huvudutbredningsområde i samma område. Skillnaden är att björnen därtill finns i mellersta och norra Norrland medan vargrevir inte finns etablerade norr om Tandsjöreviret i södra Härjedalen. Orsaken till det är politisk, om vargen fick etablera sig fritt skulle den troligen bilda revir norr om det nuvarande utbredningsområdet. Samernas renbetesområden utgör en nordlig gräns för vargutbredningsområdet med hänsyn till de skador vargar orsakar renskötseln. Länsstyrelsen kan i de fall vargar försöker etablera revir inom renbetesområdet välja att flytta dem söderut eller bevilja skydds jakt. I södra Sverige upprätthålls ingen faktisk gräns men i flera län anses vargen olämplig på grund av hög befolkningstäthet och att antalet lantbruk med fårskötsel är stort (Naturvårdsverket 2012). År 2010 beräknas antalet vargar uppgå till 186-215 individer (Wabakken *et al.* 2010). Antalet björnar beräknas till 3221 individer år 2008 (Kindberg *et al.* 2009).

Rovdjurspolitiken inklusive vargförvaltningen har två lika viktiga målsättningar: att säkra en genetiskt hållbar rovdjurspopulation och att skapa en god samexistens mellan människa och varg (Naturvårdsverket 2012; Prop.

2000/01:57). För att öka det lokala inflytandet över rovdjursförvaltningen etablerades regionala viltförvaltningsdelegationer på länsnivå år 2009 (Prop. 2008/09:210), där invalda ledamöter representerar olika näringar. Fäbodbrukets intressen finns representerat i Jämtland, Dalarna, Gävleborg och Värmland. Fäbodbrukarrepresentanterna har valts av respektive regional fäbodförening och för Jämtlands del där regional förening saknas arrangerade FSF ett val av ledamot från Jämtland för fäbodbrukarnas intressen i samband med ett möte i Klövsjö 30 januari 2010. Att fäbodbrukets intresse är representerat i de regionala Viltförvaltningsdelegationerna är troligtvis på grund av att fäbodbruk med fritt utmarksbete är överrepresenterat i Viltskadecenters statistik över tamdjursangrepp av rovdjur.²³

Kritiken mot dagens rovdjursförvaltning

Dagens rovdjursförvaltning har utsatts för stor kritik av lantbrukares organisationer som LRF men också fäbodföreningarna. En viktig fråga har varit när, var och hur det är tillåtet att skjuta rovdjur som dödar eller skadar tamdjur. Den frågan cirkulerar kring formuleringen av jaktförordningens §28, som reglerar under vilka omständigheter ett rovdjur kan skjutas för att skydda tamdjur. Fram till 2006 var jaktförordningens §28 utformad så att en djurägare fick döda ett rovdjur inom ett inhägnat område förutsatt att det skedde i omedelbar anslutning till ett avslutat angrepp (SFS 1987:905). Det vill säga, om rovdjuret angrep tamdjur, fick det dödas om det angrep igen, vid ett och samma tillfälle. Djurägaren skulle därför invänta skador för att ha rätt att skjuta. Den formuleringen var en bidragande orsak till att ett massivt motstånd mot rovdjursförvaltningen växte sig allt starkare inom lantbrukarkåren under 1990- och 2000-talen. Två berömda rättsfall bidrog till den upphetsade stämningen, det gällde två lantbrukare som blev dömda till fängelsestraff för att ha försvarat sina tamdjur mot varg. Det första var Henrik Manfredsson, lantbrukare på Gräsö som 2002 sköt en varg som befann sig inne i hagen hos Manfredssons kor med kalvar. Manfredsson hade blivit uppringd av en granne som fått sina får rivna, och avlossade skottet när han såg vargen inne i hagen hos sina egna djur. Manfredsson, som i media kallades ”Gräsöbonden” åtalades av Naturvårdsverket men friades i tingsrätten (ATL 25 april 2003) och hovrätten. När målet överklagades till Högsta Domstolen fälldes Manfredsson för grovt jaktbrott men fick villkorad dom med samhällstjänst om 120 timmar (SvD 22 december 2004). Uppståndelsen var stor och en stark opinion som ansåg att

23. Det totala antalet anmälda rovdjursattacker på tamdjur uppgick till 687 stycken år 2009, varav varg orsakat 493 attacker och björn 99 attacker. Ungefär 18% av alla rovdjursattacker 2009 inträffade på fäbodbete. (Viltskadecenter 2009). Viltskadecenter började skilja ut angrepp på fäbodar från angrepp på andra lantbruk år 2009.

Henrik Manfredsson handlat rätt fick Jordbruksverket att se över formuleringen av jaktförordningens §28 (UNT 13 juni 2005).

Det andra av de mest kända rättsfallen var domen mot Stig Engdahl i Dals-Ed som 2006 sköt en varg under pågående attack på hans får utanför hägn. Fallet fick stort utrymme i media och Stig, eller ”varg-Stig” som han kallades av media, försökte förklara den känslomässiga grunden till att han sköt vargen med att likna känslan av att se fåren bli anfallna med att se en dotter bli våldtagen (Expressen 20 april 2006). 40 000 personer skrev under en skrivelse om att ge varg-Stig nåd när han dömdes till 6 månaders fängelse (Expressen 10 februari 2007) vilket är det lägsta straffet för grovt jaktbrott. Eftersom den svenska regeringen i enlighet med grundlagen inte har möjlighet att bevilja nådeansökningar eftersom det vore att tillrättavisa domstols beslut, så hade nådeansökningen ingen praktisk eller juridisk betydelse. Däremot fick den mycket publicitet och gjorde vargdebatten än mer uppskruvad.

År 2006 ändrades jaktförordningens §28 så att det blev tillåtet att skjuta ett rovdjur som befinner sig inom inhägnat område förutsatt att det finns en stark anledning att befara att det var på väg att genomföra en attack, förutsatt att alla försök till skrämsel hade genomförts utan att lyckas. Den ändringen svarade väl mot de händelser som inträffat hos Manfredsson. Det hade däremot inte förändrat förutsättningarna för domen mot Stig Engdahl eftersom den varg han sköt befann sig utanför hägnet. Ytterligare en översyn av §28 resulterade i den nuvarande formuleringen som gäller sedan 1 maj 2009, som gör det möjligt att skjuta ett rovdjur även utanför hägn, under pågående attack eller då det är uppenbart att en attack är nära förestående och alla andra skrämsemetoder har misslyckats (SFS 2009:310). Ändringen blev permanent 2009 men har varit i effekt sedan 1 maj 2007 då den infördes på prov.

Ingen av ändringarna i formuleringen av jaktförordningens §28 har i praktiken kunnat användas i särskilt stor omfattning inom fåbodbruket, eftersom få av angreppen på fåbodar sker när djuren är inhägnade eller i närheten av fåbodbebyggelsen där fåbodbrukaren normalt befinner sig. När djuren är på fritt utmarksbete kan angrepp ske på kilometerlånga avstånd från fåboden och upptäckas först i efterhand. Det är heller inte självklart att lantbrukare har vapenlicens, än mindre att de väljer att utföra dagligt arbete beväpnade med kulvapen vilket skulle vara nödvändigt för att göra bruk av lagen. Det alternativ som lantbrukare då har är att ringa en jägare eller att ringa polisen som har rätt att utföra avlivning enligt §28. Vare sig jägare eller polis har beredskap att hinna till fåbodvallar innan angreppet är över. När det är över är det inte längre lagligt att avliva ett rovdjur.

Efter en attack kan ansökan göras om skydds jakt som prövas av länsstyrelsen. Skydds jakt beviljas restriktivt, i fall där upprepade attacker skett av

samma djur och då alla andra påtänkliga förebyggande åtgärder har gjorts. Beslut att skyddsjakt ska genomföras överklagas ofta av enskilda och föreningar, vilket visserligen inte förhindrar skyddsjakten men däremot kan uppgifter om personer som ingår i ansökan bli offentliga, vilket upplevs obehagligt på grund av den hätska stämningen och debattklimatet kring rovdjursfrågor. Lagförändringen har alltså inte haft någon större effekt på fåbodbrukares förmåga att hantera rovdjur. Däremot har lagändringen haft ett symboliskt värde för lantbrukare eftersom den markerar lantbrukares rätt att försvara sina djur, vilket många anser sig förbundna att göra i enlighet med djurskyddslagen.

Om föreslagna lösningar på rovdjursstörningar

Ett vanligt argument bland de som vill se en utökning av den svenska vargflocken är att det fungerar bra med stora vargflockar i andra delar av Europa, exempelvis Polen. Diskussionen rör sig då kring två frågor; användningen av boskapsvaktande hundar, och huruvida förluster bör accepteras av lantbrukare som bor i vargtäta områden. Medan svenska Viltskadecenter i sina rovdjursförebyggande råd fokuserar på permanent stängsling, fokuserar den polska motsvarigheten, vargforskningsorganisationen AfN WOLF som bildades 1996, på boskapsvaktande hundar. Stängsling är svårt att använda sig av på fåboddar med fritt bete. Om djuren stängslas permanent går det inte att bedriva fåbod-bete i enlighet med de definitioner som finns i Jordbruksverkets föreskrifter (se kapitel 3). Det finns fåboddar som har bete i storhågn, men att bygga rovdjursförebyggande stängsel i storhågn skulle ge en mycket stor kostnad. Syftet med storhågn är i första hand att förhindra att djuren vandrar till hemgården eller till tätbefolkade områden.

Hållningen av boskapsvaktande hundar skiljer sig från den etablerad hundhållning som finns i Sverige eftersom utgångspunkten för boskapsvaktande hundar är att de inte ska socialiseras av människor, utan av de djur som de ska vakta. AfN WOLF har skrivit en manual för hur boskapsvaktande hundar ska födas upp (Nowak och Mysłajek 2006), som till stor del överensstämmer med den rapport Viltskadecenter (Svensson 2005) publicerat om hur boskapsvaktande hundar ska socialiseras. Viltskadecenters rapport bygger på en amerikansk förlaga av Green & Woodruff (1993).

Socialiseringen innebär att valpar ska placeras i en fålla med de djur den ska vakta, exempelvis får, vid ungefär 7 veckors ålder. Kontakt med människor ska ske restriktivt och alltid i samvaro med fåren för att undvika att valpen söker sig till människor istället. Alla råd syftar till att undvika situationer där valpen blir benägen att rymma från fåren eller utveckla sociala band till andra än fåren. Efter några månaders socialisering, när valpen är ungefär 7 månader gammal kommer den att frivilligt stanna bland fåren även vid fritt bete. Hund-

ägarens roll är att dressera hunden så att den är hanterbar utifall konfrontationer med andra djur eller människor sker. Viltskadecenters manual ger rådet att koppelträna hunden, vilket inte ingår i den polska manualen. Vid ungefär 1,5 års ålder har hunden uppnått full mognad och fullvärdiga egenskaper som boskapsvaktande hund, och först då kan en andra boskapsvaktande hund introduceras i flocken, för att undvika att två valpar socialiserar sig och binder sig vid varandra snarare än med fåren. Det anses nödvändigt att ha mer än en hund för en fårflod på över 30 individer, men oavsett flockstorlek så kan det vara svårt för en ensam hund att försvara sig mot varg eller björn.

Viltskadecenter är positivt inställda till försök med att använda boskapsvaktande hundar i Sverige men reser samtidigt frågan om hur hållningen av boskapsvaktande hundar fungerar med allemansrätten, eftersom boskapsvaktande hundar kan förväntas försvara sin flock även mot förbipasserande människor. På så sätt blir även frågan om boskapsvaktande hundar en fråga om vem som har rätt till marken. Har en lantbrukare rätt att hålla boskapsvaktande hundar som hindrar människor att röra sig fritt i skog och mark?

Rovdjursturism och natursyn

Rovdjurspolitiken och särskilt vargpolitiken är ett av de mest konfliktfyllda politikområdena idag. "Vargdebatten" som den kan refereras till i media är hätsk och polariserad. I media används binära positioner som antingen vargälskare eller varghatare där många dikotomier spelas upp: stad-land, högutbildad-lågutbildad, kultur-natur, manlig-kvinnlig, jägare-friluftsmänniska är de vanligaste. En vanlig stereotyp av vargälskare är urbana, högutbildade kvinnor som gillar friluftsliv och beskriver vargen som ett nobelt djur som har en självklar plats i den svenska faunan. Inom miljörörelsen beskrivs ofta vargen som en naturlig del av vildmarkens ekosystem. Stereotypen av en varghatare är vargälskarens motpol: en manlig lågutbildad jägare som bor på landsbygden och betraktar vargen som ohyra.

Ofta betraktas vargen av vargkritiker som ett djur som finns i Sverige enbart på grund av politiska beslut, inte som ett resultat av naturliga processer. Att kalla vargen ett politikernas eller tjänstemännens husdjur är vanligt bland vargkritiska lantbrukare, som exemplet med Toms Ove Olsson som citeras i ett reportage om vargförvaltningen i ATL, Lantbrukets Affärstidning:

För ett par veckor sedan var det oväsen i dikornas hage och Toms Ove Olsson hittade en kalv död. Länsstyrelsens besiktningsman kom ut. Han tyckte att det borde sättas upp en femte tråd i stängslet.

– Ja det får väl du göra då sa jag. Jag har ju mina djur inne i hagen och du får väl hålla dina djur utanför hagen, säger Toms Ove Olsson. (ATL 9 september 2010)

Det sätt som vargen definieras av dess förespråkare respektive kritiker ger uttryck för två olika natursyner: naturen som vildmark respektive naturen som brukad av människan. Denna uppdelning mellan stadsbornas naturupplevelser och landsbygdsbornas markanvändning har djupa rötter – men inte så djupa rötter som man kan tro. Stadsbornas konstruktion av naturen som en plats för konsumtion daterar Sverker Sörlin till 1800-talets romanticism.

”Den svenska naturen” är heller inte särskilt gammal. I allt väsentligt uppstod den under 1800- och 1900-talen. Den var ett inslag i ”nationaliseringen” av folket. På ett liknande sätt fick andra länder sina nationalnaturer och sina nationallandskap. /.../ Naturen som varit ett hinder och ett hot för den odlade människan blev det dyrkade, det skyddsvärda, kulturens näringskälla och kroppens och själens bot. (Sörlin 2006:34)

Cronon (1995) har beskrivit hur den nordamerikanska bilden av vildmarken som en plats för rekreation och att möta Gud skapades som ett resultat av anti-modernistisk reaktion inom städernas borgerskap i slutet av 1800-talet. Från att ha betraktats som en farlig plats där nybyggare och indianer drabbade samman i blodiga konfrontationer skapades en bild av vildmarken som en plats för kontemplation och sublimes upplevelser, en plats som bevisar Guds närvaro på jorden (Cronon 1995). Detta tidiga bevarande motiverades alltså inte av det ekologiska systemets skyddsvärde utan av estetiska och spirituella skäl. I praktiken innebar det att det var obebodda och avlägset belägna platser som ansågs opåverkade av människan som skyddades (Callicott 2003). Även i Sverige växte sig vildmarksromantiken som natursyn stark, och Sverige instiftade Europas nio första nationalparker år 1909. De nationalparkerna låg i fjällkedjan enligt amerikansk modell, i syfte att skydda vildmarken mot exploatering.

Under vad som ofta kallas det svenska moderna projektet hade naturen och friluftslivet en given roll. I programskriften *acceptera* från 1931 påpekas att den nya ungdomen ägnar sig åt förfriskande och stärkande övningar som ”scouting” och friluftsliv (Asplund *et al.* 1931). *Acceptera* har av idéhistorikern Erland Mårald (2008:221) kallats för ett av de mest kända dokumenten för det svenska moderna projektet, skrivet av framstående arkitekter i samband med Stockholmsutställningen där funktionalismen slog igenom på bred front i Sverige. I *acceptera* förknippas friluftslivet starkt med sundhet och hygien och påstås vara en aktivitet som ställer krav på hygieniska, ljusa och luftiga hem.

Av hela detta friluftsliv- och idrottsliv uppstår ett helt nytt förhållande till naturen. Där men för en generation sen sällan kom utom tullen eller på sin höjd gjorde en promenad på någon halvmil någon enstaka gång på året, ingår det nu i ens vana

att regelbundet idka något slag av friluftsliv. Avstånden från staden har därvid inte så stor betydelse. Det är klart att den moderna människan på detta sätt ser på naturen med nya ögon. Betvingandet av landskapet genom förening av tekniska verktyg, fysisk och andlig energi stärker självkänslan men ger också en känsla av jordens mäktighet, ty hon är alltid större än alla kraftansträngningar. /.../ Måhända är inga faktorer mera genomgående genom de krav på hygien, som friluftslivet uppställer, på isolering, som studierna kräver, på samlingen som radiohögtalaren ger och omvänt obehövligheten av representationsutrymmen, som det enklare livet i hemmet medför. (Asplund *et al.* 1931:39-40)

För den moderna människan ansågs det alltså självklart att intressera sig för friluftsliv, inte bara i stadens närhet utan också genom att begagna de nationalparker som skapats under romantiken. Nationalparkerna och vildmarksidealet fick dock en annan innebörd under slutet av 1960-talet då miljörörelserna växte fram:

After the existence of an "environmental crisis" was widely acknowledged in the late 1960s, the benchmark of environmental quality was the wilderness ideal of the pristine, untouched nature. Accordingly, the new breed of environmentalists believed that the best way to preserve nature, if not the only way, was to exclude all human economic activities from representative ecosystems and designate them as wilderness preserves. In them, some old-growth forests could remain standing, wild animals could have a little habitat, and so on. In effect, we attempted to achieve environmental preservation by zoning the planet into areas where environmentally destructive economic activities – like grazing, mining logging, agriculture, mechanized recreation, manufacturing, and real estate development – would be permitted and areas where such activities would be excluded. (Callicott 2003:437-8)

Miljörörelserna och den miljöpolitiken som följde av den från 1970-talet och framåt skiftade fokus från stadsbornas behov av rekreation till naturens behov av fredade zoner. Detta resulterade i Sverige i att ett stort antal naturreservat bildades enligt den modell som Callicott (2003) beskriver. Naturen skulle lämnas orörd och få utvecklas fritt, genom att skyddas från all mänsklig påverkan.

Under de senaste decennierna har dock en debatt uppstått inom miljövärden, till följd av att biologisk mångfald har gjorts till en politisk prioritering. Biologisk mångfald som politisk målsättning för miljövärden baseras på en annan natursyn, där fokus läggs på mångfald i odlingslandskapet. Särskilt naturbetesmarker uppmärksammas, där mångfalden av växter är som störst. Men även fokus på genetisk mångfald genom bevarande av lantraser hör till samma politiska prioritering. Debatten mellan dessa två natursyner, med

vildmarken som ideal å ena sidan och biologisk mångfald som ideal å andra sidan är levande idag, både i forskningen och i miljövärden. Callicott (2003) argumenterar för att miljövärden bör vända fokus bort från vildmarken mot de kulturmarker där den biologiska mångfalden är som störst. Sådana platser är inte obebodda eller marginella till skillnad från fjällområden, vilket innebär att miljövärdsinsatser kan komma i konflikt med markägare och befintlig markanvändning. Callicott beskriver fjällmiljön som en miljö med höga skönhetsvärden men också en miljö bestående av is och sten med relativt låg biologisk mångfald.

Noss (2003) argumenterar mot Callicotts beskrivning av vildmarken och hävdar att människan har en skyldighet att skydda arter som är beroende av vildmarken eftersom den är känsligare för snabba miljöförändringar än vad människan är. Särskilt gäller det arter som är utsatta för att bli förföljda eller trakasserade av människor, som stora rovdjur (Noss 2003:445f.):

We need the wilderness ideal in the days of frivolous "ecosystem management" more than ever before. We need it to provide a "base-datum of normality" as Leopold put it, to give us reference sites for comparison with more intensively managed lands. We need it to counter the arrogant belief that we can manage and control everything. We need it to inspire us, to put our lives at risk, to humble us. And, more important the bears need it too. (Noss 2003:447)

I Sverige manifesteras dessa två skilda sätt att betrakta vilka miljöer som är skyddsvärda inom den växande vildmarksturismen. En del av denna typ av turism är rovdjursturism, som beskrivs som en växande näring med stor potential för utveckling av landsbygden och ökad acceptans för rovdjursförvaltningen (Widstrand 2004). Programmet *Rewilding Europe* utgör ett av de kanske mest ambitiösa programmen för vildmarksturism men också för naturvård med vildmark som ideal.

Gör sig Norrland bäst som vildmark?

Programmet *Rewilding Europe* syftar till att plantera ut stora antal vilda stora gräsätare som visenter och hjortar i skyddade zoner (Rewilding Rewilding Europe 2012a). Rewilding Europe har initierats av organisationerna ARK, Conservation Capital, Wild Wonders of Europe och WWF. Utöver dessa utgör den internationella organisationen Postkodlotteriet samt Adessium Foundation viktiga sponsorer, tillsammans med en mängd lokala partners. Ännu har programmet inte omsatts i konkreta insatser men preliminära områden finns identifierade. Samma idé om utplantering av stora gräsätare och stöd för programmet ges av Carl-Gustaf Thulin, föreståndare för centrum för vilt- och fiskforskning på SLU i en debattartikel (UNT 22 juni 2011) där han argumen-

terar för att en återinplantering av vilda gräsätare kan hejda förlusten av biologisk mångfald som orsakas av att det lågintensiva jordbruket, som fåbodbruket är ett exempel på, har försvunnit.

Rewilding Europe presenterades på det svenska seminariet LARGE 2012, *Nordic summit on large carnivore tourism and wildlife experience*. LARGE som arrangerats två år i rad samlar svenska aktörer som är intresserade av rovdjursturism. Både 2011 och 2012 fanns FSF på plats. År 2012 bestod programmet förutom av Rewilding Europe av Derek Goldman från USA som berättade om vargsafari i Yellowstone. Presentationen följdes av en diskussion på temat "Kan Sverige 'göra en Yellowstone' och utveckla lönsam vargturism?" med viltåskådningsguiderna Marcus Eldh och Anders Ståhl samt nationalekonomen Stefan Fölster som i programmet tituleras safariresenär. I programmet ingår också en rad olika exempel på vildmarksturism, som frågan om visenter kan etableras i Sverige och hur jaktturism kan fås att fungera. Dagen avslutas med en diskussion "om ursprung och äkthet i snabbväxande framtidsbransch" där en Daniel Oleuka, massaj, naturguide och politiker från Kenya samtalar med Osvald Jonsson, en samisk turistentreprenör.

Insprängt under eftermiddagen ligger dock ett tema om "bättre planering för bygdens alla näringar" där Pauline Palmcrantz, FSF:s ordförande, medverkar tillsammans med Berit Wallin Håkansson från Fåravelsförbundet och Osvald Jonsson, den samiske turistentreprenören. Dessa tre representerar svenska fårgårdar, fåbodbrukare och renskötare och därmed aktörer som är negativt inställda till rovdjurens förekomst i Sverige. De utgör också aktörer i en annan konflikt som Calicott (2003) pekar på – den mellan att betrakta vildmarken som en plats att skydda och vildmarken som produktionsplats. Som tidigare nämnt instiftades nationalparker i regel på marker som inte användes av människan i någon större utsträckning – men i såväl USA som i Sverige så fanns där små grupper av människor som var helt beroende av den för sin försörjning. I båda länderna handlade det om urinvånare; indianer respektive samer. I båda fallen fanns också andra grupper som till viss del använde vildmarken för sin försörjning; cowboys respektive fåbodbrukare.

"Återförvilda Europa!"

Projektet *Rewilding Europe*s syfte är att göra Europa till en vildare plats med fler vilda djur, vildmark och naturliga processer (Rewilding Europe 2012a). På projektets hemsida finns en film utlagd (Rewilding Europe 2012b) som beskriver programmets innehåll och idé. I filmen berättas på ett suggestivt sätt genom bild, musik och text om programmets vision: att skapa tio vildmarksområden i Europa, som kallas Europas Serengeti och Yellowstone. Filmen som är på 4 minuter och 9 sekunder inleds med att konstatera att det vilda växt- och djur

Figur 6. "Där naturen tar hand om sig själv"

Bilden visar ett klipp från en reklamfilm för programmet *Rewilding Europe*. Programmet som syftar till att etablera europiska vildmarksparker utgör ett ovanligt konkret exempel på hur en idé om "vildmark" säljs som konsumtionsvara till turister. (Rewilding Europe 2012b)

Figur 7. "Vi ämnar bevisa att vildmarken är en affärsmöjlighet"

Efter 4 minuter och 9 sekunder träder människor för första gången in i filmen, dolda bakom kameralinser. Detta markerar tydligt den roll som programmet *Rewilding Europe* tilldelar människan i naturen: en betraktare som inte ska påverka eller ens stå i direkt kontakt med vad som betraktas. (Rewilding Europe 2012b)

livet (*wildlife*) är på väg tillbaka, men fortfarande totalt sett är hotat och att vildmark och biologisk mångfald fortsatt försvinner. Programmet har dock hittat en lösning på detta problem – att den europeiska landsbygden överges av människan. Detta budskap illustreras av två bilder av övergivna byggnader och ruiner i varierande grad av förfall. En mellanliggande bild visar en äldre man som plöjer ett fält med hjälp av en åsna, med en textremsa som berättar att 30 miljoner hektar mark förväntas överges till år 2030.

Programmet utgår alltså ifrån att enorma områden inom Europa kommer att överges av lantbruket. Därmed ser man en fantastisk möjlighet att återinföra vildmark i Europa, där vilda betesdjur ska återetableras i stora antal. De djur som nämns är visent, alpget, kronhjort, vildhäst och urox²⁴. Dessa djur ingår tillsammans med de stora rovdjuren i vad Callicott (2003:440) kallar *charismatic megafauna*, det vill säga karismatiska stora gräsätare som är särskilt efterfrågade av turister i vildmarkszoner. Målsättningen för programmet är att ”återförvilda” (*rewild*) minst en miljon hektar mark på fem bestämda platser: västra Iberiska halvön, östra Karpaterna, södra Karpaterna, Donaudeltat och Velebit. Av dessa är alltså tre områden bergsområden. I förlängningen ska dock minst tio områden av internationellt hög kvalitet etableras där naturen ska sköta sig själv (figur 6). Med cirka en och en halv minut kvar av filmen talas för första gången om människor i relation till dessa återförvildade områden. Två budskap framförs. Det första är att vildmarken ska återskapas så att européer kan njuta av den. Det andra att den återskapade vildmarken också utgör en fantastisk affärsmöjlighet. I nästa bildruta visas människan för första gången i landskapet i form av kameraobjektiv som sticker ut bakom en tältduk med texten: ”vi ämnar bevisa att vildmarken är en affärsmöjlighet” (Figur 7).

I denna bild händer två intressanta saker: för första gången ses människan i landskapet, men på ett indirekt sätt då människan finns i landskapet som en distanserad betraktare dold bakom en konstruktion som förhindrar direkt kontakt mellan människan och det vilda växt- och djurlivet som betraktas. Det andra som händer är att bildtexten talar till ekonomisk rationalitet. Det är ekonomisk vinst som legitimerar ansatsen att skapa vildmarkszoner som människan inte ska verka i, förutom att vistas där som distanserad betraktare. I vad som återstår av filmen växlas bilder på motiv, som föreställer djur och växter, och bilder på betraktande människor som fotograferar eller tittar i kikare. Filmen avslutas med uppmaningen är ”låt oss göra Europa till en vildare plats!” (Rewilding Europe 2012b).

Vildmarksturismförespråkare använder ofta en retorik som baseras på vildmarksideal, där naturen ska få sköta sig själv och människan spela en roll

24. Uroxen är utdöd, det är oklart om programmet möjligen syftar till att införa någon av de boskapraser som skapats med uroxen som förebild.

som betraktare. Hela idén om orörd vildmark bygger just på att människan inte är en del av naturen (Callicott 2003:439). Fäbodbruket, fåraveln och renskötseln representerar däremot näringar som fokuserar på kulturlandskapet, det av människan skapade och brukade. Inom vildmarksturismen med programmet Rewilding Europe som ett extremt exempel framförs en diskurs där utmarken definieras som en vildmark som ska användas för människors rekreation och hem enbart åt vilda djur. Aktörer som ägnar sig åt vildmarksturism inklusive rovdjursturism representerar verksamheter som i grunden handlar om att betrakta och tillfälligt gästa landskapet. Fårskötsel, fäbodbruk och renskötsel har gemensamt att de är näringar som bedrivs genom att bruka naturen. Det medför att de betraktar utmarken som en produktionsplats för lantbrukare och renskötare, inte som en vildmark. Därmed kan de också sägas höra till aktörer som *producerar* landskap, medan vildmarksturismen *konsumerar* landskap.

Jordbruket omvärderas igen: naturvårds- och bevarandepolitik

Heritage is those traces of the past a society chooses to preserve. Heritage is therefore also a way of defining oneself. (Van Gorp och Renes 2007:407)

Jordbrukspolitiken så som den utformades från det jordbrukspolitiska beslutet 1947 och framåt var, som vi sett, fullständigt osentimental. Jordbrukspolitiken genomdrevs utan hänsyn tagen till vare sig natur- eller kulturarv. Den förutsatte en förnuftig och förändringsbar människa och hyllade rationaliteten och effektiviteten. Den var inte tillbakablickande utan framtidslängtande. Till stora delar legitimerades jordbrukspolitiken av en kombination av socialpolitiska och säkerhetspolitiska målsättningar. Den socialpolitiska komponenten bestod dels av en omsorg om lantbrukarnas inkomster, dels om konsumenternas rätt att köpa livsmedel till ett överkomligt pris. Den säkerhetspolitiska komponenten bestod av höga beredskapsmål och självförsörjning på livsmedel för att klara av en situation där landet på grund av krig eller kris skulle skäras av från omvärlden. Jordbrukspolitiken utgjorde en viktig byggsten i bygget av välfärdsstaten Sverige (Flygare och Isacson 2003).

Under 1950- och 1960-talen fanns få kritiker till den inslagna politiska vägen, men från 1960-talets slut och under 1970-talet växte kritiken mot jordbrukspolitikens miljömässiga effekter snabbt (Flygare 2004). Särskilt dåvarande Bondeförbundet drev frågor om kulturlandskapets förfulande och bondesamhällets förlorade traditioner. Bondeförbundets resonemang kan ses som ett utslag av nostalgi. Karin Johannisson (2001) menar att nostalgi är en reaktion

mot moderniseringens människoideal. Alla kan eller vill inte vara rationella och förändringsbara. Detta sätt att betrakta nostalgi innebär att den är en del av moderniseringen – utan moderniseringens människoideal hade nostalgin som samhällsfenomen inte uppkommit (2001:129). Jag väljer därför att betrakta nostalgin som ett senmodernt samhällsfenomen som genomsyrar stora delar av den förda kultur- och naturarvspolitiken från 1990-talet och framåt, som till stor del utgör en bevarandepolitik.

Tack vare bevarandepolitiken lever dagens fåbodbrukare inte någon undanskymd tillvaro som en bortglömd rest av ett förindustriellt jordbrukssystem som egentligen inte skulle finnas kvar. Tvärtom så får fåbodbruket uppmärksamhet just för att det är ett exempel på ett jordbrukssystem med traditioner och natur- och kulturarvsvärden som idag uppskattas. Detta intresse för fåbodarna är således även den ett resultat av moderniteten. Det har dock tagit lång tid för bevarandepolitiken att få genomslag i jordbrukspolitiken, vilket för Sveriges del kan förklaras av att natur- och kulturarvsfrågorna inte på allvar inkorporerades i jordbrukspolitiken förrän Sverige gick med i EU.

I slutet av 1960-talet bildades Naturvårdsverket och frågor om natur- och kulturvård hänvisades i fortsättningen dit, inte till Jordbruksverket. En uppdelning gjordes alltså mellan den framväxande miljövårdspolitiken och den redan starka jordbrukspolitiken (Flygare 2004). Den svenska förvaltningen blev således starkt sektoriserad och naturvårdsfrågorna blev aldrig en naturlig inkorporerad del av jordbrukspolitiken utan sågs som ett särintresse. Under 1970-talet växte miljörörelsen fram som en protestreaktion mot rationaliseringen av jordbruket och dess konsekvenser. Det nyväckta intresset för jordbrukspolitik och jordbrukslandskapets förändring gav upphov till en ny typ av naturvårdsintresse, som vände sig bort från det fokus på orörd vildmark som dominerat naturvårdsarbetet under 1900-talets första hälft. Den nya naturvården fokuserades på kulturlandskapet, jordbrukets landskap, med *biologisk mångfald* som nytt samlingsbegrepp för vad naturvården bör ägna sig åt att bevara (Callicott 2003).

Mellan 1987 och 1992 inventerade Naturvårdsverket naturvärden i ängs- och hagmarker. De första stödformerna för vad som då kallades *naturvårdsjordbruk* utvecklades till följd av inventeringen. Syftet med att införa stödformerna var att bevara jordbrukslandskapets befintliga natur- och kulturmiljövärden. Länsstyrelserna tog med utgångspunkt i resultaten från inventeringen kontakt med ägare till de mest värdefulla markerna och skrev individuella avtal om landskapsvård från 1987. Efter 1990 års livsmedelspolitiska beslut skapades därtill NOLA, *Naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet*. Avtalet innehöll villkor om hur marken skulle skötas för att upprätthålla naturvärden. Gemensamt för dessa stödformer var att de alltså inte kunde sökas av lant-

brukaren själv utan initiativet kom från länsstyrelsen (SJV 2008b). Strax därefter påbörjades dock de svenska förhandlingarna om ett medlemskap i EU, vilket gjorde att politiken i första hand kom att anpassa sig mot EU:s gemensamma jordbrukspolitik.

Reformeringen av den gemensamma jordbrukspolitik

Det ökade intresset för miljöpolitik och naturvård i kulturlandskapet har påverkat även den gemensamma jordbrukspolitik. Alltsedan Romfördraget antogs 1957 har EU:s gemensamma jordbrukspolitik haft fem målsättningar: att öka produktiviteten; att stabilisera marknaderna; att trygga livsmedelsförsörjningen; att garantera lantbrukare en skälig levnadsstandard och att garantera konsumenterna varor till överkomliga priser (Europaparlamentet 2008:10). Dessa målsättningar har liksom den svenska jordbrukspolitikens målsättningar motiverats av en kombination av säkerhetspolitiska och socialpolitiska argument. Europa skulle aldrig mer hamna i en situation där politisk osäkerhet genererar matbrist, samtidigt som lantbrukarnas inkomster skulle öka (Garzon 2006).

Under 1980-talet kompletterades miljörelsens kritik av en neoliberal kritik mot EU:s gemensamma jordbrukspolitik. Politiken hade svängt om till neoliberal ideal om fria marknader och minimal statlig styrning. Den gemensamma jordbrukspolitik kritiserades främst för att prisstöden orsakade överproduktion av vissa jordbruksprodukter, tidningsrubriker fokuserades på köttberg och mjölkberg. De höga tullarna och subventionerna hindrade en fri handel med livsmedel, vilket var den neoliberal målsättningen. I Sverige genomfördes reformer i syfte att avreglera jordbruket och införa en fri marknad i 1990 års livsmedelspolitiska beslut (Ingemansson och Olsson 1990). Det kom snart att förändras eftersom Sverige sökte medlemskap i EG år 1991 och politiken efter det kom att närma sig den gemensamma jordbrukspolitik istället (SJV 1993), just under den period då den gemensamma jordbrukspolitik reformerades.

Romfördraget stod förvånansvärt stabilt och opåverkat genom 1970- och 1980-talens kritik mot den gemensamma jordbrukspolitik (Garzon 2006). De målsättningar som antogs för den gemensamma jordbrukspolitik i Romfördraget 1957 kvarstår oförändrade även idag. Den kritik som kom från miljörelsen gav inte upphov till några större jordbrukspolitiska reformer. Den neoliberal kritiken gav större framgång. Under 1990-talet förändrades den gemensamma jordbrukspolitik på ett vad Europaparlamentet kallar radikalt sätt. MacSharry-reformen 1992 utgjorde ett steg mot färre marknadsregleringar som komparerades av produktionskopplade inkomststöd. Med Fischler-reformen år 2003 ersatte gårdsstödet de produktionskopplade inkomststöden,

vilket innebär att gårdsstödet, det nu största stödet till europeiska lantbruk, är frikopplat från storleken på produktionen. Reformerna har i första hand syftat till att öppna upp marknaden för jordbruksvaror för friare handel genom att sänka subventioner och andra handelshinder, snarare än att öka miljönyttan inom jordbruket. Europaparlamentet (Europaparlamentet 2008) motiverar Fischlerreformen på följande grunder: EU:s kommande utvidgning i Östeuropa tvingade fram en mer "konsoliderad" (det vill säga billigare) modell för stöd till jordbruket; samhällets efterfrågan på en jordbrukspolitik med acceptabla kostnader och mindre byråkrati måste tillmötesgå; de jordbrukspolitiska instrumenten måste ges högre internationell legitimitet genom att göra dem förenliga med WTO-avtalen (Europaparlamentet 2008).

Dessa reformer har, trots att de motiverats av en neoliberal kritik snarare än av miljökritik, skapat en öppning för mer miljöinriktade politiska åtgärder. Agenda 2000 som lanserades år 1999 införde landsbygdsutveckling som politikområde, vilket kopplades till nationellt utformade miljöstöd.

Dagens stödformer: gårdsstöd och landsbygdsprogram med miljöersättningar

Sedan Sveriges inträde i EU 1995 omfattas även Sverige av den gemensamma jordbrukspolitiken, vilket innebär att Sverige har trätt in i den gemensamma jordbrukspolitiken just när den börjat inkorporera element från naturvårdspolitiken och kulturvårdspolitiken. De miljöstöd som fanns i Sverige innan EU-inträdet fokuserade på stöd för bevarande av det öppna landskapet, där stöd till naturbetesmarker ingick (SJV 1997). När Sverige gick med i EU 1995 fanns då vad som kallades arealstöd och miljöstöd. Arealstödet var ett rent produktionsstöd som år 2003 ersattes med gårdsstöd.

Gårdsstödet är avkopplat från produktionen i syfte att dels sänka de totala kostnaderna för jordbrukspolitiken, för att svara mot kritiken av jordbrukspolitikens höga andel av EU:s totala budget som växte sig allt starkare under 1900-talets två sista decennier. Dels är det en anpassning mot krav från GATT om avreglering av jordbruksprodukter på världsmarknaden (SJV 2007c). Gårdsstödet är dock det stöd som är mest omtvistat inom EU idag, eftersom det inte ställer några särskilda krav på lantbrukarna annat än att de brukar marken. Berkeley Hill skriver att gårdsstödet så småningom kommer att transformeras och gradvis omvandlas till miljöersättningar, eftersom det dominerande argumentet för att överhuvudtaget fortsätta ge stöd till lantbruk motiveras av den miljönytta jordbruket kan göra (Hill 2012:182). Den svenska regeringen har under såväl socialdemokratiskt som borgerligt styre under 2000-talet fört en radikal hållning gentemot EU då Sverige vill se en fullständig avveckling av areal- respektive gårdsstöden inom den gemensamma jordbrukspolitiken; det

vill säga den svenska regeringen vill enbart ha landsbygdsprogrammet (cf. Ds Jo 2004:9)

Gårdsstödet, pelare ett, och landsbygdsprogrammet, pelare två, utgör tillsammans den gemensamma jordbrukspolitiken idag. EU:s medlemsländer är förbundna att följa EU:s landsbygdsutvecklingspolitik (Europarådet 2005:1698) som föreskriver att vare medlemsstat ska upprätta ett nationellt landsbygdsprogram som skrivs för sju år i taget. Vad som brukar refereras till som EU:s landsbygdsutvecklingspolitik är ett samlingsbegrepp för stöd inom både pelare ett och två som ges till tre typer av områden: lantbrukens anpassning, utveckling av företagande utanför lantbruket, och miljöersättningar (Hill 2012). Den första kategorin av stöd, stöd till lantbrukets anpassning handlar ytterst om stöd till en fortsatt stordriftsrationalisering och effektivisering av lantbruket:

This includes grants or loans for the modernisation of capital equipment, financial assistance to encourage elderly farmers to leave the industry (thereby enabling their land to go to farms that need to grow in size), help to younger people to set themselves up (thereby improving the age structure of farming), vocational training to improve skills, aids to food marketing and processing, better integration of farming in the food chain etc. (Hill 2012:156)

Huvuddelen av stöden till vad som kallas EU:s landsbygdsutvecklingspolitik administreras dock inom landsbygdsprogrammet. EU:s syfte med den del av landsbygdsprogrammet där miljöersättningarna ingår, axel 2, är att åstadkomma ”skydd och förbättring av naturresurser och för att bevara jord- och skogsbruk med högt naturvärde och det traditionella landskapet i Europas landsbygdsområden” (Europarådet 2006:144). Det samlade målet för landsbygdsprogrammet är ekonomisk, ekologisk och social hållbarhet (2010). Begreppen är opreciserade i programtexten, något som uppmärksammats som ett problem i utvärderingen som gjorts av Miljö och Landsbygdsprogrammet 2000-2006 (SLU 2009). Även om målsättningarna ofta är diffusa så bygger miljöersättningarna inom landsbygdsprogrammet på en ny idé om vad europeiskt lantbruk ska leverera. Det tidigare ensidiga fokuset på att producera föda och fiber har kompletterats av att landskap, biologisk mångfald, kulturarv och andra värden ska prioriteras.

Ett landsbygdsprogram skrivs för hela EU. I nästa steg utformas nationella landsbygdsprogram där det finns viss frihet att prioritera mellan olika delar av EU:s landsbygdsprogram och utforma nationella stöd baserade på lokala förhållanden. När detta skrivs, i april 2013, står Sverige under Landsbygdsprogrammet 2007-2013, med intensiva diskussioner om hur Landsbygdsprogrammet 2014-2020 ska utformas. Det svenska landsbygdsprogrammet utformas av Jordbruksverket, och bryts sedan ner till genomförandestrategier

på länsstyrelsenivå, som ska godkännas av Jordbruksverket (SFS 2007:481, §8).

Det svenska landsbygdsprogrammet 2007-2013 har en budget på cirka 35 miljarder kronor på sju år, det vill säga fem miljarder kronor per år. Ungefär hälften av programmet är finansierat av EU. Tre fjärdedelar av medlen inom landsbygdsprogrammet ges till miljöersättningar (SJV 2009). Det finns tio stycken miljöersättningar: *Betesmarker och slåtterängar; Bruna bönor på Öland; Ekologisk produktion; Hotade husdjursraser; Miljöskyddsåtgärder; Minskat kväveläckage; Natur- och kulturmiljöer i odlingslandskapet; Skyddszoner; Vallodling och Våtmarker.*

Inom miljöersättningen *Betesmarker och slåtterängar* finns särskilda villkor för sju varianter av ersättningen: *Betesmarker med allmänna värden; Betesmarker med särskilda värden; Slätterängar; Alvarbete; Skogsbete; Fäbodbete och Fäbod i bruk* (SJV 2012b). Inom miljöersättningarna ges cirka 2 miljarder per år som ersättning till *Vallodling, Ekologisk produktion* och *Betesmarker och slåtterängar* (SJV 2011a). Som jämförelse har ersättningarna för gårdsstöd en nationell budget på sex miljarder kronor per år. Att en stor del av budgeten för miljöersättningar läggs på betesmark är ett resultat av att regeringen har beslutat att betesmark ska ges samma arealstöd som åkermark. Öppna landskap har som tidigare nämnts varit en särskilt viktig jordbrukspolitisk fråga i Sverige sedan 1970-talet och framåt (Flygare 2004).

Senmodern politik: unicitet och tradition

Medan politiken under moderniseringen av jordbruket har strävat efter att identifiera universellt ideala recept på utveckling så präglas senmoderniteten snarare av ett fokus på unika värden och en vördnad för tradition. Vilken utveckling som önskas är inte lika förutsägbar som tidigare. Målbilden under 1960- och 70-talen låg på effektivast möjliga uttag av föda och fiber. I den senmoderna politiken har målbilden blivit betydligt mer komplex. Bland annat har fäbodarna fått en plats i målbeskrivningarna. Så här skriver exempelvis Jämtlands länsstyrelse i sina miljömål (Länsstyrelsen i Jämtland 2006b:39):

Länets fäbodar och fjällägenheter representerar det småskaliga fjälljordbruket som har mycket höga bevarandevärden. De levande miljöerna ingår i ett odlingslandskap med starka regionala särdrag som för traditionell kunskap vidare.

I Jämtlands miljömål definieras fäbodar och fjällägenheter som representerande det småskaliga fjälljordbruket med höga bevarandevärden. De tre största fäbodlänen; Dalarna, Jämtland och Gävleborg har alla infört fäbodbruk i sina respektive regionala miljömål, i samtliga fall under delmålet *ett rikt*

odlingslandskap. Den anda som länsstyrelserna ger uttryck för är, menar jag, tidstypisk för den svenska landsbygdspolitiken i senmodern tid. Den sätter det unika i fokus, när varje region framhäver regional särprägel och naturvärden.

Den typ av unicitetssträvanden som länsstyrelserna ägnar sig åt uppmuntras aktivt i EU-politiken. Ett tydligt exempel på det utöver landsbygdsprogrammet är främjandet av mathantverk genom ursprungsskydd. Det finns sedan 1992 två olika sorters skydd inom EU som reglerar hur en produkt ska smaka och var den ska vara producerad och bearbetad för att få bära ett visst namn: skyddad ursprungsbezeichnung (SUB) respektive skyddad geografisk beteckning (SGB), där skyddad geografisk beteckning är ett skydd med lägre krav. Dessutom finns ett tredje skydd kallat garanterad traditionell specialitet (GTS) som inte är kopplat till var produkten är tillverkad. Dessa skydd för livsmedelsprodukter ses som ett sätt att utmärka en regions särart, stärka medvetenheten om livsmedels kvalitet och erkänna det gastronomiska värde som lokala mattraditioner har. Skyddet är därmed annorlunda utformat än ett varumärkesskydd, eftersom det som skyddas är receptet, omständigheterna för tillverkningen och produktens smak. Alla producenter har rätt att använda sig av en ursprungsmärkning om de uppfyller de kriterier som anges i regelverket för skyddet. Varumärkesskydd skyddar enbart ett varumärke från intrång på marknaden av andra aktörer och har alltså ingenting med en produkts smak eller ursprung att göra. Ett exempel på det är att Melkers Chark AB har varumärkesskyddat ordet ”fäbod” för alla livsmedelsprodukter trots att de produkter som tillverkas där inte har någon anknytning till fäbodbruk. Från våren 2013 driver FSF tillsammans med LRF en domstolsprocess mot Melkers om rätten att få använda ordet ”fäbod” (FSF 2013).

De ansträngningar som gjorts för att märka produkter med ursprungsskydd i Sverige har hittills inte fått något större resultat. Det finns enbart två ostar i Sverige som är skyddade, Svecia och hushållsost. Den storskaligt tillverkade osten Svecia skyddades redan 1997 och anger hela Sverige förutom fjällkedjan som produktionsställe. Svecia har den lägre graden av skydd, skyddad geografisk beteckning. Enligt en uppgift i magasinet Brand News (01/2003) beviljades åtminstone en ursprungsmärkning i varje EU-land för att förenkla införandet av skyddet som sågs som kontroversiellt i flera länder. Hushållsost skyddades som garanterad traditionell specialitet år 2004, även den en ost tillverkad på storskaliga mejerier. Ett antal försök har gjorts för att olika ostar ska få ursprungsskydd, vilket jag återkommer till i kapitel 4.

Konventionen om biologisk mångfald och artikel 8j

Under 1990-talet fattades ett antal miljöpolitiska beslut. År 1993 godkände Sverige FN:s konvention om biologisk mångfald. Konventionens mål är att bevara biologisk mångfald genom hållbart nyttjande och rättvis fördelning av resurser (SÖ 1993:77). År 1999 fattade regeringen beslut om att den svenska miljöpolitiken skulle styras av 15 nationella miljömål, bland dem *ett rikt odlingslandskap*, *storslagen fjällmiljö* och *levande skogar*. Miljömålen kom år 2005 att kompletteras med ett sextonde mål, *rikt växt och djurliv*, som syftar till att skapa biologisk mångfald (Prop. 2004/05:150). I samma proposition som det sextonde miljömålet om biologisk mångfald föreslogs också att ett nytt nationellt program för lokal och traditionell kunskap skulle skapas, som sedermera blev Naptek, förlagt vid CBM på SLU. Naptek ses som ett led i att uppfylla konventionen om biologisk mångfald.

Det styrdokument som mer än något annat kommit att spela en viktig roll för fåbodbruket är konventionen om biologisk mångfald och dess artikel 8 om bevarande *in situ*, särskilt avsnitt j:

Den undertecknande staten förbinder sig att /.../ med förbehåll för dess nationella lagstiftning respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor; (SÖ 1993:77, artikel 8j)

Vad är då traditionella livssätt och vad är ursprungliga och lokala samhällen? År 2005 upprättade regeringen Naptek, ett ”nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald”. Programmet samordnas av Centrum för biologisk mångfald på SLU och är en del av regeringens genomförande av konventionen om biologisk mångfald. I regeringsuppdraget betonas att särskilt fokus ska läggas på traditionell och lokal kunskap knuten till den samiska kulturen. Håkan Tunón som är anställd av Centrum för biologisk mångfald är programchef för Naptek. Håkan Tunón hade redan innan Naptek drog igång sin verksamhet intresserat sig för fåbodbruk som ett exempel på ett lokalsamhälle med traditionellt livssätt.

Vi på CBM hade ju sedan lång tid tillbaka Magnus [namn kodat av förf.] med i etnobiologiprojektet och jag förde en hel del diskussioner med honom om kulturlandskapet och lokalkulturer som skulle kunna komma i fråga för artikel 8j. När vi fick det första regeringsuppdraget 2002–2004 som resulterade i min

utredning så intensifierade vi dessa diskussioner. Då genomförde vi också någon handfull möten med SNV, RAA, SJV och fåbodbrukare för att specifikt prova på samrådsgrupper vad gäller fåbodbrukets problem och möjligheter. /.../ Runt 2004–2005 fick jag kontakt med Rickard [namn kodat av förf.] också och han och jag förde blandade diskussioner om 8j och fåbodbrukare. När Naptek startade 2006 så var jag på en liten rundtur med föreläsningar och berättade om artikel 8j för fåbodbrukare i Älvdalen i Rickards regi.

– Håkan Tunón, e-post 15 februari 2012

När Naptek drog igång sin verksamhet 2006 var fåbodbruket därför med som en prioriterad fråga redan från start. Regeringsuppdraget att fokusera på samiska traditioner och sedvänjor har fullföljts men med tolkningen att även andra grupper kan omfattas av programmet. Fåbodbruk har därför kunnat beredas en relativt stor plats och Naptek har drivit eller medverkat i ett antal projekt som genomförts om fåbodbrukets värden och problem. Bland de viktigare är en förstudie om ett centrum för utmarksbruk²⁵, samt ett projekt om fåbodbrukets biologiska kulturarv som finansierats av EU-programmet Interreg Sverige-Norge.

Det intresse som riktats mot fåbodbruket inom arbetet med konventionen vilar på två ben. Dels uppmärksammas fåbodbruket för att traditionell kunskap bevaras, det gäller särskilt fåbodbrukets mejeriprodukter som ost, smör och mese. Dels uppmärksammas utmarksbetets naturvärden. De skogsmarker som betas får en rikare variation av växter av betesdriften menar Naptek (Ljung 2011). Jag kommer att återkomma till frågan om artikel 8j och dess betydelse för fåbodbruket i kapitel 5. Här väljer jag att istället följa hur dessa frågor har delats upp i den svenska sektoriserade förvaltningen. Medan den traditionella kunskapen hänförs till kulturvärden, hänförs utmarksbetets naturvärden till naturvärden. Detta ger upphov till olika strategier eftersom kulturvärden är Riksantikvarieämbetets verksamhetsområde medan naturvärden är Naturvårdsverkets verksamhetsområde.

Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket

Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket har övergripande ansvar för kulturvärden respektive naturvärden. De båda myndigheternas verksamhetsområden överlappar dock i praktiken. Omsorgen om det förindustriella naturbeteslandskapet har kommit att bli en mötespunkt för myndigheterna. Den mobiliserande metafor som används i detta möte är *biologiskt kulturarv*, ett

25. Centrumet är tänkt att fungera som ett kunskapscentrum för allmänheten, organisationer och myndigheter (Ljusdalsbygdens museum *et al.* 2010).

begrepp som används i den statliga skrivelsen *en samlad naturvårdspolitik* (Skr. 2001/02:173) där det definieras som hävdberoende naturtyper.

I samma skrivelse förordas också att förvaltningen bättre ska ta tillvara lokal och traditionell kunskap. ”Ett tillvaratagande av lokal och traditionell kunskap kan också bidra till att vidmakthålla värden som är viktiga för turismen. Fäbodkulturen kan vara ett exempel” (Skr. 2001/02:173, sid 122.). Biologiskt kulturarv används som arbetsbegrepp på både Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket. Arbetet med det biologiska kulturarvet som fokus innebär att premiera kontinuerlig hävd av kulturmiljöer och betydelsen av traditionell kunskap om hävdmetoder, se figur 8.

Riksantikvarieämbetet är den myndighet som ansvarar för kulturarvet. Det viktigaste styrdokumentet RAÄ utgår ifrån i utformandet av sitt uppdrag är propositionen *Tid för kultur* (Prop. 2009/10:3). I propositionen framgår att ämbetet har två huvudmiljöer för sitt arbete: bebyggelsen och landskapet. Landskapsvärden, som är den benämning ämbetet själva använder, ska ta hänsyn till naturvärden och biologiskt kulturarv, skriver ämbetet på sin hemsida (RAÄ 2010). Det främsta ekonomiska styrmedlet ämbetet förfogar över är kulturmiljövårdsanslaget, som fördelas till kulturmiljövårdsprojekt, främst på länsstyrelserna (RAÄ 2012).

För fäbodbrukets del har kulturvärden stöd till fäbodan i form av skydd av byggnader. Dessa stöd bygger på en idé om att bevara byggnader i ursprungligt skick för att bevara en del av kulturarvet. I praktiken innebär detta att ett aktivt bruk av byggnaderna inte uppmuntras. Jag kallar detta ett synkront perspektiv eftersom pengar används till att ”frysa tiden” genom att bevara något i det skick det varit i vid en viss tidpunkt. Ofta är denna typ av kulturvård av stort pedagogiskt värde för att visa hur saker såg ut eller fungerade ”förr”. Mot detta står projekt som fokuserar på att upprätthålla landskapet där fokus ligger mer på kontinuerlig hävd och kunskapsöverförande, vilket jag kallar att ha ett diakront perspektiv på kulturvård (se figur 8). Denna typ av projekt motiveras ofta med en vilja att bevara det biologiska kulturarvet. Begreppet biologiskt kulturarv syftar i första hand till den biologiska mångfald som skapas av hävd.

De synkrona och diakrona perspektiven går igen i naturvärden. Förenklat uttryckt finns två olika typer av idealiserade miljöer som anses bevarandevärda inom miljövård i västvärlden. Den ena är att bevara orörd vildmark, vilket går tillbaka till förra sekelskiftets vildmarksromantik (Cronon 1995) då ett antal stora nationalparker infördes i Sverige enligt amerikansk modell där skötseln ska skapa möjligheter för ”fri utveckling”, det vill säga att låta naturen själv skapa naturliga miljöer som ska lämnas så orörda som möjligt av människan. Den andra ideala miljön som vuxit sig starkare under de senaste decennierna är förindustriella agrara landskap, alldeles särskilt naturbeteslandskap. Att värdera

pastoral landskaps estetiska värden högt har en lång historia i Europa (Santillo Frizell 2006).

Inom naturvården motiveras naturbeteslandskapen dock av att den biologiska mångfalden är hög i dessa marker, vilket har en starkare vetenskaplig konnotation (Callicott 2003). Skötselråd i dessa miljöer fokuseras också på att upprätthålla en kontinuerlig hävd, vilket har identifierats som nyckeln till att mångfalden bevaras. Gemensamt för båda dessa naturvårdens idealmiljöer är att de vilar i en konstruktion av miljöns historia, i det första fallet av en tänkt naturhistoria som fanns innan människan trädde in i landskapet, i det senare i det förindustriella bondesamhället och ett landskap som människan ännu inte börjat omvandla med hjälp av fossila bränslen, jordbrukskemikalier och miljögifter – just vad som idag betraktas som stora hot mot mänskligheten. I Sverige har naturbeteslandskapen fått en stark förankring i jordbrukspolitikens fokus på öppna landskap, medan vildmarksidealet har en stark förankring inte bara i nationalparkerna i fjällområdena utan tar sig även uttryck i exempelvis rovdjurspolitiken.

I nästa kapitel vänder jag uppmärksamheten mot vad som anses bevarandevärdt och inte minst hur stödprogram upprättas för att upprätthålla det bevarandevärda inom den gemensamma jordbrukspolitikens. Det främsta instrumentet är landsbygdsprogrammets miljöersättningar där stöd utbetalas för olika arbeten som berör natur- och kulturvård, däribland miljöersättningen fåbodbetesersättning som står i fokus. Som vi ska se är mätbarhet och likabehandling styrande för Jordbruksverket. På länsstyrelsen däremot möte tjänstemännen fåbodbrukaren och tvingas ta hänsyn till partikulariteter och behandla varje fall för sig, vilket skapar friktion mot de krav och det regelverk som Jordbruksverket utformat.

Figur 8. Mål och perspektiv inom natur- och kulturvården

Natur- och kulturvården präglas av att ha synkrona (tidsfixerade) eller diakrona (processuella) perspektiv i bevarandearbetet. Perspektiven genomsyrar hur natur- respektive kulturvården väljer att arbeta för att uppfylla målsättningar. I tabellen nedan görs en grov exemplifiering av hur perspektiven spelar ut inom några av de målsättningar som har störst betydelse för den politiska styrningen av fåbodbruk. Naturvården och kulturvården möts i målsättningar kring biologisk mångfald i agrarlandskapet respektive agrara system, som båda kan rymmas inom det idag populära uttrycket ”biologiskt kulturarv”.

Politikområde	Målsättning	Synkront perspektiv	Diakront perspektiv
Naturvård	Orörd vildmark	Bestämd sammansättning av arter efterfrågas, efter målbild definierad av ett visst ideal.	”Fri utveckling”, innebär att exempelvis naturliga bränder och andra naturprocesser ska få verka fritt.
	Biologisk mångfald i kulturlandskapet (<i>Biologiskt kulturarv</i>)	Som ovan. Åtgärderna präglas av att vara ”slutna system” exempelvis att hävden ska utföras enligt bestämt schema vid bestämda tidpunkter varje år.	Erkännande av att olika hävd över tid samt tillåtelse för störningar kan vara nödvändigt. Exempelvis växelbruk eller lindbruk (tillfälliga åkrar i ängs- eller betesmark).
Kulturvård	Landskapsvård (<i>Biologiskt kulturarv</i>)	Bevara ursprunglighet utifrån en viss bestämd tidsperiod. Röja för att åskådliggöra men inte bruka.	Fokus på att överföra traditionell kunskap om hävdtekniker för att bruka platser med historisk kontinuitet men också för att återuppta hävd.
	Byggnadsvård	Som ovan. ”Konservera” byggnader genom att förbjuda eller begränsa användning.	Fokus på att överföra traditionell kunskap om byggnadstekniker, för att vårda äldre byggnader men också bygga nya med gammal teknik. Tillåtelse att använda byggnader.

3 Fäbodbetesersättning – bara till traditionella fäbodar?

Fäbodbruket i landsbygdsprogrammet

Utvecklingen är sannolikt ett resultat av att fäbodarna försöker hitta sätt att få ekonomi i verksamheten. En breddning av verksamheten kan innebära många positiva effekter, ändå bör man vara varsam så att inte fäbodarna förvandlas till renodlade turistmål. Glesbygdsverket anser att stommen i verksamheten bör vara den ursprungliga, dvs. djurhållning med tillhörande sysslor. Den turistverksamhet, eller annan verksamhet som knyts till fäboden, bör vila på en brukad fäbod för att inte tappa kontakten med den genuina fäboddriften. Det bör vara ett nationellt intresse att hitta ekonomiska stödformer så att det är möjligt med fortsatt verksamhet inom ett antal fäbodar runt om i landet. Ett instrument för detta är Landsbygdsprogrammet och de regionala genomförandestrategierna. (Glesbygdsverket 2008)

Så formulerade sig det sedan 2009 nedlagda Glesbygdsverket (2008) i ett remissyttrande till CBM. Frågeställningen handlade om hur myndigheten såg på den ökande trenden att fäbodbrukare startar kaféverksamhet och andra turistaktiviteter. Glesbygdsverkets svar visar att myndigheten betraktade landsbygdsprogrammet som en möjlighet för Sverige att lösa en nationellt angelägen fråga – att den ”genuina fäboddriften” ska fortsätta. Turismen ses som en möjlighet till extra inkomster för brukaren men också som ett hot mot den genuina fäboddriften, som verket definierar som djurhållning med tillhörande sysslor. En definition med så låg detaljgrad innebär förvisso att vilket lantbruk som helst med djurhållning skulle kvalificera sig för att vara fäbodbruk, men det är troligtvis inte verkets syfte att definiera vad genuin

fäboddrift är eller inte är i denna text. Att myndigheten pekar på att fäbodbruk ska ha djurhållning för att vara genuin och inte enbart kaféverksamhet innebär däremot att myndigheten såg fäbodbruk som en jordbruksverksamhet i första hand, inte i första hand en del av upplevelseekonomin.

Vilka fäbodrar som förtjänar ersättning är något som behöver hanteras i landsbygdsprogrammet i den särskilda ersättning för fäbodrar som utformats. Genom landsbygdsprogrammet betalas allmänna medel ut till stöd för fäbodrar i bruk med djurhållande verksamhet, vilket som vi ska se inte nödvändigtvis innebär att myndigheterna har definierat vad en genuin fäbod är – eller en *traditionell* fäbod, vilket är det begrepp som oftast förekommer i olika sammanhang kring landsbygdsprogrammet. Jordbruksverket har i stort avhållit sig från att försöka definiera vad en traditionell fäbod är. De överlåter problemet till länsstyrelsen som enligt Jordbruksverkets föreskrifter ska avgöra vilka fäbodrar som ska godkännas för stöd. En viss insnävning har dock gjorts av Jordbruksverket mellan landsbygdsprogrammen 2000-2006 och 2007-2013. Den insnävningen reflekterar den diskussion som förekommit kring vad som inte ska anses vara traditionellt fäbodbruk, särskilt till följd av ett uppmärksammat fall där Länsstyrelsen i Dalarna valt att dra tillbaka en beviljad fäbodbetesersättning med hänvisning till att fäboddriften inte är traditionell, som vi ska se nedan.

Fäbodbetesstöd – på vilka villkor?

Stödformen *fäbodbete* infördes redan 1995 vid EU-inträdet. Benämningen fäbodbete har dock kommit till på Jordbruksverket. I regioner där bete vid fäbodrar har varit praxis har det vanligen kallats skogsbete, utmarksbete eller bara bete ”på skogen”²⁶. I och med att fäbodbete skrevs in som en åtgärd sattes dock fäbodbruk ”på kartan” igen som en jordbruksform på Jordbruksverket. Det förde samtidigt med sig ett behov av att inom förvaltningsmyndigheterna definiera och särskilja fäbodbete från annat bete i de bygder där fäbodbruk är en del av somliga lantbruk och historiskt har varit en del av de flesta lantbruk.

I de första stöden kopplades definitionen av en fäbod till att den ska ha varit brukad efter år 1940 och fanns med i någon av de inventeringar som gjorts av fäbodrar (figur 10), vilket kan ses som att man väljer att förlita sig till experters utlåtanden kring vilka fäbodrar som är värda att bevara eller inte.

26. Se definitioner av skogsbete, utmarksbete och fäbodbete i ordlistan på sidan 14.

I det första landsbygdsprogrammet, då kallat Miljö- och landsbygdsprogrammet 2000-2006, har den definitionen plockats bort, figur 10. Från och med år 2000 betalas fåbodbetesstödet ut till av länsstyrelsen godkända fåbodar, vilket i praktiken innebär att Jordbruksverket utsett länsstyrelsens tjänstemän till de experter som kan avgöra vilka fåbodar som förtjänar stöd, genom att ge dem i uppdrag att definiera vad en godkänd fåbod ska vara och att avgränsa fåbodbetesområdet.

I Miljö- och landsbygdsprogrammet behandlas stödformerna fåbodbete, skogsbete och alvarbete likadant. De är alla tre exempel på utmarksbete, vilket skiljer dem från inhägnat bete på kulturbetesmark (ofta historisk ängsmark), vilket är det vanliga inom konventionellt jordbruk. I information riktad till praktiker och rådgivare behandlas fåbodbete och skogsbete under samma rubrik, vilket ger intryck av att stödformerna betraktas som likartade (SJV 2004a). De tre stödformerna ger samma ersättning. I Miljö- och landsbygdsprogrammet 2000-2006 utbetalades stödet för fåbodbete, skogsbete och alvarbete med 1 000 kr per hektar eller annorlunda uttryckt 7 000 kr per djurenhet (se figur 9 för definition av djurenhet) då varje hektar mark under bete ska betas med ett betestryck av en sjundedels djurenheter (SJV 2012c). Utfallet av det stödet för brukare med olika storlekar på sina djurbesättningar kan ses i figur 11.

Betesersättningar för bete på inhägnad betesmark fungerar så att länsstyrelsens tjänstemän bedömer vilken mark som gynnas av bete, och beviljar ersättning av bete för ett visst inhägnat och därmed tydligt avgränsat och specifikt markområde. Den marken är i regel ägd eller arrenderad av den djurhållare som söker stödet. Eftersom fåbodbete sker på relativt stora ytor i utmarken, som sällan ägs eller arrenderas av fåbodbrukaren, så kan den principen inte tillämpas. Runt varje fåbod finns i regel mycket stora arealer utmark tillgänglig för bete. Istället är det antalet djurenheter som brukaren har som avgör vad länsstyrelsen kommer att avgränsa som fåbodbetesområde. Därför har det för fåbodbetesstödet fastställts i Jordbruksverkets föreskrift hur stort betestryck som måste finnas per hektar beviljad mark under fåbodbete. Inom andra betesersättningar finns inget fastställt betestryck, utan stödet beräknas efter betesmarkens storlek medan lantbrukaren själv ska anpassa antalet djur för att uppnå avsedd hävd av marken. I de formella villkoren för dessa betesmarker anges att lantbrukaren förbinder sig till att:

Figur 9. *Djurenheter (de)*

Djurslag	Antal djur som motsvarar en <i>de</i>
Mjölkkö och nöt äldre än 2 år	1
Nöt 6 mån – 2 år	1,67
Får eller get	6,67
Häst	1

Källa: (SJV 2012f)

låta beta dina betesmarker, skogsbeten och alvarbeten varje år. Du ska anpassa betetrycket så att vissna gräs och örter inte ligger kvar på marken från år till år. Det kan påverka naturvärdena på din betesmark negativt. (SJV 2012f)

Om fåbodbete skulle hanteras på samma sätt, det vill säga att mark som kan utgöra fåbodbete avgränsades och antalet djurenheter skulle anpassas för att åstadkomma lagom betetryck på marken skulle det rimligtvis krävas hundratal djurenheter för att beta av tillgängligt bete inom gångavstånd från en fåbod. Därför används antal befintliga djurenheter som lantbrukaren planerar

Figur 10. *Fåbodbetesstöd*

Definitioner av termer relevanta för fåbodbruk i Jordbruksverkets föreskrifter som varit gällande under det nuvarande Landsbygdsprogrammet 2007-2013 respektive det förra Miljö- och landsbygdsprogrammet 2000-2006 samt för de miljöstödet som fanns innan det första landsbygdsprogrammet.

SJV 1997	<i>Fåbodbete</i>	Med fåbod menas här en fåbod som har varit i drift efter år 1940 och att detta finns dokumenterat i någon av de fåbodinventeringar som utförts sedan dess. För mark i specialklass "B fåbodbete" lämnas stöd för högst 4 hektar per djurenhet som vistas vid fåboden under hela betessäsongen.
SJVFS 2002:95	<i>Fåbodbete</i> <i>Vilken skötsel krävs för grund-ersättningen?</i>	Bete vid av länsstyrelsen godkända fåboddar För bete vid fåboddar gäller att marken årligen ska skötas med ett betetryck av minst en sjundedels djurenhet per hektar. Djur, som räknats om till djurenheter, ska vistas vid fåbod eller fåboddar som ingår i jordbrukarens åtagande under hela betessäsongen
SJVFS 2007:42	<i>Fåbod i bruk</i> <i>Fåbodbete</i> <i>Flerfåbodsystem</i>	Fåbod som är godkänd av länsstyrelsen och som används till fritt bete eller bete i storhågn med minst 1,5 djurenheter av djurslagen nötkreatur, får och get. Därutöver får bete ske med häst. Under fåbodsäsongen ska dessa djur vid fåboden ha tillgång till minst 6 hektar fritt bete eller bete i storhågn. Fåboden ska ha kvar inslag av traditionell bebyggelse och den del som används för fåbodbruket får inte användas som permanentbostad. Två eller flera besättningar som sköts gemensamt inom ett fåbodområde berättigar till en fåbod i bruk Fritt bete eller bete i storhågn med djurslagen nötkreatur, får, get, eller häst vid fåbod i bruk System där djur flyttas mellan en huvudfåbod och en eller flera kompletterande fåboddar under fåbodsäsongen

att sätta på fritt bete som utgångspunkt vid uträkningar av stödet istället (SJV 2012f). Detta innebär att fåbodbetesstödet, till skillnad från alla andra miljöersättningar, inte gäller en specificerad markyta i den blockindelning Jordbruksverket gjort av all jordbruksmark på den så kallade blockkartan (SJV 2006). Var djuren faktiskt betar går inte att styra när de inte är inhägnade. Det är dock tillåtet att söka stödformen fåbodbete även för inhägnat bete, det ska då vara extensivt bete i så kallade ”storhägn”. Storhägnen blir då fåbodbetesområdet och ett minsta antal djur som måste beta området kan beräknas.

Fåbodbetesstödet och miljönyttan

I Landsbygdsprogrammet 2007-2013 kom stödformen fåbodbete att förändras medan stödformerna skogsbete och alvarbete förblev oförändrade. Det omarbetade fåbodbetesstödet föregicks av en policyprocess där stödformen fåbodbete kritiserades och omdefinierades. Under programperioden 2000-2006 växte inom Länsstyrelsen i Dalarna, på Jordbruksverket samt bland vissa fåbodbudbrukare och fåbodbudföreningar en kritik mot att fåbodbetesstödet i landsbygdsprogrammet 2000-2006 haft för ensidigt fokus på betestryck. Kritiken bestod av att det inom ramen för stödet var möjligt att placera köttdjur på bete kring fåbodar utan att bedriva någon annan verksamhet på fåboden som kan betraktas som traditionell. Skötselkraven för fåbodbete innehöll enbart en definition på betestrycket (figur 10). En uppfattning spreds att stödet till fåbodar istället bör vara ett kulturvårdsstöd för att gynna traditionell fåboddrift istället för att vara en betesersättning som gynnar extensiv köttproduktion.

I rapporten *Tre nya miljöersättningar – Hur blev det?* (SJV 2004b) är fåbodbetesstödet en av de frågor som granskats särskilt. Tonen är bekymrad då det konstaterats att fåbodbetesstödet inte har levererat de miljöeffekter som var avsedda. I rapporten framför Jordbruksverket argumentet att antalet djur på fåbodarna har ökat i snabbare takt än antalet fåbodar som brukas. Rapportförfattaren menar att detta strider mot den kulturhistoriska nyttan med stödet och vill hellre se fler fåbodar i bruk än fler djur på de fåbodar som finns (SJV 2004b:45). Det är också fel sorts djur som betar:

Medelarealen per fåbod var under förra programperioden 23 hektar. Idag är den 35 hektar, där vissa fåbodar har en mycket stor areal knuten till fåboden. Förändringen i ersättningsreglerna har medfört att det är mer ekonomiskt lönsamt att få djur till fåboden. Det har i vissa fall lett till att djurslag som travhästar och tunga köttdjur som normalt inte hör hemma på en fåbod får gå där under betessäsongen. Detta är mindre fördelaktigt ur kulturhistorisk synvinkel. (SJV 2004b:45)

Jordbruksverket betalar dock ut miljöersättningar för att kompensera lantbrukare för den miljönytta som ett visst arbete ger. Vid flera tillfällen har Jordbruksverket påtalat att det är för ett visst resultat på *marken* som ersättningarna ges, det är inte att betrakta som ett inkomststöd till brukaren. I det resonemang som Jordbruksverket för kring fåbodbetesstödet finns dock en ambivalens mellan att å ena sidan förhålla sig till att stödet legitimeras av att beteseffekten ger en miljönytta och att å andra sidan viljan att stödet ska bidra till att fåbodar ska brukas traditionellt för att vårda ett kulturarv. Det tillstås i rapporten att det är bra med många djur på fåbodbete eftersom det i princip är bra med ett större betestryck:

Betesdriften på fåbodar innebär att djuren betar både på själva betesvallen och i den kringliggande skogen. Ibland rör det sig om produktionsskog och ibland om betespräglade skogar. Att som idag öka antalet betesdjur på fåbodarna är bra för att få ett bättre betestryck. Men att få fler fåbodar i bruk borde vara huvudinriktningen och åtgärder och styrmedel bör därför vara anpassade till detta. (SJV 2004b:46)

Jordbruksverket ger också uttryck för en oro att det ökande antalet djur på fåbodbete kommer att innebära att skötseln av andra betesmarker minskar, det vill säga att lantbrukare väljer att ha sina djur på fåbodbete för att det ger ett högre stöd än att låta dem beta ”vanliga” betesmarker vid hemgården. I såväl rapporten *Tre nya miljöersättningar – hur blev det* (SJV 2004b:45-6) samt i rapporten *Ett rikt odlingslandskap* (SJV 2003) ges uttryck för en sådan oro; dock konstaterar rapportförfattarna att förhållandet mellan den ökande andelen fåbodbete kontra andra betesmarker ännu inte är klarlagt:

Ökningen av areal per djurenhet har medfört att det är attraktivt att få djur till fåboden. Även antalet fåbodar i drift har ökat. En tendens finns dock att djurslag som normalt inte hör hemma på en fåbod får gå där under betessäsongen. Det förekommer också regionalt att antalet djur på fåboden ökat samtidigt som skötseln av övriga betesmarker minskar. Att det finns ett samband däremellan är dock inte klarlagt. (SJV 2003:18)

Resonemanget att de djur som betar på fåbodbete hade betat på annan betesmark om de inte betat på fåbodbete förefaller rimligt, vilket uppenbarligen ställt Jordbruksverket i en bekymmersam situation. De måste prioritera vilka betesmarker som är mest intressanta att ge stöd för, förutsatt att antalet djur tillgängliga för bete antas vara konstant. Frågan om fåbodbetesstödet ska finnas för att beteseffekten ger en miljönytta eller om stödet ska främja traditionella fåbodar i bruk för kulturarvets nytta ställs därmed på sin spets. Att stödet å ena sidan är utformat som ett rent betesstöd utan andra särskilda krav på brukaren

än att låta beta marken, men å andra sidan inte kräver att en viss bestämd markyta betas av såsom är fallet vid inhägnat bete, gör det i praktiken svårt att övervaka effekterna av stödet.

Halveringen av fåbodbetesstödet

Till följd av de diskussioner som fördes genomfördes i Landsbygdsprogrammet 2007-2013 en förändring av fåbodbetesstödet som var tänkt att stimulera att fler fåbodar ska tas i bruk. Betesersättningen som betalas ut per betande djurenhet halverades. För att kompensera detta infördes en fast summa för att hålla en *fåbod i bruk*. I praktiken innebär det förändrade stödet att brukare som har djurhållningen som försörjningskälla missgynnas. Brytpunkten går vid cirka 5 djurenheter, det vill säga fem kor eller drygt 30 får (figur 11). De som har fler än fem kor eller 30 får ges lägre ersättning i det nya fåbodbetesstödet. Det nya lägre stödet kan vara en anledning till att det idag finns en nedåtgående trend för antal fåbodbrukare som söker åtagande för fåbodbetesstöd, tvärtom de förhoppningar som Jordbruksverket hade på att antalet fåbodar i bruk skulle öka²⁷.

Det fanns dock en ambition att förändra stödet i än större omfattning. Ett förslag hade lagts i linje med de idéer som fanns redan i utvärderingen av miljöersättningarna 2004:

Det har tidigare framförts önskemål om att differentiera ersättningen för att kunna gynna såväl natur- och kulturvärden som traditionella sätt att bruka fåbodar. Inför förra programperioden framfördes önskemål om grund- och tilläggsersättning bland annat från länsstyrelsehåll. En närliggande förändring vore just att införa ett sådant system med grund- och tilläggsersättning och med möjlighet till kompletterande åtgärder. Bland de kompletterande åtgärderna skulle även rovdjursförebyggande åtgärder kunna ingå. Detta skulle förhindra de ur kulturhistorisk och miljömässig synvinkel negativa effekter som stödoptimering enligt dagens regelverk kan ge upphov till samtidigt som den positiva trenden för antalet fåbodar bibehålls. En mer grundlig utredning av en sådan förändring behövs dock. (SJV 2004b:46)

Britt som är handläggare på Länsstyrelsen i Dalarna har berättat att två nya stödformer hade föreslagits, ett kulturstöd för mjölkning och ett rovdjurs-

27. År 2003 söktes 180 åtaganden om fåbodbete på totalt 14192 hektar mark (SJV 2005b:12). Åren innan, från år 2000, låg antal åtaganden kring 200 stycken. År 2006 sökte 235 fåbodbetesersättning för totalt 23459 hektar fåbodbete (SJV 2007a), vilket är den högsta anslutningen till stödet både räknat i antal sökande och areal mark under fåbodbete. År 2011 fanns 220 stycken fåbodbetesåtaganden om totalt 15800 hektar fåbodbete vilket indikerar en nedåtgående trend (SJV 2012c).

förebyggande stöd för vallning på fåbod. Dessa var tänkta att betalas ut som komplement till stödet fåbod i bruk samt fåbodbeta. Förslaget godkändes inte av EU-kommissionen med motiveringen att det stred mot syftet med miljöersättningarna då det var utformat som ett stöd till produktion, inte miljönytta. På länsstyrelsenivå hade medel redan avsatts för dessa ersättningar i budgeten för Landsbygdsprogrammet 2007-2013. De pengarna kom i Dalarnas och Jämtlands län istället att användas för att ge pengar till renovering eller nyuppförande av gårdsgårdar på fåboddar inom en stödform kallad utvald miljö. Linda som arbetar på kulturmiljöenheten på Länsstyrelsen i Dalarna anser att gårdsgårdar ger bra upplevelsevärden i kulturlandskapet. Ersättningen har dock kritiserats av fåbodbrukare och deras föreningar eftersom stödet utformades så att det gavs för att upprätta gårdsgårdar där gårdsgårdar har funnits historiskt på alla fåboddar oavsett om det finns djurhållning där idag eller inte.

Ska stöd ges för beteseffekter eller upprätthållande av kulturarv?

I figur 10 ser vi att definitionen på *fåbodbeta* inte har förändrats så mycket mellan år 2002 och 2007 i Jordbruksverkets föreskrifter, förutom att en skärpning införts i form av en listning av vilka djur som kan beta vid fåboddar. I praktiken syftar den listningen till att begränsa antalet hästar som kan beta vid fåboddar vilket svarar mot den kritik som framkommit i Jordbruksverkets utredning (SJV 2004b). I den inledande delen av lydelsen sägs att fåboden ska vara godkänd av länsstyrelsen, men sedan följer ändå en text som kan ses som en definition på vad som uppfyller kriteriet för att vara en fåbod, nämligen att den ska betas med minst 1,5 djurenheter av nöt, får eller get, och att bete med häst enbart får ske därutöver. Det tidigare kravet om att betestrycket skulle motsvara en sjundedels djurenhet per hektar har höjts till 1,5 djurenhet på 6 hektar, eller annorlunda uttryckt en femtedels djurenhet per hektar.

Den nya stödformen, *fåbod i bruk* innehåller en fingervisning om vad Jordbruksverket avser vara en fåbod (figur 10). Fåboden ska ha traditionell bebyggelse och inte utgöra en permanentbostad. Texten innehåller också en avgränsning av stödformen *fåbod i bruk* då den bara ges till fåboddar som nyttjas hela säsongen av en och samma brukare, det går alltså inte att få ersättning från stödformen *fåbod i bruk* för samtliga fåboddar i ett flerfåbodsystem eller av flera brukare på samma fåbodställe. I lydelserna från 2007:42 finns alltså uttryck för vad som anses vara en fåbod till skillnad från i lydelsen från 2002:95 där vad som ansågs vara en godkänd fåbod helt hänvisades till länsstyrelsens avgörande.

I föreskriften 2007:42 blir fåbodstödet därmed helt annorlunda utformat jämfört med stödet för skogsbete. Stödet för skogsbete hade i och med det

förändrade fåbodbetesstödet gett en högre ersättning till de fåbodbrukare som har en större besättning djur än fem djurenheter (figur 11). Skogsbetesstödet ställer däremot krav på befintliga natur- och kulturvärden eftersom skogsbetesstödet ges för:

bete inom ett område som huvudsakligen består av skogsbetesmark med ett till övervägande del spontant uppkommet trädbestånd. Trädbeståndet ska ha inslag av gamla träd eller på annat sätt visa på att en lång kontinuitet råder i trädsnittet. Området ska sakna påtagliga indikationer på storskaliga kontinuitetsbrott som t.ex. trakthygge eller på att marken använts som inäga. Områdets markvegetation ska vara betespräglad och innehålla växtarter eller ha en vegetationsstruktur som visar på en långvarig beteshävd. (SJVFS 2002:95)

Lydelsen har inte förändrats i någon större grad mellan programperioderna, och inte alls i detta avseende mellan den nuvarande och förra programperioden för landsbygdsprogrammet. Det finns däremot inget i definitionen som gör tydligt att stödformen skogsbete inte kan sökas av fåbodbrukare. Namnet till trots är denna miljöersättning inte möjlig att söka för bete i anslutning till fåboddar. Den som vill söka ersättning för bete vid fåbod hänvisas istället till fåbodbetesstödet. Vid en direkt fråga ställd till Jordbruksverket om varför det finns två separata ersättningar för bete i skogsmark får följande svar:

Fåbodbete och skogsbete är två olika markklasser inom miljöersättningen betesmarker och slåtterängar. Det är inte samma definition för markklasserna och de har olika skötselvillkor. Varför man valde att ha två markklasser vet tyvärr jag inte.

– Jordbruksverket, e-post 20 april 2012

Förslaget om särskilt stöd för mjölkning och vallning på fåbodarna gick alltså inte igenom EU-kommissionen på grund av att det utformats som ett produktionsstöd. Fåbodbetesstödet är därför fortsatt utformat som en ersättning för att upprätthålla naturvärden på marken som betas, men har trots detta alltmer kommit att betraktas som ett kulturstöd:

Skogsbeten är värdefullt att bevara där dessa finns kvar. Fåbodbeten är kanske främst av kulturhistoriska skäl intressanta att bevara. (SJV 2007a:105)

I figur 11 ser vi att med den nya utformningen av fåbodbetesstödet ger skogsbetesstödet en högre ersättning än fåbodbetesstödet vid en djurbesättning på 3 djurenheter och uppåt. En djurbesättning om tre djurenheter betraktas i Sverige idag som ett hobbyjordbruk. Alla jordbruk med en besättning mindre än tio djurenheter betraktas som så små att de har stora lättnader för uppfyllande av de krav som finns inom exempelvis djurskyddsreglerna.

Figur 11. *Jämförelse av stödets storlek*

Tabellen visar ersättningsnivåer för olika markklasser inom betesmarker samt jämförelse av miljöstödet fåbodbete för perioden 1995-2000 samt miljö- och landsbygdsprogrammet (LBP) 2000-2006 och LBP 2007-2013. I en utvärdering av de nya miljöersättningsarna från 2004 (SJV 2004b:43) finns en uppgift om att fåbodbetesstödet 1995-2000 gav maximalt 6 400 kr per djurenhet, och att bete av 0,25 de per hektar krävdes. I LBP 2000-2006 utgick grundersättning för ersättning till betesmarker med 1000 kr per hektar till fåbodbete, skogsbete och alvarbete. I LBP 2007-2013 har stödformerna fått olika utformningar. I LBP 2000-2006 krävdes bete av en sjundedels djurenhet (de) per hektar (SJVFS 2002:95). I LBP 2007-2013 tillkom stödformen fåbod i bruk. Samtidigt fastställdes att betetrycket ska vara en femtedels de per hektar (SJV 2012f) vilket i praktiken innebär en halvering av beloppet för fåbodbete räknat per de. Observera utfallet av denna ändring i antal djurenheter som krävs för ett visst antal hektar fåbodbete i parentes framför respektive ersättningsnivå. För fåbodbrukare är det i praktiken antal djurenheter som är begränsande för stödet, inte tillgänglig betesmark. Rimligen krävs större antal djurenheter för att uppnå tillräckligt betetryck på andra mer intensivt betade markklasser, men hur stort betetrycket ska vara finns inte fastställt av Jordbruksverket.

	Fåbodbete som miljöstöd, 1995-2000	Fåbodbete, skogsbete, alvarbete LBP 2000-2006	Fåbod i bruk+ fåbodbete LBP 2007-2013	Skogsbete LBP 2007-2013	Alvarbete LBP 2007-2013	Betesmark med allmänna värden	Betesmark med särskilda värden som berättigar till gårdsstöd	Betesmark med särskilda värden som ej berättigar till gårdsstöd
Ersättning	1 600 kr/ha	1 000kr/ha	18 000 kr + 700 kr/ha	2 500 kr/ha	1 400 kr/ha	1 250 kr/ha	2 650 kr/ha	3 850 kr/ha
7,5 ha	(2 de) 12 000	(1 de) 6 000	(1,5 de) 23 250	18 750	10 500	9 375	19 8750	28 875
15 ha	(4 de) 24 000	(2 de) 15 000	(3 de) 28 500	37 500	21 000	18 750	39750	57 750
25 ha	(6 de) 40 000	(3,5 de) 25 000	(5 de) 35 500	62 500	35 000	31 250	66 250	96 250
50 ha	(12,5 de) 80 000	(7 de) 50 000	(10 de) 53 000	125 000	70 000	62 500	132 500	192 500
75 ha	(19 de) 120 000	(11 de) 70 000	(15 de) 70 500	187 500	105 000	93 750	198 750	288 750
100 ha	(25 de) 160 000	(14 de) 100 000	(20 de) 88 000	250 000	140 000	125 000	265 000	385 000
150 ha	(37,5 de) 240 000	(21 de) 150 000	(30 de) 123 000	375 000	210 000	187 500	397 500	577 500

Källa: SJV 2012d; 2004b

De nya stödformerna för fåbodar svarar väl mot den kritik som framkom i det tekniska underlaget till Landsbygdsprogrammet 2007-2013 som återgavs ovan (SJV 2004b). De nya stöden premierar dock små djurbesättningar vid många fåbodar. Sammantaget blir dock stödet till varje fåbodbrukare lägre än i den tidigare stödutformningen. I Dalarna genomfördes en enkätundersökning bland fåbodbrukare på bekostnad av länsstyrelsen, där det framkom att fåbodbetesersättningen utgör omkring hälften av de totala stöden från den gemensamma jordbrukspolitiken för fåbodbrukarna, men andelen är högre för mindre jordbruk än för större jordbruk (Länsstyrelsen i Dalarna 2008). Det nya stödet gav därför stor effekt.

Länsstyrelsens tolkning av regelverket

Som tidigare nämnts har länsstyrelserna Jordbruksverkets förtroende att avgöra vilka fåbodar som ska berättiga till ersättning och vilka som inte ska det. Varje ansökan om stödet *fåbod i bruk* handläggs individuellt och prövningen som den enskilde tjänstemannen gör avgör om en viss ansökan kan anses uppfylla kraven för fåbod i bruk eller inte. Den vägledning Jordbruksverket erbjuder för länsstyrelsernas bedömning i sin föreskrift är att ”Fåboden ska ha kvar inslag av traditionell bebyggelse och den del som används för fåbodbruket får inte användas som permanentbostad” (SJVFS 2007:42). Det finns ofta en rik dokumentation om vilka fåbodar som finns i länet utifrån tidigare byggnadsantikvariska inventeringar och inventeringar av sällsynta växter. Britt på Länsstyrelsen i Dalarna berättar att dessa underlag används av tjänstemännen när de gör bedömningar.

Det faktum att länsstyrelsen betalar ut miljöersättningar för åtgärder på en fåbod ger tjänstemännen automatiskt rätt att kontrollera om åtgärderna har utförts, utan att stämma möte med brukaren i förväg. När jag under en dag följde med Britt till en fåbod för att inspektera effekterna av årets betesdrift och arbete med röjning var fåbodbrukaren inte på fåboden vid tidpunkten för vårt besök. Britt navigerade runt på området med hjälp av kartor som länsstyrelsen har över markerna, och genom att hon har lokalkännedom eftersom hon har besökt platsen ett antal gånger tidigare.

För vissa fåbodbrukare upplevs detta som helt oproblematiskt, för andra upplevs det som att de måste leva med myndigheternas tjänstemän i farstun. De kan dyka upp för oannonserade kontroller när som helst, och är man inte hemma när de kommer är det inte säkert att man får veta att de alls varit där. För de som inte uppskattar länsstyrelsens övervakning kan den rentav vara en

orsak till att låta bli att söka stöd från den gemensamma jordbrukspolitiken. Ett exempel är paret Alva och Folke som bor avsidet beläget i nordvästra Jämtland. Alva berättade att hon är negativ till länsstyrelsens övervakning inte bara för att hon tycker att de gör intrång på den privata sfären utan också av politiska skäl:

EU-stöden gjorde att det kom åtta personer med hyrbilar från Östersund eller andra ställen för att kontrollera saker. Det är de som tar hand om pengarna. Jag vill inte se skattemedel användas för att bekosta en stor byråkrati.

Länsstyrelsen utgör den arena där den gemensamma jordbrukspolitiken byråkratiska apparat fysiskt möter lantbrukaren, där byråkratin som framställs som objektiv och neutral så att säga får ett ansikte. Länsstyrelsen är en statlig myndighet som verkar på regional nivå och har ett ansvar för regional utveckling. På länsstyrelserna i de län där fåbodbruk finns, Jämtland, Dalarna, Gävleborg och Värmland, spelar fåbodbruk en viktig roll inom kulturmiljövården men också genom landsbygdsprogrammets miljöersättningar och som verktyg för att uppnå de regionala miljömålen. Länsstyrelsernas ställningstaganden när det gäller vad fåbodbruket är och bör vara och hur stor vikt näringen har och bör ha får konsekvenser för fåbodbrukarna inom länet. Omkring fyra femtedelar av alla lantbrukare som söker fåbodbetesåtagande idag är verksamma i Dalarnas eller Jämtlands län. Den fortsatta diskussionen kommer därför att fokuseras på dessa två län.

Länsstyrelsens organisation spelar roll

Arbetet på länsstyrelserna är sektoriserat men kan se lite olika ut på olika länsstyrelser. De enheter som fåbodbrukare kommer i kontakt med på Länsstyrelsen i Dalarna är naturvårdsenheten, kulturmiljöenheten och lantbruksenheten, som ansvarar för olika åtgärder för fåbodar. De sköter sin egen kontakt och opererar självständigt gentemot fåbodbrukare inom sina tematiska områden. På Länsstyrelsen i Dalarna arbetar kulturmiljöenheten med arkeologiska lämningar och bevarande av fåbodbyggnader och intakta fåbodemiljöer. Lantbruksenheten arbetar med de fåbodar som är aktiva idag med landsbygdsprogrammet som främsta politiska styrmedel. Naturvårdsenheten arbetar inte specifikt med fåbodar förutom i de fall där fåbodar i drift finns inom naturreservat. Fåbodbrukare kommer ändå i kontakt med naturvårdsenheten genom att den arbetar med biologisk mångfald som målsättning, i såväl hävdade miljöer som områden som skyddas från mänsklig aktivitet. Där ingår även rovdjursfrågor.

Länsstyrelsen i Jämtland har en liknande indelning i en lantbruksenhet, en samhällsenhet där kulturstöd ingår och en naturvårdsenhet.²⁸ Hur länsstyrelsen arbetar och om de arbetar enhetsöverskridande med exempelvis miljömålen påverkar hur många kontakter en enskild fäbodbrukare har med tjänstemännen på de olika avdelningarna, eftersom fäbodbruket är en näring som passar dåligt in i de flesta försök till sektorisering eller stuprörsindelningar. I både Dalarnas och Jämtlands län finns exempelvis fäbodan i drift inom naturreservat.

Det finns en stor och avgörande skillnad mellan hur Länsstyrelsen i Dalarna och Jämtlands länsstyrelse hanterar fäbodbrukets frågor. Länsstyrelsen i Dalarna lyfter gärna fram fäbodbrukets betydelse för turismen. Därmed koncentreras ofta insatser till de fäbodan som utgör goda pedagogiska exempel på hur fäbodan sett ut historiskt. De har gjort ett antal satsningar riktade mot fäbodbruket, exempelvis har en broschyr över levande fäbodan som tar emot turister tagits fram (Mårs och Green Brzezinska 1986). Länsstyrelsen i Jämtland däremot lyfter fram fjälljordbruket som ett levande jordbrukssystem där fäbodbruk ingår som en del. I Jämtland ligger fokuset sällan på själva fäbodarna utan på fjälljordbruket som ett åretrunsystem med fäboddrift på sommaren. Exempelvis drevs ett projekt i samband med miljömålet *Ett rikare odlingslandskap* där rådgivning erbjöds till fäbodbrukare:

I de regionala miljömålen för Jämtlands län i ett rikt odlingslandskap, finns ett delmål som omfattar fäbodan i drift. Målet är att vi minst ska ha kvar det antal levande fäbodan som fanns 2005 och att minst 25 % av dessa ska brukas traditionellt med mjölkdjurshållning. 2005 fanns det 95 fäbodan med miljöersättning. Syftet med den här riktade insatsen för er fäbodbrukare ska vara att se över hela gårdens jordbruksföretagande, eftersom ni är bönder året runt, inte bara under fäbodsäsongen. Vi börjar med att se över era behov och vilka möjligheter och problem ser ni ser i ert företagande. (Länsstyrelsen Jämtland 2008)

Att lyfta fram fäbodbruk som turistverksamhet innebär att fäbodan med café, våffelstuga eller hantverksförsäljning anses viktiga, och fäbodan där ett fåtal och tama lantrasdjur som låter sig klappas är föredömliga. Om djuren ägs av brukaren eller hyrs in för sommarperioden spelar då ingen roll. Att lyfta fram fjälljordbruket som ett jordbrukssystem tenderar å andra sidan att betona värdet av att fäbodan hålls i kontinuerlig drift, att de betas av ett så stort djurantal som möjligt för att hållas öppna, och att de gärna ska ha mjölkande djur och livsmedelsproduktion. Om det bedrivs café- eller annan turistverksamhet är mindre viktigt. Det kan vara mer prioriterat för länsstyrelsen att tillmötesgå brukarnas behov av att modernisera fäbodbyggnaderna för att göra djurhåll-

28. Länsstyrelsen i Jämtland omorganiserades 2010. Innan omorganiseringen var indelningen mer inriktad på näringsfång, exempelvis fanns en avdelning för lantbruk och en för renkötsel.

ningen enklare och i enlighet med regelverk inom djurskyddslagstiftningen, medan ett fokus på turistnäringen snarare motiverar att bevara byggnader intakta.

Vad får bli kulturresevat?

Skillnaden mellan Dalarnas och Jämtlands län sätt att betrakta fåbodbruket reflekteras i de miljöer de har valt att skydda som kulturresevat. Kulturresevat är kulturvårdens mest omfattande skyddsform – och den dyraste. Skyddsformen avser att skydda en komplett miljö. Kulturresevatsutnämningarna visar därför kanske mer än andra skyddsformer på vad myndigheterna tycker är viktigt att bevara. En kulturresevatsutnämning gäller ”för all framtid” berättar Lena, som är handläggare på Jämtlands länsstyrelse där hon ansvarar för handläggningen av kulturresevatet Lillhärjåbygget. Lillhärjåbygget är ett av tre svenska kulturresevat som bevarar fåbodmiljöer, de andra två är Hanhinvittiko i Norrbottens län och det tredje Våsbo fåbod i Gävleborgs län. I Dalarnas län är en kulturresevatsbildning på gång av fåbodmiljön Skallskog. Vad som är gemensamt för dessa fåbodmiljöer utanför Jämtlands län som är föremål för kulturresevat är att de är antikvariska miljöer i meningen att driften på fåbodarna har lagts ner men i samtliga fall i varierande grad återupptagits.

Lillhärjåbygget är ett fjälljordbruk i väglöst land som inte haft något uppehåll i driften, där hela systemet med hemgård och fåbod ingår i kulturresevatet. Skallskog är en restaurerad fåbod där det varit ett uppehåll i driften på ungefär 50 år. Idag har Skallskog återupptagen djurhållning i liten skala men en omfattande turistverksamhet, och det är det faktum att det utgör ett pedagogiskt exempel på historisk fåboddrift som gör det mest intressant att skydda för Länsstyrelsen i Dalarna, har handläggaren Linda berättat. Att utnämna ett kulturresevat är ofta en process som tar tid. Lillhärjåbygget tog tre år, från att kulturresevatsformen introducerades i och med att miljöbalken trädde i kraft 1 januari 1999, till att Lillhärjåbygget invigdes som kulturresevat 2002. Men enligt Lena så fick det ta tid, för att det skulle bli bra, både för länsstyrelsen och för familjen. Till invigningen flög Lena tillsammans med landshövdingen till Lillhärjåbygget med helikopter, vilket hon kommenterade såhär till mig:

Det kan ju låta väldigt fint med helikopter, men det är nödvändigt för att ta sig hit snabbt. Systrarna känner helikopterförare så det händer att de får saker levererade till sig ibland. Det tog 20 minuter att åka från Östersund hit, det kändes helt absurt att plötsligt bara vara här. Förutom landshövdingen åkte några representanter från Riksantikvarieämbetet till gården och några journalister. De kom med skoter men det var på vårvintern så föret var inte så bra, det

var nära att de inte kunde komma fram. Det var inte så mycket folk, och de som kom var ditbjudna.

En av de svåra frågorna vid utnämningar som stoppat ett antal försök att bilda kulturresevat är intrångsersättningen som ska betalas till de som äger marken eller gården som ska skyddas. Det finns inga fastställda principer för hur stor intrångsersättningen ska vara. I Lillhärjåbyggets fall tog länsstyrelsen in en bedömning av det ekonomiska värdet på gården som underlag för en förhandling med familjen. Det var inte så svårt att komma överens, säger Lena. Det är betydligt svårare där det är flera ägare, som i den process som är på gång i Dalarnas län för att bilda kulturresevat på Skallskog, som drivs av fåbodbrukaren Tova. Den processen handläggs av Linda på Länsstyrelsen i Dalarna. Vid ett möte i november 2009 berättar Linda att idén till att utnämna just Skallskog till kulturresevat kom från landshövdingen. Alltihop började med en stor konferens, ”skog och historia”, som också är namnet på den inventering av skog och historia som gjorts mellan 1995 och 2008 av Skogsstyrelsen. En konferens genomfördes 2008 på Skallskog i Dalarna, där Riksantikvarieämbetet berättade om sina inventeringar. Landshövdingen deltog, likaså ett hundratal personer, från länsstyrelser, skogsstyrelsen och museer. Så här berättade Linda för mig om konferensen:

Tova berättade om livet på fåbodarna på mål, på ett mycket fint sätt, alla blev rörda. Hon pratade också mycket med landshövdingen under kvällen. Det hade köpts in en sillkväll av henne för konferensen. ”Nu vill jag att ni räddar våra terrassåkrar” sa hon när kalaset var över. Hon förstod att det inte var själva fåboden som skulle kunna bli föremål för stöd, utan terrassåkrarna. Morgonen efter gick landshövdingen ut med att Skallskog ska bli kulturresevat.

Tova och Skallskog är på många sätt ett bra val av kulturresevat, berättar Linda. Hon tar emot turister, vilket är en förutsättning för en kulturresevatsutnämning, hon har veckolånga kurser om fåboddrift, där finns fornlämningar, och fåboden är ett pedagogiskt exempel på övre Dalarnas kultur med realarv.²⁹ Den stora utmaningen Linda ser är att Skallskog är igenvuxet, det är inte kontinuerligt hävdat som t.ex. Hedbodarna i Älvdalen, Skräddar-Djurberga i Orsa eller Ärteråsen i Rättvik, som är de tre mest uppmärksammade fåbodarna i Dalarna inom kulturvården annars. De är mer öppna och tydligt hävdade miljöer. Tova är dessutom över 70 år gammal. Kulturresevatsutmärkningen blir kanske inte färdig under hennes livstid, säger Linda. Länsstyrelsen räknade

29. Realarv innebar att alla barn fick ärva mark, dock fick en dotter fram till 1845 bara ärva hälften av vad en son fick ärva (Larsson 2009). Realarvet är en bidragande orsak till den stora ägosplittring som kännetecknar Dalarna (Westholm 1992).

från början med att processen skulle ta ca 3 år och alltså vara färdig år 2012. I april 2013 har kulturresevatet ännu inte invigts.

Bland svårigheterna med att utnämna Skallskog till kulturresevat finns att avgränsa området. Principen är att utgå från en historiskt funktionell avgränsning, vilket ju egentligen bör inkludera fäbodskogen i det här fallet, men var drar man då gränsen, frågar sig Linda. Istället har man använt sig av en kartering av den historiska inägomarken på de byar som fäbodvallen idag är en rest av. Fäboden är alltså belägen på vad som tidigare har varit fasta gårdar. Länsstyrelsen har bekostat en inventering av fornlämningar, byggnader och naturvärden i området för att gå vidare med avgränsningen. En kulturhistorisk beskrivning skrivs också som är kopplad till hur området har hävdats. Efter att utredningsarbetet är klart ska diskussionen med de många markägarna inom området fortsätta (Länsstyrelsen i Dalarna 2012).

Processen att utnämna kulturresevat visar att det är nödvändigt att göra översättningar inom förvaltningen mellan vad brukare, ägare och andra upplever som värdefullt att bevara och vad som är politiskt gångbart och tekniskt möjligt med utgångspunkt i regelverk och lagtext. Till sin hjälp vid kulturresevatsutnämningar har handläggarna miljöbalken samt den manual för kulturresevatsutnämningar som Ulf Lindberg på Riksantikvarieämbetet författat (Lindberg 2005). Stort ansvar och handlingsutrymme läggs på den enskilda handläggaren.

Ett kulturresevat förvaltas i enlighet med en skötselplan, vilket gör att alla kulturresevats budget sätts i relation till hur kostsamma åtgärderna i skötselplanen är. Ett kulturresevat kan därför kosta miljonbelopp att driva varje år, och en kulturresevatsutnämning gäller i princip för all framtid. Länsstyrelsen i Jämtland lägger mellan en sjättedel till en tredjedel av den årliga kulturvårdsbudgeten (på 3,2 miljoner) på att driva kulturresevatet Lillhärjåbygget.

Det finns förstås de som tycker att vi ger för mycket pengar till en enda gård, ett jordbruk, men vi menar ju att det har ett kulturhistoriskt värde som bör bevaras liksom naturvärden gör med sina bevarandevärda miljöer.

– Lena, handläggare på Länsstyrelsen i Jämtland

Eftersom kulturresevat är dyra och långsiktiga projekt blir utnämningen av ett kulturresevat är en stor och viktig fråga. Valet av miljöer att skydda visar också indirekt på hur Dalarna respektive Jämtlands länsstyrelse värderar fäbodbrukets betydelse.

Klassificering av fåbodar

Länsstyrelsen i Dalarna har i en rapport klassificerat de levande fåbodarna i Dalarnas län (Länsstyrelsen i Dalarna 2008). Klassificeringen är tänkt att fungera vägledande för länsstyrelsen vid prioriteringar av vilka fåbodar som ska få ersättning ur stödformen *utvald miljö*. Utvald miljö är en stödform inom landsbygdsprogrammet som länsstyrelsen kan styra över mer självständigt jämfört med miljöersättningarna, som kontrolleras av Jordbruksverket. I klassificeringen kallas den högsta klassen, klass 5, för *traditionell fåboddrift*. För att erhålla den högsta klassningen ska kor eller getter mjölkas, mejerivaror tillverkas och säljas på plats, djuren stallas nattetid som skydd mot rovdjur, fåbodbrukaren ska bo på fåboden sommardag och vara positivt inställd till turister (figur 12). De som har den lägsta klassningen, klass 1, är de som har begränsad djurhållning och inte stallar djuren nattetid.

I och med klassificeringen gör Länsstyrelsen i Dalarna en tydlig markering att det fåbodusbruk som de anser mest bevarandevärdt är vad de anser vara ett traditionellt fåbodusbruk, samt gör en tydlig operationalisering av vad de anser vara ett traditionellt fåbodusbruk. Klassificeringen kan också ses som ett försök att omvandla de kvalitativa kriterier som länsstyrelsen anser göra fåbodar bevarandevärda till mer mätbara mål som passar bättre in i Jordbruksverkets föreskrifter. Samtidigt tillhandahåller de en subjektposition för fåbodusbrukare som betraktar sig som traditionella – de *traditionella fåbodusbrukarna* karaktäriseras som att de mjölkar djur och säljer sina produkter till turister.

Länsstyrelsen i Dalarna för ett inkonsekvent resonemang kring markanvändningen på fåbodarna i den rapport där fåbodarna klassificeras. Å ena sidan argumenteras för att det är viktigt att markanvändningen har historiskt

Figur 12. *Klassificering av driftsform vid Dalarnas levande fåbodar*

-
5. Traditionell fåboddrift, mjölkning av kor eller getter, helst flera djurslag. Tillverkning av mejerivaror för försäljning. Djuren i stall nattetid eller innanför rovdjursstängsel. Positiva till turister: Servering, försäljning, övernattnig. Fast boende sommardag.
 4. Traditionell fåboddrift, mjölkning av kor eller getter. Försäljning av mjölken till Milko och/eller begränsad tillverkning. Djuren innanför stängsel nattetid. Positiva till turister: Begränsad service. Fast boende sommardag.
 3. Betesdjur med flera djurslag. Djuren i stall nattetid eller innanför rovdjursstängsel. Positiva till turister: Servering, övernattnig. Fast boende sommardag.
 2. Betesdjur tillräckligt för att bevara kulturmiljö och biologiska värden. Uppfyller kraven för Fåbodåtagande. Djuren på fåboden nattetid. Tillsyn morgon och kväll.
 1. Begränsad djurhållning med betesdjur. Även djurhållning utan Fåbodåtagande. Slåtter med eller utan Åtagande utan djur. Djuren är inte i stall eller nattfälla. Inget fast boende under sommaren.
-

Källa: Länsstyrelsen i Dalarna 2008:17

kontinuitet, å andra sidan för att fåbodstödet ska användas enbart för att hålla den historiska slättermarken på fåbodvallen öppen genom bete. Om den historiska kontinuiteten uttrycker sig länsstyrelsen så här:

Det är alltså mycket svårt att hitta ersättningsformer som passar för alla fåbodbrukare. Det är viktigt att vissa grundläggande förutsättningar uppfylls och att definitionerna är sådana att de hänvisar till den ursprungliga markanvändningen, utmarksbetet och den kulturhistoria som fåbodarna representerar bland annat i form av traditionell fåbodbebyggelse, fåbodvall och fåbodskog. (Länsstyrelsen i Dalarna 2008:13)

Som beskrivet i kapitel 2 har fåboddriften historiskt fungerat så att djuren har betat på utmarken, medan den öppna fåbodvallen har utgjort slättermark som djuren inte fick beta på. I citatet ovan ger Länsstyrelsen i Dalarna uttryck för en vilja att utforma ersättningsformerna så att de gynnar de som upprätthåller en historiskt kontinuerlig markanvändning. Senare i samma rapport argumenteras däremot för ett rakt motsatt fokus: att fåbodbetesstödet ska utformas så att det gynnar fåbodbrukare som har en liten djurbesättning för att hålla fåbodvallens historiska inägomark öppen genom bete:

Ur Länsstyrelsens synpunkt bör den bästa användningen av miljöersättningen till betesmarker vara en liten flock, ca 5 kor, i fåboden som i huvudsak endast betar den öppna fåbodvallen och att resten av korna betar i bygden hela sommaren. (Länsstyrelsen i Dalarna 2008:23)

Det saknas motiveringar till ovanstående uttalande att ersättningarna bör gynna ett fåtal djur som betar på den öppna fåbodvallen. Två skäl kan dock utläsas ur rapporten, det ena att det skulle minska antalet rovdjursattacker samt oron för rovdjursattacker på fåboddar om utmarksbetet upphörde. Betas enbart den öppna fåbodvallen kan den hägnas in med rovdjursstängsel vilket skulle minska fåbodbrukets problem med rovdjursnärvaro. Ett andra skäl är att de fåbodbrukare som har få djur på fåboden sägs gynnas av en sådan utformning eftersom de antas vara mjölkproducenter:

För att minska problemen med fåboddjur som vandrar iväg långa sträckor bör ersättningarna begränsas till det djurantal som är önskvärt för att bevara de biologiska och kulturella värdena vid fåbodarna. Vid mjölkproduktion är problemet sällan att djurantalet är omotiverat stort. (Länsstyrelsen i Dalarna 2008:28)

Det finns dock ett mer allmänt misstänkliggörande av motiven hos de fåbodbrukare som har många djur. Länsstyrelsen misstänker att sådana fåbodbrukare drivs i huvudsak av ekonomiska intressen, medan de tror att brukare med få djur är mer intresserade av att upprätthålla en tradition:

Under föregående period beräknades ersättningen enbart utifrån antalet djur vilket några företagare haft lätt att anpassa sig till. Denna typ av fåbodbrukare kanske drivs mer av ekonomiska intressen, medan små djurhållare mer drivs av sitt intresse att upprätthålla en tradition. Regelverk har alltid visat sig vara framgångsrikt incitament för en viss grupp företagare. Andra som velat följa sin egen väg och valt inriktning eller brukningssätt efter egen önskan, har fortsatt i sitt spår utan att i någon större grad påverkas av yttre faktorer. De flesta verkar ändå betrakta bidragssystemet som en välkommen extra betalning för ett arbete man ändå gör. (Länsstyrelsen i Dalarna 2008:29)

Som vi sett i kapitel 2 framställs det historiska fåbodbruket som ett resursoptimerande jordbrukssystem som syftade till att maximera produktionen utifrån historiska förhållanden, inte ett jordbrukssystem som drevs av filantropiska skäl för att bevara natur- och kulturvärden. Vad Länsstyrelsen i Dalarna betraktar som traditionellt har därför inte nödvändigtvis någon relation till vad som är historiskt kontinuerligt utan snarare till vad tjänstemännen på länsstyrelsen betecknar som bevarandevärd. I media uppmärksammades länsstyrelsens rapport med rubriker om ranchdrift och överbetning på fåbodar (Västmanlands Nyheter 10 januari 2008).

Vad är en traditionell fåbod?

Ett fall som markerar gränsen

I och med uppdraget länsstyrelsen har att godkänna vilka fåbodar som ska få fåbodersättningsersättning har de tvingats ta ställning till vilken typ av fåbodar de vill godkänna. Ett fall har mer än andra kommit att sätta en gräns för vad en fåbod *inte* är. Det är Glenn och Lydias jordbruk i norra Dalarna som i media fått mycket uppmärksamhet där deras fåbodbruk beskrivits som ranchdrift. Glenn och Lydia driver ett lantbruk med ett drygt hundratal Highland cattle för vilka de sökte ett åtagande om fåbodbete år 2007 för bete kring den fåbod som hör till gården. Den 17 mars 2010 beslutade länsstyrelsen att häva Glenn och Lydias åtagande för fåbodbete. Åtagandet gällde för perioden 2007-2011 och omfattade fåbodbete för en areal om lite drygt 400 ha. När länsstyrelsen beslutade om att häva åtagandet blev de återbetalningsskyldiga för det stöd de erhållit under perioden. Glenn och Lydia överklagade först beslutet till Jordbruksverket som avslog ärendet 23 april 2010, varpå ärendet togs upp i förvaltningsrätten. Ur domen i förvaltningsrätten redogörs för det beslut länsstyrelsen fattat att häva fåbodbetesstödet.

Beslutet motiverades med att verksamheten inte bedrivs i enlighet med ersättningsens syfte, d.v.s. traditionell fåboddrift och att flera av villkoren i åtagandepå planen inte uppfyllts. Djuren ska ha daglig tillsyn och hållas på och vid de två fåbodställen – Nordvallen och Sydbodarna – som ingår i åtagandet, för att stärka natur- och kulturvärden som är beroende av kontinuerlig fåboddrift. De allvarliga brister som föreligger utgörs av att det är svårt att få kontakt med djuren, vilket gör att det är mycket svårt att samla in dem. Djuren vandrar ofta iväg långa sträckor, både till andra fåbodställen och långt ut på utmarken. Djuren ska vara hemtagna från fåbodbetet senast den 15 oktober, vilket inte uppfyllts under 2008 och 2009. Då så inte skett medförde detta hinder för älgjakt. Villkoret att hålla djuren inhägnade under älgjakten i september uppfylldes heller inte. Därtill hade det när djuren samlades in år 2009 varit snö sedan två veckor, vilket gjorde att djuren saknade tillgång till fodervärd mark. (Förvaltningsrätten Falun 2011)

I domen framförs alltså flera skäl till att länsstyrelsen har hävt stödet; verksamheten är inte förenlig med traditionell fåboddrift, djuren tycks inte ha betat vid fåboden eller åtminstone inte enbart vid fåboden, och de har inte tagits hem i tid för älgjakten. Vid den muntliga förhandlingen i förvaltningsrätten närvarade Glenn och Britt, som varit ansvarig handläggare på Länsstyrelsen i Dalarna. I domen summeras Glenns argumentation så här:

Att verksamheten ska bedrivas enligt traditionell fåboddrift framgår inte av gällande bestämmelser. Åtagandet för fåbodbruket sköts enligt villkoren, som anger att målsättningen med verksamheten är att bevara odlingslandskapets biologiska mångfald och kulturella värden, vilket sker genom att djuren betar i området och att fåbodarna sköts. I enlighet med definitionerna för fåbodbete och för fåbod i bruk betar djuren fritt eller i storchägn och på mark som av länsstyrelsen fastställts som fåbodbete. (Förvaltningsrätten Falun 2011)

Det framkommer inte om Glenn har bemött länsstyrelsens påstående att djuren inte betat i anslutning till fåboden på annat sätt än att han kallar det fritt bete. Däremot argumenterar han att det inte finns fastlagt att fåbodbete ska bedrivas ”enligt traditionell fåboddrift”. Britts argumentation sammanfattas så här i förvaltningsrättens protokoll:

Fåbodbetets syfte är att upprätthålla en kulturbärande tradition och att natur- och kulturvärden ska gynnas av betet. Sker bete sent under året gynnas inte dessa värden, utan de kan snarare missgynnas. Det stämmer att det inte är visat att skada på området skett. Dock är ett datum för hemtagning av djuren fastställt för att undvika att skador sker genom att bete fortsätter när betestillväxt inte sker och trampskador kan uppstå. Bete kan under slutet av perioden ske i anslutning till fåboden, varför det inte finns något skäl att dröja med hemtagning av djuren. Fråga är om ett stort antal djur. I traditionellt fåbodbete ingår att man ska hålla

reda på djuren och ha möjlighet att samla in dem. Glenn och Lydia har haft problem med att samla in djuren. Datumet hemtagning är vidare bestämt utifrån att det finns kolliderande intressen mellan djurhållare och jägare. (Förvaltningsrätten Falun 2011)

Förvaltningsrättens dom föll till länsstyrelsens fördel, vilket innebar att Glenn och Lydia fick sitt fäbodbetesåtagande indraget från och med år 2009. Förvaltningsrättens dom grundar sig dock inte på frågan om huruvida parets fäbodbruk drivits i enlighet med traditionell drift eller inte utan på frågan om villkorsbrott gentemot den åtagandeplan som skrivits för stödet. Åtagandeplaner skrivs med så kallad tyst överenskommelse, vilket innebär att en åtagandeplan skickas ut från länsstyrelsen och blir gällande efter en viss tidsperiod förutsatt att inte personen som söker stöd har hört av sig för att diskutera åtagandeplanen. I Glenn och Lydias åtagandeplan har det varit inskrivet att djuren ska tas hem från fäbodbete före den 15 oktober. År 2008 var inte alla djur samlade förrän den 23 oktober och år 2009 fanns minst åtta nötkreatur kvar i skogen vid kontroll 16 oktober.

I förhandlingen anförde Glenn att orsaken till att djuren inte samlats in i tid år 2008 berodde på att arbeten med djurens stall på hemgården hade fått dispens till 23 oktober av Jordbruksverket, vilket Glenn enligt egen utsago tolkat som att det då också var ett godkänt hemtagningsdatum. Att djuren inte var på hemgården den 15 oktober 2009 menar Glenn beror på störningar av varg i området som skrämte djuren. Vargförekomst i området styrktes med uppgifter från länsstyrelsens tillsynsman. Förvaltningsrätten fann inte att förklaringarna kunde visa att villkorsfel inte förelåg. När jag träffade Glenn berättade han att Lydia och han är övertygade om att de har uppfyllt stödets syfte och anser inte att straffen för deras villkorsbrott står i proportion till handlingarna. I domslutet framgår att de framfört samma argumentation vid förhandlingen:

Syftet med fäbodbetesstödet är att djuren ska beta i anslutning till fäbod så att den biologiska mångfalden gynnas och kulturarvet upprätthålls. Även om villkorsfel förekommit uppfylls syftet med stödet, varför grund för hävning av åtagandet saknas. En hävning av åtagandet äventyrar verksamheten i sin helhet. (Förvaltningsrätten Falun 2011).

Förvaltningsrätten fäster alltså stor vikt vid åtagandeplanen som länsstyrelsen skrivit, medan Britt och Glenn i huvudsak diskuterar huruvida *syftet* med stödet har uppnåtts. Glenn menar att syftet med stödet är att främja biologisk mångfald genom ett högt betestryck, medan Britt menar att syftet med stödet är att upprätthålla en kulturbärande tradition. Paret valde att överklaga ärendet

vidare till Kammarrätten i Sundsvall, som den 8 augusti 2012 meddelade beslut att inte pröva ärendet vilket innebär att förvaltningsrättens dom står fast. Kammarrättens beslut grundar sig på att det inte framkommit tillräckliga skäl för att kammarrätten ska ge prövningstillstånd, vilket görs enbart i fall där det är ”av vikt för ledning av rättstillämpningen” (Kammarrätten i Sundsvall 2012).

I och med hävningen av Glenn och Lydias fåbodbetesersättning har en gräns dragits för vad länsstyrelsen *inte* bedömer vara vad Britt kallar *kulturbärande tradition*. Glenn och Lydias ranchliknande driftsystem med en utpräglad kötttras menar Länsstyrelsen i Dalarna inte uppfyller kriterierna för att er hålla fåbodersättning och länsstyrelsen har varit beredd att ta konflikten för att markera denna ståndpunkt.

I samband med att jag följde med Britt under en arbetsdag då hon gjorde fältkontroller och besök på tre fåbodrar i Dalarna (dock ej Glenn och Lydias fåbod) kom vår diskussion in på fallet med Glenn och Lydias indragna fåbodbetesstöd. Britt berättade att det har varit spännande att se hur det länsstyrelsen har skrivit tolkas av förvaltningsrätten. Vilka ord de lägger vikt vid och vad förvaltningsrätten ger betydelse. Hon blev kallad till muntlig förhandling. Hon sa att förvaltningsrätten gick helt på deras linje, och att orsaken till det var att hon lyckats förklara på ett bra sätt hur länsstyrelsens praxis med sådana här ärenden ser ut. Det hon då lade vikt vid var att man skriver en åtagandeplan. När en åtagandeplan skrivs har brukaren två veckor på sig att lämna in synpunkter för att revidera den. Det har Glenn inte gjort. Har brukaren inte gjort det är den att anse som bindande. Så ser länsstyrelsens arbetsätt ut, därför gick Förvaltningsrätten helt på länsstyrelsens linje, menar Britt.

Fallet med Glenn och Lydias fåbodbetesersättning visar därmed att det är länsstyrelsens praxis som avgör vad fåbodbetesersättningen är i praktiken. Det är de tolkningar och avgöranden som tjänstemännen gör som *blir* den gemensamma jordbrukspolitiken i praktiken. Britt menar att det finns för- och nackdelar med att ha tydliga riktlinjer för hur länsstyrelsens bedömningar ska gå till. Ett instrument för hur bedömningarna ska göras är den genomförandeplan som varje länsstyrelse måste upprätta för hur landsbygdsprogrammet ska genomföras i det egna länet. Om genomförandeplanen berättar Britt att den har gått från att vara ganska otydligt utformad till att bli mer och mer strikt:

Det har ju varit flera fall där brukare har tagit upp massvis med djur på bete enbart för stödets skull, men det visste vi ju inte från början. Hade vi vetat det från början hade vi kanske utformat vår genomförandestrategi annorlunda. Den har från början varit ganska luddig och vag, det har haft för- och nackdelar. Nackdelen har varit att vi aldrig kunnat göra avslag på stöd eftersom det inte har funnits några tydliga regler. Å andra sidan har fördelen varit att vi har kunnat

göra mer som vi har velat. Vi har kunnat ge stöd till ansökningar som vi aldrig hade kunnat drömma om att vi skulle få in. I nästa genomförandestrategi vill vi göra mer tydliga regler som ger större möjlighet att fälla där det är uppenbart att stödet blivit felutformat.

Tjänstemännens handlingsutrymme är alltså större när riktlinjerna är otydliga i fall där tjänstemannen vill bevilja stöd, särskilt om de vill ge stöd till verksamheter som de inte har fantasi att utforma ett särskilt stöd för. Däremot är handlingsutrymmet mindre om tjänstemannen *inte* vill bevilja stöd om regelverken är otydliga. Tydliga regelverk är därmed att föredra om stöd ska kunna nekas och konflikter undvikas eller hanteras lättare. Hur ser då lantbrukarnas handlingsutrymme ut?

Fäbodbrukarnas handlingsutrymme

Den lantbrukare som söker ersättningar ur landsbygdsprogrammet har ett mycket begränsat handlingsutrymme. Den möjlighet lantbrukaren har till att förhandla villkoren för ersättningen är i princip obefintlig. Miljöersättningar betalas ut till lantbrukare som vill utföra av Jordbruksverket definierade åtgärder för att förbättra miljön. Ingen får miljöersättningar automatiskt utan lantbrukare måste ansöka och acceptera ett åtagande där särskilda arbetsuppgifter eller skötselvillkor specificeras för att erhålla medel. Åtagandena består i regel av skötselansvisningar om vilket arbete som ska utföras och hur det ska utföras årligen. Ett åtagande gäller i fem år från och med det år det tecknas, vilket motiveras av att det är den minsta tidsperiod som krävs för att uppnå avsedd miljönytta på marken. Lantbrukaren kan ansöka om att få utbetalningen årsvis, vilket Jordbruksverket rekommenderar (SJV 2012g), trots att åtagandet gäller för en femårsperiod.

Den som bryter ett åtagande under pågående femårsperiod och har fått utbetalningar under tiden blir i regel retroaktivt återbetalningsskyldig. Vid försäljning eller utarrendering av mark ska åtagandet överlåtas till den nya ägaren eller brukaren av marken. Det går bara att avbryta ett åtagande utan krav om återbetalning vid synnerliga skäl, såsom dödsfall. Ytterligare villkor för att få full utbetalning av miljöersättningar är att uppfylla de så kallade tvärvillkoren som till största delen består av befintlig lagstiftning i Sverige eller EU:

Syftet med tvärvillkoren är att få fler lantbrukare att bli ännu bättre på att följa den lagstiftning som gäller. Det är svårt att motivera att jordbrukarstöd betalas ut till en lantbrukare som till exempel bryter mot djurskydds- eller miljöreglerna. Alla lantbrukare i EU måste följa tvärvillkoren. Tvärvillkoren gäller för all

jordbruksmark du har, oavsett om du söker stöd för marken eller inte. (SJV 2012e)

Den som bryter mot ett tvärvillkor kan få avdrag på såväl gårdsstöd som miljöersättningar, även retroaktivt. Standardavdraget är på 3% vid första förseelse, men bryts tvärvillkoren vid upprepade tillfällen multipliceras avdraget med 3. Vid avsiktligt brott (att vid upprepade tillfällen ha brutit mot samma tvärvillkor räknas automatiskt som avsiktligt) mot tvärvillkoren blir avdraget mellan 15 och 100% och i extrema fall kan lantbrukaren nekas att söka stöd även framgent (SJV 2012a). Jordbruksverket har rätt att kräva tillbaka ersättningar upp till tio år tillbaka i tiden (SJV 2012d). Andra fall som kan leda till att miljöersättningarna minskas eller uteblir är om marken blir översvämmad och därmed inte går att sköta (SJV 2012f).

Dessa stränga regler för utbetalningar av medel för miljöersättningar visar att stöden ges till *marken*, det är inte fråga om inkomststöd till brukaren: då skulle hon inte straffas för förhållanden hon inte rör över, som översvämmingar. Det visar också att det finns en stor tilltro till att det går att veta vilken miljönytta som ges av vilken skötsel, eftersom grunden för att lantbrukare straffas är att den avsedda miljönyttan inte uppnås om de inte har skött marken enligt villkoren. Inom forskningen om biologisk mångfald är säkerheten kring vilken skötsel som leder till vilka kvaliteter på marken inte lika stor. Tvärtom finns en medvetenhet om att det är variationen i hävdtekniker och variation i hur hävden utförs mellan säsonger som ger hög biologisk mångfald (Dahlström *et al.* 2013; Gustavsson *et al.* 2011). Min tolkning av Jordbruksverkets detaljerade föreskrifter är att det är mätbarheten och kontrollerbarheten som är avgörande för stödets utformning, inte huruvida de kan kopplas till miljönytta. Att stöden styrs av vad som är möjligt att kontrollera visar ett bristande förtroende dels för lantbrukarnas egen kunskap om vilken hävd som är nödvändig i sina marker, men också för experters kunskaper om vilka hävdmetoder som krävs för att uppnå den miljönytta som Jordbruksverket säger sig vilja stödja. Jag återkommer till frågan om vilka hävdtekniker som resulterar i biologisk mångfald i avsnittet om rumänska Maramureş nedan.

Lantbrukarens brist på handlingsutrymme visar att hon i jordbrukspolitiken är en vad Foucault (1977:200f.) kallar 'objektifierad person' som är sedd i texten men som själv inte ser eller kommunicerar med förvaltningen. I styrdokumentet behandlas fäbodbrukaren med andra ord som ett objekt som mottar information, inte en motpart vars ståndpunkter bidrar till skapandet av policy. Fäbodbrukaren *tilldelas* däremot positioner som *kulturbärare* eller *producent av öppna landskap*, som är fallet i Jordbruksverkets informationsfolder, figur 13.

Figur 13. Producent av öppna landskap

Jordbruksverket förmedlar med sitt informationsblad som riktar sig till praktiker och rådgivare en bild av lantbrukare som söker miljöersättningar för att uppnå miljömålen som producenter av öppna landskap – inte som producent av livsmedel. Källa: SJV 2008a

Tilldelandet av positioner sker sannolikt omedvetet och välmenande. Det kan förstås som ett sätt för myndigheten att försöka skapa stolthet kring en för lantbrukaren ny och inte helt oproblematiserad identitet, som följd av att den nya gemensamma jordbrukspolitiken fokuserar mer på miljönytta än på livsmedelsproduktion. Det är för många lantbrukare viktigt att ses som producent av *någonting*, inte som bidragstagare (jmf. Bergeå *et al.* 2008). Att tilldela positioner innebär dock alltid att lantbrukarna fräntas rätten att definiera sig själva.

Det fokus på mätbarhet som stödformernas utformning ger exempel på begränsar dock inte bara lantbrukarnas handlingsutrymme utan även länsstyrelsens tjänstemäns handlingsutrymme eftersom föreskrifterna och regelverken skrivs på nationell nivå av Jordbruksverket. Det finns dock en annan stödform, kallad *utvald miljö*, där tjänstemännens handlingsutrymme är större.

Stödformen "utvald miljö" ger tjänstemännen handlingsutrymme

I Dalarnas läns genomförandestrategi för Landsbygdsprogrammet 2007-2013 (Länsstyrelsen i Dalarna 2010a) framkommer att de åtgärder som kan göras inom stödformen *utvald miljö* är länsstyrelsens främsta styrmedel eftersom den till skillnad från miljöersättningarna inte beslutas nationellt av jordbruksverket. Det är inom *utvald miljö* som länsstyrelsen har frihet att själva utforma ersättningar för olika arbeten som gynnar landsbygdsutvecklingen i länet, samt stöd till särskilt bevarandevärda miljöer. Länsstyrelsen i Dalarna skriver i sin genomförandeplan för landsbygdsprogrammet att målsättningen med *utvald miljö* i länet är att hejda förlusten av biologisk mångfald och att bevara kulturmiljövärden vid fåbodar. Länsstyrelsens lista över prioriteringar med totalt nio punkter inleds så här (Länsstyrelsen i Dalarna 2010a:32):

- Dalarna är ett av landets största fåbodlän. Det är ett uttalat mål att öka antalet värdefulla fåbodmiljöer som sköts och resurser kommer att avsättas för att stimulera ett aktivt fåbodbruk. Ersättningar till fåbodar och fåbodmiljöer har högsta prioritet i de insatser där det är tillämpligt.
- Prioriteringarna bygger på en bedömning av den totala miljönyttan av respektive insats utifrån nuvarande kunskap om miljösituationen i länet. En bedömning av miljönyttan ska dock göras i varje enskilt ärende.
- Det är mycket angeläget att undvika målkonflikter kring målen för rovdjurspolitiken respektive djurhållningen inom jordbruket. Insatser som underlättar samexistens, exempelvis rovdjurssäkra stängsel, har hög prioritet.

En prioritering av fåbodbruket återfinns också i miljömålen, som är tänkta att vara styrande för genomförandestrategin för landsbygdsprogrammet, berättar handläggaren Linda på Länsstyrelsen i Dalarna. Ett levande fåbodbruk utgör alltså Dalarnas länsstyrelses främsta prioritering vad gäller landsbygdsutveckling inom länet. Även Jämtlands län har i sin genomförandestrategi för landsbygdsprogrammet prioriterat fåboddar i drift högst, samt på plats nummer sex ”gårdsmiljöer med höga natur- och kulturmiljövärden, framförallt gårdar med fåboddrift, fjällnära gårdar och kulturresevat” (Länsstyrelsen i Jämtland 2012:46).

En ersättning har utformats som kan sökas av fåbodbrukare inom ramen för stödformen *utvald miljö* på alla länsstyrelser där det finns fåbodbrukare. Det är stödet ”särskild skötsel av fåbodbete” som ges till marker med höga natur- eller kulturvärden. Stödets belopp och skötselkrav bestäms av länsstyrelsens bedömning. Stödet kan till exempel ges i fall där skogsmarken runt fåboden är tydligt betespåverkad och ett särskilt skötselkrav i ett sådant fall kan vara att inte stödutfodra djuren (Länsstyrelsen Jämtland odaterad-a). Ett skötselkrav kan också innehålla att en kulturhistoriskt värdefull stig ska hållas öppen genom att användas, att sly ska röjas eller att vindfallor ska tas bort (Länsstyrelsen Jämtland odaterad-b). En annan stödform som många fåbodbrukare söker är stöd för att upprätta rovdjursstängsel som däremot inte är specifikt utformat för fåbodbrukare.

Det är inte så överraskande att stödformen *utvald miljö* är omtyckt av länsstyrelsens tjänstemän, eftersom den ger flexibilitet och möjlighet för länsstyrelsen att avgöra vad medel ska avsättas för. Till skillnad från de nationellt bestämda miljöersättningarna vars regler kan upplevas bristfälliga av länsstyrelsens tjänstemän, som fallet med Glenn och Lydia visar, kan de inom stödformen *utvald miljö* själva definiera regler, belopp och vad som ska beviljas stöd. *Utvald miljö* kan därför ses som en gråzon där länsstyrelsens tjänstemän kan experimentera med hur den gemensamma jordbrukspolitikens målsättningar om ”höga natur- och kulturvärden” samt ”traditionella landskap” kan upprätthållas. Frågan är om det finns några recept på hur sådana värden upprätthålls och om man alls kan koppla särskilda arbetsuppgifter till avsedd miljönytta på det sätt som Jordbruksverkets föreskrifter, skrivna som de är i en anda av kostnadseffektivitet och mätbarhet, förespeglar? En erfarenhet som mer än andra har fått många länsstyrelsetjänstemän att reflektera över dessa frågor är de resor som genomförts, främst genom Centrum för biologisk mångfalds (CBM) försorg till Maramureş i Rumänien.

Rumänska Maramureş som en spegling av ett svenskt "förr"

Att få besöka och lära sig av Maramureş som referenslandskap för natur- och kulturvård eller som modell för ett förindustriellt svenskt jordbrukslandskap har lockat omkring 500 svenska experter till Rumänien. Flertalet av dem har rest på fältkurser arrangerade av CBM, men det finns även myndigheter och intresseföreningar som organiserat liknande resor på egen hand. Svenska botaniska föreningen åkte dit år 2009 och rapporterar hem om ett levande fåbodbruk. Information om fåbodbruket är dock sparsam, medan informationen om vilka arter som skådats är desto mer detaljrik (Johansson 2009). Länsstyrelsen Östergötland organiserade sommaren 2008 en resa till Maramureş inom ramen för ett EU-finansierat Life-projekt (Länsstyrelsen Östergötland 2008); även de rapporterar om ett levande fåbodbruk utan några detaljer kring dess förutsättningar eller omständigheter (Länsstyrelsen Östergötland 2008:15).

CBM bedriver fältkurser till Maramureş i första hand för att deltagarna ska lära sig om hur jordbrukslandskapet hävdades i Sverige under förindustriell tid. Maramureş ses som ett referenslandskap för svensk landskapsvård eftersom det jordbrukssystem som finns i Maramureş resulterar i liknande ängs- och betesmarksstrukturer som det svenska 1800-talsjordbruket genererade enligt de kartor som gjorts över fältstrukturer från 1800-talet. Den biologiska mångfalden i Maramureş ängs- och betesmarker anses av Hasund & Helldin i skriften *Valuable agricultural landscapes: the importance of Romania and Scandinavia for Europe* som getts ut av KSLA (2007) vara bland den högsta i Europa och kanske jämförbar med mångfalden i tropiska regnskogar.

Bland deltagarna på dessa resor finns ett tydligt inslag av nostalgi som drivkraft. "Jag är uppvuxen på landet och hoppas få se vad jag växte upp i men som nu har försvunnit" berättade en av deltagarna på den av CBM:s kurser som jag själv deltog på i juli 2010. Dessa resor har också omskrivits som tidsresor till det svenska 1800-talets agrara landskap. Det är också så Maramureş framställs av kursledarna Tommy Lennartsson och Anna Dahlström. Tommy Lennartsson skriver i fältkompendiet under rubriken *Att lära av historiska referenslandskap* att:

I flera länder i Östeuropa, exempelvis Rumänien, finns ännu kvar ett kulturlandskap som är rikt på sådana biotoper, skötselregimer och arter som är sällsynta och hotade i Sverige. Rumänien ger utomordentliga möjligheter att studera traditionell markanvändning och hitta nödvändiga alternativa brukningsmetoder för svenska marker. (Lennartsson 2010:21)

Anna Dahlström (2008) har i en artikel i den rumänska tidskriften *Ambientum* skrivit att Maramureş jordbrukssystem kan användas som en guide till histo-

riska svenska jordbrukssystem. När Maramureş framställs som en spegling av 1800-talets mellansverige framstår det också som en tidsrumslig upplösning:

Coming to the Romanian Carpathians and Apuseni mountains is for a Swedish agricultural historian like a travel through time. Walking in the landscape and talking to peasants gives images of how grasslands may have looked like and how they were used in the past in Sweden. The country may offer possibilities to study, in situ, the agricultural system that researchers are trying to unravel through historical maps and documents. (Dahlström 2008:51)

Bussresan från Cluj flygplats till Maramureş inleddes med en presentationsrunda där deltagarna fick förklara varför de anmält sig till denna kurs för anställda inom natur- och kulturvården. När turen kom till Lena från Länsstyrelsen i Jämtland, sa hon att hennes främsta skäl till att åka på resan är att få se fåbodar samt att få prata med fåbodbrukarna om hur de hanterar den stora vargpopulationen. ”Alla har ju hört” att vargen inte tycks vara något problem alls här, men hur fungerar det egentligen? Yvonne från samma länsstyrelse säger att det är spännande att fåbodarna i Maramureş liknar fåbodarna hemma i Jämtland, kollegan Linda från Länsstyrelsen i Dalarna höll med.

När vi i mitten av kursveckan besökte en fåbod utanför byn Botiza möttes vi av sex män som arbetade med totalt 420 får, ett tjugotal kor och nio boskapsvaktande hundar. Fyra herdar arbetar med fåren som ägs av tretton olika familjer i byn Botiza. Ytterligare en arbetar med korna och en arbetar med att tillverka ost. De berättar att de har stora problem med vargar. Tisdagen innan vårt besök var senast en varg dödade ett får. Det finns en lag om att man inte får döda vargar, berättar de, men om vargen tar fler än 25 får vid ett och samma tillfälle kan man få skydds jakt beviljad. Det finns ingen ersättning att få från staten för dödade får, men däremot finns privata försäkringar som ingen har råd att betala för. De boskapsvaktande hundarna är mer effektiva som skydd mot björnar än varg säger de, björnar är stora och långsamma men vargen hinner hundarna inte ens se innan den har attackerat och försvunnit igen.

Lena från Länsstyrelsen i Jämtland tar illa vid sig av den låga materiella standard som herdarna lever under. Lönerna är förvisso relativt höga. Den arbetare som tjänar mest, den som tillverkar osten, tjänar lika mycket som vår medföljande tolk som är anställd på det etnografiska muséet i Bukarest. Men herdarna är sjaskigt klädda och sover i provisoriska vindskydd med plasttak. På fåboden finns en handikappad pojke som inte räknas in bland de arbetande. Lena undrar om han får lön, eller har särskilda arbetsuppgifter, men törs inte fråga. Det gör ingen annan heller. Lenas kollega Yvonne får alltså inte sin

förväntan uppfylld om att fåbodarna i Maramureş liknar de hemmavid. Vi frågar oss om fattigdom är ett pris som måste betalas för biologisk mångfald?

Nästa fåbod på besökslistan låg utanför skidorten Borşa. Vi kan bekvämt ta skidliften upp där tre fåbodlar ligger inom ett par kilometers avstånd från varandra. På den vi besöker ägs 100 av 400 får av samma ägare som är den som tar emot oss på plats. Det finns fasta byggnader på fåboden som utseendemässigt liknar svenska fåbodlar. Det är enkla omålade stugor som grånat av ålder. Här är standarden betydligt högre för de sex-sju herdare som arbetar här. Ägaren som får anses vara en storbonde tycker att försäkringen för rovdjursattacker är överkomlig, men djuren är ändå inte försäkrade eftersom han tycker att det inte går att kräva att småbönder ska ha råd att betala avgiften. Det är istället herdarna som ansvarar för att alla djur kommer tillbaka ner till byn, precis som vid fåboden utanför Botiza. De djur som inte kommer med tillbaka till byn får herdarna ge ägarna ersättning för, förutsatt att de inte kan visa upp rester av djuret för att bevisa att det har blivit dödat av ett rovdjur. I sådant fall får ägaren acceptera bortfallet. Har det dött av annan anledning tvingas herdarna ersätta ägaren kontant, vilket hade hänt nyligen när fyra kor dött av ett ras.

Rumänska tankeställare för svensk naturvård

Under veckan vi tillbringade i Maramureş låg tyngdpunkten egentligen inte på vad vi såg på plats, utan diskussionerna cirkulerade kring hur det kan ha fungerat i det svenska förindustriella jordbrukssystemet, utifrån hur det fungerar i Maramureş idag. Ett annat fokus låg på att överföra de insikterna till dagens natur- och kulturvård i Sverige. Vad kan användas i en svensk kontext idag? Vad är möjligt i enlighet med regelverk och nutida praktiker? Vilka nya natur- och kulturvårdsinsatser kan skapas utifrån Maramureş som modell?

Under kursen återkom ett fokus och ett uppmärksammande av fåbodarnas vikt för att skapa en flora med hög biologisk mångfald vid flera tillfällen, såväl i det rumänska jordbrukssystemet som det svenska av kursledaren Tommy Lennartsson:

Om vi skulle pricka in hävdberoende biologisk mångfald i mellan- och nordsverige skulle det allra mesta förmodligen vara inne i fåbodområden – både de som upprätthålls idag och de som finns kvar efter tidigare hävd. I slättbygderna är det mesta bortgödslat. På fåbodlar finns det enda fria betet som finns kvar, förr vallade man ju i och för sig men vid fåbodarna finns det enda betet idag som inte är inhägnat.

Tommy Lennartsson argumenterade för att det sätt som man arbetar för att skapa biologisk mångfald i Sverige är för styrt av uppfattningen att samma

hävd måste upprepas från år till år, och att man tror att biologisk mångfald automatiskt kommer av ett högt betetryck i inhägnade betesmarker (jmf. Lennartsson och Thor 2009). Inom flera Natura 2000-områden används till exempel fortfarande den beteslinjal som tidigare användes av Jordbruksverket för att övervaka betesmarker genom att mäta gräsvålens höjd efter bete för att se om den var inom ett godkänt intervall, berättar Tommy.

I Sverige finns en feluppfattning om att betetrycket måste vara hårt, men det gör snarare att vi betar bort arter. Det tittas också för mycket på indirekta indikationer, t.ex. att mossa inte skulle vara bra. Det vore bättre att titta på de arter vi vill ha, och hur det ser ut där de växer när de inte är undanträngda, då ser vi t.ex. att mossa inte är något problem. Slåtter är heller ingen quick fix för biologisk mångfald. Man måste slå på rätt sätt i så fall. Ängar där man inte slår varje år är kanske rikare? När på året man slår kan också vara väldigt viktigt, om blommorna har hunnit fröa av sig eller inte. Vi har inte lyckats särskilt bra med insatser för slåtter i Sverige.

Slutdiskussionen som fördes under kursens sista dag fokuserade på tre saker: det första att biologisk mångfald inte har något entydigt recept. Snarare uppvisar den rumänska markanvändningen en mångfald både i hur hävden utförs år till år och vad marken används till från år till år. Till exempel kan en betesmark mycket väl användas till slåtter året efter och vice versa. Den andra punkten var att det tycks fungera bäst när brukaren själv får bestämma vad han eller hon ska göra för åtgärder på marken. Det vill säga att den lokala kunskapen kan generera högre biologisk mångfald än den teoretiska eller standardiserade kunskapen. Den tredje lärdomen var att det är helheten som är viktig, inte enstaka landskapselement eller detaljer.

Britt som är handläggare på Länsstyrelsen i Dalarna var inte med på resan till Rumänien, men har som de flesta andra länsstyrelsetjänstemän hört talas om CBM:s uppskattade kursverksamhet. När jag berättade för henne om den slutdiskussion som fördes på kursen var hennes spontanta reaktion att det är omöjligt att foga in dessa erfarenheter i landsbygdsprogrammet. Rent teoretiskt så skulle man kunna föra in i åtagandeplanen att man ska slå en viss mark två gånger under en femårsperiod till exempel, men i praktiken så blir ju för komplicerat att övervaka, argumenterade hon. ”Det låter för komplext alltihopa, det är ju viktigt att stöden är mätbara”.

Britt har rätt – det finns ingen stödform inom landsbygdsprogrammet som är utformad så att den baseras på tillit till brukarens egen förmåga att avgöra hur en mark ska skötas, eller att marken kan användas för olika syften från år till år. Tvärtom så syftar stöden just till att skapa kontinuitet i brukandet, genom att myndigheterna, inte brukarna, avgör hur marken ska skötas.

Fäbodmötet i Gävle

Länsstyrelserna i de olika fäbodlänerna har under 2011 börjat diskutera hur ersättningarna för fäbodbruk inom landsbygdsprogrammet bör utformas. Den makt som de enskilda tjänstemännen får i uttolkandet av landsbygdsprogrammets målsättningar är inte nödvändigtvis något de ser positivt på, eftersom utövandet av makten också leder till konflikter med fäbodbrukare och särskilt fäbodbrukarnas föreningar. Behovet av att hantera vad traditionella fäbodare är för något har gett upphov till att länsstyrelserna samarbetar med varandra för att definiera vilken typ av fäboddrift som bör premieras.

Den 27 september 2011 hölls ett möte i Gävle där handläggare som arbetar med fäbodfrågor främst inom landsbygdsprogrammet deltog på initiativ av Länsstyrelsen i Dalarna. Till mötet bjöds också ett antal representanter från fäbodföreningar och andra intresserade in. Under mötet diskuterades frågan om hur stöd för fäbodare bäst utformas inom landsbygdsprogrammet utifrån vad som kan betraktas som bevarandevärdt. Fäbodmötet i Gävle syftade till att väcka liv i ett slumrande fäbodnätverk mellan länsstyrelserna för att gemensamt diskutera förslag till förbättringar av stödformerna i landsbygdsprogrammet.

Stödformerna måste fungera för fäbodbrukarna men samtidigt vara enkla att administrera, kontrollera och följa upp konstateras det i inbjudningstexten (Länsstyrelsen i Dalarna 2011a). Dagen inleddes av Britt från Länsstyrelsen i Dalarna som berättade om ett pågående projekt³⁰ på länsstyrelsen om framtida fäbodbruk. Totalt ett trettiotal personer deltog på mötet. Projektet syftar till att diskutera vilket fäbodbruk som är önskvärdt i framtiden.

”Vilken typ av fäbodbruk vill vi ha?” frågade Britt retoriskt och fortsatte med att konstatera att det är en vanskelig fråga eftersom det inte är självklart att länsstyrelsen som myndighet egentligen vill styra det. Däremot är, menar Britt, politiska stöd alltid styrmedel. Då är det viktigt att fråga sig hur det har fungerat och vad som kan fungera bättre. Från början var projektet tänkt att enbart fokusera på Dalarna men Britt märkte att intresset från närliggande länsstyrelser var stort så hon valde att utvidga projektet till alla fäbodlän. Det svåra, säger hon, är att utforma stödsystemen så att det passar alla fäbodbrukare. Bland utmaningarna hon ser är dels att kopplingen mellan hemgården och fäboden idag inte alltid ser ut som de gjort historiskt vilket kan ge problem med betesrätt och tillgång till en fäbod att bruka. Dels finns också fäbodare med olika inriktningar, det finns de som är inriktade mot turism, osttillverkning eller bete.

30. Projektet *Utvärdering av fäbodbruk, fäboddrift och utmarksbete i landsbygdsprogrammet 2007-2013* (Länsstyrelsen i Dalarna 2011b).

Det är därför svårt att hitta ett stödsystem som passar alla, men vi vill inte glömma någon, utan se till att alla får vara med. Vilka faktorer är viktiga för att fortsätta ha ett aktivt bruk inför framtiden? Vad är svårt och bräckligt? Vad gör att man slutar? Vad kan göras för att förbättra? Det är viktigt att framhäva att fåbodbruket är ett immateriellt kulturarv – en traditionsbärande kultur.

– Britt

Eftermiddagen ägnades åt gruppdiskussioner som sedan sammanfattades i syfte att utgöra underlag för förslag om nya stödformer. Den gruppen jag ingick i bestod av Sofia, Petter, Edith, Anne och Lisa. Sofia är fåbodbrukare i Dalarna i trettioårsåldern, som också sitter i DFBF:s styrelse. Petter är fåbodbrukare i Gävleborg som redan passerat pensionsåldern men fortsatt driver sin fåbod. Edith arbetar på LRF och är särskilt intresserad av fåbodfrågor. Anne och Carina är båda tjänstemän som arbetar med fåbodfrågor på länsstyrelsen, Anne på Länsstyrelsen i Värmland och Carina på Länsstyrelsen i Dalarna. Carina är utsedd till att vara gruppens ordförande och leder den en och en halv timme långa diskussionen som kom att cirkulera kring den centrala frågan: hur utformas stöd bäst för att gynna traditionellt fåbodbruk?

Sofia är den som först tar upp frågan genom att säga att hon i egenskap av representant för DFBF har förberett sig inför dagen. Hon har samlat in de andra styrelsemedlemmarnas åsikter och ståndpunkter och tagit med sig dem till mötet. DFBF:s utgångspunkt är att nuvarande ersättningar inte gynnar traditionellt bruk, säger hon. Fåbodbetesstödet borde finnas kvar, som en ersättning för biologisk mångfald. Men det borde också finnas ett ytterligare stöd för fåbodbruk – för mjölkhanteringen och att för att bo där. Det är en enorm skillnad mellan att bara ha betesdjur och att driva ett traditionellt fåbodbruk, menar Sofia. Edith säger att där det blir problem är där det släpps djur på våren utan daglig tillsyn. Det blir då en djurskyddsfråga. Djurskyddslagen kräver att det i normalfallet ska ske daglig tillsyn av betesdjur:

Det måste finnas en ersättning för att *vara där*, ha mjölkhantering – *det* är vad som är fåbod i bruk – det är inte att bara ha djur på skogen som släpps och sen får man se om man får in dem om hösten. Då blir det också konflikter med septemberjakten. Jag är livrädd för att fallet som ska upp i rätten nu kommer att förstöra möjligheten för riktigt fåbodbruk. Svea skog driver nu frågan om att fåboddrift är skadligt för skogen.

Det fall i rätten som Edith pratar om är fallet med Glenn och Lydia som presenterats i kapitlet ovan. Glenn och Lydia nämns aldrig vid namn men alla i rummet vet vilka hon talar om och deras exempel kommer att vara en återkommande fråga under diskussionen. Anne undrar om det alls måste finnas något betesstöd, borde inte fåbodbruksstödet utformas helt och hållet som ett

kulturmiljöstöd? Det förslag hon fått från fåbodbrukare i Värmland vid ett möte lördagen innan är att de ska få lantarbetarlön för sommarsäsongen istället för de nuvarande fåbodbetesersättningarna. Sofia håller med om att det måste finnas ett kulturstöd, men det blir konstigt om det är väldigt få djur, utan krav på betestryck alls, menar hon.

Frågan om vad som är traditionellt fåbodbruk och hur det bäst gynnas börjar kristalliseras fram som en fråga om att gynna mjölkhantering på fåboden på bekostnad av stöd som gynnar ett högt betestryck och därmed biologisk mångfald. Medan övriga gruppdeltagare spånar fritt om hur stödet för fåbodbrukare bör se ut, översätter Carina dem till konkreta förslag på utformning av nya stödformer eller modifieringar utifrån rådande regelverk. Hon säger att hon är tilltalad av tanken att ha fler stödformer inom *utvald miljö*, vilket är den redan existerande stödform som är enklast för en enskild länsstyrelse att påverka, eftersom tjänstemännen själva inom ramen för utvald miljö kan sätta ett stödbelopp med tillhörande skötselregler. Med ett paket av stödformer inom utvald miljö kan vi göra en individuell plan för varje fåbod, menar Lisa. Det kan vara att underhålla byggnader, ersättning för vallning, och så vidare. Då kan vi bygga ihop något som passar varje enskild fåbod. Petter tycker att det är viktigt att det inte är samma stöd per djur för den som har många djur jämfört med den som har få. Det ska löna sig bättre att bara ha ett fåtal djur. Samtidigt påpekar han att det är viktigt att inte ha alltför få djur, exempelvis på grund av rovdjursstrycket.

Om det finns björn i närheten så måste man ha minst fem kor, menar Petter. Han syftar på att lantraskor är kända för att formera sig i en ring med huvudena utåt för att som grupp försvara sig mot rovdjursattacker. Flera av de brukare som har lantraser är övertygade om att lantraserna klarar sig bättre vid rovdjursattacker än vad låglandsboskap skulle göra. Petter föreslår att det ska vara fullt stöd upp till 20 djurenheter, sedan hälften av stödet upp till 50 djurenheter, sedan ingenting. Sofia håller med – fler än femtio djurenheter är omöjligt att hålla reda på, säger hon. Det är stor skillnad på den kontakt man har med en mjölkko jämfört med djur i köttproduktion, säger hon. Det gynnar också att bevara lantraserna och använda dem till vad de är skapta för.

Sofia och Petters resonemang visar att en djurbesättning med fler än 50 djurenheter självklart antas vara av en annan ras än lantraser, och att de inte kommer att hållas som mjölkdjur, medan mindre besättningar på omkring 20 djurenheter förutsätts vara lantraser som mjölkas. Både Sofia och Petter har själva lantraser som mjölkas på deras respektive fåboddar. Det är alltså den typ av djurhållning som Glenn och Lydia representerar som ska skrivas bort ur stödformerna. Carina tycker att det blir för krångligt att dra in raserna i stöd-sammanhangen, det är bättre att lägga fokus på arbetsuppgifterna. Men

tillägger att det ligger ju på vårt bord, det vill säga på länsstyrelsen, att bestämma vad saker ska kallas för, när hon märker att hennes resonemang blir för teknokratiska. Den följande diskussionen domineras av argument till varför särskilda ersättningar för vad som betecknas som traditionellt fåbodbruk bör finnas, figur 14. Dessa argument förs i huvudsak fram av de som representerar fåbodbrukare, det vill säga Sofia och Petter som inte ser några problem med att ställa krav om att fåbodbrukaren bör bo på fåboden och ha traditionell drift. Edith från LRF håller med om fåbodbrukarnas relativt hårda linje. Länsstyrelsens tjänstemän, det vill säga Carina och Anne, är mer försiktiga och ifrågasätter om stödet verkligen ska villkoras så hårt.

Under en rast påpekar Sofia för mig att om Rickard eller Stina från FSF som är med under dagen men blivit indelade i en annan grupp hade varit med på den här diskussionen hade de flugit i taket – FSF:s linje är att fåbodstöden ska gynna ett högt betetryck, säger hon, och berättar att denna fråga har splittrat DFBF och FSF i flera år. DFBF har drivit frågor om att lyfta fåbodbrukets värden inom kulturvård och turism, vilket FSF har kritiserat.

Carina avrundar gruppdiskussionen med att gruppens förslag är att även fortsättningsvis ha ett fåbodbetesstöd, fåbod i bruk med krav om att bo där och att ha djur där, samt ett antal nya ersättningar under *utvald miljö*: för mjölk-

Figur 14. Gruppdiskussion om hur fåbodstöden bör utformas

Sofia	Vi kommer tillbaka till projektet – Jan Bertil Norlings. Han åkte runt och klassade fåboddar (se figur 12). Det blev ett jävla liv. Om de som hade 50 djurenheter på skogen utan tillsyn med 7000 kr per djurenhet.
Anne	Vi har också reagerat på det.
Carina	Vi tar ett tydligt politiskt ställningstagande att vi vill gynna de traditionella jämfört med de som bara har bete. Är det vad vi vill?
Sofia	Ja, vad tillför de för kulturvärden?
Edith	Vi kan ju inte bygga stödsystem som gynnar minimal tillsyn, som kräver minimal skötsel. Vi vill inte ha rubriker om att djur springer vind för våg, kalvar ligger döda och så vidare. Usch.
Petter	Varför gjorde inte Jordbruksverket något?
Carina	Det ligger på länets befogenheter att hantera det, inte på Jordbruksverket.
Sofia	Ska man ha fåbod i bruk ska man också bo där. Det är fåbod i bruk.
Carina	Det är ett väldigt tufft krav, att alla ska bo där.
Sofia	Jo, men vi i Dalarna vill ha två olika stöd som premierar att ha traditionell drift.
Edith	Det är också dyrare att bo på fåboden, med driften på hemgården.
Sofia	Jo, vi måste leja bort det.
Anne	Ersättningen ska vara så hög att den motsvarar en lantarbetarlön.

ning, för att ysta, för att ta in djuren om natten och för att valla. Gruppdiskussionen utmynnar alltså i ett förslag som ger långt strängare regler men samtidigt också en högre ersättning än dagens ersättningsnivåer för de fåbodbrukare, som betecknar sig som traditionella brukare med en liten besättning mjölkkor, som ystar ost och kokar messmör. Inga förslag på belopp nämns förutom av Anne som framhårdar att ersättningsnivån ska motsvara en lantarbetarlön för sommarmånaderna.

De förslag till stödformer som Carina sammanfattar diskussionen med kan samtidigt betraktas som gruppens gemensamma operationalisering av vad traditionellt fåbodbruk är: djurhållning med mjölkande djur, där ost ystas, djuren är tama (tas in på natten) och vallas på dagarna. De två sista arbetsuppgifterna är också kopplade till att minska antalet rovdjursattacker på fåbodarna, även om samtliga i gruppen gjort tydligt att en av de viktigaste frågorna är att alla rovdjurskostnader ska plockas ur landsbygdsprogrammet och istället bekostas av Viltskadecenter, för att synliggöra den faktiska kostnaden för rovdjurspolitiken samt lösgöra medel inom landsbygdsprogrammet för andra stöd. Det gäller exempelvis kostnaden för rovdjursstängsel men också eventuella stödformer för vallning eller andra merkostnader förknippade med rovdjursattacker. När alla grupper samlas för en avslutande gemensam diskussion visar sig detta vara en fråga som samtliga grupper har diskuterat.

Naturvårdare eller traditionella fåbodbrukare

Jordbruksverket har som vi såg i delkapitlet ovan undvikit att definiera vilka fåboddar som ska godkännas för fåbodbetesstöd. I de första miljöstöden valde Jordbruksverket att förlita sig till de inventeringar som har gjorts av fåboddar. Samtidigt fanns ett krav om att stöd skulle gå till de fåboddar som varit i drift efter 1940, förmodat på grund av att det finns större anledning att tro att dessa fåboddar ska ha kvar en betespräglad flora med hög biologisk mångfald. Man kan därmed säga att Jordbruksverket utformat stödet så att fåbodbrukarens tilldelade subjektposition består av att vara en form av *naturvårdare*, som skapar biologisk mångfald genom att låta djur beta på marker i anslutning till fåbodarna.

I de senare föreskrifterna har Jordbruksverket valt att decentralisera uppgiften att definiera vad en traditionell fåbod är till länsstyrelsen, och har därmed bytt ut sina experter. Hur en tjänsteman bör gå tillväga för att avgöra om en fåbod ska godkännas eller inte finns dock inte angivet i några föreskrifter. Enskilda tjänstemän får ett stort ansvar och ett stort handlingsutrymme i avgörandet av hur gränsdragningen ska göras mellan vilka fåboddar som ska godkännas för ersättningar och vilka inte. Det är upp till länsstyrelsens

tjänstemän att skapa en praxis för bedömningar av vilka fåbodar som bör godkännas eller inte. Därav följer att vad som *är* en godkänd fåbod följer av hur tjänstemännen väljer att precisera stödet i form av en praxis. Som visats ovan har en ny subjektposition skapats av Länsstyrelsen i Dalarnas praxis; den *traditionella fåbodbrukaren*. I samma process som skapade denna subjektposition omvärderades den tidigare subjektpositionen som naturvårdare till att vara en *stödoptimerare* vilket tolkas som något negativt.

I kapitel 5 kommer jag att fokusera på fåbodföreningarnas strävan att vinna tolkningsföreträde om vad fåbodbruk är och bör vara. De strävar också efter att få inflytande över den politiska processen för att få tillgång till större resurser för fåbodbruket i framtiden. Men först kommer jag att rikta fokus mot vad det kan innebära att vara fåbodbrukare idag samt vilka sammanhang fåbodbetesstödet kommer in i på olika fåbodar.

4 Att vara fäbodbrukare

Gröna vågare och sjätte generationens brukare

”Vi såg något program på TV om småjordbruk i Alperna, där reportern sa att ’så här gjorde man i Sverige förr i tiden’ – men det är ju så det *är nu!*” utbrister Doris, som brukade en fäbod i Härjedalen fram till pensionen för några år sedan. Doris, hennes make Klas, jag och ytterligare en fäbodbrukare, Elin, sitter runt matbordet hos bröderna Svante och Jesper i Härjedalen. Svante och Jespers föräldrar, Judit och Joel, är i sjuttioårsåldern men hjälper fortfarande till i det dagliga arbetet även om bröderna officiellt har tagit över gården. Ute på vallen leker Jespers barn. Anledningen till att vi samlats där är för att det pågår en aktivitet inom ett interregprojekt i Leadergruppen södra Fjällen. Fäbodbrukare besöker varandras fäbodar för att lära sig av hur andra gör. Jag har bett om att få sitta med för att lyssna till hur de resonerar.

På många sätt är Elins och bröderna Svante och Jespers fäbodar olika. Svante säger att det är själva rörelsen, förflyttningarna, som är fäbodkulturen för honom. Flytten av folk och få från hemgården, först till vårfäboden under försommaren, vidare till sommarfäboden i juli månad för att i september flytta tillbaka djuren till hemgården för efterbete på slåttermarkerna. Bröderna upprätthåller ett av Sveriges få levande flerfäbodssystem och de är sjätte generationen brukare på hemgården. Svantes fäbodar ligger på mark som var kronans fram till 1880-talet berättar han, då en privatisering genomfördes och marken delades i smala skiften. Efter privatiseringen bildades en samfällighet som reglerar betesrätten mellan markägarna. Svante är noga med att påpeka att det är de som har del i samfälligheten som har rätt att använda marken till bete;

det är en vanlig missuppfattning att mulbetesrätten ger vem som helst rätt att beta sin boskap varsomhelst, menar han.

Hur kan man lära sig att vara fäbodbrukare?

Jag har ju fått lära mig allt, jag har inte kunnat få någonting ”gratis” genom att lära mig av mina föräldrar som ni har gjort!

– Elin

Elin är inte uppvuxen på ett lantbruk. Hon har en universitetsutbildning i botten och har arbetat på några olika arbetsplatser men har valt att söka sig till ett liv med småskaligt lantbruk och fäboddrift för att leva nära naturen. I den meningen är hon en representant för vad som ofta kallas ”gröna vågare”³¹, även om hon aldrig beskrivit sig så själv. Tillsammans med sin sambo arrenderar hon en fäbod i Dalarna. Elin har utbildat sig såväl inom ramen för formella kurser, i exempelvis ystning, på det nationella centrumet för mathantverk, Eldrimner i Östersund som jag återkommer till nedan. Sedan några år leder hon själv fäbodkurser som hon kallar det, något hon gärna skulle vilja göra också för skolbarn i området. På fäboden betar Elins egna getter men också kor från en gård i Västergötland; de transporteras dit varje sommar. Elin tillverkar en rad olika ostar i liten skala och är en av få producenter som har avsalu för sitt getkött. Getkött är efterfrågat av olika invandrargrupper i storstäderna berättar hon, men få svenska getgårdar hittar försäljningskanaler, vilket innebär att getkött importeras istället. Elin äger ingen skog och har nyligen blivit av med gårdsstödet, eftersom hon inte brukar tillräckligt med mark för att nå upp till minimikraven om 4 hektar gårdsstödsberättigad mark som infördes av Jordbruksverket år 2010.

Svante lutar sig mot upprätthållande av traditioner, den ärvda kunskapen och en stark anknytning till fäboden och hemgården. Till skillnad från Elin som erbjuder olika aktiviteter och produkter för turister så har Svante satt upp en skylt vid fäboden om att turister undanbedes. Det finns andra fäbodare de kan gå till, menar han. Vi har nog med djurhållning, mjölkning och osttillverkning. När det gäller kontakten med myndigheter eller möjligheten att få lån av banken upplever han inte några större problem. ”Jag kan ta den diskussionen”, säger han, och han har fått igenom bygglov då han velat modernisera fjöset eller andra modifieringar för att få byggnaderna på fäboden mer ändamåls-enliga. Elin upplever fäbodbruket som mer hotat och tillvaron som mer

31. En vanlig benämning på en ruraliseringsvåg som var särskilt stark under 1970-talet då unga, ofta välutbildade människor flyttade till landsbygden, vanligtvis drivna av miljöpolitiska och modernitetskritiska ställningstaganden.

konfliktfylld. Det gäller kontakten med myndigheter, rovdjurstryck, regelverken för gårdsstöd, livsmedelshygien och möjligheten att få ekonomi i verksamheten över huvudtaget.

Svantes verksamhet drivs som ett familjeföretag där de två vuxna bröderna i trettioårsåldern arbetar sida vid sida. Svante är utbildad snickare medan brodern Jesper är mer inriktad på djurskötseln och mjölkningen, även om de också hjälps åt med det mesta. Föräldrarna hjälper fortfarande till, och Jesper har nyligen träffat en kvinna. De har gift sig och hon har fört två barn med sig till huset. Glädjen över detta är påtaglig hos alla i familjen; det finns en känsla av att gårdens framtid är tryggad. Jag återkommer till betydelsen av att vara två och att säkra generationsskiftet nedan.

På familjens hemgård finns alltså många händer till hands i det dagliga arbetet. Det betyder inte att lönsamheten är hög eller att tillvaron är problemfri. Det är svårt även för Svante att tillverka produkter som betalar för sig. ”Vi skapar ju en attraktion för andra här utan att få någonting för det. Ibland får ju rentav andra det. Det räknas inte i marknadsekonomiska termer det vi gör”, säger han. Med andra syftar han på fritidsboende i området. Den storslagna naturen är attraktivt för storstadsbor. Området är dock skyddat genom att ingå i Natura 2000, något Svante ser väldigt positivt på eftersom det kommer att begränsa fritidsbebyggelsens expansion.

För Elin ligger det största problemet i att hon inte själv äger någon fåbod utan måste förlita sig på arrendekontrakt med länsstyrelsen. Hon har letat efter en fåbod att köpa men de är få, speciellt i Dalarna där många fåbodställen ägs av många ägare och ägosplittringen är stor. Elin söker sig aktivt till ett liv där fåbodbruk ska ingå. För Svante är främsta skälet till att buföra att de inte har tillräckligt med betesmark i byn. På marken i byn skulle vi kunna föda max fem-sex kor, berättar han, medan vi med fåboden inräknat kan föda de femton-tjugo vi har idag och måste ha för att försörja oss. Korna mjölkar mindre när de går på utmarksbete, men å andra sidan blir hullet bättre. Står de stilla hela dagarna blir de bara feta, på utmarksbete blir köttet friskare och mörare menar Svante. Ett stort problem är att det är svårt att få tid för slakt i lämplig tid på hösten efter att de fört hem djuren från fåboden. De har inte plats i ladugården för de djur som är tänkta att gå till slakt och de kan ibland få vänta i månader på slakt. ”Slaktarna erkänner det inte, men de favoriserar stora bönder. Säg att det kommer en storbonde från Hälsingland med 70 tjurar som ska slaktas, då låter de honom gå före!” argumenterar Svante upprört.

Att investera eller inte

Fäbodbrukare har ofta besättningar på tjugo till trettio kor, vilket idag i allmänhet betraktas som en liten besättning. De har därmed hållit sig undan från stora banklån eftersom de inte behöver investera i större byggnader. Många kommentarer har fällts om de stora banklånen som ”storbönderna” drar på sig under mina samtal med fäbodbrukare. Flera menar att det bara är omsättningen som är större på de stora gårdarna med robotmjölkningssystem, inte lönsamheten. Den som ärvt en liten gård med lite skog som kan användas som reserv, och inte skaffar fler kor än vad den jordbrukande familjen själva kan hantera riskerar inte heller att plötsligt ”hamna på backen”. En fäbodbrukare som resonerar så är Jonas i fjällbygden i norra Dalarna. Han berättar att det inte har funnits plats för fler än tjugo kor vare sig i ladugården på hemgården eller i fjöset på fäboden. Han har försökt söka ett litet lån för att bygga ut ladugården på hemgården för att kunna få plats med trettio eller fyrtio kor, men banken ser inte lika positivt på Jonas framtidsutsikter som han själv gör och har nekat lån. Det skulle säkert ha varit lättare att få ett lån på flera miljoner för att installera robotmjölkningssystem, menar han.

Det är ofta begränsningar i rummet eller i de fysiska byggnaderna eller sakerna som fäbodbrukarna använder som anges som skäl till att inte förändra verksamheten. Exempel på det kan vara som i Jonas fall, att fjöset är för litet, eller som i Jessikas fall, att ostproduktionen begränsas av att kopparkitteln som mjölken kokas i rymmer 70 liter, och det finns inte tid att ysta oftare för att de måste få minst två dagar ledigt i veckan för att hinna med odlingen, djurhållningen och gården. Däremot finns knappast någon som inte har känt av pressen utifrån, på rationalisering. Det förnuft som stordriftsrationaliseringen baserades på gjorde under efterkrigstiden den som fortsatte som ”de alltid har gjort” till en bakåtsträvarare (se kapitel 2).

För Jonas ligger fokus på kontinuitet. Jonas, som är drygt trettio år gammal, har just tagit över gården från sin mor som brukat den långt efter pensionsåldern med Jonas hjälp. För Jonas är det viktigt att ha mjölkorna kvar. Att buföra korna till fäboden är en självklarhet, det är ju därför man vill hålla på med det här, säger han. Jonas har som många andra lantbrukare i fjällområdena drabbats av att mjölkbilen inte längre hämtar mjölk till en kostnad som är hanterbar för lantbrukare med småskalig produktion. Därför står han inför att försöka förädla och sälja mjölken själv, eller att sluta med mjölkorna. Frånvaron av en hustru på gården är ständigt närvarande i samtalet. Jonas identitet som fäbodbrukare och mjölkbonde är sammanflätad med den personliga identiteten, det här är en livsstil. Han har arbetat inom barnomsorgen för kommunen, men betraktar sådana inkomster som ett sätt att generera inkomster till gårdsdriften. Det hade behövts en kvinna på gården som

kunde ta tag i att starta ett gårdsmejeri, och någon som delar ansvaret för att sköta djuren och bekymren med att få gårdsekonomin att gå runt.

Man måste vara två

Inspirerad av TV4:s programsuccé *Bonde söker fru* har Jonas tryckt upp en egen t-shirt med texten ”bonde söker fru” följt av sitt mobiltelefonnummer. Idén med att söka en fru på TV tycker han är lite rolig men det är ju ingenting som det finns tid över för. Jonas mamma Solveig hade hoppats att det skulle finnas en kvinna på gården innan det blev dags för Jonas att ta över, för det är ju lättare om man är två, berättar hon. Än så länge fortsätter Jonas och Solveig att driva gården tillsammans, men nu med omvända roller då det är Solveig som hjälper Jonas.

På en gård driven av sjätte generationens fäbodbrukare, som Jonas, finns historien närvarande i vardagliga göromål och påminner om de långa tidsperspektiven. Det gör även tänkta framtida generationer. Oron för att gården inte kommer att tas över av nästa generation är stor och man vill på olika sätt fostra barnen till att vilja ta över gården, samtidigt som många också vill ge barnen frihet att själva välja sina yrken. Det handlar heller inte bara om att ha lyckan att ett av de egna barnen vill ta över, eftersom det anses svårt, snudd på omöjligt att driva en gård ensam (jmf. Nordström Källström 2008). Idén om tvåsamhet är förstas stark även för de som inte driver lantbruk, för ingen vill bli en ”gampojk”, det vill säga en gammal ungar, som Lissa Nordin diskuterar i avhandlingen *Man ska ju vara två* (Nordin 2007).

Alf är en fäbodbrukare som lyckats med att fostra barnen till att vilja ta över. En av hans söner säger sig vilja ta över gården när det blir dags. Ännu dröjer det, Alf är bara i femtiofemårsåldern och sonen är tonåring. Men Alf lägger också till att ”han måste ju hitta någon, man kan inte göra det ensam”. Alf och hans fru Jessika berättar att fäbodvistelsen är vad som gör att familjen orkar med det slit det innebär att driva en gård med odlingsjordbruk, djurhållning och osttillverkning under resten av året. På fäboden upplever och tillbringar tre generationer sommaren tillsammans:

Många har frågat varför vi inte delar upp djuren där [på fäboden] och hemma, men då måste vi ju splittra familjen också. Fysiskt och psykologiskt. Man längtar efter sommaren på fäboden. Man ser hur bra de [korna] mår när de går och betar och plockar vad de vill ha och behöver. Det finns också en trygghet med flera generationer och man vet inte om det skulle fungera med en mjölkrobot här hemma t.ex. Jag ser också hur viktigt det är för min fru och min mamma att vara på fäboden.

Produktion av mjölk, kött, naturvärden, kulturarv och upplevelser

Den omvärdering som gjorts av jordbruk där fäbodbruk ingår (se kapitel 2) knyter an till en bredare diskurs om vad som kallas det ”postproduktiva jordbruket” där fokus läggs på andra värden än föda och fiber i jordbruksproduktionen: öppna landskap, biologisk mångfald, kulturarv, ren luft, tystnad – listan kan göras lång. Gemensamt för dessa jordbrukets mervärden är att det är svårt att betala för dem som *produkter*, det vill säga höga natur- och kulturvärden. Undantaget kan vara om det omtolkas som upplevelsevärden inom turism, eller genom att satsa på att vidareförädla produkter på gården som kan säljas till ett högre pris, gärna direkt till kunden utan mellanhänder. Ett exempel på det är att starta ett gårdsmejeri med gårdsbutik.

Från ett fokus på standardisering, hygienisering och storskalighet så har en annan marknad vuxit fram för ost med ursprung under de senaste två decennierna. Den har drivits fram av konsumenter som längtar efter produkter som symboliserar ett gammalt tryggt bondesamhälle. Mjölkprodukter och särskilt småskaligt och hantverksmässigt framställda sådana blir uttryck för en nostalgisk och sentimental längtan efter sammanhang (Jönsson 2005). Man kan säga att idealen för produktionen övergått från kvantitet till kvalitet – åtminstone när det gäller en viss typ av sidokonsumtion som snarare kännetecknas av lyx än vardagsmat (se kapitel 2).

När det gäller småskalig ostproduktion har Jämtland idag en särställning. Särskilt jämtländsk getost har blivit något av en symbol för såväl Jämtland som för gårdsmejerier.³² Inget annat län har så många getgårdar och gårdsmejerier med småskalig produktion som Jämtland. Ett eget gårdsmejeri har idag faktiskt samma funktion som osttillverkningen på fäbodarna en gång hade: det gör det möjligt att skapa produkter med bättre hållbarhet än den färska mjölkens, vilket gör att man kan tillverka produkter under sommaren som säljs under vinterhalvåret. Då som nu var det logistiskt omöjligt att leverera färsk mjölk till kunder. Idag beror detta på att de stora mejerierna inte längre är intresserade av avtal med avsides belägna lantbruk. Milko, det mejeri som fram till 2010 hade den största delen av marknaden i nedre Norrland och norra Svealand, slutade med all hantering av getmjölk 1965 och har successivt lagt ner hämtningslinjer för komjolk i takt med att driften på mejerierna har rationaliserats och mjölkhämtning från avsides belägna små gårdar blivit olönsam. Att bygga ett gårdsmejeri har därför för många varit det enda sättet att fortsätta med mjölkande djur, vilket för många är viktigt. Ett gårdsmejeri gör det möjligt att dels öka

32. Sveriges getpopulation har minskat från omkring 200 000 djur under 1800-talet till omkring 5500 varav 3418 avelshonor år 2003 (SJV 2011b). En fjärdedel av dessa fanns i Jämtlands län år 2003 (Länsstyrelsen i Jämtland 2010).

produktionen av ost genom att köpa in mjölk från andra gårdar, dels att öka priset på osten om den är mer professionellt tillverkad, vilket gör att den är mer lik de dessertostar som konsumenterna är vana vid i ostdisken.

Mjölkning på fåbod symboliskt laddat

Idag uppskattas att det mjölkas djur på omkring ett femtiotal fåbodar i Sverige. Liksom fördelningen av fåbodar i bruk i stort så finns merparten i Jämtland och Dalarna, där det finns ett tjugotal fåbodbrukare som mjölkar i respektive län. Av de fåbodar som har mjölkande djur har ett antal mjölkhämtning istället för egen osttillverkning. Den stora merparten av brukade fåbodar idag har med andra ord köttproduktion som främsta inriktning, inte mjölkproduktion. Osttillverkning på fåbodar är därför i praktiken av liten omfattning, däremot så är den en desto större och viktigare politisk fråga för fåbodbrukare, fåbodföreningar och myndigheter. Osttillverkningen utgör exempelvis en vattendelare för åsikter kring fåbodstöd.

Flera fåbodbrukare som idag bedriver mjölkproduktion på fåbodar driver med bestämdhet frågan om att det bör finnas ett särskilt ekonomiskt stöd för just mjölkhanteringen, särskilt för de som tillverkar egen ost för att dels kompensera de som idag bedriver osttillverkning trots låg lönsamhet, dels locka fler att påbörja eller återuppta osttillverkning. För många är osttillverkningen intimt förknippad med själva idén om vad en fåbod *bör* vara. Utan osttillverkning, ingen äkta fåbod.

En fåbodbrukare som framför den åsikten är Svante som vi fick möta ovan, en annan är Lars. Fåbodstödet utformning som ett betesstöd retar upp många mjölkproducenter. Som Lars uttryckte det:

Det är jättemånga som missbrukar fåbodstödet, det är ju stödets utformnings fel. Det gynnar ju missbruk. Det finns flera fåbodbrukare som slänger upp hundratals slakt- eller dikor på fåbodarna och håvar in stödet utan att ha mjölkhantering. Det är ju mjölkhanteringen som är fåbodbruk.

För många kan dock en omställning från mjölkbonde med fåbodbruk till köttbonde med fåbodbruk vara mindre än den från mjölkbonde med fåbodbruk till gårdsmejerist.

Att starta gårdsmejeri

Att etablera sig som gårdsmejerist med gårdsbutik kräver kunskaper om marknadsföring och andra färdigheter inom försäljning och inredning än de färdigheter som är viktiga som mjölkbonde. För den som identifierar sig och vill identifiera sig som bonde kan det vara svårt att ta till sig omställningen. De

som lyckas bäst med att hantera de nya förutsättningarna är kanske de som aldrig lärt sig de gamla, det vill säga de som börjar med fäbodbruk inom ramen för de spelregler som gäller nu.

Ett exempel på det är paret Sven och Lars som driver ett gårdsmejeri i Härjedalen. De har lyckats med att etablera gårdsmejeriet, egen djurhållning med fäboddrift och en gårdsbutik med café. De tar inte emot några ersättningar ur landsbygdsprogrammet eftersom de tycker att reglerna är för krångliga och att tillsynen orsakar mer besvär än vad de får ut av det. När jag kliver in i deras gårdsbutik så känns det som att kliva in på ett ekotrendigt café på Södermalm i Stockholm. Det är också ungefär samma kundkrets på Stockholms caféer som på Sven och Lars gårdsmejeri. Till stor del består den av skidturister som behöver alternativa sysselsättningar till skidbackarna, för som Sven säger så ”åker man bara slalom en gång om året så får man ont, och då kan man komma hit”. Sven och Lars avsåg sig alla ersättningar efter att ha gått in i ett fem år långt åtagande år 2005. Efter mycket krångel fick de ”slippa ta emot pengarna”, som de kallar det, men de var ändå förbundna till att uppfylla sina åtaganden fram till år 2010.

På andra fäbodbrukare kan Sven och Lars framgångar och förmåga att ställa sig utanför stödsystemet sticka lite i ögonen. Sven och Lars hade ett startkapital med sig när de startade sin verksamhet och specialkompetens inom marknadsföring genom tidigare yrkeserfarenheter. Stina som representerar FSF är glad över deras framgångar men uttrycker ändå en viss skepsis kring att de framhålls som föredömen:

Länsstyrelsen i Jämtland lyfter fram dem som ett framgångsrikt exempel på hur man kan etablera sig som gårdsmejerister och fäbodbrukare utan speciella stöd från länsstyrelsen. Den berättelsen om framgång har nu spritt sig till Länsstyrelsen i Dalarna. Men hur ska deras framgång kunna upprepas? De är ett unikt fall och kan inte göras till mall för bönder som ärvt sina gårdar och inte har någon annan bakgrund än att ha skött gården.

– Stina

I gårdsbutiken säljer Sven och Lars sina egna ostar med namn som Helvetica, Formata och Utopia, men de säljer också bröderna Svante och Jespers gammelostr. För Svante är samarbetet positivt, hos Sven och Lars får kunderna möjlighet att prova osten innan de köper den. Köper de direkt från Svante måste den vara vakuumpförpackad eftersom han inte har godkänt kök för att sälja ost över disk. Det är bara gamla stamkunder i byn som köpt ost sedan 1960-talet och lagrar själva som köper ost direkt från Svante, berättar han. Till Sven och Lars kommer ett helt annat kundsegment. Tillsammans med Sven och Lars har Svante börjat experimentera fram nya ostsorter utöver gammelosten tillverkad

på separerad komjölk enligt gammalt recept. Samarbetet har resulterat i en ny ost, Spira, som är anpassad till de storstadskonsumenter som Sven och Lars gårdsbutik lockar. Spira är en hyvelbar getost utan skorpa och utan mögel, gjord på helmjölk som därmed är mildare och ser mindre hotfull ut för den ovane gammelostätaren.

Svantes ost och de ostar som Sven och Lars tillverkar kan sägas tillhöra två olika ekonomiska och kulturella sfärer. Svantes ost säljs till dem som själva har en anknytning till fäbodarna och kanske själva tillverkat ost på fäbodan när de var unga. Sven och Lars säljer sina ostar för närmare 500 kr per kilo till turister från storstadsregionerna. På många sätt överbryggar Sven och Lars gårdsmejeri skillnaderna mellan den gamla och den nya ekonomin:

Vi får inte sälja mjölk opastöriserat men vid jul får man göra undantag till damerna i byn, då måste de ha 15 liter var för att göra egen ost. Kan man inte säga nej till. Det får vara lite tommare i våra egna grytor då.

– Lars

Hur kan man lära sig att vara gårdsmejerist?

För gårdsmejerierna har det nationella resurscentrumet för mathantverk, Eldrimner med bas i Östersund, spelat en viktig roll med kurser om hur vit- och grönmögelostar ska framställas. Målsättningen är att nå upp till högklassiga delikatessostar med det skimmer av kvalitet och autenticitet som den italienska parmigiano reggiano eller franska Roquefort omges av; båda ostarna är också skyddade av EU:s skydd *Skyddad ursprungsbeteckning* (SUB). Under kurserna får deltagarna lära sig hur man skapar olika mögelostar genom försiktigt avvägda tillsatser av vit- eller grönmögel och en nogsam övervakad process. Många tillverkar ost på opastöriserad mjölk, vilket i gengäld ställer högre krav på en hygienisk miljö. I Jämtland finns idag ett antal producenter som kan betinga kring 500 kronor kilot för sin getost. Bland gårdsmejerierna är det dock bara en handfull som har fäbodrift.

Det finns idag en medvetenhet om ursprungsbeteckningarnas betydelse bland gårdsmejerierna. Begrepp som ”sensorik” och ”terroir” är vanligt förekommande vid diskussioner om ostars kvalitéer och sätter nya, kontinentala, ord på gamla kunskaper om att ost tar smak av vad djuren äter och att det därför spelar roll *var* djuren betar och av *vad* för att osten ska få en viss smak och vissa egenskaper (se Eriksson 2011). Det sker alltså en överföring av kontinentala begrepp och sätt att marknadsföra ost. Trots detta har ingen svensk ost gått igenom processen för att få det högsta skyddet SUB. Osten Svecia har fått det lägre skyddet *skyddad geografisk beteckning*, och Hushållsost har det lägsta skyddet *Garanterad traditionell specialitet* (se

kapitel 2). Fäbodföreningarna har uppmärksammat frågan om ursprungsmärkning:

Vi anser oss otvivelaktigt representera en näring som producerar och saluför ”äkta produkter som framställts med väldefinierade och traditionella metoder” i enlighet med definitionen för GTS.

Vi har förhoppningen att SUB och SGB ska bidra till den ekonomiska basen för miljömässiga kollektiva nyttigheter och att ordningen skall ge positiva ekonomiska och sociala effekter och bidra till att bevara traditionella produktionsformer, att de traditionella metoderna ges tillträde till undantag från vissa hygienkrav och GTS registreringen ges ekonomiska fördelar i och med att produkternas värde ökar men vi har inte beretts tillfälle att åtnjuta dessa skydd och kan ej heller bedöma att så eftersträvas. (FSF 2011b:1)

FSF uttrycker en tydlig vilja att fäbodbrukets produkter ska bli ursprungsskyddade. För fäbodbrukare och gårdsmejerister kan ursprungsmärkning vara ett sätt att få draghjälp i marknadsföringen av sin ost. Många söker andra försäljningskanaler än att stå på torgmarknader och sälja sin egen ost. Marknadsföring upplevs ofta som svårt och tidskrävande för den som har både djurhållning och ystning på gården. Att få en ursprungsmärkning skulle ge produkterna en annan status.

För att ysta de vit- och grönmögelostar som gårdsmejerierna producerar krävs mer exklusiv utrustning än vad de flesta fäbodbrukare erbjuder. Den som har byggt till ett modernt mejeri på fäboden kan tillverka delikatessostar, men de flesta fäbodbrukare som mjölkar tillverkar gammelost, ”vanlig vit ost”, färskost och mese i en kittel över spisen. De tillsätter inga vit- eller grönmögelkulturer och de går inga kurser på Eldrimner. Möjligheten att ursprungsmärka finns dock i teorin även för dessa ostar – kanske alldeles särskilt för dessa ostar eftersom de ystas enligt gamla recept med tydligt regionalt ursprung och prägel.

Att försöka ursprungsmärka

Gammelosten ses idag av många fäbodbrukare som ett viktigt kulturarv som bör bevaras och kanske skyddas med ursprungsmärkning, även om det också finns en medvetenhet om att smaken av den fettsnåla lagrade osten inte faller alla på läppen:

Vi får inte ändra smaken på den ”vedervärdig gammelosten” bara för att tillfredsställa känsliga gommar. Det är sensationerna på fäbodvallen som motiverar besök. Och folk är beredda att betala också för mindre raffinerade skräckupplevelser. – Och det finns en marknad också för den magra, blanka, nästan genomskinliga ”blåmjölksosten” också. (GFF 2007:9)

Det är inte lätt att få ekonomi i en verksamhet som i grunden bygger på djurhållning och åkerbruk. Alf och Jessika försökte att bredda sin verksamhet och ta del av den nya ekonomin kring småskaligt producerade kvalitetsostar genom att starta ett eget gårdsmejeri. De fick hyra ett av de mobila mejerier som det nationella resurscentrumet för mathantverk, Eldrimner, baserat i Östersund, erbjuder till den som vill prova på att driva eget gårdsmejeri. Alf och Jessika var med i ett projekt där de tillsammans med Eldrimner försökte skydda gammelosten med någon av de ursprungsmärkningar som EU har tagit fram för mathantverk (se kapitel 2). Alf berättar om en process som fick ett snöpligt slut:

Eldrimner tog hjälp av Michel Lepage för att genomföra en certifiering. De skulle identifiera en region och en historia, och en dokumentation av hantveringen. Det var då det var prat om kakel på fåboden. Den kan inte produceras i den här miljön så det, obehandlad mjölk i fåbodmiljön gick inte. Vet inte varför det tog stopp. Det var länsveterinären som var nere i kokhuset och ryckte i mossan mellan timmerstockarna – de är ju byggda så traditionellt sett – och sa ”vad händer om den här ramlar ner i osten?”. Det var liksom slutet.

I kokhuset stod Bodil Cornell, Michel Lepage, en länsveterinär och Alf. Bodil Cornell har arbetat på länsstyrelsen och är numera verksamhetsledare på Eldrimner. Hon vill främja landsbygdsutveckling och mer specifikt företag som arbetar med mathantverk på olika sätt. Michel Lepage är en fransk ystningsexpert som vill hjälpa svenska gårdsmejerister att höja kvaliteten på sina produkter samtidigt som han har erfarenhet av framgångsrika ursprungsmärkningsprojekt i Frankrike. Michel Lepage och Bodil Cornell använder sig av en diskurs inom europeiskt jordbruk där småskaliga producenter av mathantverk är framtiden. I den diskursen betraktas det konventionella kemikalieanvändande jordbruket med fokus på att producera så mycket föda och fiber till så lågt pris som möjligt som ohållbart.

Mellan Eldrimners, Michel Lepages och Alf och Jessikas perspektiv finns ingen direkt motsättning. Däremot har länsveterinären ett annat perspektiv. Hon verkar utifrån den diskurs om jordbruk och matproduktion som handlar om matsäkerhet, vilket i sin tur bygger på korrekta hygienrutiner. Ostens unika smak, långa historia och kundernas efterfrågan på lokalproducerad mat är inte aspekter som är relevanta för länsveterinärens bedömning. Länsveterinärens arbetsrutiner och protokoll är en del av rationaliseringsdiskursen med fokus på standardisering och universalisering. Den omvärdering som gjorts av jordbruk och livsmedelsproduktion (se kapitel 2) har inte fått genomslagskraft i Länsveterinärens arbetsprotokoll. För Alf och Jessika blev arbetssituationen med

djurhållningen, odlingarna, fåboden på somrarna och gårdsmejeriet året runt till sist ohållbar.

Vi gjorde ostbrickor till jul – jobbade ihjäl oss med plastning osv. Vi gjorde ett uppehåll efter det, så att nu lägger vi inget arbete i mejeriet på ett par månader. Men uppehållet blev längre och längre, och vi klarade inte ens av att titta på mejeriet till slut. Vi insåg då att det gått för långt och att vi måste lägga ner mejeriet.

– Jessika

Varför lyckas inte fåbodbrukare och gårdsmejerister med att ursprungsmärka ostar? Jag ställde frågan till landsbygdsminister Eskil Erlandsson. Här följer ett utdrag ur svaret jag mottog:

För att ansöka om SUB eller SGB krävs ofta en väldigt lång ansökningsprocess, i genomsnitt tar det fyra år för kommissionen att godkänna en ansökan. Detta är den främsta anledningen till att producenter låter bli att ansöka. Det kan också vara kostsamt att utreda kopplingen mellan ett geografiskt område och en produkts kvalitet.

Det bör också tilläggas att svensk livsmedelsproduktion, och kanske särskilt mejerisektorn, är centraliserad. Detta medan SUB och SGB i första hand är anpassade till mindre geografiska områden. Det är exempelvis svårt att koppla smaken hos en ost till en så stor yta som Sverige. Svecia, Sveriges enda ost med SGB, var ett specialfall med en egen historia i detta avseende.

Jag har stor tilltro till den starka varumärkestredition som finns i Sverige och menar att den är viktig för många företag, såväl nationellt som internationellt. På liknande sätt tror jag också att en internationell ursprungsbeteckning kan gynna svenska livsmedelsproducenter. Det är dock upp till producenterna själva om man vill ansöka om skydd för sin produkt eller inte.

– Eskil Erlandsson, e-post 28 februari 2012

Trots att Eskil Erlandsson sjösatt den stora satsningen *Matlandet Sverige* med satsningar på mathantverk tänker Erlandsson på en mejerisektor med storskaliga centraliserade mejerier när han får en fråga om ursprungsmärkning av ostar. När Valter som driver ett gårdsmejeri i Jämtland talar om ursprungsmärkning gör han rent motsatta associationer:

Så fort man börjar prata om särskild ursprungsbeteckning - vad man slår vakt om då är opastöriserade ostar, naturbeten och lantraser.

De flesta fåbodbrukare som ystar enligt gamla recept och har sina fjällkor eller rödkullor på utmarksbete ingår alltså inte alls i sammanhangen kring Eldrimner, mögelostar och ursprungsmärkningar. För vissa fåbodbrukare är osttillverkningen dels inte av någon avgörande ekonomisk betydelse för gårds-

driften utan snarare en av flera lika viktiga inkomstkällor. Det finns fåbodbrukare som fortsatt att tillverka ost i liten skala, för eget behov, till vänner och bekanta och små volymer till försäljning. Dessa fåbodbrukare talar inte om ystningsexperter, mattrender eller mathantverk, och de säljer sina ostar till en femtedel av priset som gårdsmejeriernas ostar säljs för. Detta är inte unikt för fåbodbrukare utan gäller även andra jämtländska fjälljordbrukare utan fåbod-drift som producerar ost enligt gamla recept i första hand till eget bruk, vänner och bekanta samt till avsalu i den mån det finns ett överskott.

Vit och röd getost på fjällägenheter

Här klarar sig inga grönåvågare och man måste också ha en fru med klös i, det har Folke och det har Herman också i skånskan Greta. Man kan inte komma här och vara ett mähä heller.

– Alva

En bortglömd kategori i sammanhangen kring utmarksbetesersättningar är fjällägenheterna. Fjällägenheterna är kronogårdar, benämningen fjällägenheter kom till på 50-talet. På fjällägenheter bedrivs utmarksbete direkt från gården, inte från fåbod, vilket gör att de inte omfattas av regelverket för fåbodbetesstöd. I teorin kan de omfattas av regelverket för skogsbete (se kapitel 2), men eftersom de är belägna i fjällområden omfattas de inte i praktiken. Fjällägenheterna har historiskt spelat en viktig roll eftersom de utgjort den yttersta bebyggelsen i fjällkedjan. De har fungerat som tillflyktsort för vilsegångna fjällvandrare och haft en militär funktion under det kalla kriget.

Under mitt fältarbete har jag besökt två fjällägenheter i norra Jämtland, som brukas av paren Alva och Folke respektive Greta och Herman som bor grannar med varandra på några kilometers avstånd. Båda paren är väl över pensionsåldern, men håller fortfarande getter och tillverkar ost. I arrendet för fjällägenheterna de brukar ingår barnsarvsrätt samt jakt- och fiskerättigheter. I Jämtlands län, som administrerar statens arrendegårdar, finns idag 16 stycken fjällägenheter (Länsstyrelsen i Jämtland 2006a).

Greta och Herman sålde korna år 1992 då Milko slutade hämta mjölk. Då övergick paret från att ha fjällko och Jersey till att ha Hereford för köttproduktion. Men de fortsatte att ha getter för mjölkproduktion och Greta tillverkar vit och röd getost enligt ett gammalt recept. Hon ystar vad hon kallar ”vanlig” vit och röd ost. Det är den hårda getosten som är vit och mesosten som är röd. Hon gör ost för eget bruk och till vänner och bekanta. Herman menar att de inte skulle kunna bli godkända för att sälja ost i någon större skala. Greta och Herman lever av pension, miljöersättningar för slätterängar, osten och självhushållning från det som skog och mark ger i form av svamp

och fisk. Greta är född och uppvuxen i Skåne. Hon berättar att hon fjällsemestrade sommaren 1968 och träffade Herman, som hon sedan ”till sin mors förskräckelse” flyttade in hos två år senare.

Grannarna Alva och Folke söker inga stöd från den gemensamma jordbrukspolitiken. Paren Alva och Folke och Greta och Herman är lantbrukare som lever så att säga vid ”vägs ände”. Vägen drogs dit 1965. Innan vägen byggdes fanns fler personer, bortåt ett femtiotal, bosatta i området och det fanns postservice och telefon. Nu bor bara fem personer inom en radie på tre-fyra mil, (den femte är Hermans bror) och närmaste grannar är ett holländskt par några kilometer ner längs vägen mot Strömsund. När jag besökte paren i juli 2010 var Telia i färd med att montera ner telefonstolparna trots att det inte finns mobiltäckning i området. Alva och Folke visar dock inga tecken på att någonsin ha tvekat kring sitt livsval, att bo just här med getter och osttillverkning³³. Alva har byggt upp en egen erfarenhet av vad som fungerar och inte fungerar kring ystningen:

Allt man gör påverkar osten, man får till exempel inte ge ensilage för då exploderar osten. Ja, den hoppar ner från bänken!

Alva är skeptisk mot vad hon kallar nymodigheter. Hon har testat rörmjolkningssystem men kommit fram till att det inte fungerar, eftersom det förändrar smaken och texturen på osten. Alva berättar att när de installerade mjölkmaskin så såg hon ögonblickligen att det inte var bra. Hon kom inte överens med sin ost. Hon har aldrig behövt slänga så mycket ost som hon gjorde då, säger hon. Smaken förändrades, så hon gick tillbaka till handmjölkning. Innan de köpte maskinen hade de mjölkat för hand i 20-25 år, nu gör de det igen och det blir aldrig något fel på hårdosten. Hon ystar hårdost och kokar mese av getmjölk som de sedan fyrtio år tillbaka säljer till en lokal matvarubutik samt till en trogen kundkrets. Hon brukar ta 60-70 kronor kilot för osten.

Att bruka en gård i ett område med få grannar innebär inte nödvändigtvis att vara isolerad från sociala kontakter. Båda paren har stora sociala nätverk och gården är noden i deras sociala liv. Greta har dock tagit arbete på simhallen några timmar i veckan i närmsta samhälle men lönen betalar inte för bensinkostnaden berättar Herman. Men han tycker att det får vara värt det, så att hon får tillfälle att prata av sig lite. För Alva och Folke, Herman och Greta är gårdarna navet i tillvaron och de har många berättelser att berätta om människor som med ett eller annat ärende har kommit till gården. Som den om veterinären som Alva fick tvinga dit när getterna hade selenbrist. Veterinären

33. Jämfört med den beskrivning av motsträvighet som respons på välfärdsstatens genomförande i Jämtland som Kjell Hansen beskriver i avhandlingen *Välfärdens motsträviga utkant* (Hansen 1998).

hade sagt att de inte har krav på sig att göra hembesök hos getter, men Alva stod på sig och när veterinären väl kom blev han så småningom en vän till familjen. Men vid första besöket visste han inte ens hur man ser att en get är sjuk, berättar Alva, ”trots att det är så enkelt. Man tittar dem ju bara i ögonen”. Förmågan att kunna bedöma djurs tillstånd genom att se dem i ögonen kallas för ”djuröga”, vilket jag kommer att återkomma till i kapitel 5 eftersom GFF argumenterat för att det bör vara en obligatorisk kunskap hos alla som sysslar med djur.

Relationen mellan kor, fåbodbrukare och rovdjur

- Vill ni vara med på morgonmjölkningen?

Jag befinner mig på Lillhärjäbygget, ett nybygge i väglöst land från början av 1800-talet. Det drivs av systrarna Ulla och Petra, femte generationen av samma familj på gården. Under en bråkdel av en sekund brottas jag med vad rätt svar på frågan är. Den första impulsen är att ja, det vill jag. Å andra sidan så vet jag att morgonmjölkningen paketeras som en upplevelse och säljs till turister. Jag vill inte bli tagen för turist. Jag har anlant till gården i sällskap med en länsstyrelsetjänsteman, Lena, som är där i egenskap av handläggare av kulturreservatet, har varit där många gånger och känner familjen väl. En byggnadsantikvarie från läns museet Jamtli är också med för att ge utlåtanden kring byggnader som ska inspekteras nästföljande dag inför en planerad renovering.

Jag har presenterat mig som doktoranden från SLU som skriver avhandling om den politiska styrningen av dagens fåbodbruk. Därmed studerar jag både länsstyrelsens handläggare och brukarna på gården, även om ingen av dem tycks ta någon större notis om det. Dessutom har jag tagit med mig en doktorandkollega som har semester, vilket gör min önskan att hävda professionalitet ännu större. Jag ser inte min närvaro där som semester och vill visa att jag tar dem på allvar genom att inte exotisera dem. Men jag svarar ja. Självklart vill vi vara med på morgonmjölkningen. För den som inte vill mjölka en ko, vad är det för en människa egentligen?

Jag har lärt mig att relationen till korna är speciell för fåbodbrukare. Inte bara för fåbodbrukare, det är också populärt bland turister just att få vara med om mjölkningen på fåboddar. En vanlig strategi bland fåbodbrukare är att upplåta en ko som är extra snäll och medgörlig till turisternas mer eller mindre valhänta behandling. De flesta kor uppskattar inte alls att bli mjölkade av vem som helst, särskilt inte av personer som inte ens kan handmjölka. På Lillhärjä-

bygget visar det sig tack och lov finnas flera kor som snällt låter sig mjölkas av främlingar med mycket begränsad mjölkningserfarenhet. Dagen efter får vi mot en mindre kostnad delta i *stöket* som de kallar det, som just den morgonen visar sig vara mjölkning och att separera mjölken i en handvevad separator, något vi får lära oss av en av gårdens anställda drängar. Efter stöket får jag följa med den av systrarna som följer korna ut på bete. Att låta turister och andra utomstående få vara med i de dagliga rutinerna med korna är dock långtifrån självklart. Så här sa till exempel fäbodbrukaren Alf när han försökte förklara varför det inte går att åka på semester.

Det måste få vara en familjeangelägenhet framöver också, att sköta korna. Det är svårt för oss att hitta någon att lita på som avbytare. Vi släpper inte gärna in någon. Det är på grund av juverhälsan som vi tänker så. Vi tänker att det kan se illa ut när vi kommer hem igen. Korna reagerar när de hör besökares röster när de står i hög produktion. Det kan räcka för en reaktion. Rutiner är jätteviktiga för kornas hälsa. Kor vill ha samma rutiner. Jessica ser när det är problem på deras ögon – veterinären säger att hon har koöga.

Det skapas en särskild relation med mjölkande kor, alldeles särskilt för de som handmjölkar. För den som spenderar timmar varje dag i sällskap av kor är kor subjekt, inte objekt. Det görs tydligt i hur lantbrukare talar om sina djur, som varelser med namn, känslor och motiv bakom sina handlingar. Djuren ingår i livsvärlden. De är inte utbytbara. Det finns lantbrukare som har getter som inte kan tänka sig att ha kor och det finns de som har mjölkkor som inte kan tänka sig att ha köttdjur. Det kan handla om en första förälskelse i en särskild ko eller get som sätter igång intresset, men det kan också handla om att man trivs med arbetsrutinerna, hur vardagen ser ut i arbetet tillsammans med djuren.

Att ha mjölkande djur är sett till de vardagliga rutinerna ett jobb som skiljer sig markant från den som har köttdjur. Fäbodbrukare kallar ofta detta att ha en viss *hantering* av djuren, vilket kan låta sakligt. Men det handlar om att skapa en förtroendefull relation med djuren, ett dagligt handpåläggande som vänjer djuren vid människans närvaro och helt enkelt gör dem tama. Sett till arbetsrutiner är det troligen mindre skillnad i att gå från att hålla mjölkkor till mjölkgetter än från mjölkkor till köttdjur. Vissa som har mjölkkor betraktar köttdjur som närmast förvildade. Det antyder att en ko inte ska vara vild, kon ska ingå i den av människan skapade kulturen och lantbrukaren sliter hårt för att skapa den relationen, och vet hur känslig den är.

De som har köttdjur uttrycker sig ofta defensivt i relation till de som har mjölkdjur. Att det är de fäbodbrukare som mjölkar och tillverkar ostprodukter som är ”äkta” fäbodbrukare tycks vara en vanlig åsikt även bland de som har köttdjur. Att ha köttdjur innebär dock att kunna ha större besättningar men

ändå spendera mindre arbetstid på att hantera dem. Flera av de som har kött-djur på bete vid fåbodar anser att det är nödvändigt att ha större besättningar för att klara sig på inkomsten från djuren. Inkomsten från mjölkprodukterna täcker inte upp den extra arbetstid som det innebär att ha mjölkande djur, menar de. Bland de som har kött-djur finns både fåbodbrukare som har kött-raser som Hereford eller Highland Cattle, men också fåbodbrukare som har lantraserna fjällko eller rödkulla, det vill säga raser som även används som mjölkkor. De som stallar djuren nattetid på fåboden ställer samma krav på att djuren ska vara hanterbara som mjölkbönderna, eftersom korna då måste komma hem självmant på kvällarna och låta sig bli ”hanterade”, vilket jag ska fördjupa mig i nedan.

Att vara beroende av att korna sköter sig

Att det är kornas egna handlingar och särart som påverkar hur fåboddriften ser ut visar sig på många sätt. Socialantropologen Lars Risan beskriver sina egna erfarenheter om hur det kan vara samtidigt lätt och svårt att få kor att göra som man vill:

Jeg dyttet og dro i kua som var i kraftförautomaten, jeg tok tak i halen og vridde, jeg halte og dro, menuten nytte. Den plutselige staheten overrasket meg. Vanligvis er meget sma signaler nok for a fa kyrne til a ga til melking. Det ble for forste gang klart for meg at nar en ku absolutt ikke vil ga, er menneskelig muskelkraft ganske utilstrekkelig. Nar en ku vil, er imidlertid sma signaler nok. (Risan 2003)

På fåbodar rådet det inget tvivel om att det är korna som dikterar tiden, särskilt på fåbodar med mjölkhantering. Om korna samarbetar är arbetet lätt, samarbetar de inte blir arbetet svårt eller omöjligt. I *Tidningen Härjedalen* den 19 aug 2010 berättar till exempel fåbodbrukaren Karl-Olov Sundberg:

vi gillar musik väldigt mycket och för ett tag sen skulle jag och Ingegerd gå på Tomas Ledin när han spelade i Råtan, men då kom inte korna hem från skogen förrän sent så vi hann inte. Men det är ändå glömt dagen efter för vi är så nöjda med det liv vi lever. (Tidningen Härjedalen, 19 augusti 2010).

Bundenheten till djuren kan vara negativt laddad när det är omöjligt med flexibilitet, men det tycks samtidigt som att bundenheten är lockande. Djuren är kärnan i verksamheten och omtanken och hänsynen som tas till djuren är slående. Det beskriver även socialantropologen Anne Katrine Brun Norbye (2010) som menar att omsorgen om djuren är drivkraften för de fåbodbrukare hon studerat i norska Hallingdal. Hon menar att omsorgen om djuren också kan tolkas som ett rationellt eller rentav nyttomaximerande beteende eftersom

nöjda kor också ger större lönsamhet på en fåbod. Korna ges stor möjlighet till att få utlopp för olika beteenden på en fåbod, och fåbodbrukarna är därför beroende av att korna samarbetar. Brun Norbye ger flera självupplevda exempel på tillfällen då korna *inte* samarbetat och konstaterar att man aldrig kan vara helt säker på hur de kommer att bete sig.

Budeier og bønder kan snakke til kyra som de snakker til mennesker, men de gangene jeg har kommentert at *den kua er snill*, eller *den er rolig*, har jeg alltid fått korreks til svar og tilleggsopplysning om at det kan jeg ikke vite. Gjennom lang erfaring har de lært noen handlinger, stemmeleie og bevegelser som roer og uroer kyr, men av og til reagerer de oforutsett. (Brun Norbye 2010:138-9)

För fåbodbrukare innebär detta resonemang att det blir viktigt att å ena sidan ha väl tämjda eller vad fåbodbrukare själva kallar att det är viktigt att *hantera* korna, å andra sidan att välja rätt ras. Flera brukare berättar om hur fjällkor och rödkullor har avancerade system för att veta var och hur de ska gå när de betar på skogen. Stina berättar om hur det var att starta upp fåbodbruk med rödkullor:

2005 blev det första året med fåboddrift. Hittade några rödkullor som gått som dikalvar – tog fyra ettåringar som aldrig gått vid mänsklig hand! Ibland undrar man om det inte finns ett genetiskt arv, även om det fanns lite kunskap där också. Det fanns ingen el, inget rinnande vatten. Ingen att be om hjälp. Korna följde stigar som inte trampats på många många år, till betesmarker som de omöjligen hade kunnat veta skulle finnas. De har det i sig, de är så välanpassade till miljön.

– Stina

För de fåbodbrukare som har fritt utmarksbete är det helt avgörande att korna kommer hem självmant på kvällen. Gör de inte det så krävs åtskilliga timmar av merarbete i form av att leta reda på dem och fösa hem dem. För att få det att fungera är det viktigt att korna har byggt upp en kunskap om dels betesmarkerna och dels rutinerna vid fåboden. Skällkon, det vill säga den ko som är ledare för flocken, är särskilt viktig. En duktig skällko, eller bjällko som de också kallas, är den informella ledaren för flocken, skriver Svante till mig i ett brev:

En bra bjällko ska tillhöra de äldsta i flocken och därmed ha skaffat sig god kännedom om betet kring fåboden, och vara välbekant med de rutiner som gäller på vallen. Hon ska också vara gruppens informella ledare d.v.s. vara högst i rang, vilket gör att när hon vill gå hem till vallen följer övriga kor med utan tjafs. Optimalt är att ha en bjällko som kalvat några veckor innan fåbod-

säsongen, och då med välfyllt juver vill hon hem till kvällsmjölknigen. En sinlagd bjällko är mindre lyckat.

– Svante, brev 10 januari 2012

Att korna inte kommer hem är relativt ovanligt, även bland djur som inte mjölkas. Mjölkanande djur kommer hem för att juvret trycker på, men de djur som inte mjölkas vill också stallas för att komma undan knott och mygg under natten. Flera fåbodbrukare som jag har pratat med under fåltarbetets gång har berättat att om korna inte kommer hem, så beror det vanligtvis på en av tre orsaker: 1) svamp; 2) en lågländsko har styrt gruppen; 3) rovdjursattack eller rovdjursnärvare.

Av dessa tre skäl är svamp den vanligaste orsaken till att korna inte kommer hem. Kor är nämligen mycket förtjusta i svamp och enligt utsagor från fåbodbrukare äter de också hallucinogena svampar – de blir helt enkelt drogberusade och tappar bort sig. Mer moderata uttolkare menar att korna helt enkelt tycker svamparna är så smakliga att de tappar omdömet med följderna att de går längre och längre från fåboden medan de äter så mycket svamp att de sedan inte orkar gå hem. Oavsett orsak så är svampsäsongen ett gissel för alla fåbodbrukare med kor på fritt utmarksbete. Det är däremot inte en politiserad fråga, vilket de två andra skälen är.

Att lågländskor inte klarar att föra sig på skogen som det kallas, det vill säga att hitta bete och att komma hem i tid, är en utbredd erfarenhet bland fåbodbrukare. Även Svante påtalar detta i sitt brev:

Fjällkor, jerseykor eller andra mindre raser är genom århundraden anpassade för fåboddriften, och är därmed än idag de bästa för driften. De producerar lite mindre vilket gör att de inte är lika känsliga för sjukdomar. Mjölken håller högre kvalitet, vilket är viktigt när den ska vidareförädlas till ost och smör på fåboden. Fjällkorna är jämförelsevis små och lätta, som gör att de med lätthet klarar att ta sig fram i skog och mark. De kräver ingen stödutfodring jämfört ”vanliga” kor, när de själva klarar av att föda sig på skogsbete. (Vi vet efter försöket med några lågländskor i början av 1990-talet).

– Svante, brev 10 januari 2012

Lantraserna, främst fjällko och rödkulla, har ett annorlunda fodersök. De går längre bort från fåboden i sök efter bete men går ändå att lita mer på vad galler att komma hem i tid på kvällen, vittnar flera fåbodbrukare. De stora lågländskor är tunga och blir trötta av att gå, när de ätit sig mätta så lägger de sig och vilar. Även en besättning med en majoritet fjällkor kan sluta komma hem i tid om den dominerande kon är en lågländsko. Kan fåbodbrukaren påverka låter man därför aldrig lågländskon bli skällko. Det går dock inte alltid att styra

korna till vilken ko som ska ha ledarpositionen, det gör de upp om själva i våldsamma slagsmål, vilket jag själv fick tillfälle att bevittna under buföring.

Att uppleva en rovdjursattack

Det tredje skälet till att kor inte har kommit hem på kvällen är kopplat till risken för rovdjursangrepp på fåbodarna. De flesta fåbodbrukare jag har mött anser att det inte fungerar att ha fåboddrift med fritt utmarksbete i områden där det finns vargar. Alla vargar tar tamdjur, resonerar de, medan det bara är vissa björnar som blir slagbjörnar, det vill säga björnar som slår större djur inklusive tamdjur. Det finns fåbodbrukare som berättar om att det finns en björn med revir inom fåbodbetesområdet men att de aldrig har haft problem med björnen. Ett exempel är Stina som berättade att hon varje år är rädd för att de ska skjuta ”hennes” björn vid björnjakten, eftersom hon då är rädd för att det ska komma en slagbjörn i dess ställe.

För några fåbodbrukare har trycket från rovdjur blivit så stort att de har lagt ner fåboddriften. Så här berättar Per om hur han kommit till beslutet att lägga ner sin fåboddrift på grund av rovdjursattacker på fåbodriksdagen på Skansen:

Vi har varit i fåboden sedan 1993. Det gick smärtfritt fram till 2006 då vi fick vårt första vargangrepp. Först ett lamm som blev taget, sen en get och tre får samma år. Vi införskaffade boskapsvaktande hund. Men vi visste inte riktigt hur vi skulle hålla den. Så vi stängde in den när vi inte var där – det är ju en stor hund. Sen föll det sig så att frun åkte till Åland, och sonen skulle börja skolan – så vi åkte hem över natten, och tog med hunden hem. På morgonen låg en lång rad djur slagna. Bland dem ett roslagsfår, en avelstacka, roslagsfåret är ju en utrotningshotad art så hon var väldigt värdefull. Inte så jävla roligt att hitta. Den här stackarn (pekar på den 8-åriga sonen) har fått vara med och leta försvunna djur. För att låta djuren gå fritt – det var ju främsta skälet till att vi började åka till fåboden. För djurvälståndet, och vårt välbefinnande.

Något sker med den som förlorar ett får eller en kalv till ett rovdjur. Med att något sker menar jag inte bara att känslor väcks på grund av förlusten av ett djur som fåbodbrukaren många gånger har haft en nära och meningsfull relation med. Det sker också något genom alla de händelser och handlingar som följer av och efter en rovdjursattack. De erfarenheter som görs får en mening för den som upplevt en rovdjursattack som måste skiljas från de tolkningar av handlingarnas symboliska värden som görs i vargdebatten. I debatten omskrivs rovdjursattacker nästan omedelbart till argument för eller emot förekomst av varg, för eller emot den rådande rovdjursförvaltningen.

De som berättar om rovdjursattacker berättar ofta om en känsla av utsatthet, vanmakt och rädsla. Bland de fåbodbrukare som drabbats av rovdjursattacker

är flera inte själva jägare, och står därför inför att försöka uppfylla djurägaransvarets krav på att inte låta sina djur fara illa utan någon egentligen möjlighet att försvara sig själva eller djuren från rovdjursangrepp, alldeles särskilt björnangrepp eftersom björnar är ett direkt hot även mot människan. Så här skriver Petter i ett brev till mig:

Ofta är inte fåbodbrukare jägare och äger inte några vapen och att då leta djur på skogen utan att kunna försvara sig är inte så trevligt, för man vet inte i förväg vilken situation man kan hamna i.

– Petter, brev 16 december 2011

Utan vapen är det svårt och knappast tillrådligt att försöka avbryta ett pågående björnangrepp. Efter ett björnangrepp finns stor risk att björnen kommer att återvända för att försöka äta av sitt byte, eftersom björnen är en asätare som gärna låter sitt byte ligga några dagar. Alla aktiviteter som äger rum på eller i närheten av en plats där en björn slagit djur utförs därför under hot om att björnen kan komma tillbaka och aggressivt försvara sitt byte. Det är förstaeligt att känna rädsla i en sådan situation, som Per upplevt:

Hunden hon kom ner och mötte mig och sedan försvann hon upp i skogen igen och sedan blev det ett väldans väsen. Och korna hade jättebråttom in i hagen men de vägrade gå in i fåjset. Det var jättekrångligt att få in dem där, och där brukar de bara springa in. Då förstod jag att nu är det någonting va. Men det började ju skymma och jag tänkte att jag kan ju inte göra någonting nu. Men hunden ville ha med mig upp i skogen och härja där uppe, och kom ned och ville ha upp mig hela tiden. ”Det kan ju du glömma sa jag, att jag följer med dig upp i skogen om det är någon björn uppe där. Skall jag gå obeväpnad upp dit? Nej, det gör jag inte”.³⁴

Socialantropologen Anne-Katrine Brun Norbye skriver om norska fåbodbrukares attityder mot rovdjur att de skulle ”gladelig skyte dem om de får anledning” (2010: 144), även om de också kan bli ledsna över att de egentligen tycker att rovdjuren är söta, eller så tycker de synd om eventuella ungar som blir ensamma i boet om modern skjutits. Men bönderna och fåbodbrukarnas dom över rovdjuren baseras på omsorg om de egna tamdjuren i första hand, sammanfattar hon (ibid.). Detsamma gäller de fåbodbrukare jag har pratat med. De flesta är av åsikten att det är en självklarhet att man vill skydda sina djur från rovdjur så långt som är möjligt, och många är starkt kritiska till den förda rovdjurspolitiken som de anser att de tvingas betala för genom rovdjursdödade djur. Det största problemet som rovdjur orsakar för fåboddriften är dock inte de

34. Detta är ett utdrag av en telefonintervju utförd av Tina Wangenfors inom projektet *Fåbodbruk ur fåbodbrukarnas perspektiv* (Eriksson och Wangenfors 2012:28f)

fall där djur blir dödade vid angrepp utan enligt flera fåbodbrukare är det istället längre närvaro av rovdjur som utgör det största problemet.

På vilka sätt orsakar rovdjuren problem?

Om rovdjur finns i närheten reagerar djuren vanligtvis genom att splittra flocken, vilket gör att de inte kommer hem på kvällen och blir svåra att hitta. De skadar sig ofta på flykt från rovdjur, vilket är svårare att få ersättning för. Det gäller både när de är på fritt utmarksbete och när de står inhägnade, eftersom de kan spränga rakt igenom inhägnaden och skada sig på stängslet. Rovdjurens närvaro kan också ge mer långsiktiga förändringar och skadeverkningar i form av rubbat beteende som nervositet och stingslighet, vilket gör att de blir mindre hanterbara.

När björn finns i närheten av fåboden märks det på korna, de står uppställda på rad och vädrar och drar in luft, med öppna näsborrar. De vågar inte gå ifrån fåboden och beta. Men ibland kommer både getter och kor hemspringande och är alldeles uppskrärrade och tokiga, då har de säkert sett björn. Det har hänt att getterna sprungit till hemgården så jag har fått hämta dem hit till fåboden igen. De har inte vågat gå tillbaka till fåboden själva. Man märker när getterna ser något de inte är vana med. Då ger nån av getterna en varningssignal, de *prustar* som jag kallar det och alla getter är på helspänn omedelbart.

– Petter, brev 16 december 2011

Fåboddriften baseras på att djuren självmant kommer hem om kvällarna, alternativt låter sig hanteras av människor då de inte gör det. Att kunna hantera sina djur är helt avgörande för att fåboddrift ska fungera. Man kan säga att fåboddriften kräver att djuren är tama till en grad som är mindre vanlig i större djurbesättningar, särskilt inom köttproduktion. Det tar tid och tålmod att få en ko att knyta an till människor så det är också en ekonomisk och känslomässig förlust att förlora en ko på grund av rubbat beteende som kan vara orsak till avlivning.

Det finns också fåbodbrukare som berättar om dräktiga tackor och kor som kastat foster efter rovdjursattacker som en följd av stress. Ett exempel är Björn i Härjedalen som råkade ut för att ett tiotal dräktiga kor kastade kalvar och inga kor blev dräktiga efter en rovdjursattack där en kalv dödade 2009. Som en följd av utebliven dräktighet beslöt familjen att slakta ut 26 kor som inte blivit dräktiga från en besättning på 80 djur. Familjen bedriver köttproduktion och det blir då för olönsamt att vinterföda kor som inte är dräktiga (Tidningen Härjedalen 29 januari 2011). Sammantaget innebär rovdjurs närvaro merarbete och merkostnader utöver oron och den känslomässiga påfrestningen för både tamdjuren och lantbrukaren. Det är dock en problembild som är mer diffus och

svårare att mäta än de direkta dödande angreppen. Det finns dock enligt fäbodbrukare också problem som egentligen är mätbara, där det snarare tycks saknas kunskap och erfarenhet av kopplingar mellan stress orsakad av rovdjursnärvaro och konsekvenser för produktionen. Petter skriver så här om hur stress påverkar cellhalten i mjölken:

När getter och kor stressas av rovdjur höjs cellhalten i mjölken. Förhöjd cellhalt påverkar oftast mjölkens kvalitet negativt. Komjölken i tanken får inte överstiga 300 celler per milligram för då drar mejeriet av vissa procent, och upprepas det några gånger hämtar mejeriet inte mjölken. Getterna har mycket högre cellhalt i sin mjölk utan att den har sämre kvalitet men vid stress kan den nå väldiga höjder i celler vilket också är negativt. När getter och kor skräms av rovdjur brukar de ofta få skador på juver och spenar som ofta leder till juverinflammation vilket är mycket kostsamt för djurägaren, det händer ofta att djuren måste slaktas.

– Petter, brev 16 december 2011

Rovdjursproblemen, särskilt de med attacker av varg, upplevs som en ny situation. Fäbodbrukare kan inte använda sig av egen eller andras erfarenhet för att lösa problemen. Flera anser att om djurägaransvar ska tas på allvar, måste konsekvensen bli att sluta föra djur till fritt bete, eftersom risken är stor för rovdjursangrepp. Ett alternativ är att lita på vad som upplevs som myndigheternas bild, att det går att kombinera bete med rovdjur. Det faktum att stöd ges både för att främja fäbodbruk och för att främja rovdjurspopulationerna tolkas av många fäbodbrukare som att länsstyrelsen anser att rovdjur och fäbodar kan samexistera. För att få stöd i avgörandet om fritt bete kan fortsätta eller inte söker många fäbodbrukare efter att någon auktoritet som kan ge klara besked. De vill ha en försäkran att fritt bete och rovdjur kan samexistera eller ett tydligt besked om att fritt bete bör upphöra inom rovdjursrevir. Den auktoritet som fäbodbrukarna kommer i kontakt med i första hand är länsstyrelsens besiktningsmän som många fäbodbrukare har ett ambivalent förhållande till, vilket jag nu kommer att gå in djupare på.

Länsstyrelsen som rådgivare och som "trottoarnötare" som lägger sig i

De som handhar rovdjurspolitiken vet inte mycket vad de pratar om, de har ingen verklighetsförankring. Tror de att djurägarna är känslolika så det är bara för rovdjuren att skada och döda deras djur? Vid ett rovdjursangrepp mår ägarna psykiskt dåligt och oron – när händer det nästa gång – om det nu finns några djur kvar. /.../ om en besiktningsman kommer och skall kontrollera att ett djur försvunnit – hittar han inga rester efter något djur, eller inte kan bedöma vilket djurslag, björn, varg, lo eller örn som dödat tamdjuret får du ingen ersättning,

inte heller för den tid det tagit att leta tamdjuret. Sen får du må hur dåligt du vill, det bryr sig inte myndigheterna om.

– Petter, brev 16 december 2011

Alla fåbodbrukare jag har pratat med har synpunkter på ”tjänstemännen”, som oftast anspelar på länsstyrelsens tjänstemän, eftersom det är länsstyrelsens tjänstemän som fåbodbrukare i regel har träffat personligen i samband med besök eller kontroller. Fåbodbrukare ifrågasätter ofta tjänstemännens kunskap. Har de verkligen den kompetens som krävs för att avgöra vilka praktiker som är bra och vilka som inte är bra? Tjänstemännen använder andra ord, ord som ibland känns främmande för att beskriva vad som egentligen är välbekant för fåbodbrukarna. Bland fåbodbrukarna finns en jargong om ”trottoarnötare” som inte klarar att smutsa ner sig eller förstå ens det mest basala om djurhållning eller odling men ändå tar sig rätten att fatta beslut.

Den mest uppenbara störningen av rovdjur vid fåbodbruk är när de blir dödade eller rivna. Vid sådana incidenter finns ersättningar att söka enligt fastlagda schabloner från länsstyrelsen. Fåbodbrukare i Dalarnas län får ett kontaktkort som tryckts upp i plånboksstorlek där det finns telefonnummer till ansvariga handläggare för rovdjursfrågor på länsstyrelsen. Djurhållare har anmälningsplikt vid misstänkta rovdjursattacker. Anmälan ska göras inom ett dygn. Det finns alltså ett etablerat och till stor del fungerande sätt att ha kontakt med myndigheter vid direkta angrepp. I praktiken är ett rovdjursangrepp ett traumatiskt och tumultartat skeende som gör att saker inte alltid sker enligt plan, vare sig från fåbodbrukarens eller myndighetens sida. Det berättas om otrevligt bemötande, otillräckliga insatser eller att det helt enkelt inte går att få tag på någon på länsstyrelsen.

Under våren 2010 fick en fåbodbrukare, Dennis, stor uppmärksamhet i pressen då han skickade samtliga får på slakt efter upprepade vargangrepp. Han gav helt upp djurhållningen i protest mot hur myndigheterna handlagt hans rovdjursärenden (Dalarnas tidningar 16 augusti 2010). Dennis genomförde även en protestaktion där han placerade ett av de rovdjursdödade fåren på Orsa kommunhus trappa. Aktionen blev dock relativt positivt bemött av kommunens representanter som mötte upp. De ställde sig bakom kraven på en förändrad rovdjurspolitik, vilket innebar att de sköt ansvaret uppåt i hierarkin till nationell nivå (Dalarnas tidningar 29 september 2010).

Ett annat exempel är Sofias, som anmälde en rovdjursattack 2009 då en varg angrep ett får på fåboden. Sofia blev själv vittne till attacken som ovanligt nog skedde i fullt dagsljus cirka 20 meter från fåbodstugan där även turister var närvarande. Hon fick relativt snart kontakt med en inspektör från länsstyrelsen som kom till platsen för att inspektera kadavret och avgöra vad som orsakat

dödsfallet. Efter att inspektören konstaterat att det var ett vargangrepp fick fåbodbrukaren besked om att invänta att kadavertjänst skulle komma från länsstyrelsen för att undanröja kadavret, de fick alltså själva inte göra sig av med kadavret.

Dagarna gick och efter många försök att få tag på kadavertjänst via telefon lyckades Sofia få tag på dem efter en vecka. Då kunde de komma överens om att hon fick transportera kadavret själv till en plats ungefär tre mil bort, eftersom det annars skulle behöva dröja ytterligare några dagar till. Vid det här laget hade kadavret börjat lukta, och eftersom Sofia inte kunde lämna sina barn ensamma på fåboden så fick de sitta i baksätet med ett en vecka gammalt kadaver i bakluckan mitt i högsommarvärmen. Den här typen av berättelser och erfarenheter leder till misstro mot myndigheternas förmåga att hantera de uppgifter som de tar på sig att göra, samtidigt som myndigheterna har rätten att begränsa hur Sofia själv kan hantera situationen. Hon får inte själv ta beslutet att göra sig av med det döda fåret, men hon kan heller inte i egentlig mening påverka när och hur länsstyrelsen bestämmer sig för att lösa uppgiften.

Ett tredje fall är fåbodbrukaren Jan, som har haft många rovdjursattacker och stora problem på grund av långvarig rovdjursnärväro. Jan har brukat fåbodar sedan han var tjugo år gammal. Idag är han i fyrtioårsåldern. Via hemgården i byn har han tillgång till flera fåbodar, han har därför haft sina djur på några olika fåbodar under de år han har tagit djuren till utmarksbete. Under de senaste tio åren har Jan drabbats av ett antal rovdjursattacker under betessäsongen och har därför flyttat djuren mellan olika fåbodar för att minska risken för nya attacker. Vid flera tillfällen har han hamnat i konflikt med länsstyrelsen, dels kring hur rovdjursattackerna har hanterats och dels kring att han inte fått betesstödet utbetalat på grund av att han fört djuren bort från bete vid den fåbod som ingår i hans åtagande om fåbodbetesersättning. Regelverket kräver att bete sker under minst sex veckor under betessäsongen, vilket Jan inte har uppfyllt i samband med rovdjursattacker. Jan har sökt råd från länsstyrelsens tjänstemän vid ett flertal tillfällen för att försöka minska problemen med rovdjursnärväro och förhindra att det ska ske nya attacker. Jan tycker dock oftast att tjänstemännens råd och sätt att hantera frågorna inte är ”verklighetsförankrade”, utan att ”de lever i en annan verklighet”.

Jan har särskilt haft problem med att hans kor har blivit skrämda av rovdjur och blivit svårhanterliga. Eftersom Jan handmjölkar och tar emot turister på fåboden är det viktigt att korna är lätthanterliga. Det är viktigt att de inte är aggressiva, särskilt mot barn eller hundar som turister tar med som lätt kan bli knuffade eller nertrampade. Jan berättar att länsstyrelsens tjänstemän har uppmanat honom att avliva de kor som blivit mest rovdjursrädda vilket han också gjorde. Han agerade mot sitt eget förnuft, eftersom han egentligen tror

att de rovdjursrädda korna har bättre chanser att överleva nya attacker eftersom de lär sig att de måste försvara sig eller fly.

Egentligen skulle Jan snarare vilja avla på rovdjursrädda kor, men eftersom korna påverkas psykiskt och blir nervösa och aggressiva efter rovdjursattacker så fungerar det inte att ha fåboden öppen för turister. Jan fick också råd om att sätta upp björnfällar i fjöset för att korna skulle vänja sig vid björndoft och därmed bli mindre rädda. Även då gjorde Jan som länsstyrelsens tjänsteman sa och handlade återigen på tvärs mot sin egen intuition – att björnfällar i fjöset tar bort den sista trygga platsen korna har på fåboden. Jan är alltså en av de fåbodbrukare som söker stöd i sitt beslutsfattande kring huruvida han som djurägare bör fortsätta med fåboddriften efter upprepade rovdjursattacker, med tanke på det ansvar som följer av att vara djurägare, som diskuterades ovan.

Vad är det att vara fåbodbrukare?

Bengt: Läste ni i ATL nu i veckan om att s-politiker vill förbättra för fåbodbrukare? Kontentan är att det är så viktigt för turismen. Då blir man trött.

Rickard: Men det finns ju potential att ge dem fler argument, med paralleller till att fåbodbruket är större i Norge till exempel.

Margit: Det är irriterande att när de skriver om fåbodbruk i tidningarna så förstår de aldrig att vi är småjordbrukare, vi har ju djuren på vintern också.

Jan: Dalarnas fåbodförening har ju verkat för det, alltså möjligheten att ha djuren bara på sommaren och ha dem hos någon storbonde på vintern, så att fåboden kan vara i drift för turismens skull.

Sara: Småjordbruk – vad betyder det egentligen? Vi är inte ”småjordbrukare”. Vi har ju över hundra köttjur. Räknas inte vi då?

Diskussionen ovan ägde rum på ett av FSF:s styrelsemöten. Diskussionen visar att det kan vara svårt även för fåbodbrukare att sinsemellan komma överrens om vad fåbodbruk är och vilka ståndpunkter som är viktiga att ta. Som vi har sett i detta kapitel så finns det saker som förenar dagens fåbodbrukare, som en omsorg om djuren, att bevara lantraser, att värna om en traditionell drift eller om att skapa ett småskaligt mathantverk. Bland dessa människor finns de som har ärvt sina gårdar och fortsätter bruka dem ungefär som tidigare generationer har gjort, men det finns också människor som sökt sig till att driva fåbodav andra skäl. De har ofta inhämtat kunskaper genom kurser eller genom att prova sig fram. Ibland lyckas de nyblivna och inflyttade fåbodbrukarna bättre än de som tagit över sina gårdar, eftersom de har erfarenhet från andra branscher som kan komma till nytta inom den nya politiken där lantbruket ska omvandlas mot att gynna höga natur- och kulturvärden och traditionella landskap. För den som

vill starta en gårdsbutik eller en hemsida som gör att turister hittar till dem kan kunskaper om marknadsföring och grafisk design vara helt nödvändiga.

Idag förs ingen statistik över hur många fåbodbrukare som finns i Sverige eller hur många fåboddar som brukas. Den statistik som finns är Jordbruksverkets register över lantbrukare som söker fåbodbetesersättning. Att använda statistiken över lantbrukare som söker fåbodbete synonymt med antalet aktiva fåboddar i bruk i Sverige idag förutsätter att alla som bedriver fåbodbruk söker fåbodbetesersättning, och att alla som söker fåbodbetesersättning anser sig vara fåbodbrukare. I de flesta texter som myndigheter författar används ordet fåbodbrukare synonymt med de som söker ersättning för fåbodbete och de som söker fåbodbete antas vara de fåbodbrukare som finns i Sverige.

Det går att ifrågasätta om det är rimligt att automatiskt kalla alla som söker fåbodbetesersättning för *fåbodbrukare*. Bland de som söker fåbodbetesersättning finns lantbrukare med olika produktionsinriktningar och sätt att betrakta sig själva. Alla använder sig inte av ordet fåbodbrukare när de beskriver sig själva. Det är alltså delvis genom Jordbruksverkets terminologi som kategorin fåbodbrukare skapas, när de skapade stödet fåbodbete.

Bourdieu och Wacquant (1992:229) skriver att forskare ofta gör misstaget att studera vad som redan konstruerats som kategorier på mer eller mindre slumpmässiga grunder. Exempelvis utförs forskning på kategorier som äldre eller invandrare, utan att reflektera över varför kategoriseringen kommit till. Det som i själva verket behöver beforskas, menar de, är *hur* kategorier konstrueras. Michel Foucault (2002) menar att en kategori skapas och förändras genom ett dialektiskt/interaktivt förhållande mellan förkonstruerade uppfattningar och situerad agens. Det vill säga i ett växelspel mellan en mer eller mindre reflekterad förhandsuppfattning och vad som är möjligt att göra på en viss plats vid en viss tid. Genom att driva ett fåbodbruk kan man därför säga att man också bidrar till att konstruera kategorin fåbodbrukare. Även aktörer som inte själva driver fåbodbruk är med och konstruerar kategorin, genom att förhålla sig till och uttala sig om hur fåbodbruk bedrivs. Särskilt gäller det naturligtvis aktörer med inflytande över hur kategorin bör och ska definieras, exempelvis tjänstemän på myndigheter, men också styrelsemedlemmar i fåbodföreningarna som inte själva är fåbodbrukare utan engagerar sig av intresse för fåbodfrågor.

Som vi sett i detta kapitel så uppenbarar sig styrdokumentet inte särskilt konkret eller tydligt i fåbodbrukarens vardagliga liv, förutom i fall där det uppstår konflikter med myndigheterna som detta sista avsnitt visat. I kapitel 5 kommer jag att fokusera på hur fåbodföreningarna arbetar för att påverka det politiska spelet kring landsbygdsprogrammet, samt vilka frågor de själva väljer att prioritera.

5 Fäbodrörelsens kamp om tolkningsföreträde

Fäbodföreningarnas utmark

Fäbodföreningarna växte fram parallellt med att myndigheternas intresse för att bevara fäbodrar växte under 1990-talet, som visades i avsnittet om omvärderingen av jordbruket i kapitel 2. Under mitten av 1990-talet bildades de tre regionala fäbodföreningarna: Gävleborgs fäbodförening (GFF), Dalarnas fäbodbrukarförening (DFBF) och Värmlands Säterbrukarförening (VSBF). Flera föreningar för lantrasdjurens bevarande bildades vid samma tid. Föreningen Sveriges Fäbodbrukare (FSF) bildades år 2004 och har till stor del kommit att organisera sig kring frågor om fäbodbetesstöd i landsbygdsprogrammet men också rovdjurspolitik och djurskyddsfrågor.

Fäbodföreningarna drar inte jämnt i alla frågor, vilket beror dels på föreningarnas olika målsättningar men också på friktioner mellan representanter för respektive förening. Frågan om vad fäbodbruk är och bör vara splittrar fäbodrörelsen. Något hårdraget kan man säga att FSF fokuserar på betesdriften när de beskriver fäbodbruk och lyfter därmed frågor om hur betet bidrar till att upprätthålla biologisk mångfald, DFBF betonar fäbodrar som turismföretagande, medan GFF ofta betonar fäbodbrukets historiska kontinuitet och brukarnas traditionella kunskap. VSBF är som förening mer anonym men dess företrädare undertecknar ofta skrivelser som författats av FSF eller GFF. När fäbodföreningarna listar fäbodbrukets mest prioriterade problem är de trots detta påfallande överrens: rovdjursförvaltningen, regelverken inom landsbygdsprogrammet och allmänt dålig lönsamhet är samstämmiga svar från samtliga

fäbodföreningar.³⁵ För att påverka fäbodbrukets ställning inom dessa områden försöker de på olika sätt att påverka historieskrivningen om utmarken så att fäbodbrukets betydelse ska erkännas.

Fäbodföreningarnas utmark är förenklat uttryckt en *fäbodskog* med rika betesresurser för lantraser, där fäbodbrukare med handens tysta kunskap tillsammans med betesdjuren har skapat en säregen ekologi. Den stora utmaningen är att återskapa bilden av utmarken som fäbodskog snarare än som en plats för konsumtion av friluftsupplevelser, som beskrevs i kapitel 2. Den kamp om tolkningsföreträde som fäbodföreningarna utkämpar handlar alltså inte enbart om fäbodbetesstödet i landsbygdsprogrammet, utan också om de två näringar som utgör de största konkurrenterna om utmarken som resurs idag: skogsindustrin och friluftslivet. Den viktigaste frågan handlar däremot bara i enskilda fall om den juridiska rättigheten att nyttja utmarken till bete, medan den stora kampen står om rätten att definiera vad utmarken är och hur den *bör* nyttjas.

Mot skogsindustrin för fäbodföreningarna en kamp om att definiera skogsmark som något mer än timmerproduktion, det vill säga som en betesresurs för fäbodbruket. Kampen mot friluftslivet handlar om att de prioriteringar som görs inom turismnäringen, som syftar till rekreation och att konsumera det landskap som fäbodbruket och andra näringar producerar, ofta krockar med de prioriteringar som brukare själva vill göra. Det tydligaste exemplet på detta är frågan om rovdjursturism, som kommit att bli en viktig fråga för fäbodföreningarna, både principiellt och i enskilda fall där det förekommit att åtling³⁶ för naturfotografi beviljats inom en fäbods betesområde. Tillstånd för åtling ges efter prövning av länsstyrelsen, samma myndighet som betalar ut miljöersättningar till fäbodbete.

Rovdjurspolitiken är den fråga som mer än någon annan enar fäbodrörelsen. Rovdjursfrågan har också blivit en fråga där fäbodföreningarna kan samarbeta med andra lantbrukarorganisationer, inklusive LRF, som exemplet med den gemensamma insändaren i Land Lantbruk (figur 15) där FSF, LRF och ledamöter ur de regionala viltförvaltningsdelegationerna gemensamt skrivit en insändare som kräver bättre kostnadstäckning för lantbrukares rovdjursskador. Fäbodföreningarna är överens om att rovdjuren utgör ett överhängande hot mot fäbodbruket. Föreningarna verkar därför i gemensam sak för att fäbodbrukares problem ska tas på allvar inom förvaltningen och den offentliga debatten. Man kan alltså säga att rovdjuren, särskilt vargen, mobiliserar fäbodrörelsen. Frågan

35. Dessa svar framkom i telefonintervjuer som utfördes inom projektet *Fäbodbruk ur fäbodbrukarnas perspektiv* (Eriksson och Wangenfors 2012:28f)

36. Åtling innebär att mat läggs ut för att locka djur, när det gäller rovdjur består åteln därför oftast av kött.

ställs ofta på sin spets då fåbodföreningarna argumenterar för att det är omöjligt att bedriva fåbodbruk i rovdjurstäta områden.

”Inga rovdjur i fåbodskogen tack!”

Fåbodföreningarnas arbete med rovdjursfrågor präglas av en retorik där rätten till marken står i fokus. I en gemensam skrivelse till landsbygdsprogrammets övervakningskommitté om den relativa vikten av fåbodbruket och rovdjuren i politiska stödprogram argumenterar FSF, GFF och VSBF för att det inte är fåbodbruket som ska anpassas efter de krav som rovdjurens närvaro ställer, utan tvärtom:

Vi vänder oss också principiellt emot att detta framställs som en åtgärd ”För att möjliggöra hållande av betande djur i rovdjurstäta områden...” Åtminstone för det svenska fåbodområdet gäller enligt vår uppfattning istället det helt omvända perspektivet att detta i så fall ska beskrivas som en åtgärd för att under nuvarande förhållanden söka *möjliggöra rovdjursförvaltning i traditionella betesområden och historiska kulturlandskap*. Kanske kan denna korrigering framstå som en obetydlighet, men detta förtydligande innebär en kulturhistoriskt och naturvårdsbiologiskt mer korrekt inramning, vilket på längre sikt naturligtvis har sin betydelse för förståelse av historiska grunder, traditionell kunskap som del i marknyttjande och komplex resursförvaltning samt för de framtida prioriteringarna mellan olika intressen i samhällets avvägningar. (FSF *et al.* 2009:3, kursivering i original)

Att de värden fåbodbruket ger måste prioriteras högre än rovdjuren, särskilt vargen, är ett vanligt förekommande inslag i FSF och GFF:s retorik i det politiska arbetet eftersom en viktig utgångspunkt för föreningarna är att fåbodbruk och en hög rovdjurstäthet är svåra att förena. Det blir därför viktigt för föreningarna att bevaka vad som skrivs om fåbodbruket i olika sammanhang då föreningarna anser att fåbodbrukets vikt ofta underskattas eller undervärderas. I redovisningen av *tilläggsuppdraget om den svenska rovdjurspolitiken* skriver Naturvårdsverket (2011) följande under rubriken *Fåbodbruk*:

Fåbodbruket har sitt ursprung i medeltiden, då man i byarna inte producerade tillräckligt med vinterfoder till djuren. Djuren fick istället beta fritt på fjället och i skogen på sommaren. Detta levde kvar i stor omfattning i Sverige fram till början av 1900-talet. I och med moderniseringen inom jord- och skogsbruket, förändrades förutsättningarna för att producera vinterfoder till djuren i byarna. Fåbodarna förlorade sin gamla betydelse och de öppna, betade skogarna började växa igen. Tidigare vallades djuren i skogen, vilket till stor del berodde på behovet att skydda djuren från rovdjur (delvis från Viltskadecenters hemsida). Vall-

ningen bortrationaliserades i samband med att fåbodbruket förlorade sin gamla betydelse och på grund av minskat antal rovdjur.

I Sverige finns idag runt 150 fåboddar i drift. Dagens aktiva fåbodbrukare bidrar till att bevara sällsynta och viktiga natur- och kulturvärden. Flera arter och livsmiljöer som skyddas av art- och habitatdirektivet gynnas av fåbodbruket. (Naturvårdsverket 2011:17)

När Stina i FSF:s styrelse läste Naturvårdsverkets skrivelse skickade hon ett upprört e-postmeddelande till Inga Ängsteg, som är chef för Viltskadecenter vid SLU, eftersom Naturvårdsverket refererar till Viltskadecenter i sin beskrivning av fåbodbruket.

Jag kände igen raderna och jag har tänkt att jag skulle ha reagerat förr. Men sedan har jag bedömt att i det sammanhang där jag läste dem skulle det nog inte skada oss och därför inte fört diskussionen vidare. Raderna är en starkt förenklad, historiskt felaktig och mycket beskuren, för att inte säga vinklad, beskrivning för vad fåbodbruk har varit och är intill idag. När jag nu fick se dessa rader i Naturvårdsverkets redovisning av tilläggsuppdraget om den svenska rovdjurspolitiken så blir jag alldeles kallsvettig! Vem använder den nedlåtande och förminskande beskrivningen av svenskt fåbodbruk och dess betydelse? I detta sammanhanget och med vilken avsikt?

– Stina, e-post 17 november 2011

Att Stina skriver detta brev visar på flera saker. Först det uppenbara, att hur fåbodbruk framställs i Naturvårdsverkets redovisning av tilläggsuppdraget av den svenska rovdjurspolitiken (2011) är viktigt för fåbodföreningarna. Sedan att den uppgift som Stina reagerar på är att Naturvårdsverket framställer fåbodbruket som ett historiskt jordbrukssystem, när de skriver att fåbodbruket levde kvar fram till början av 1900-talet. Siffran 150 fåbodbrukare som är aktiva idag är ett lägre antal än det antal brukare som söker ersättning för fåbodbete (se kapitel 3). Uppgiften saknar referens i originaltexten så den är svår att spåra, men Stina tolkar den som ett försök att förminska betydelsen av det svenska fåbodbruket i syfte att göra det möjligt att förbise fåbodbrukets intressen i rovdjursförvaltningen.

För att tala med Fairclough (2003) så är det inte bara texten *i sig* utan också Stinas tolkning av *varför texten har producerats* som gör att hon har invändningar. Stina skriver till Inga Ängsteg för att ställa henne till svars för att ha haft del i den framställning som Naturvårdsverket gör eftersom Naturvårdsverket har refererat till Viltskadecenter, som Ängsteg är chef för. Men en annan orsak, och viktigare, är att Stina skriver till Ängsteg för att söka efter samförstånd kring den alternativa diskurs om fåbodbruk och jordbruk i stort som Stina och FSF är en del av att bygga.

Djurägare ska inte drabbas av rovdjurspolitiken

Sverige ska ha livskraftiga stammar av de stora rovdjuren. En stor majoritet av svenska folket anser detta och tiden då vi försökte utrota rovdjuren är för länge sedan förbi. Frågan gäller alltså inte om vi ska ha dessa djur i vår natur, utan hur vi ska hantera de konsekvenser det får.

Tamdjursägare i rovdjursområdena påverkas i stor utsträckning. När det finns rovdjur i närheten av betande tamdjur så innebär det helt andra förutsättningar än om det inte finns rovdjur. Om vi ska kunna bevara och öka antalet betande djur i rovdjursområdena så måste djurägarna kunna vara säkra på att de kan förebygga rovdjursangrepp och skydda sina djur på ett enkelt sätt. Det får inte innebära ökade kostnader eller ökad arbetsbelastning.

Vi kräver att följande riktlinjer för förebyggande åtgärder och skydds jakt ska gälla:

- Bidrag till förebyggande åtgärder ska vara så utformade att de täcker alla kostnader för material, arbete och underhåll.
- Skydds jaktskriterierna ska möjliggöra snabba och generösa beslut. Eftersom man anser att det finns utrymme för licensjakt på rovdjuren så bör det inte vara några problem att ta bort det fåtal individer som orsakar skada på tamdjursbesättningar. Det antal djur som faller under skydds jakt kan räknas

bort från tilldelningen för nästkommande licensjakt.

- Djurägaren ska inte behöva stå för några kostnader i samband med skydds jakt. Det är av allmänt intresse att vi ska ha livskraftiga rovdjursstammar, kostnaderna för detta ska inte läggas på några få tamdjursägare.

Först när dessa självklara och grundläggande förutsättningar är uppfyllda tror vi att det kan vara möjligt att få acceptans för rovdjurspolitiken bland våra medlemmar.

Martin Moraeus

Vice ordförande LRF Dalarna, ledamot viltförvaltningsdelegationen i Dalarna

Tin Gumus

Fäbodbrukarföreningen, ledamot viltförvaltningsdelegationen i Dalarna

Lotta Zetterlund

Ombudsman LRF Dalarna/Gävleborg, ledamot viltförvaltningsdelegationen i Gävleborg

Birgitta Höglund

Fäbodbrukarintresset viltförvaltningsdelegationen Gävleborg

Ingemar Olsson

Ledamot viltförvaltningsdelegationen i Värmland

Kerstin Elofsson

Fäbodbrukarintresset viltförvaltningsdelegationen Värmland

Håkan Rohdén

Ledamot viltförvaltningsdelegationen i Örebro

Figur 15. Gemensam insändare om rovdjurs situationen

Retoriken i en gemensam insändare till Land Lantbruk från fäbodrörelsen och LRF samt representanter från viltförvaltningsdelegationer är positivt inställd till de rovdjurspolitiska besluten, men kräver att omfattande stöd ges till lantbrukarkåren för att täcka de kostnader som rovdjursförvaltningens orsakar lantbruket. Källa: Land Lantbruk 21 april 2011

Naturvårdsverkets framställning är skriven inom samma diskurs som efterkrigstidens rationaliseringspolitik skrevs inom. I den diskursen är fåbodbruket ett utdött jordbrukssystem eftersom den rationalitet som upprätthöll fåbodbruket inte kan ha någon plats i det moderna jordbruket. Stina argumenterar för att fåbodbruket är rationellt och värdefullt utifrån de villkor som råder idag och hon tar till sin uppgift att etablera en alternativ diskurs om fåbodbruk:

Nej, det är nog dags att jag tar mitt uppdrag på allvar och inte låter dumheter finnas kvar i systemet. Att få in korrekta uppgifter i text och bild och fundera över myndigheters och organisationers ordval är tydligen oerhört viktigt för att förändra förutsättningarna för fåbodbrukets överlevnad. Jag vill tro att du Inga tycker fåbodväsendet är bevarandevärd inför framtiden och jag vet att Håkan tycker så också. Så då måste ni båda hjälpa mig att rätta till denna citering innan den kommer i tryck!

– Stina, e-post 17 november 2011

Den Håkan som Stina refererar till är Håkan Tunón, som är programchef på Naptek som fått en kopia på e-posten, som jag kommer att återkomma till längre fram. Det sammanhang vari fåbodföreningarna agerar är sådant att de förutsätter att Naturvårdsverkets arbete med att förvalta rovdjur går före exempelvis Jordbruksverkets intressen att stödja fåbodbruket inom landsbygdsprogrammet, eller regeringens arbete med att genomföra konventionen om biologisk mångfald inklusive dess artikel 8j. I en gemensam skrivelse skriver föreningarna att:

Osynliggörandet av det nutida näringsdrivande småjordbruket med fåboddrift innebär generellt en besvärande situation för kvarvarande brukare och djurhållare i relation till de rovdjurspolitiska målsättningarna med sina synbarligen större stödjesurser och mer konkretiserade målsättningar som till skillnad från artikel 8j implementerats i det svenska administrativa systemet. (FSF *et al.* 2009:3)

En annan fråga som driver diskussionen inom och mellan fåbodföreningarna när det gäller rovdjursfrågan är den om det i slutändan är en djurskyddsfråga om man överhuvudtaget ska ta sina djur till bete vid en fåbod. Om risken är så stor för angrepp för de fåbodare som ligger inom ett vargrevir, ligger det då i fåbodbrukarens ansvar som djurägare att lägga ner fåboddriften? Den frågan diskuterades i kapitel 4 om enskilda fåbodbrukares ställningstaganden kring rovdjursfrågorna, men den finns underliggande även i föreningarnas

ställningstaganden. För många fäbodbrukare är djurens välfärd en anledning till att ha djuren på fritt bete, flera vittnar om hur bra djuren mår av att beta fritt då de får utlopp för sina naturliga beteenden. De frågor som föreningarna driver handlar ofta om att få respekt för den traditionella hållning av lantrasdjur som många fäbodbrukare engagerar sig i, men som ofta är svårförenlig med djurskyddslagarna som är skrivna utifrån den konventionella djurhållningens villkor. För att anpassa djurskyddslagstiftningen till traditionell djurhållning argumenterar föreningarna för att djurens välmående ska bedömas kvalitativt snarare än kvantitativt, som vi nu ska se.

Vem kan tala för djurens räkning?

Föreningen Sveriges Fäbodbrukare vill dock tydligt understryka de mervärden som ligger i begreppen traditionell djurhållning, bevarande och hållande av våra lantrasdjur in situ. Där man genom fritt bete i skog och utmark tillvaratar värdefulla betesresurser som av lantrasdjuren förädlas till högvärdiga livsmedel. En skalanpassad produktionsmetod som inte påverkar eller stör annan markanvändning. En utomordentligt bra ekosystemtjänst!

Fritt bete i skog och utmark är grunden till skandinavisk djurhållning, beprövad kunskap och erfarenhet, ett värdefullt arv som idag förvaltas av mycket få kulturbärare. (FSF 2012b)

Under våren 2010 släpptes en populärvetenskaplig bok, med titeln ”Djurskydd för vem? Vi har avlivat din häst. Den ligger under presenningen” (Thelin *et al.* 2010). Denna blev omgående uppmärksammasad och bereddes plats i fäbodföreningarnas medlemstidningar och hemsidor. Orsaken var att boken framförde en kritik mot hur djurskyddsfrågor hanteras som stämde överens med den politiska linje som fäbodföreningarna drivit i de här frågorna sedan flera år tillbaka. Fäbodföreningarnas syn på djurskyddsfrågor i allmänhet är att djurskyddslagstiftningen har styrts för mycket av att skapa regler som är mätbara. Ett exempel är fasställda centimetermått för båsstorlekar. Detta innebär att måttstocken har blivit det viktigaste redskapet en djurskyddsinspektör behöver behärska, menar fäbodföreningarna, på bekostnad av att kunna göra kvalitativa bedömningar av om djur mår bra eller inte.

Fäbodföreningarna argumenterar ofta att den traditionella djurhållningen får problem av de regelverk som finns kring djurhållning i allmänhet. Exempelvis orsakar den obligatoriska öronmärkningen att djurens öron kan slitas sönder av att fastna i grenar eller annat i skogen vid fritt utmarksbete, vilket bland andra Jan har haft problem med. Så här skriver Petter i ett brev till mig om hur krav på båsstorlekar påverkat honom.

Sedan [någon gång efter 1972, förf. anm.] blev det lag på att båslängden till fjällkor skulle vara 2 meter, jag hade 190 cm som jag tyckte var bra för korna höll sig så rena. Det var inte frågan om hur korna mådde, det skulle bara vara så enligt lag. Så det var bara att göra om till 2 m, bredd minst 1,10. Getbåsarna dög, både längd och bredd. Jag anser att getter skall vara bundna, de som har horn stängas, allra helst på juvret, de som är hornlösa bits mera. Jag handmjölkar getterna, för då har jag bättre koll på juvret, man känner minsta fel. Sedan slipper jag mobbningen mellan djuren.

– Petter, brev 16 december 2011

I regelverken strävas det efter att fastställa ett uniformt minsta godkända båsmått för alla kor. Hänsyn har dock tagits till kornas levandevikt, där tabellen börjar vid 500 kg. Fjällkor, även de fjällkor som ingått i avelsprogram i syfte att öka produktionen, har en levandevikt på 400-450 kg. Fjällnära kor kan ha en levandevikt på omkring 300 kg. Fäbodbrukare har i regel besättningar med fjällkor, rödkullor och ibland Jersey som är mer småväxta och som har större individuell variation inom besättningarna. Institutet för jordbruks- och miljöteknik (2000) som bedriver tillämpad forskning för att förbättra djurhållning och matproduktion, argumenterar för en lösning med justerbara båspallar som kan anpassas så att den är optimal för den individuella kon. Istället för att anpassa kon till universellt gångbara regler föreslås lösningar där kons individualitet kan accepteras och den fysiska miljön anpassas istället. Det finns alltså tekniska lösningar, men för lagstiftaren och djurskyddsinspektören är det fördelaktigt med enkelt mätbara regelverk.

GFF argumenterar för att djurskyddsinspektörerna måste ha ”djuröga”, det vill säga vad djurhållare ofta kallar en förmåga att läsa hur djuren mår:

Det är inte bara människor som kan ha djuröga, de domesticerade djuren har också förvärvat en förmåga att förstå eller tolka människor och utveckla ett förhållande. I fäbodkulturen är detta påfallande. Djurskyddslagen borde ha krav på att alla som sysslar med djur måste ha djuröga. Ska regelverket grundas på vetenskap och beprövad erfarenhet bör detta vara fullt möjligt. (GFF 2012:3)

Att få påpekanden eller bli fälld för att inte ha uppfyllt djurskyddslagstiftningen kan ge flera konsekvenser. Det kan dels tvinga fram modifieringar av byggnader som kostar pengar, dels kan det upplevas som ett förfulande eller rentav förstörande av ur kulturvårdssynpunkt värdefulla byggnader. Men att bli anklagad för att ha brister i sin djurhållning upplevs av de flesta som djupt stötande. För djurhållaren upplevs påpekande av brister i djurhållningen snarare som en anklagelse om hedersbrott än som en möjlighet att förbättra sina djurs hälsa och få en chans att rätta sig i ledet inom fackområdet god djurskötsel. Glenn i norra Dalarna är starkt kritisk till djurskyddsinspektörernas arbets-

sätt som han menar utgår för mycket ifrån mätbara kriterier och alldeles för lite utifrån om djuren är vid god hälsa:

Titta på djuren först. Mår de bra, eller mår de illa? Och utifrån det – sedan kan de säga – ”ja, det fattas ett antal centimetrar här, och de kan nog ha lite mer halm, men jag ser ju ändå att djuren mår bra. Men jag skulle gärna vilja att ni gör en plan för hur ni ska rätta till de här sakerna”. Alltså få en dialog. Det är inte svårt. Men man har ingen som helst ödmjukhet inför de man möter. Här finns ju människor som hela sitt liv jobbat med djur, och har gammal kunskap.

Vi kan se djurskyddsinspektörens roll i förvaltningen som ett kornas objektiva ombud, en garant för kornas rättsskydd och likabehandling. Ur djurskyddsinspektörens perspektiv utgör det grunden för rätten och skyldigheten att genomdriva lagstiftningen. Djurhållare tenderar dock att se sig själva som just sina djurs bästa förespråkare – det är ju de som känner dem, som har en relation till dem, som har kunskap om dem som individer, eller subjekt. Den här diskrepansen mellan djurskyddsinspektörens och djurhållarens perspektiv och kunskapsanspråk har gett upphov till starka reaktioner från fäbodföreningarna. Såväl djurhållarens som djurskyddsinspektörens perspektiv är var för sig förnuftiga, men de utgör två olika sorters förnuft som kolliderar och är svårförenliga:

Trots att motsatsen ibland påstås, kanske djurvälferden har något att hämta här? Hur hittar t ex djuren mat i skogen? De kanske har haft möjlighet att lära sig av äldre djur? Kanske det differentierade betet också har fördelar? Beprövad erfarenhet kan ha värden. Beprövad erfarenhet får inte bara vara språklig kosmetika. Djuröga och djurkommunikation är inte detsamma som läs- och skrivkunskaper.

Vilken kunskap har inspektörer om våra lantrasdjur? Vad är tillämplig kompetens? Hur kan man bedöma skaderisker – var finns normerna? Hur kan inspektörer ha tillämplig kunskap om fäbodbruk, lantrasdjur in situ – när det inte finns någon utbildning att tillgå? Tillämpningen av Djurskyddslagen kräver detta. Vi behöver ett kunskapscenter för utmarksbruk. Kan en inspektör med säkerhet säga när en rödkulla eller fjällko är mager? Vad har de fått lära om anlagen att på sommaren lägga upp näringsdepåer som används under den mörka årstiden? Ändå har den teoretiska kompetensen mer och mer fått tolkningsföreträde. Vi anser att missförhållandet då det gäller kompetens måste rättas till. (GFF 2012:7)

För lagstiftaren ligger fokus istället på rättssäkerhet, det vill säga att alla ska behandlas lika inför lagen. Av fäbodföreningarna upplevs lagen som att den brister i hänsyn till omständigheter, som den specifika gården, omgivningen och besättningen. Alla platser och besättningar av kor behandlas som om de

vore universella. För fäbodbrukarna är korna subjekt med namn, historia och egenheter medan de i lagen och för djurskyddsinspektören är objekt. Djurskyddslagstiftningen tolkas inte som en samling tekniska föreskrifter om lämpliga centimetermått, som alla kan enas kring.

Även djurskyddet är länsstyrelsens ansvarsområde. Liksom när det gäller kontrollerna av att åtagna åtgärder har utförts kan tjänstemännen göra oannonserade inspektioner. När det gäller djurskyddsinspektioner är det snarare regel än undantag att inspektionerna är oanmälda, eftersom inspektören vill vara säker på att brukaren inte haft möjlighet att undanröja bevis på brister i djurhållningen. Många fäbodbrukare upplever att djurskyddsinspektörernas bemötande och arbetssätt känns obehagligt, vilket fått fäbodföreningarna att driva frågan om att djurskyddsinspektörernas arbetssätt bör förändras:

Vi känner oss så ofta utlämnade med länsstyrelsen som tillsynsmyndighet. Vi vill ha ett personligt och förtroendefullt samarbete med dem som har ansvar för att se till att våra djur mår bra. Vi vill känna oss som dugliga företagare, som vill göra ett bra jobb, som ger oss vårt uppehälle. Vi vill ha friska och produktiva djur som ger bra avkastning. Vi vill bli så bra företagare som det någonsin går. Vi vill kunna arbeta långsiktigt. Därför vill vi kunna resonera med och diskutera med den personal länsstyrelsen låter syna våra företag vid olika tillfällen. Vi tror att vi också ibland skulle kunna fördjupa den kompetens tjänstemännen har. Men det är som om de inte vågar inlåta sig i samtal med oss "verksamhetsutövare". Det är som om deras objektivitet skulle vara i fara. Vi tror dock att respekten blir större om en inspektör är lyhörd, än om han ger uttryck åt nonchalant eller högdragen myndighet. Tyvärr döljer allt för många sin oerfarenhet och okunnighet bakom den attityden. Allt är fjärran djurskyddslagens paragraf 24 a: "Den myndighet som utövar offentlig kontroll ska genom rådgivning, information och på annat sätt underlätta för den enskilde att fullgöra sina skyldigheter enligt lagen." (GFF 2012:5).

Fäbodföreningarna väcker ofta frågan om rättssäkerhet. Det finns en uppfattning om att fäbodbrukare i olika län och även inom län bemöts och behandlas olika av myndigheterna. Vissa anser sig exempelvis få långt fler oanmälda inspektioner av djurskyddsinspektörer än andra vilket väckt rykten om att allmänhetens rätt att göra anonyma anmälningar utnyttjas av länsstyrelsens egna tjänstemän för att "sätta press" på obekväma lantbrukare eller föreningarnas företrädare. Eftersom anonyma anmälningar i sig inte är något straff, och av uppenbara skäl aldrig går att efterforska, finns ingen möjlighet att klaga till myndigheten. Den som ändå klagat riskerar att bli betraktad som konspiratorisk eller än värre som en rättshaverist. Därför förs sådana uppfattningar sällan fram öppet till myndigheterna. Men det förändrar inte att handlingar som aldrig blir dokumenterade i den byråkratiska processen ändå på ett

påtagligt sätt påverkar föreningsrepresentanter och i förlängningen fåbodföreningarnas position gentemot myndigheterna utan att myndigheten officiellt får kännedom om dem. Det pågår alltså ett spel i det tysta, där anklagelser och motanklagelser som upplevs som sanna inte kan bli bemötta av vare sig myndigheter eller lantbrukare.

En tredje fråga, utöver rovdjurspolitiken och djurskyddslagstiftningen, som fåbodföreningarna positionerar sig kring är den om fåbodarna i första hand ska definieras som livsmedelsproducenter, producenter av biologisk mångfald eller turistföretag. Till skillnad från rovdjursfrågan är detta dock inte en fråga som enar föreningarna utan snarare särskiljer dem från varandra, som vi nu ska se.

”Jag vill inte att de bara ska stå och titta när jag går på dass”

Misförstå mig ikke: vi er nødt til at have museer, vi er museumsdannende pattedyr, museet er en del af vores bevidsthed om os selv, sandt nok, – men der er ingen grund til at flytte ind i det! (Højholt 1983:24)

Kampen om det levande fåbodbruket har som tidigare nämnts kommit att handla om vad som är traditionellt, vad som är historiskt korrekt, vad som har ett värde och hur dessa värden ska upprätthållas. Enskilda fåbodbrukare måste hantera detta på något sätt. Många har ambivalenta känslor inför det faktum att den verksamhet de bedriver är invaderad av föreställningar. För vem vill flytta in i ett museum, som Højholt påpekar? Sofia som sitter i DFBF:s styrelse uttryckte sig så här på ett stormöte med länsstyrelsen i Mora:

Vissa dagar har vi haft uppemot 200 besökare per dag. Det är svårt att räkna dem, det är ju inte alla som faktiskt kommer fram och köper något eller fikar, vissa går bara omkring och tittar själva. Det är en utmaning i att göra det lönsamt att ta emot turister. Jag vill inte att de bara ska stå och titta när jag går på dass. Det är många barnfamiljer som kommer. Det känns som att vi behövs. Vi står för något äkta och ursprungligt att uppleva, något som inte är iordningsställt och tillrättat i dagens uppskrivade liv.

Som nämnts tidigare är synen på fåbodbruk som en turistverksamhet eller som en del av ett lantbruk en vattendelare inom fåbodrörelsen. Att se fåbodbruk som en näring i första hand inriktad mot turism öppnar för flera frågor kring vad fåbodbruk är, hur det porträtteras och betydelsen av ”att vara äkta”. Frågan om fåbodbruket är en turistnäring eller en jordbruksnäring är en gammal fråga. I en rapport om fåbodbrukets framtida överlevnad av Hansen och Jansson (1982) sammanställs en enkätstudie som initierades av Fåbodkommittén inom Hembygdsrörelsen år 1980. I rapporten framkommer att de tre största problem som brukare ser för fåbodbrukets överlevnad är generationsväxling, dålig

lönsamhet och turism. Hansen och Jansson påpekar att trots att turismen av myndigheter föreslagits som en räddningsplanka för fåbodbruket så har den inställningen inte slagit igenom hos brukarna. En av de svarande har uttryckt sig så här: ”Det största hotet är den alltför stora ökningen av turister, som ej kan låta djuren gå i fred, samt deras lösa hundar. Har fått en kalv hundbiten, vilken måste nödslaktas, en annan självdog, som dom gett något olämpligt” (1982:49).

Trettio år senare går det knappast att säga att synen på turism som en räddningsplanka har slagit igenom hos fåbodbrukare. Snarare finns en splittrad inställning till turistfrågan, som dock fortfarande är högst aktuell. Turister och även grannar på vallen är fortsatt en källa till irritation eftersom grannarna använder sina fåbodstugor som fritidshus eller jaktstugor och tycker att djurhållning är störande inslag. Å andra sidan finns fåbodbrukare som driver caféer, våffelstugor, försäljning av fåbodprodukter som ost, mesost och smör, hantverk och i några fall även upplevelsepaket till turister.

Hur ordet autenticitet används inom turistindustrin, särskilt för att beteckna det förindustriella, har beforskats utförligt. Taylor (2001) har beskrivit hur tillskrivandet av autenticitet fungerar som ett verktyg för att distansera turisten från det betraktande, för att skapa begär och öka värdet i det som betraktas. Harkin (1995) har beskrivit hur turismen bygger på en idé om annorlundahet, där det autentiska och exotiska andra blir åtråvärt eftersom det ger turisten en högre social status. Handler (1986) påpekar att sökandet efter autenticitet säger mer om den som söker än det som eftersöks.

Så gäller även för fåbodarna: sökandet efter autenticitet i fåbodarna säger mer om de som söker än vad det säger om fåbodarna. Fåbodbrukarna måste likväl förhålla sig till sökandet och vad som sägs. Det blir viktigt att upplevas som äkta, inte bara för den som vill locka turister till fåboden. Även för den som vill vara en av de fåboddar som blir godkända av myndigheterna inom hanteringen av fåbodbetesstödet blir det viktigt att vara autentisk.

GFF har med stöd av projektpengar från Jordbruksverket tagit fram en vägledning för fåbodturism (GFF 2007) där ivriga beskrivningar av turismens storlek som näring samsas med en nykter syn på turismens möjligheter att generera inkomster för just fåbodbrukare:

Den som driver en fåbod tjänar inte en krona på att folk är nyfikna på fåbodlivet och tittar förbi. Det måste till något att sälja, en bit mat, en övernattning eller någon annan vara eller aktivitet för att man ska kunna ta betalt. Och det arbetet måste alltid ske istället för något annat. I lyckligaste fall sker det på ”spilltid”, det vill säga tid då egentligen inget annat väsentligt behöver göras.

De allra flesta som ägnar sig åt turistisk verksamhet på sina fåboddar har ingen och har inte haft någon tid över. Antingen har man bytt bort något mot

turismen eller också har man ökat arbetstiden (eller minskat tiden för vila). Turismsamverkan – samarbete med företag utanför fäbodnäringen – är logisk. (GFF 2007:8)

Inställningen till turister är delad eftersom turismen å ena sidan kan vara en inkomstbringande sidoaktivitet, medan den också ställer krav på fäbodbrukaren som kan vara oförenliga med en seriös satsning på mjölk- och köttproduktion. Turismen medför också att den egna verksamheten och arbetsplatsen bjuds ut för att beskådas och konsumeras av andra, vilket innebär att det finns en botten i frågan om turism som inte handlar om lönsamhet, utan snarare om vad fäbodbruk är för typ av verksamhet och för vem fäbodbrukandet sker och varför. Ligger fäbodbrukets värde i att visa upp förindustriella jordbrukssystem för turister eller är fäbodbruket ett hållbart och energismart jordbrukssystem med potential att lösa framtidens utmaningar?

Både FSF och DFBF har sitt säte i Dalarna som har en lång historia som turistmål. De två föreningarna har däremot helt olika inställning till frågan om turismens möjligheter för fäbodbruket. FSF är skeptiska mot turismens möjligheter att utgöra någon betydande inkomst för fäbodbrukare och definierar fäbodbruket som en del av ett lantbruk som har djurhållning året runt med huvudsaklig försörjning från kött- eller mjölkproduktion. FSF vill att stödprogram utformas så att fäbodbruket kan vara en del av ett aktivt och lönsamt jordbruk. De vill gärna se att antalet fäboddar i bruk ökar och att antalet djur som betar på fäodsbete ökar. FSF definierar fäbodbruket som ett energisnålt alternativ till konventionellt jordbruk och därmed en jordbruksform för framtiden då jordbruket inte kan förlita sig på att använda fossila bränslen som idag. Där finns rentav en önskan hos FSF att fäbodbruk kan utgöra basen för en omstrukturering av hela mjölksektorn, även om författaren själv väljer att tona ned anspråket i textutdraget nedan som kommer från en skrivelse som FSF gemensamt med GFF och VSBF ställt till landsbygdsprogrammets övervakningskommitté den 15 juni 2009:

Fäbodbruket utgör en historiskt väl beprövad modell för resurssnål produktion av kött och mjölk med låg – lägsta möjliga – energiinsats, vilket också implicerar en positiv klimateffekt; Fäbodbruket utgör bedömningsvis en prioritering enligt CBD [konventionen om biologisk mångfald] och bör därmed beaktas vad gäller insatser för att bevara den biologiska mångfalden. Måhända kan det synas som en mer visionär fråga att beakta fäbodbrukets och den extensiva betesdriftens potential för en omstrukturering av mjölksektorn, men med hänsyn till energi och klimataspekterna borde rimligen detta åtminstone utredas nogsamt under nuvarande programperiod. (FSF *et al.* 2009)

FSF förnekar inte att fåbodbruket är av intresse för turistnäringen, men ser det som en sekundär effekt av de värden som skapas av ett levande fåbodbruk:

Vi menar att det är angeläget att skapa förutsättningar för att bevara och utveckla småjordbruken med fåboddrift som konkurrenskraftiga kultur- och kunskapsbärande kvalitativa driftsenheter med många mervärden. Fåbodbruket svarar för en hållbar kvalitetsproduktion och grundläggande kultur- och naturvärden, samt bidrar till genuina upplevelsevärden och en attraktiv landskapsbild i odlingslandskapet, skogen och fjällen, och har potential för utveckling av natur- och kulturturism i dessa regioner. (FSF 2011a:2)

DBFB har å sin sida argumenterat för att stärka turismen på fåbodarna och ser inte kopplingen till ett lönsamt jordbruk som avgörande och har lyft frågor kring möjligheter att säsongsvist arrendera djur för de som äger fåbodarna och driver café eller annan turistinriktad verksamhet. Med fler sådana lösningar där fåbodägaren slipper vara beroende av att ha djurhållning året runt kan många fler fåbodarna åter tas i bruk, menar de.

En sida av problematiken med turism på fåbodarna är den som beskrivs i rapporten av Hansen och Jansson (1982) ovan, att turisterna stör driften på fåbodarna. Ett än större problem för vissa fåbodbrukare är dock att dela fåbodvallen med fritidsboende. Särskilt i Dalarna är det vanligt att flera gårdar gemensamt tagit sina betesdjur till ett och samma fåbodområde, som då kallats fåbodställe, med flera stugor och gemensamt brukad betesmark. Idag är det vanligt att fåbodställen används som fritidsboende som ärvt eller köpt in sig i stugorna på fåbodstället. Det är idag ovanligt att det finns mer än en djurhållande fåbodbrukare på ett fåbodställe, men det förekommer i exempelvis Älvdalens kommun. Den situation med många intressenter som finns på fåbodställen ger ofta upphov till konflikter. Konflikterna kan bestå av att fåboddriften med djurhållning anses störande, det händer att djur på fritt bete betar av trädgårdsrabatter eller trampar sönder anlagda gräsmattor, djurhållning luktar och låter och inkräktar på olika sätt på de fritidsboendes trivsel. Konflikterna kan också ha en mer uttalat ekonomisk sida, som då handlar om vem som ska underhålla vilka byggnader som används av fåbodbrukaren för djurhållningen men ibland ägs gemensamt.

Fritidsboende har exempelvis litet eller inget intresse för att upprätthålla gärdesgårdar på egen tomtmark som kan utgöra delar av fågångar och andra sätt som historiskt har använts för att hålla djuren utanför den öppna vallen där bebyggelsen är anlagd. Fåbodbrukaren har sällan ekonomiskt intresse att underhålla bebyggelse som ligger utanför den egna äganderättsgränsen, och har också begränsade möjligheter att få del av politiska ersättningar när sådana finns för att underhålla bebyggelse på annans mark. Det handlar alltså om en

strid kring om ansvaret ligger på den som vill stängsla ut djuren eller den som äger djuren.

Ett annat problem med turism på fåbodarna är att turisterna bara köper vad de upplever som äkta. Inte det som fåbodbrukaren upplever som äkta. För den fåbodbrukare som vill sälja upplevelser till turister gäller det alltså att sätta sig in i vad turister upplever som äkta. När *Småbrukaren* (2011) rapporterar från ett diskussionsmöte som Eskil Erlandsson bjudit in till i juni 2011 fokuserar skribenten på vad Johanna Danielsson, framtidsstrateg på företaget Kairos Future berättar om vad turister vill ha:

Risken med en sådan trend är att begreppen urvattnas berättar Johanna Danielsson. Hon jämför med ekoturismen där mycket av diskussionen idag handlar om att konsumenter blivit besvikna. Konsumenter är känsliga för om det inte är äkta. Hur kan då äkta småskaliga producenter och mathantverkare skydda sig mot att andra vill slå mynt av trenden?

– Det är svårt att skydda sig, men så länge man håller det på gården och inte blandar Kellogs cornflakes med sin hemgjorda körsbärssylt och kallar alltihop för småskaligt och närproducerat så fungerar det. Certifiering kan också ge konsumenter en vägledning och det är viktigt att använda sig av trovärdiga kommunikatörer och att vara transparent, säger Johanna Danielsson. (Förbundet Sveriges Småbrukare 2011)

Frågan är vad turismen gör med fåbodarna och fåbodbrukarnas sätt att betrakta sig själva, i den process som startas där fåbodbrukaren vill tillmötesgå turisternas förväntningar. Vad turisterna vill ha rimmar dock väl med de attribut som tillskrivs fåbodbruket av Naptek inom arbetet med Konventionen om biologisk mångfald, där den politiska vikten av att vara äkta och ursprunglig blir än tyngre, som vi ska se nedan. Först ska jag ge en inblick i hur fåbodföreningarna resonerar internt kring landsbygdsprogrammets fåbodbetesstöd som utgjorde fokus i kapitel 3.

”När vi fick fåbodbetesstödet fick vi kniven mellan revbenen”

Under ett styrelsemöte i FSF den 29 oktober 2010 i Siljansnäs förs en livlig diskussion kring frågor om hur föreningen bäst ska kunna verka för fåbodarnas framtida överlevnad. Femton personer är samlade under ett tvådagarsmöte för att diskutera föreningens och fåbodbrukets framtid. Stämningen är sådan att diskussionen cirkulerar kring hotet att fåboddriften tvingas upphöra under nuvarande förutsättningar. En av frågorna som tas upp är relationen mellan

föreningen och LRF där styrelseledamöterna i FSF upplever att de inte välkomnas utan tvärtom motarbetas av LRF. ”Vi kan spekulera i orsaker till att vi motarbetas men vi kan konstatera att vi motarbetas” säger Stina.

LRF är en intresseorganisation för svenska lantbrukare, men enligt FSF:s styrelseledamöter vill inte LRF erkänna fåbodbrukare som lantbrukare. Vera säger upprört under mötet att fåbodbetesstödet som länsstyrelsen betalar ut genom landsbygdsprogrammet har gjort att fåbodbrukare ”särklassas” inom lantbrukarkåren. Det handlar om att fåbodbetesstödet av lantbrukare utan fåboddrift anses vara oskäligt välbetalt (eller åtminstone har varit det innan ersättningen minskades mellan programperioderna 2000-2006 och 2007-2013). Det gör att fåbodbrukare pekats ut som en grupp som särskilt gynnas av EU.

Vi får höra det hela tiden, att vi i norra Dalarnas fjällbygder som röstade nej till EU är de som nu gynnas av systemet medan bönderna i södra Dalarna röstade ja till EU men har fått det sämre. Jag skulle hellre ha sluppit alltihopa. När vi fick fåbodbetesstödet fick vi kniven mellan revbenen.

– Vera

Vera ger uttryck för en känsla som jag har mött flera gånger under mitt fältarbete: att fåbodbrukare anser sig bli bemötta som giriga bidragstagare som inte är riktiga lantbrukare. Det är otydligt vad det skulle innebära att vara en riktig lantbrukare och på vilket sätt fåbodbrukarna inte uppnår denna position, men det tycks handla om att ha en viss skala på produktionen och att betrakta djurhållningen eller odlingsjordbruket som den huvudsakliga inkomstkällan. Kanske att ha en identitet som livsmedelsproducent och inte som kulturarbetare, som Jordbruksverket försöker skapa stolthet kring i broschyren om Pernilla som producerar öppna landskap i figur 13. Det kan också handla om att ha blivit utsedd till en gård lämplig som KR-jordbruk, det vill säga en gård som prioriterats för stödåtgärder inom efterkrigstidens jordbrukspolitik som presenterades i kapitel 2. Mycket få fåbodbrukare har varit utsedda till KR-jordbruk.

Veras uttalande ger också uttryck för en annan intressant observation, nämligen den att fåbodbrukare inte sällan är negativt inställda till att de fått ett särskilt stöd utformat för fåbodar. Det skulle vara enkelt att göra misstaget att förstå fåbodföreningarnas politiska arbete enbart som en kamp för att höja bidragsnivåerna för fåbodbruk inom landsbygdsprogrammet. I själva verket kan man snarare säga att fåbodföreningarna helst skulle se att det inte fanns ersättningar till fåbodar inom landsbygdsprogrammet överhuvudtaget. De vill se en helt annan ekonomisk och politisk ordning på landsbygden. De vill att de driftsformer som bygger på småskalig ekologisk drift gynnas istället för storskalig mekaniserad drift, och att lokal kunskap gynnas framför den som

förmedlats av lantbruksnämndernas jordbruksrådgivare under efterkrigstiden. En sådan ordning som skulle göra det möjligt att helt stå utanför ekonomiska omfördelningssystem, som Rickard i FSF:s styrelse kallar miljöersättningarna.

Eftersom få fåbodbrukare tror att en sådan ny ordning är möjlig inom en nära framtid är många överens om att det är bra att få så höga stöd som möjligt för fåbodbruk inom landsbygdsprogrammet. Frågan är på vilket sätt fåbodbruket bör gynnas och vilka praktiker som förknippas med fåbodbruk som ska omfattas. Det är omöjligt för fåbodbrukare att ställa sig utanför den diskussion som försiggår på myndigheterna där avgöranden om vilka fåbodar som är traditionella eller inte fällt, som vi sett i kapitel 3.

Tradition och äkthet omsätts till pengar på fåbodarna

Som vi sett i kapitel 3 används *traditionellt fåbodbruk* används som ett nyckelbegrepp, eller annorlunda uttryckt som en mobiliserande metafor, i det politiska spelet kring fåbodbruket idag. Mobiliserande metaforer fungerar så att de förefaller neutrala och legitima men i själva verket döljer maktutövande (se avsnittet *Begrepp att tänka med*). Ingen aktör invänder kategoriskt mot att traditionella fåbodar ska få stöd – men att myndigheterna tar sig rätten att avgöra vad som är traditionellt eller inte är däremot en känslig fråga för fåbodbrukare och fåbodföreningar. Flera aktörer är med i spelet – myndigheter som Jordbruksverket, länsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket, men också det nationella programmet för traditionell och lokal kunskap, (NapteK), enskilda fåbodbrukare och inte minst fåbodföreningarna. I detta kapitel läggs fokus på fåbodföreningarna som är den aktör som för fåbodbrukarnas talan i den politiska kampen om tolkningsutrymme.

Det finns få nedskrivna tolkningar av vad som kännetecknar ett traditionellt fåbodbruk (ett exempel, av Länsstyrelsen i Dalarna, finns dock i figur 12). De kännetecknen som förekommer i såväl fåbodbrukares som tjänstemäns beskrivningar är först huruvida lantbrukaren bosatt sig på fåboden under sommaren eller inte. En andra om hon mjölkar, i så fall än bättre om hon handmjölkar, och om hon tillverkar ost av mjölken. Sedan tillkommer andra aspekter, som vilken sorts djur som betar på fåboden – om det är nöt eller får, och vilken ras, som Hereford eller fjällko. Ytterligare en aspekt har att göra med lantbrukarens egen bakgrund och motivation – är det en person som är hemhörig på fåboden, som har ett genuint intresse av att bevara den, eller handlar det om en person som ”bara är ute efter stödet”? Ytterligare en är om fåbodbruket drivs för att det saknas tillräckliga betesmarker kring hemgården, eller om det kan misstänkas drivas i första hand för stödets skull. Däremot ställs inga frågor om fåbodbrukarens kön, trots att exempelvis Jesper Larssons definition av fåbodbruk inbegriper att det är en kvinnoarbetsplats (Larsson 2009:102; Larsson

2003:137) Sammantagna utgör dessa bedömda aspekter en beskrivning av de regler som tilldelas subjektpositionen *traditionell fåbodbrukare*.

Förenklat uttryckt är det bara den fåbodbrukare som driver en flergenerationsgård med fjällkor eller rödkullor, tillbringar hela sommaren i fåboden tillsammans med djuren på grund av att tillräckligt bete saknas vid hemgården, handmjölkar och tillverkar gammelost (se kapitel 2) som kan vara helt säker på att uppfylla kriterierna som hör till att vara en traditionell fåbodbrukare. I Jämtland kan ett alternativ vara att ha getter och tillverka getost. Som vi sett i kapitel 3 argumenterade Jordbruksverket i underlaget inför ett nytt landsbygdsprogram 2007-2013 (Sjv 2005a) att stödets utformning resulterat i att fel raser betar vid fåbodar, att för stora djurbesättningar hållits vid fåbodar och att syftet med stödet därmed inte efterföljts. Stödet bör uppmuntra till att få fler fåbodar i bruk, snarare än fler djurenheter på fåbod-bete, enligt Jordbruksverket. Därför kom fåbodbetesstödet att göras om med konsekvensen att alla fåbodbrukare med fler än 5 djurenheter missgynnades av den nya utformningen. Detta har inneburit att den subjektposition som naturvårdare som Jordbruksverket initialt tilldelade fåbodbrukare omvärderades och misstänkliggjordes, och de som uppfyllt de krav som ställts kom att betraktas som stödoptimerare vilket såväl Jordbruksverket som Länsstyrelsen i Dalarna ger uttryck för att vilja stävja.

Halveringen av fåbodbetesstödet och ryktesspridningen

När fåbodbetesstödet minskades i Landsbygdsprogrammet 2007-2013 sattes ryktesspridning och konspirationsteorier i rullning inom fåbodrörelsen. Varför minskades stöden? Vems var felet? Var det illasinnade tjänstemän på länsstyrelsen eller Jordbruksverket eller var sänkningen orsakad av vissa fåbodbrukares eller fåbodföreningars agerande? De flesta är överens om att fåbodbetesstödet i Miljö- och landsbygdsprogrammet 2000-2006 låg på en bra nivå. Åtminstone tillräckligt bra för att några skulle lockas att återuppta drift på sedan decennier nedlagda fåbodar, och bra nog för att de som kämpat på i decennier skulle känna sig uppskattade och uppmärksammade.

I och med minskningen av stödet stod särskilt de som nyligen återupptagit fåboddrift tack vare stödet inför beslutet att framhärda eller åter lägga ner. Många kände sig lurade. De kalkyler som gjorts för verksamheten bara några år tidigare gällde inte längre. Allt arbete som många lagt ner på röjningsarbeten för att åter öppna upp igenvuxna fåbodvallar, investeringar som gjorts i djurbesättningar, byggnader och redskap syntes nu meningslösa. En bitterhet mot att ett stöd riktat till en näring som bygger på kontinuitet kan vara så kortsiktigt väcktes. Driften hade för många ännu inte börjat löna sig efter stora initiala investeringar och ekonomin var därför sårbar. En konspirationsteori väcktes:

myndigheterna vill undergräva ekonomin i de fåbodbruk som fått en kort blomstringsperiod under 2000-talets första hälft för att en gång för alla få dem att lägga ner driften. Efterkrigstidens rationaliseringspolitik (kapitel 2) har gjort fåbodbrukare misstänksamma mot myndigheterna. Den nya utformningen av fåbodbetesstödet ryckte mattan under fötterna på de nyblivna fåbodbrukarna och många kände sig misstänkliggjorda.

Ryktesspridningen kring det minskade fåbodbetesstödet handlade om att stödet hade missbrukats. Att djur släppts ut på skogen helt utan tillsyn och helt utan koppling till traditionell fåboddrift. En sådan argumentation finns också i det tekniska underlaget inför Landsbygdsprogrammet 2007-2013 (SJV 2005a), som jag visade i kapitel 3. Det saknades inte exempel på lantbrukare som börjat släppa köttdjur på bete vid sina fåbodar – eller för den delen exempel på lantbrukare som släppt köttdjur på bete vid fåbodar sedan decennier. Som tidigare nämnt är det enbart ett knappt femtiotal av fåbodarna som drivs med mjölkande djur av drygt 200 fåbodar som får fåbodbetesstöd.

De flesta berättelser antyder att det skulle handla om en anseelig mängd lantbrukare som missbrukat stödet, men när exempel nämns är det i stort sett alltid Glenn och Lydia som nämns, lantbrukarparet i norra Dalarna som återkommit i kapitel 3 och 4. Glenn och Lydia har fått bära skulden för halveringen av stödet. Glenn och Lydia passar dåligt in i mallen på den traditionella fåbodbrukaren: de är inte hemhöriga i byn utan inflyttade från södra Sverige. De har kor av rasen Highland cattle, en utpräglad köttras, och dessutom över hundra stycken. De har återupptagit betesdrift på en fåbod de inte bor på under sommaren, och bedriver sitt lantbruk på ett ranchliknande sätt – vilket använts som ett skällsord i media, inom delar av fåbodrörelsen och av myndigheter.

Glenn och Lydia som tog upp betesdrift på skogen med ett relativt stort antal djur när fåbodbetesstödet lanserades optimerade dock sina insatser helt i riktlinje med hur stödet är utformat: miljöersättningen fåbodbete betalas ut per djurenhet som betar vid en av länsstyrelsen godkänd fåbod. Det går alltså att argumentera för att dessa djurhållare var de som bäst uppfyllde stödets målbild: att fler djur ska beta marken omkring fåbodar. Så har också Stina från FSF argumenterat när hon försvarat Glenn och Lydia i olika sammanhang. Hon framhåller tolkningen att stödet finns till för att den betespräglade skogen som fåbodbruket historiskt har skapat och kan skapa idag har en biologisk mångfald av hävdberoende arter. Med en sådan tolkning menar FSF att man hade kunnat förvänta sig att myndigheterna skulle uppmuntra en sådan praktisk lösning som Glenn och Lydias, där en mer konventionell – och lönsam – köttproduktion kan göra nytta inom kulturvården. Denna ståndpunkt orsakar dock splittring även inom fåbodrörelsen, som jag kommer att beskriva mer ingående nedan.

Fäbodbetesstödet har därmed satt igång en kamp om tolkningsutrymmet om hur fäbodbruk bör bedrivas. Fäbodföreningarna försöker återövla rätten att definiera vad fäbodbruk är från Jordbruksverket och länsstyrelsens hantering av begreppen inom landsbygdsprogrammet, samtidigt som de också har motstridiga åsikter sinsemellan. I fäbodföreningarnas skrivelser använder förespråkarna sig effektivt av de positioner som de blivit tilldelade inom såväl landsbygdsprogrammets målsättningar om *höga naturvärden och traditionella landskap* som genererat positioner som ”producent av öppna landskap”, eller konventionen om biologisk mångfalds *skydd av kunskap hos traditionella och lokala samhällen* som gett positioner som ”kulturbärare”. Det betyder däremot inte att det är så fäbodföreningarna eller enskilda fäbodbrukare definierar sig själva.

I följande avsnitt kommer jag att fokusera på hur fäbodföreningarna mobiliserar för att påverka politiken, för att sedan återkomma till frågan om vilken bild av utmarken och fäbodbruket som föreningarna kämpar för att få erkännande för.

Fäbodrörelsen mobiliserar

Kärnan av fäbodrörelsen består av en handfull mycket initierade personer som ägnar en stor del av sin tid åt att ideellt bedriva föreningsverksamhet. Ingen av fäbodföreningarna har ekonomi till att ge styrelseledamöter någon ersättning utöver sporadiska bilersättningar för resor till styrelsemöten. I samtliga fäbodföreningars styrelser finns aktiva fäbodbrukare, men det finns också personer som av olika skäl intresserat sig för fäbodfrågor utan att själva vara fäbodbrukare. Dessa personer kan ibland vara nyckelpersoner med viktig och annorlunda kompetens. I GFF finns en sådan person, som jag kallar Magnus. Magnus har en lång karriär bakom sig som tjänsteman på snart sagt samtliga av de myndigheter som föreningarna idag har att försöka påverka: Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet, länsstyrelser och museer. Magnus är numera pensionerad, aktiv i GFF:s styrelse och en flitig skribent för GFF:s medlemsblad *Nävertrumpeten*. Magnus är också författare bakom flera av föreningens skrivelser och yttranden och har nära personliga kontakter med anställda på Naptek.

I FSF:s styrelse finns en motsvarande person, Rickard, som har en bakgrund som tjänsteman på Hushållningssällskapet. Rickard är också aktiv fäbodbrukare men lägger en stor del av sin fritid på att författa skrivelser och bevaka vad som händer i den politik som berör fäbodbrukets frågor. Rickard och

Magnus är de personer som oftast upptäcker vad som är på gång och larmar fåbodrörelsen om att det är viktigt att agera. Utöver Magnus och Rickard finns ett tiotal personer i GFF och FSF som är mycket aktiva inom det politiska arbetet. Av dessa är de flesta fåbodbrukare med djurhållning men undantag finns, exempelvis Karin som äger en fåbod där hon driver caféverksamhet men idag inte har någon djurhållning. Karin säger dock med eftertryck att även hon känner sig som en fåbodbrukare, eftersom det är så förutsättningarna för fåbodbruk ser ut numera. Det går inte att bedriva både djurhållning och turistverksamhet utan personal, menar hon.

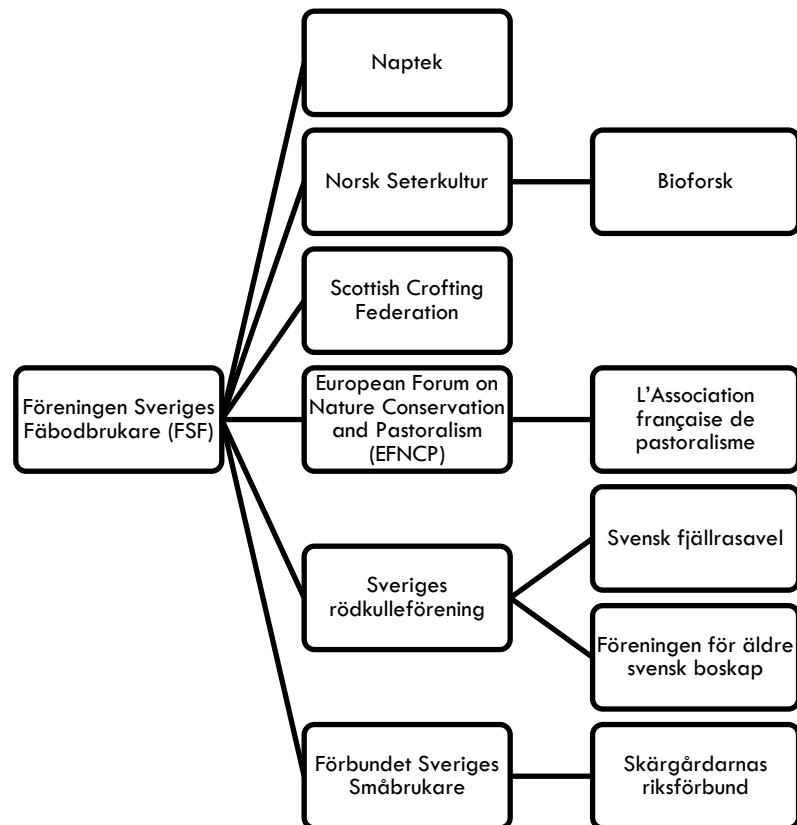
Att det finns personer i föreningarnas styrelser som har erfarenhet från att arbeta på myndigheterna har tillfört fåbodföreningarna viktiga resurser: personer som kan översätta myndigheternas språk till fåbodbrukare, men också kan göra värdefulla översättningar av fåbodbrukets praktiker till de nyckelbegrepp som används inom förvaltningen för att beskriva vad som anses skyddsvärt. Så blir till exempel förekomsten av orkidéer eller andra rödlistade arter på fåbodarna ett exempel på biologisk mångfald som bör skyddas genom särskilda naturvårdsinsatser, eller så blir handmjölkning av fjällkor på fåbodarna till en traditionell och ursprunglig kunskap som bör skyddas enligt artikel 8j i Konventionen om biologisk mångfald.

Betydelsen av nätverkande

Fåbodföreningarnas intresse av att samarbeta och jämföra förhållanden för svenskt fåbodbruk med andra länders har medfört att fåbodföreningarnas representanter har genomfört ett antal studieresor. Dessa studieresor har inte organiserats av föreningarna själva, utan av andra organisationer. Exempelvis har Hushållningssällskapet och Eldrimner med hjälp av projektmedel ur landsbygdsprogrammet genomfört studieresor till Österrike, Frankrike och Norge i syfte att studera småskalig livsmedelsproduktion. Fåbodföreningarnas representanter har följt med på dessa resor av eget intresse men sedan tagit med sig intryck och nya kunskaper tillbaka till föreningarna.

FSF söker också samarbete med andra föreningar i Sverige men också internationellt för att få större politisk slagkraft. I figur 16 illustreras hur föreningens kontakter med andra föreningar har framträtt för mig under fältarbetets gång. Bland de svenska föreningarna är kontakten starkast med avelsföreningen Sveriges rödkulleförening, där det finns en styrelseledamot som även sitter i FSF:s styrelse, samt med Förbundet Sveriges Småbrukare. Via rödkulleföreningen har FSF kontakt även med övriga föreningar som ägnar sig åt lantrasavel, och via Förbundet Sveriges Småbrukare har de fått kontakt med andra utmarksbrukare, som Skärgårdarnas riksförbund.

Under mitt fältarbete har jag följt hur Stina i FSF:s styrelse har knutit kontakter med den europeiska organisationen *European Forum on Nature Conservation and Pastoralism* (EFNCP) som driver frågor kring förändringar av den gemensamma jordbrukspolitiken i en riktning som ska främja europeiska pastoralister. Nätverkandet började med att Stina fick möjlighet att resa till en konferens om småjordbrukares framtid, *Semi-subsistence farming in the EU: Current situation and future prospects*. Konferensen anordnades av det europeiska landsbygdsnätverket (*European Network for Rural Development*). Stina fick åka som representant för FSF via det svenska landsbygdsnätverket. Jag bestämde mig för att följa med henne på konferensen som en del av mitt fältarbete. På konferensen träffade vi representanter från EFNCP samt en

Figur 16. FSF:s nätverk

Figuren visar FSF:s nätverk med andra föreningar och organisationer, utan någon inbördes rangordning. Figuren visar hur nätverket har framträtt för mig under fältarbete, särskilt genom att följa Stina i FSF:s styrelse. Flera av kontakterna har knutits under tiden för mitt fältarbete, alternativt så har projekt genomförts med föreningarna som jag har kunnat följa. Vilka föreningar och organisationer som ingår får betydelse för vilka frågor som drivs av FSF.

representant för *the Scottish Crofting Federation*, som kommit att bli viktiga samarbetspartners för FSF. Genom EFNCP blev FSF inbjudna att delta på en konferens i Paris med titeln *Pastoralism of Europe: a rendezvous with modernity*. Konferensen organiserades av den franska föreningen för pastoralister, *L'Association française de pastoralisme* till firandet av den franska pastoralistreformens 40-årsjubileum den 1 mars 2012, som jag återkommer till nedan.

Fäbodföreningarnas strategier

Fäbodföreningarna arbetar för att vinna inflytande över och påverka policyprocessen kring fäbodbetesstödet. Jag menar att orsaken till att de gör det är att styrdokument som landsbygdsprogrammet genererar resurser men också hinder för vad föreningarna själva vill göra och hur de själva definierar fäbodbrukets roll i nutida jordbrukssystem. Hur ersättningen utformas, som en betesersättning, en mjölkningersättning eller något annat, samt hur stora belopp som sätts får stor påverkan på medlemmarnas fortsatta möjligheter att driva fäbodar. Jag har identifierat tre övergripande strategier som föreningarna använder för att påverka beslutsfattare:

1. Att använda sig av *översättare* inom föreningarna som kan ”myndigheternas språk”.
2. Att söka *allianspartners* som sätter fäbodbrukets sak i ett större eller mer politiskt uppmärksammat sammanhang.
3. Att använda sig av de *nyckelbegrepp* som finns i styrdokument för att sätta fäbodbruket i ett så fördelaktigt ljus som möjligt.

För att föra fram sina budskap använder sig föreningarna av olika metoder som att skicka skrivelser direkt till myndigheter, genom att synas i media och egna hemsidor. Styrelseledamöter i respektive förening har författat ett antal remisser och skrivelser till främst Jordbruksverket, Naturvårdsverket, länsstyrelsen och landsbygdsprogrammets övervakningskommitté. Representanter för föreningarna har också skrivit i eller blivit intervjuade i media och föreningarna driver egna hemsidor där de sprider sina ståndpunkter.

GFF och FSF är de föreningar som mest aktivt bedriver politiskt arbete både massmedialt och som remissinstanser. I de skrivelser som görs återkommer fyra politiska och administrativa områden: rovdjursförvaltningen, landsbygdsprogrammet, djurskyddet och livsmedelstiftningen. Inom FSF har dessa fyra områden formaliserats som arbetsområden för föreningen genom att styrelsen har inordnat arbetsgrupper som bereder föreningens frågor inom respektive område. GFF beskriver sig som en ideell och bred regional intresseförening

medan FSF beskriver sig som en brukarförening. GFF har utgått ifrån konventionen om biologisk mångfald i sitt arbete för att gynna fåbodbruket:

GFF bildades ett par år efter det att Riokonventionen signerats. Konventionen om biologisk mångfald har alltid funnits aktuell i föreningsarbetet och stadgarna är utformade med konventionens syfte i åtanke. Detta har gjort att GFF kanske mer än andra representanter för lokalsamhällen sökt tillämpa och hänvisa till Konventionen i sin verksamhet. (GFF 2005:1)

FSF har författat omkring ett trettiotal remissvar och skrivelser till myndigheter och bevakar löpande vad som sker som berör fåbodbruk inom politiken på sin hemsida www.fabod.nu. Även GFF har omfattande utåtriktad verksamhet med ett tjugotal skrivelser och yttranden. Därtill har GFF deltagit i olika projekt, bland annat en EU-finansierad förstudie om fåbodbrukets möjlighet att bli skyddat som ett immateriellt världsarv av Unesco (Ljusdalsbygdens museum *et al.* 2010). DFBF och VSBF författar sällan egna skrivelser men undertecknar däremot ibland GFF:s och FSF:s skrivelser. VSBF har få medlemmar och sköter det mesta av sin interna kommunikation genom möten. DFBF har ett medlemsblad, *Koskällan*, som ges ut med några nummer per år men som vissa år också haft uppehåll.

Föreningarna agerar ofta gemensamt och författar skrivelser tillsammans, alternativt att en förenings skrivelse undertecknas av flera för att skrivelsen ska ges större tyngd. FSF som är den yngsta föreningen är den som mest tydligt agerar politiskt. Namnet till trots är FSF inte en moderförening till de andra tre föreningarna. FSF har en egen medlemsmatrikel och representerar sina egna medlemmar, övriga föreningar är alltså inte underställda FSF. Frågan om så inte bör vara fallet för att FSF verkligen ska kunna kalla sig riksförening har väckts av GFF under tiden jag har samlat material till denna avhandling. Lösningen har blivit att FSF:s styrelse ställer platser till förfogande för valda representanter från de övriga tre föreningarna som ofta refereras till som ”de regionala föreningarna”.

Ytterligare en metod är att säkerställa att fåbodbrukets intressen representeras i så många och strategiska beslutsorgan som möjligt. FSF har representanter i Landsbygdskommittén som arbetar med landsbygdsprogrammet, i Rovdjursutredningen och deltar på konferenser och symposier för att företräda fåbodbrukets intressen. Strävandet efter att bilda allianser med andra föreningar är också en strategi som gör det möjligt för fåbodföreningarna att lyfta fåbodbrukets frågor in i olika politikområden och få större kraft bakom sina argument. En förutsättning för att det ska fungera är att det finns personer i föreningarna med rätt kompetens och rätt kontaktnät för att agera som översättare mellan fåbodbrukets särintressen och vad som är politiskt gångbart

på myndigheter eller via andra föreningar. Ett tydligt exempel på det är arbetet med Konventionen om biologisk mångfalds artikel 8j.

”om vi ändå vore en etnisk grupp...”

När fåbodföreningarna skriver remissvar och yttranden till myndigheter åberopar de ofta artikel 8j i Konventionen för biologisk mångfald (SÖ 1993:77) som ett viktigt skäl för att deras synpunkter ska tas på allvar och att arbetet med fåbodbrukets bevarande är viktigt. Artikel 8j förbinder den undertecknande staten att verka för att ”bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa” (SÖ 1993:77, artikel 8j)³⁷. Även artikel 10 c i samma konvention används av fåbodföreningarna som ett argument för fåbodbrukets bevarande, där staten förbinder sig att:

skydda och uppmuntra sedvanligt nyttjande av biologiska resurser i enlighet med traditionella kulturella sedvänjor som är förenliga med kraven för bevarande och hållbart nyttjande (SÖ 1993:77, artikel 10c).

Varför har dessa artiklar kommit att få stor betydelse för fåbodföreningarnas politiska arbete? Å ena sidan framställer FSF fåbodbruk som en jordbruksform med framtiden för sig som kan lösa nutidens miljöproblem, samtidigt som de å andra sidan åberopar konventionen om biologisk mångfald och dess passus om traditionella sedvänjor som främsta skäl till fåbodbrukets existensberättigande. Om fåbodbruket kan lösa nutida miljöproblem, varför behövs då argument om att de ska bevaras för att de funnits historiskt? Varför finns det överhuvudtaget ett behov av att referera till en konvention för att hävda att fåbodbruket har ett existensberättigande?

Att definiera fåbodbruket som ett exempel på lokalsamhälle med traditionellt livssätt enligt konventionens artikel 8j började inte inom fåbodföreningarna, utan hos Naptek. Inom fåbodföreningarna finns personer verksamma som inte själva bedriver fåbodbruk utan drivs av en övertygelse om att fåbodbruket har värden som bör bevaras inför framtiden. En sådan person är Magnus som presenterats ovan, som var den som tillsammans med Håkan Tunón och andra på CBM från början uppmärksammade fåbodbruket i samband med konventionen om biologisk mångfald och artikel 8j samt 10c. Magnus och Håkan hade redan innan Naptek bildades diskuterat artikel 8j och inventerat

37. För citat av artikel 8j i sin helhet se avsnittet om ”Konventionen om biologisk mångfald och artikel 8j” i kapitel 2, sid. 100.

vilka lokalsamhällen som kan tänkas komma ifråga för skydd med stöd av artikeln. Diskussioner fördes då även med Rickard i FSF:s styrelse.

Regeringsuppdraget som CBM mottog då Naptek bildades betonar att fokus ska läggas på traditionell och lokal kunskap knuten till den samiska kulturen, se kapitel 2. Stina i FSF:s styrelse är kritisk till den svenska statens tolkning av traditionella sedvänjor som något som ska knytas enbart till ursprungsbefolkningar. ”Om vi ändå vore en etnisk grupp...” utbrast hon vid en diskussion om arbetet med artikel 8j och svårigheterna att få myndigheterna att ta fåbodbrukets särart på allvar. Samernas renskötsel har på vissa sätt mer gemensamt med fåbodbruket än lantbruk med konventionell djurhållning på inhägnat bete. Det fria utmarksbetet gör att samer och fåbodbrukare delar samma problematik med rovdjursangrepp. När det gäller rovdjurspolitiken vänder fåbodföreningarna avundsjuka jämförande blickar mot samerna, som drivit igenom att vargrevir inte får etableras inom renbetesområdet. Under fåbodriksdagen i Persåsen 2010 argumenterade fåbodbrukaren Dennis för att fåbodbruket måste få samma styrka i politiken och rätt till samma undantag:

Vi kan inte jämföras med hobbyverksamheter som jägare och så vidare. Vi måste jämföras med andra näringsidkare, som samerna.

Medan samerna historiskt har fått kämpa för att få behålla sin särart har särarten idag blivit nyckeln till att renskötseln kan skyddas. Konventionen om ursprungsfolks rättigheter likväl som konventionen om biologisk mångfald bygger på särart. Muehlmann (2009) har diskuterat vilka konsekvenser nödvändigheten att vara annorlunda och att klassificeras som ”äkta indianer” har haft för indianfolket Cuapacá i Mexiko. Bristen på äkthet har gjort att de förlorat sina fiskerättigheter. I myndigheternas ögon är inte Cuapacáindianerna ”indianer nog”, deras fiskemetoder är för moderna för att kunna skyddas (Muehlmann 2009). Samma dilemma har drabbat både samer och fåbodbrukare. Använder de inte traditionella metoder så anklagas de för att vara för moderna för att vara ursprungliga. Fåbodföreningarnas representanter har i olika sammanhang försökt kontakta Svenska Samernas Riksförbund för att driva frågor gemensamt men har inte lyckats etablera något samarbete. En anledning till detta kan vara att samerna ser sig själva som ett ursprungsfolk, men inte vill låna ut den statusen till fåbodbrukare.

Det är som en same hade sagt: men, inte kan fåbodbruket ha problem? Fåbodbruket som är den svenska kulturens hjärta? Och lite så har jag känt också att folk i allmänhet, de räknar med att fåbodbruket är en sådan genuin del av den svenska kulturen och vår gemensamma bakgrund, så det kan väl inte vara hotat, det måste väl finnas tillräckligt många beskyddare i samhället och bland myndigheterna. Det är först när man börjar skärskåda det lite närmare och tittar

på hur skyddat det är egentligen som man inser hur skört sådana här system är. Jag tror alltså att folk vill ha fåbodbruket och tror att det finns kvar till viss del, man kanske inte ser det som produktionslantbruk men som en självklar naturlig del i de här bygderna.

– Stina

För att bevaras i enlighet med konventionen om biologisk mångfald måste fåbodbruket därför exotiseras. Här finns inte annorlundaheten i form av att vara ursprungsbefolkning, det som återstår då är tidsskillnaden. Alla motiveringar bakom fåbodbrukets existensberättigande handlar därför om en tidsdimension, att fåbodbruket bär på kunskaper om hur det fungerade ”förr”, som i brist på egentlig definition får antas härröra om en förindustriell tid. Alltså blir ursprungligheten viktig, för att motivera varför fåbodbruket ska ges ersättning från samhället. Om fåbodbruket är modernt, är det inte skyddsvärt.

Fjällkon som ursprungsbefolkning?

Det var ju möjligen så att människan hade mjölkande (betes-) djur i följe redan när hon invandrade efter inlandsisen tillbakagång. Vi vill också erinra om att flera svenska lantraser nu har lägre numerär än de refererade stora rovdjuren. Sverige har förbundet sig att bevara även dessa kulturelaterade arter. Lantraserna *in situ* återfinns till stor del inom fåbodbruket, och förvaltningen av lantraserna införlivas därmed i frågan om regelverk och villkor för fåbodbruket och fåbodbrukarna. (FSF *et al.* 2009:4)

Fåbodbrukare utgör inte en etnisk grupp som kan titulera sig ursprungsfolk. Däremot kanske fjällkor och rödkullor kan göra det? Hade konventionen om ursprungsfolks rättigheter utsträckts till att innefatta ickemänskliga djur hade fjällkorna och rödkullorna omfattats. Raserna fjällko och rödkulla som tillsammans går under beteckningen Svensk Kullig Boskap, SKB, har starka historiska kopplingar till fåbodbruket och är idag hotade lantraser.

Fåbodföreningarna gör i sina texter en översättning mellan artikel 8j och arbetet med att bevara lantraser när fåbodbruk beskrivs som ett sätt att bevara lantraser *in situ*, det vill säga i sin ursprungliga miljö. Den beskrivningen gör det möjligt att koppla fåbodbruk med lantrasdjur direkt till målet med hela artikel 8 i konventionen om biologisk mångfald som syftar till att gynna just bevarande *in situ*. Därmed blir SKB-korna aktörer i det politiska spelet kring att värna om fåbodbrukets fortlevnad.

Naptek har spelat en viktig roll i att översätta och tillhandahålla positioner för fåbodföreningarna genom artikel 8j. Fåbodföreningarna kan använda sig av den objektiva röst som expert som Naptek har fått genom regeringsuppdraget

att genomföra Konventionen om biologisk mångfald i Sverige. Fäbodbruket har av Naptek definierats som en typ av jordbrukssystem som bör skyddas. Artikel 8j tillhandahåller ett verktyg som gör kampen om levande fäbodan till en fråga inte bara om fäbodrörelsens åsikter, utan om att uppfylla en konvention som Sverige har förbundit sig att göra. Det ligger i fäbodföreningarnas intresse att definiera in fäbodarna i så gynnsamma sammanhang som möjligt.

FSF har på egen hand tagit verktyget artikel 8j med sig i nätverkande med andra föreningar i Sverige såväl som i Europa. Det tal som FSF:s ordförande Pauline Palmcrantz höll på Förbundet Sveriges Småbrukares årsmöte 2012, figur 17, utgör ett bra exempel på hur artikel 8j och dess nyckelbegrepp traditionell kunskap används politiskt av föreningen. I talet beskrivs fäbodbruket som en jordbruksform som präglas av historisk kontinuitet, där utmarksbete används på ett effektivt sätt för att effektivisera användningen av den knappa åkermarken. Hon kallar fäbodbruket för en minoritetsgruppering som förvaltar traditionell och lokal kunskap och bevarar biologisk mångfald.

Pauline Palmcrantz manar i talet till samförståelse mellan FSF och Förbundet Sveriges Småbrukare, som är en bredare och större förening. Hon väljer då att använda sig av rovdjurspolitiken som den enande punkten. Hon väcker frågan om att det kan vara dags att sätta hårt mot hårt mot Naturvårdsverket genom att föreslå att de lantbrukare som har rovdjursproblem ska få sina fastigheter inlösta av staten. En sådan linje skulle innebära en upptrappning av konflikten med myndigheter inom rovdjursförvaltningen eftersom man då överger den linje som hittills varit FSF:s – att det går att samleva med rovdjur men att de som drabbas av rovdjursskador, inklusive sekundära skador, ska ha full ersättning för det. Jag kommer att återkomma till frågan om hur föreningarna ställer sig till rovdjurspolitiken nedan.

I talet kallar Pauline Palmcrantz också fäbodbrukare för en variant av transhumans³⁸. Detta är exempel på ytterligare en översättning som FSF gör, för att möjliggöra en förbindelse till andra föreningar i Europa och i världen. Genom att visa på likheter mellan olika gruppers resursnyttjande kan fäbodbrukets fråga ges större tyngd. Benämningen transhumans har en särskild historia som fick kraft i och med det småbrukarseminarium i Sibiu som Stina från FSF och jag deltog på den 13-15 oktober 2010.

38. En definition av transhumans i *The dictionary of human geography* (Watts 2000) gör gällande att transhumans kännetecknas av säsongvis förflyttning av boskap i syfte att utnyttja betesresurser. Begreppet kopplas i första hand samman med betessystem i Alperna där boskap flyttats till sommarbete på högre höjd under sommaren av lantbrukare som i huvudsak betraktat sig själva som bofasta.

Figur 17. Politiskt tal om artikel 8j och transhumans

Jag vill börja med att tacka för inbjudan att få komma hit. Sedan 2009 då våra föreningar började träffas, har vi fortsatt att mötas i alla de sammanhang där våra gemensamma intressen avhandlas; på Jordbruksverkets, Naturvårdsverkets och Livsmedelsverkets olika samlingar och bland politiker, tjänstemän och i våra medlemsgrupper. Jag ser många ideologiska likheter och gemensamma intressefrågor där vi kan samarbeta för att få en större förståelse för det svenska småjordbruket och småjordbruk med fåboddrift. Den förening jag representerar är jämfört med er mycket ung och mycket liten. Men vi har en lång historia som brukningsform, en välutvecklad metod av transhumans för att använda de gräsrika utmarkerna på bästa sätt under somrarna och därigenom kunna försörja hemgårdarnas familjer utan att tära på byarnas små åkerarealer för betning. Många av fåbodbrukarna är också hängivna de svenska lantraserna, mycket tack vare dessa rasers goda förmåga att framgångsrikt söka sig föda i skog och variationsrik terräng, men också för deras nedärvda egenskaper att vara vaksamma mot rovdjur. Att säsongsvis flytta med sina tamdjur för att söka det bästa betet och att därigenom säkra produktionen och familjens försörjning av kött och mjölkprodukter över året tillämpas i alla världsdelar över hela jorden. Vår svenska och skandinaviska fåbodkultur är därmed att betrakta som en länk till historisk och internationell samhörighet mellan folk i tid och rum och utgör en del i vår gemensamma globala utmaning för hållbar utveckling i marginalområden. Internationellt har vi även det gemensamt att konventionen om biologisk mångfald, den s.k. Riokonventionen, som stadgar skydd och hänsynstagande gentemot ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt. Så gott som all världens länder har nu skrivit under denna konvention att efterleva i sin lagstiftning. Förstås gäller detta också Sverige, där vi närmast kan urskilja behov av sådan hänsyn till samer, fåbodbrukare, fjällbönder, skärgårdsbönder, kust- och skärgårdsfiskare med flera minoritetsgrupperingar i vårt avlånga land som förvaltar lokal och traditionell kunskap av betydelse för bevarandet av biologisk mångfald i en vid mening.

Sverige talar gärna högt om världssamfundets skyldighet att stötta andra länders befolkningar till möjligheter att få lokal resursförvaltning och rätten till matsuveränitet – men hur står det egentligen till här hemmavid?

Hur tänker myndigheter och beslutsfattare när man helt sonika implementerar en nationell rovdjurspolitik som kraftigt påverkar enskilda fastighetsägares äganderätt och inskränker möjligheten till brukande?

Vi har många av dessa frågor gemensamt. Till skillnad från er så valde vi inom fåbodbruket tidigt att försöka medverka i myndigheters och förvaltningens arbete och vi har i alla sammanhang försökt påverka politiken.

Vi kan nu konstatera att vi inte varit särskilt framgångsrika. Man har lyssnat och nickat medkännande, men i praktiken har vi inte fått gehör och stöd för att fortsatt kunna bedriva vår näring. Tvärtom.

Vi har ett gemensamt intresse av att belysa vår situation för en okunnig allmänhet och få politikerna att våga gå emot sina partilinjor. Jag är personligen oroad av en tendens att zonindela Sverige. Skulle detta ske, måste vi då börja tala om att inlösa de brukare och de fastigheter som förda politik har drabbat – är vi beredda att driva denna frågan? Innebär det ett svek mot näringen och hela regioner att börja diskutera inlösen av fastigheter som brukats i generationer? Eller är det ett större svek mot de individer som utan ersättning ser sig nödda att ge upp om vi inte har tagit upp frågan?

Det finns ett stort intresse och behov även från norsk sida att stärka och utöka samarbetet över Kölen. Våra respektive regeringar och förvaltningar samarbetar intensivt och vi behöver göra detsamma för att öka möjligheterna för det Skandinaviska småjordbrukets överlevnad.

Med dessa ord från oss i fåbodrörelsen, vill jag önska er lycka till med dagens årsmötesförhandlingar och jag hoppas att våra respektive föreningar även i fortsättningen kan mötas, hjälpa och stärka varandra.

Källa: Tal av Pauline Palmerantz ordförande för FSF på Förbundet Sveriges Småbrukares årsmöte den 14 april 2012, Örensbaden, Öserum (FSF 2012a)

Stina och jag reste till Rumänien någon vecka i förväg för att hinna med en vistelse i Maramureş innan småbrukarseminariet. Stina hade hört så mycket om byråkraters kursresor till Maramureş (se kapitel 3) och var nyfiken på att se om de rumänska fåbodbrukarna var så lika de svenska som det sägs, och inte minst om det fanns något att lära sig från dem när det gäller att hantera rovdjur eller myndigheter. Eftersom jag hade varit i Maramureş ett par gånger tidigare och hade kontakter med tolkar, pensionatsägare och lantbrukare ordnade jag en sju dagar lång resa för oss där vi träffade herdar, gräsrotsbyråkrater och lantbrukare.

Småbrukarseminariet i Sibiu

Herdar i olika delar av världen kan förstå varandra för att de måste samarbeta med djuren, och djuren pratar samma språk. Deras beteende och behov är mer lika än människors.

Så svarade Stina på våra tolkars fråga om varför hon var så intresserad av att träffa rumänska herdar bara för att hon är svensk fåbodbrukare. Tolkarna var ett ungt par som studerade socialantropologi i Bukarest. Till mig sa tolkarna att de inte kunde begripa varför Stina som är så trevlig och proper skulle vilja träffa herdar överhuvudtaget, herdar är ju ohyfsade typer som lever utanför samhället, ansåg de. Vi fick höra många historier om herdar nere i byn Säcel där vi bodde några dagar, innan vi fick tillfälle att träffa några. En man vi träffade utanför byns kiosk berättade att herdarna tar bark från tallar och lägger ut så att björnarna ska halka på dem. Han berättade också att herdarna har en trumpet, som de spelar när de känner sig melankoliska och nedstämda. Då stämmer de boskapsvaktande hundarna in och ylar med i sången.

Hundarna visar sig bli vårt största bekymmer när vi ville besöka fåbodarna³⁹. Maria på pensionatet i Säcel där vi bodde tyckte att vi var fullständigt vansinniga – varför vill vi överhuvudtaget besöka fåbodarna och hur tror vi att vi ska klara oss förbi hundarna? Alla vet att människor blir uppätta eller svårt skadade av boskapsvaktande hundar, det är något man måste räkna med menade hon. Vi nådde en kompromiss om att vi ska ringa herdarna i förväg så att de är beredda på att vi kommer och kan samla in hundarna. Den morgon vi

39. Fåbod heter på rumänska *styna* och kan variera mycket i funktion och utseende. De har gemensamt att det är en form av transhumans där lejd personal tar hand om djur på sommarbete. För en översikt av rumänsk markanvändning, markreformer och organisation av jordbruket se exempelvis Katherine Verderys bok *The vanishing hectare* (2003).

skulle göra vårt besök satte vi av i gryningen för att hinna fram till fåboden innan de släppte ut djuren på bete över dagen. Herdarna samlar in djuren i fällor över natten dels för att mjölka får och kor och dels för att de ska vara skyddade mot rovdjursangrepp. De brukar släppa ut dem vid gryningen, fick vi veta.

Bland herdar i Maramureş

Det var därför inte utan adrenalin vi gav oss iväg från bilen mot fåboden, innan solen gått upp, för att möta upp herdarna. När vi närmade oss fåboden hörde vi hela tiden hundarnas skall. Våra tolkar plockade upp tjocka vedpinnar att försvara sig med. Stina och jag försökte säga att om hundarna skulle komma skulle de säkert bli mer aggressiva om vi har pinnar. Efter en stund tar vi efter, och plockar upp pinnar vi också, för vad vet vi egentligen om hur de här hundarna är uppfostrade? Men vi låtsades som att vi inte var rädda på riktigt. När vi kom nära fåboden hörde vi att hundarna var nära men av fåren, korna och herdarna hörde vi inte ett ljud. Vi stannade till och lyssnade noga, då kunde vi höra fårens bjällror. Nu visade det sig att det bara var jag som visst var rädd, för Stina satte av i en väldig fart för att springa ikapp herdarna. Vi andra protesterade högljutt och ingen av oss följde efter. När Stina inte kommer tillbaka och hundarnas skall har tystnat får vi moloket vandra efter och kommer upp på en kulle, där vi på några hundra meters avstånd såg en bar med ett packe hundar utanför. Det var inte så svårt att lista ut vart Stina och herdarna befann sig.

När vi möter upp Stina och herdarna inne på puben, som ligger i ett bergspass med utsikt åt Maramureş län i väster och Bisţrita län i öster, har de redan hunnit dricka den blåbärslikör som tycks inleda varje rumänsk frukost, för matsmältningens och aptitens skull. Herdarna berättar att de måste slåss med björnarna när de kommer. Björnarna tar ofta femton till tjugo får per attack. Honor med ungar är värst, de kan slå en björnhona hur mycket som helst utan att hon går därifrån. Tricket att använda tallbark för att få björnarna att halka är bara en legend, skrattar de avfärdande. De har tio boskapsvaktande hundar som attackerar björnen om herdarna visslar ett kommando. En björn kommer bara om den är riktigt hungrig, lyckas den inte komma förbi hundarna vid en fåbod går den vidare till nästa, säger de.

Stina frågar om deras situation, och hur de förhåller sig till EU:s regelverk och landsbygdsprogrammet. Hon förklarar att hon engagerat sig i en förening och undrar om det finns liknande föreningar i Rumänien. Hennes försök att göra gemensam sak med herdarna går inte så bra:

Stina: om vi inte organiserar oss pratar inte myndigheterna med oss.
Herden: i Rumänien stjal de som stjal, finns ingen anledning att försöka påverka myndigheter.
Stina: jag försöker få dem [myndigheterna] att förstå att Sverige missköter sitt uppdrag gentemot EU, vi håller på med traditionellt jordbruk och myndigheterna ska skydda det.
Tolken: jag kan översätta det men han skulle aldrig förstå. Ska jag prova?
Stina: Ok. Jag visar några bilder på min fåbod istället.

Stinas resignation var lika mycket en resignation inför tolkarnas fördomar om herdor som inför herdarnas bristande intresse eller förståelse för eventuella gemensamma intressen. Den ene herden visade sig vara en fyrtioåttårig före detta jordbruksarbetare med bred erfarenhet. Efter gymnasiet arbetade han som traktorförare på ett kollektivjordbruk under några år, men bytte sedan bransch och arbetade med att utvinna olja. Sedan Ceausescus fall har han arbetat i Italien, Frankrike, Tyskland och Spanien som lantarbetare. Att komma tillbaka till Rumänien och arbeta som herde är det bästa jobbet jag någonsin haft, säger han. Även om lönen var högre utomlands så kände han sig exploaterad. Livet som herde är relativt välbetalt och han gillar den frihet han har.

Den andra herden var en tjugotvåårig man från Bișrița som aldrig arbetat med annat än att vara herde. De två herdarna ansvarar för borgmästarens 147 får och getter. På våren och sommaren hade ytterligare en man till hjälp som enbart tillverkar ost, men nu på hösten när djuren mjölkar mindre mjölkar och ystar de själva. På våren slaktar de lamm och tar ut löpmagen, så att de kan vara självförsörjande på löpe för osttillverkningen resten av säsongen. De har djuren ute på bete året runt men stödutfodrar med hö på vintern. Betesmarkerna kan vara privatägda eller, vilket är vanligare, arrenderas från kommunen. Den som arrenderar marken, inte den som är herde för fåren, får söka EU-stöd för betet.

Arbetet som herde är å ena sidan romantiserat och omsusat av äventyrliga berättelser om hjältemod och ond bråd död, å andra sidan stigmatiserat eftersom herdarna av bybor beskrivs som en samling alkoholiserade män som lever utanför samhället. Att det är ett avlönat lantarbete påminner om det historiska fåbodbruket i Skandinavien där det oftast var lejd arbetskraft som arbetade på fåbodarna. I kontrast mot det skandinaviska fåbodbruket är däremot arbetet kodat manligt i Rumänien, medan det var kodat som en kvinnlig syssla i Skandinavien.

Småbrukarseminarium utan småbrukare

När vi kom till seminariet *Semi-subsistence farming in the EU: Current situation and future prospects* i Sibiu hade Stina fått en inblick i hur olika förutsättningarna kan vara för fåbodbruk i Sverige och Rumänien. Under de följande dagarna kom vi att inse att på småbrukarseminariet i Sibiu möttes två olika perspektiv eller sätt att prata om småbrukare i Europa; som ett fattigdomsproblem, eller som en källa till biologisk mångfald. Det förstnämnda perspektivet känner vi igen från den svenska rationaliseringspolitiken. I ett antal presentationer fick vi höra hur problemet med det stora antalet småbrukare i Europa måste lösas. Statistik förevisades om hur många småbrukare som finns efter östutvidgningen, hur liten andel av deras produktion som går till försäljning, hur dåligt utbildade småbrukare är och vilka alternativ som finns för småbrukare som vill lägga ner sitt jordbruk⁴⁰. Det framgick att småbrukarproblemet bäst kan lösas genom att småbruket utvecklas sig ut ur sin situation och upphör att vara småbruk. Ett första steg är att vad som kallas *subsistence farmers*, självförsörjande bönder, ska omvandlas till *semi-subsistence farmers*, med en större andel produktion för avsalu (Davidova *et al.* 2010). Så här beskrivs *semi-subsistence farmers* i den rapport som summerar seminariet:

SSFs [semi-subsistence farms] are small in size; they are not economically viable since sales of agricultural output do not generate enough cash income; the level of education and transferable skill of the farmers tend to be low; and they lack a commercial objective. Their main objective is to secure food for the extended family. SSFs lack capital and their level of technology is typically outdated. In the best case they are linked to the local market since they are unable to cope with the modern agri-food chain. (European Network for Rural Development 2010:4)

Detta perspektiv på småbrukare fördes ofta utifrån vad som i de här sammanhangen kallades EU-27, det vill säga EU efter utvidgningen år 2004 och 2007⁴¹. Fattigdomsproblemet kopplades med andra ord till östeuropeiska småbrukare.

Det andra perspektivet på småbrukare var mer positivt och tog oftare exempel från EU-15, det vill säga länder som fanns i EU innan utvidgningen

40. I den rapport som togs fram som underlag för seminariet diskuteras olika sätt att kategorisera småskaliga lantbruk utifrån olika statistiska faktorer som storlek på den markareal som odlas, den ekonomiska omsättningen eller graden av marknadsintegrering. Beroende på vilka faktorer som väljs och hur gränsdragningen görs beräknas det finnas omkring 11 miljoner småbrukare i EU-27 som odlar drygt 20% av EU:s odlingsbara mark (Davidova *et al.* 2010:12).

41. De länder som gick med i EU år 2004 var Polen, Slovenien, Tjeckien, Slovakien, Estland, Lettland, Litauen, Ungern, Cypern och Malta. År 2007 gick även Bulgarien och Rumänien med.

2004 och 2007. Presentationer om dessa länder hyllade småbrukarna och argumenterade för att de ska fortsätta vara så små eller stora som de är, men få en ersättning för de allmännyttiga värden de producerar. Dessa småbrukare beskrevs som upprätthållare av höga naturvärden, traditionella landskap och kulturbärande aktiviteter. Även de östeuropeiska småbrukarnas bidrag till att skapa de höga naturvärden som finns i Östeuropa erkändes, men det förutsattes ändå att de måste utveckla sig ut ur fattigdomen genom att bli större.

Stina var den enda representanten för småbrukare från Sverige. Hon visar sig vara en av tre representanter för småbrukare överhuvudtaget på seminariet. Detta hade Angus McHattie, representant från *the Scottish Crofters Federation* uppmärksammat. Han sökte upp Stina som varande en av två lantbrukarkollegor på seminariet redan under den första dagens första bensträckare. Den tredje småbrukarföreningen som fanns representerad var en rumänsk förening för vad de kallade bergsbönder. Vi kom att tillbringa de flesta av seminariets luckor för sociala sammanslutningar tillsammans med Angus som presenterade oss för sina vänner från EFNCP. Övriga seminariedeltagare, totalt omkring 150 personer, var byråkrater, lobbyister, företrädare för icke-statliga organisationer eller forskare.

EFNCP är en lobbyistorganisation som på olika sätt försöker att påverka EU-politiken så att den ska förbättra villkoren för boskapsuppfödning på naturbete i Europa (EFNCP 2012). Efter seminariet beviljades FSF medlemskap i EFNCP. I slutet av år 2012 blev Stina tillfrågad att representera Nordeuropa på en konferens om europeisk pastoralism, med titeln *Pastoralism of Europe: a rendezvous with modernity*. Endagskonferensen den 1 mars 2012 organiserades av en fransk förening för pastoralister, *L'Association française de pastoralisme*. Konferensen hölls för att fira 40-årsjubileet för den franska pastoralistreformen.

Det svenska fjäbodbruket som europeisk transhumans

På konferensen i Paris hyllades pastoralistreformen som den främsta bidragande orsaken till att så många osttillverkare och charkuterister finns kvar i Frankrikes bergsområden. Pastoralistreformen som genomfördes 1972 stoppade en nedåtgående trend då pastoralister med småskalig djurhållning i snabb takt lade ner sin verksamhet i bergsområden. Pastoralistreformen införde en reglering av samfällt bete i syfte att rationalisera betesdriften för småskaliga boskapsuppfödare. Regleringen innebar att det samfälliga betet organiserades om så att större markområden kunde användas på ett mer överskådligt och ekonomiskt sätt. Jean-Louis Cazaubon, vice ordföranden för den franska motsvarigheten till LRF, Chambers D'Agriculture, inledde konferensen med orden:

För 40 år sedan hade pastoralism inte betraktats som modernt, tvärtom, den som hade påstått något sådant hade betraktats som galen. Idag kan vi säga att den är modern. Den är multifunktionell – den spelar en roll för försörjning, miljö och spektakulära landskap. 40% av djuren betar i bergsområden. Deras produkter känns igen idag eftersom de fått ursprungsskydd. Det är i de pastorala områdena som vi hittar unga mejerister eller charkuterister. Tittar man på en karta över pastoralism och en karta över unga framgångsrika kvalitetsmathantverkare så överlappar de. Utan de män och kvinnor som utövar detta finns ingen pastoralism. Utan pastoralism, skulle turismen vara liten. Alla praktiker måste samsas på en gård.

Bekantskapen med Angus McHattie som knöts under seminariet i Sibiu utgjorde därmed en språngbräda för FSF:s etablering på den europeiska scenen som den näringspolitiska förening som företräder svenska småskaliga boskapsuppfödare. Genom intryck från detta nätverk har FSF börjat driva frågor kring användningen av begreppet *High Nature Value Farming* som är centralt i den europeiska småbrukarpolitiken. EFNCP som allianspartner för FSF har också tillhandahållit en ny position för fåbodbruket: europeisk pastoralist. Föreningen har valt att på engelska kalla sig för *Swedish Transhumance and Pastoralist Association*⁴², vilket kopplar det svenska fåbodbruket till det program EFNCP driver för att gynna pastoralisters situation. Fåbodföreningarna och särskilt FSF argumenterar ofta för att fåbodbruket är en skandinavisk variant av transhumans, ett jordbrukssystem med global utsträckning. Transhumans definieras som ett jordbrukssystem där boskap flyttas säsongvis för att effektivt nyttja extensiva betesresurser.

Att placera fåbodbruket som en variant av en global och närmast tidlös rationalitet som transhumansbegreppet inbegriper gör fåbodbruket omöjligt att negligera, åtminstone i FSF:s retorik. Här följer ett utdrag av ett tal av FSF:s ordförande Pauline Palmcrantz på fåbodriksdagen på Skansen 2011:

De bland världens befolkningsgrupper som bedriver transhumans är naturligtvis inget speciellt folkslag med övermänniska förmågor. Vi utgör bara den del av befolkningarna som fortfarande behärskar en väsentlig del av mänsklighetens historiska färdigheter i basal överlevnadskunskap i marginalområden. Därmed besitter vi ovärderlig kunskap inför framtiden, hur vi extensivt, resursbevarande och energieffektivt kan leva och producera högkvalitativa livsmedel för vår

42. Det finns ingen etablerad översättning av *fåbodbruk* till engelska och olika författare har därför valt att lösa det på olika sätt. En lösning är att använda det svenska ordet fåbodbruk tillsammans med en beskrivning av vad som kännetecknar fåbodbruk (exempelvis Frödin 1925), en annan att använda den relativt vanligen förekommande översättningen *summer farm* (exempelvis Larsson 2011).

gemensamma framtida överlevnad och som bidrag till våra samhällen och en gemensam långsiktigt hållbar utveckling. (FSF 2011c)

Här pekas alltså inte på särart som skäl till bevarande, utan snarast tvärtom – fäbodbruket är en del av en global grupp människor med särskild kunskap. I ett europeiskt perspektiv har detta sätt att beskriva det svenska fäbodbruket fått en större betydelse. Fäbodföreningarna har genom att nätverka med europeiska organisationer för transhumans eller pastoralism varit framgångsrika med att placera in det svenska fäbodbruket i sammanhang som gör det till något särskilt värdefullt och skyddsvärt.

6 Fäbodens politiska rum

Policyprocessen skapar förutsättningar för framtidens fäbodbruk

När jag har fått frågan om vad min avhandling handlar om har jag lagt mig till med en vana att betona att jag inte gör en historisk studie, utan en studie om politik kring fäbodbruk i nutid. Jag har ofta blivit ifrågasatt. Finns det verkligen fäbodbruk idag? I så fall kan det väl knappast vara riktigt fäbodbruk det är frågan om?

Jag har tolkat dessa frågor som utslag av två sätt att förhålla sig till fäbodbruk som är intimt relaterade till varandra. Det första är att det sätt att tala om vad jordbruk *är* som etablerades av 1900-talets rationaliseringspolitik har gjort det omöjligt att tänka sig att fäbodbruk kan finnas idag. Det andra är att bilden av vad fäbodbruk *är* hämtas från hur det var ”förr”.

1900-talets rationaliseringspolitik har gjort det omöjligt att se att den typen av lantbruk med utmarksbete som fanns före stordriftsrationaliseringen kan ha någon plats i ett nutida jordbrukssystem. Det gör reformeringen av den gemensamma jordbrukspolitiken svårare, om man tar den ambition som finns att stärka de jordbruk som genererar höga natur- och kulturvärden och traditionella landskap på allvar. Att det jordbrukssystem som skapades av rationaliseringspolitiken idag kallas *konventionellt jordbruk* innebär just detta – det rationaliserade jordbruket med sin fokus på storskalighet, maskiner och kostnadseffektivitet har blivit något som tas för givet, trots att det inte funnits i mer än några decennier. Detta kommer att diskuteras ytterligare i kapitlets sista del, *Hur kan vi förstå den nya gemensamma jordbrukspolitiken?* Där diskuteras vilken framtid fäbodarna och utmarken skulle kunna ha utifrån de utmaningar framtidens jordbruk anses stå inför, vilket sätts i relation till den förda jordbrukspolitiken.

Det andra förhållningssättet – att bilden av fåbodbruk hämtas från hur det var ”förr” är mer komplicerad. Det tycks vara 1800-talets och det tidiga 1900-talets fåbodbruk som står modell, vilket sammanfaller med den tid som etnologer började dokumentera fåbodbruket och med den tid då de första fotografierna av fåbodarna togs. Spänningsfältet mellan att vilja bevara fåbodarna för den biologiska mångfald de kan leverera idag *eller* för att bevara deras kulturvärden för att visa hur de fungerade ”förr” kommer att diskuteras mer ingående i kapitlets andra del, *Varför bevara fåbodar*. Där dras slutsatser kring vilka praktiker som blir sanktionerade av myndigheterna.

Kan fåbodbruk ses som en tänkbar driftform i framtida mer energieffektiva jordbrukssystem? En del av svaret på den frågan beror på vad som läggs i ordet fåbodbruk, vilket är en fråga som har genomsytrat avhandlingen. Är fåbodbrukets utmarksbete en ”klimatsmart” lösning för framtidens jordbruk, eller är fåbodbruket ett kulturarv som inte kan vara ekonomiskt lönsam på något annat sätt än inom upplevelseekonomin? Den frågan har visat sig vara en av de viktigaste frågorna som förhandlas mellan de olika aktörer som finns i fåbodens politiska rum. Aktörerna framför, som vi redan sett i tidigare kapitel, olika perspektiv på fåbodarna men har också olika rationaliteter och olika maktpositioner i det politiska rummet. I detta avslutande kapitel förs en diskussion om den förhandling som dessa aktörer utför. Diskussionen sammanfattar och fördjupar förståelsen av vad *fåboden som politiskt rum kännetecknas av*, hur olika *aktörers handlingsutrymme manifesterar sig*, samt *vilka praktiker som blir sanktionerade på fåbodarna*.

Först vill jag diskutera att fåboden som politiskt rum kännetecknas av en förhandling mellan två olika förnuft, eller rationaliteter, som myndigheterna respektive fåbodbrukarna har. Myndigheterna och fåbodbrukarna har olika maktposition i det politiska rummet, vilket innebär att deras handlingsutrymmen manifesterar sig olika. I kapitel 3 har vi sett hur Jordbruksverkets och Länsstyrelsens sätt att betrakta fåbodbruk inom den politiskt-administrativa världen utgår ifrån att skapa ramar för en betesersättning där mätbarhet och likabehandling är i fokus, åtminstone på papperet. I kapitel 4 har jag visat hur fåbodbrukarnas rationalitet är grundad i en egen erfarenhet av fåbodbruk och de villkor som sätts av djuren och de aktiviteter som ingår där. Länsstyrelsen och fåbodföreningarna utgör de arenor där de olika förnuften ställs mot varandra och förhandlas, vilket jag nu kommer att gå in djupare på.

Jordbruksverkets fokus på mätbarhet

Jordbruksverket har till uppgift att förverkliga riktlinjerna i den landsbygds-politik som skapats i Bryssel och på landsbygdsdepartementet i Stockholm. I

och med att den gemensamma jordbrukspolitiken utvidgats till att inkludera landsbygdspolitik finns idag två parallella spår i jordbrukspolitiken: ett som alltjämt syftar till att säkra matsäkerheten och lantbrukarnas inkomster och ett nytt spår som syftar till att säkra höga naturvärden och traditionella landskap. Medan jordbrukspolitiken tidigare varit fokuserad på produktion av föda och fiber inkluderas nu nya kvalitativa värden. En viktig skillnad mellan dessa två olika målsättningar är att produktionen av föda och fiber är relativt enkel att mäta, medan höga naturvärden och traditionella landskap är svåråtkämpliga kvaliteter. Förvaltningen är däremot uppbyggd kring att arbeta med enkelt mätbara och kontrollerbara kriterier.

Målsättningen att producera föda och fiber och säkra lantbrukares gjorde det möjligt att skapa politiska instrument och övervakningsmetoder som var baserade på mätbarhet. Det är också relativt enkelt att skapa strukturer som ger lantbrukare incitament att producera vissa grödor. Att främja höga naturvärden och traditionella landskap är betydligt svårare att översätta till konkreta stödformer, än svårare att mäta och övervaka och svårt att skapa incitament för, eftersom kunskap till stor del saknas om hur dessa värden skapas.

För att hantera situationen väljer Jordbruksverket ändå att skapa ersättningsformer som är mätbara och kontrollerbara. För att åstadkomma det kodifieras de praktiker som antas resultera i höga naturvärden och traditionella landskap och skrivs in i Jordbruksverkets författningssamling i form av skötselkrav på marken, som vi sett i kapitel 3. Detta måste förutsättas vara grunden för ersättningsformens legitimitet.

Genom begreppet politisk teknologi synliggörs hur definitioner av vad som utgör natur- och kulturvärden och inte minst vilka som anses äkta och bevarandevärda teknifieras. Landsbygdsprogrammet är utformat på ett sätt som gör att det till synes är avpolitiserat. Handlingsutrymmet för Jordbruksverkets tjänstemän är stort då landsbygdsprogrammets målsättningar är vagt och abstrakt formulerade, vilket lämnar stort utrymme för tolkning och prioriteringar. Landsbygdsprogrammets författare och den förvaltning, Jordbruksverket, som administrerar det ger dock en illusion av att stå ovanför ansvar för sina beslut genom att teknifiera vad som till sin natur är politiska beslut, som exempelvis att avgöra vilken typ av lantbruk samhället vill ha. Att teknifiera beslutsfattande kan skapa en känsla av kollektivt ansvar för fattade beslut hos tjänstemännen, det vill säga, de upplever att de inte fattar självständiga beslut utan följer en skapad praxis. Denna teknifiering fungerar alltså så att den förnekar den enskilde tjänstemannens handlingsutrymme.

Landsbygdsprogrammet är som vi sett i kapitel 3 utformat med universella regler och stödformer som är öppna att söka för alla. Den miljönytta som stöden är tänkta att uppnå är svåroperationaliserade natur- och kulturvärden.

Utformningen och genomförandet av landsbygdsprogrammets fådobetesersättning på länsstyrelsenivå visar hur problematiskt det är att använda kvalitativa målsättningar i en verksamhet där kvantitativa redskap är praxis. I praktiken begränsar kraven på mätbarhet och likabehandling möjligheten att utforma effektiva ersättningar, vilket visar sig i att länsstyrelsens tjänstemän föredrar stödformen utvald miljö där deras handlingsutrymme är större (se kapitel 3). Länsstyrelsens tjänstemän kan skjuta ansvaret uppåt i hierarkin genom att säga att de måste utföra de beslut som fattats på Jordbruksverket eller i Bryssel. Det får konsekvensen att beslutsfattandet blir ansiktslös – beslutsfattarnas identitet maskeras. Samtidigt skapas en distans mellan landsbygdsprogrammets författare och de subjekt, fåbodbrukarna, som det avser att nå (jmf. Shore och Wright 1997b:10-1).

Jordbruksverkets tjänstemän strävar alltså efter att göra beslutsfattandet generellt, opersonligt, byråkratiskt och anonymt. Jordbruksverkets författings-samling ges en känsla av att vara ett ”tingens ordning” eller ”sakernas tillstånd” – som inte går att argumentera mot (jmf. Shore och Wright 1997b:12). När Jordbruksverket klassificerar vad som är fådobete och vad som är skogs-bete görs det som om kriterierna skrivs in i ett tomrum. I själva verket är dessa begrepp redan fyllda med ett innehåll, skapat av fåbodbrukarnas praktiker snarare än lagar och regelverk. De problem som Jordbruksverket definierar respektive de lösningar som de designar fyller inte tomma hålrum, utan fogas in i komplexa sammanhang där tidigare händelser, åsikter och aktörer redan finns – de fogas in i vad jag kallar fåbodens politiska rum.

Om länsstyrelsens handlingsutrymme

I februari 2010 åkte Stina som representerar FSF och jag till Östersund för att träffa de handläggare som arbetar med fåbodfrågor, särskilt inom landsbygdsprogrammet. Till mötet kom handläggarna Lena och Gunilla från Länsstyrelsen i Jämtland. Stina ville med mötet få en möjlighet att diskutera hur olika länsstyrelser hanterar fåbodarna inom landsbygdsprogrammet, eftersom hon själv har störst erfarenhet från Dalarnas län. Mot slutet av vårt cirka två timmar långa möte fölls följande avslutande kommentarer:

Lena – Men ibland tycker jag att det känns så tungrott, man ser inte möjligheter utan alla problem. Men det är väl så det är kanske, det är för mycket hållhakar.

Stina – Så känner ju vi som brukare, jag trodde inte ni kände så!

Gunilla – Ja precis, vi var ju på andra sidan! (skrattar)

Stina – Ja, hallå där! (skrattar)

Lena – Men det finns ju mycket pengar, det finns jättemycket pengar inom utvald miljö, kan man inte använda det, göra något bra av det!

Lenas uppgivenhet visar på att länsstyrelsens tjänstemän som enligt ovanstående resonemang egentligen har stort handlingsutrymme i praktiken upplever att de har begränsat handlingsutrymme. Medan det i teorin finns en mycket stor möjlighet för tjänstemännen att sätta spelreglerna inom den gemensamma jordbrukspolitiken upplever länsstyrelsens tjänstemän, som har att fördela pengarna och möta lantbrukarna, att de har ett begränsat handlingsutrymme. Michael Lipskys inflytelserika bok *Street-level bureaucracy* (Lipsky 1980) har påverkat hur de byråkrater som i sitt arbete möter medborgare, så kallade gräsrotsbyråkrater, betraktas inom policyforskningen. Lipsky menar att de flesta som tar arbete som tjänsteman på myndigheter som arbetar med att möta medborgare har höga ideal om hur de ska ge service och arbeta för att hjälpa människor. Han argumenterar dock för att den praxis som skapas på myndigheterna sällan är ett resultat av de höga serviceidealerna som tjänstemännen fört med sig in i sin yrkesroll, utan snarare utvecklas praxis för att tjänstemannen ska kunna hantera det tryck de upplever.

People often enter public employment with at least some commitment to service. Yet the very nature of this work prevents them from coming close to the ideal conception of their jobs. Large classes or huge caseloads and inadequate resources combine with the uncertainties of method and the unpredictability of clients to defeat their aspirations as service workers. (Lipsky 1980:xii)

Lipsky fångar därmed en viktig aspekt av tjänstemännens arbete. De ser ofta sig själva som kuggar i ett kugghjul, utan möjlighet att arbeta efter sina egna ideal om hur man bäst ger service eller uppnår satta mål. De känner sig förtryckta inom den byråkrati och de protokoll de förväntas följa. Den praxis de följer är däremot inte nödvändigtvis ett resultat av påbud från överliggande myndigheter, utan kan snarare vara en intern praxis som utvecklats för att hantera den press som arbetet innebär. Deras tolkningar av vad de kan eller inte kan göra blir helt avgörande för vad policyn *är* i praktiken.

För tjänstemännens klient, i det här fallet fåbodbrukaren, framstår tjänstemannen däremot vara en person som har stort handlingsutrymme och autonomi. Relationen mellan länsstyrelsens tjänstemän och fåbodbrukaren är inte en kontakt som bygger på ett utbyte mellan två jämbördiga och så att säga lika professionella parter. Den avlönade tjänstemannen är inte beroende av lantbrukaren för sin försörjning, och han eller hon har också många olikartade professionella kontakter under en arbetsdag. Ett ärende som för en enskild fåbodbrukare riskerar att rubba hela verksamhetens lönsamhet eller i vissa fall

möjlighet att finnas kvar som företagare är naturligtvis inte lika avgörande för tjänstemannens egen karriär eller inkomst. Länsstyrelsens tjänstemän behöver inte fäbodbrukarnas godkännande av hur de utformar miljöersättningar; det är upp till fäbodbrukaren om hon vill söka en miljöersättning ur landsbygdsprogrammet eller inte. Hon kan bara utöva motstånd genom att låta bli att söka, vilket är till störst nackdel för henne själv. I förlängningen kan en miljöersättning med låg anslutning anses misslyckad, men i den omedelbara situationen kan lantbrukaren inte använda det som argument för att tjänstemannen ska ändra sin praxis.

Länsstyrelsens relation med fäbodbrukare kan jämföras med Hasenfeld och Steinmetzs (1981) beskrivning av socialarbetarens relation med sina klienter. De poängterar att klienterna, i deras fall socialbidragstagare, har ett mycket stort behov av de tjänster som tjänstemännen tillhandahåller, samtidigt som deras alternativ är mycket få. På samma sätt har lantbrukare få alternativ; inom ramen för den rådande jordbrukspolitiken är det svårt att uppnå lönsamhet utan ersättningar från den gemensamma jordbrukspolitiken. Det finns ingen annan instans att gå till än den egna länsstyrelsens tjänstemän för att söka stöd ur den gemensamma jordbrukspolitiken ersättningsformer. Hasenfeld och Steinmetz argumenterar för att detta ojämna maktförhållande gör det möjligt för socialarbetarna att utöva en avsevärd kontroll över klienternas liv (1981:85).

Om fäbodbrukares handlingsutrymme

För fäbodbrukarna ingår visserligen påbuden från Jordbruksverket och länsstyrelsen som en del av verkligheten som ger möjligheter eller begränsningar, men där finns också mycket annat. I kapitel 4 har vi sett Per förklara varför han slutar med fäboddriften på grund av rovdjursattacker, hur Jonas vill behålla sina mjölkkor trots att mjölk bilen inte längre hämtar mjölken, och Sofia som kämpar med lönsamhet från turismen trots att hon får hundratals besökare per sommar. Regelverken som Jordbruksverket skapar påverkar Per, Jonas och Sofias fäbodbrukande men regelverken förklarar inte vad fäbodbruk idag *är* för dem som utövar det.

Handlingsutrymmet ser naturligtvis olika ut beroende på vad det sätts i relation till. I relation till den gemensamma jordbrukspolitiken är fäbodbrukarnas handlingsutrymme mycket begränsat, som visats i kapitel 3. Den gemensamma jordbrukspolitiken ges till arbetsinsatser på en viss markyta. Eftersom vilka arbetsinsatser som ska vara stödberättigade bestäms av Jordbruksverket och länsstyrelserna är fäbodbrukares enda möjlighet att påverka politiken att försöka påverka Jordbruksverket och länsstyrelserna att agera i enlighet med fäbodbrukarnas intressen. Det är vad fäbodföreningarnas

påverkansarbete syftar till, med begränsad framgång. Även fåbodföreningarnas handlingsutrymme är därmed mycket begränsat i relation till myndigheternas.

Handlingsutrymme i relation till hur fåbodbruk ska bedrivas är en svårare fråga. På ett övergripande plan är fåbodbrukarnas handlingsutrymme totalt, eftersom det är fåbodbrukarna som utför alla handlingar på fåbodar. De har naturligtvis möjlighet att på alla möjliga sätt utöva motstånd, direkt eller indirekt.⁴³ För de som vill hålla sig inom befintlig lagrum eller inom ramen för det vedertagna, eller inom ramen för det ekonomiskt bärkraftiga är dock handlingsutrymmet kringskuret. Det är kringskuret av regelverk och lagstiftning inom som djurskyddets krav på minsta storlekar på båsa, jaktförordningens villkor för när ett rovdjur får skjutas, eller krav på hur ostar ska tillverkas för att få säljas, som vi sett i kapitel 4. Handlingsutrymmet är också kringskuret av att de stödformer som myndigheterna utformar avgör vilken typ av fåbodbruk som är lönsam – som vi sett i kapitel 3 har Jordbruksverket beräknat att fåbodbruket i mycket hög grad är beroende av EU-stöden för sin fortlevnad. Det finns alltså mycket en fåbodbrukare måste ta hänsyn till när han eller hon avgör hur det egna fåbodbruket ska bedrivas.

Fåbodens politiska rum: ingen enhetlig diskurs

Såsom Jordbruksverket har operationaliserat landsbygdsprogrammets stödformer i sina föreskrifter är fåbodbruket ett exempel på en betesdrift som skapar biologisk mångfald och därför bör stödjas genom en miljöersättning för bete. Jordbruksverket tillhandahåller därmed fåbodbrukare en subjektposition som naturvårdare. För Länsstyrelsen i Jämtland tycks detta vara oproblematiskt. För Länsstyrelsen i Dalarna däremot har Jordbruksverkets definition gett upphov till reaktioner, eftersom det stöd som Jordbruksverket utformat öppnat för att lantbrukare kan släppa köttjur på fåbodbetes utan att vare sig själva vistas i fåboden, ta hand om någon mjölk eller ha ”rätt” ras på djuren. Domstolsbeslutet där Glenn och Lydia förlorade sin fåbodbetesersättning på grund av att Länsstyrelsen i Dalarna inte ansåg att deras drift var traditionell, visar hur länsstyrelsen som myndighet agerar som en självständig aktör och gör tolkningar av vad fåbodbruk bör vara. Som jag visat i kapitel 3 gav denna policyprocess upphov till att dels omvärdera den tidigare subjektpositionen *naturvårdare* till *stödoptimerare*, dels skapades en ny subjektposition som *traditionell fåbodbrukare*.

43. Studier av motstånd fokuserar ofta på intentionella, direkta former av motstånd som bojkotter eller politisk mobilisering, men även mer vardagsnära handlingar som bryter hegemoni i någon form kan ses som en indirekt form av motstånd (Scott 1991; 1985), eller motsträvighet, som Kjell Hansen kallat det (Hansen 1998).

Fäbodföreningarna beskriver också fäbodbruk olika och har olika sätt att se på hur fäbodbruket bäst gynnas, trots att de är överens om de grundläggande problem fäbodbruket står inför. Medan FSF betonar att den biologiska mångfald som fäbodbetet ger är värdefull betonar DFBF att fäboden är en turistattraktion. Att DFBF fokuserar på turism kan ses som ett uttryck för regionala skillnader mellan föreningarna där DFBF är verksamma i Dalarna som har en starkare tradition av turism på fäbodarna. Jag menar dock att den avgörande skillnaden mellan FSF och DFBF är att personer inom föreningarna utifrån egna preferenser, erfarenheter och kompetenser opererar olika – det gäller särskilt de personer som fungerar som översättare som genom sina kontaktnät påverkar föreningarna i olika riktningar. Man kan också säga att FSF intar positionen som naturvårdare som jordbruksverket tilldelat, medan de bestrider såväl omvärderingen av naturvårdaren till stödoptimerare samtidigt som de bestrider den subjektposition som traditionell fäbodbrukare som Länsstyrelsen i Dalarna tillhandahållit. DFBF å andra sidan kan sägas ha intagit subjektpositionen som traditionella fäbodbrukare, medan de bestrider subjektpositionen som stödoptimerare och förhåller sig till subjektpositionen som naturvårdare så att de vill se att den traditionella fäbodbrukaren ges högre ersättning än naturvårdaren.

Utifrån ett mer instrumentellt sätt att se på förvaltning än det som används inom policyantropologi, hade man kunnat förvänta sig att länsstyrelsen ska utföra Jordbruksverkets föreskrifter utan att tillföra några egna tolkningar. Fäbodbrukarna ska utföra sitt arbete så som åtagandeplanen som länsstyrelsen författat föreskriver. Men det finns som vi sett flera exempel på hur såväl länsstyrelsen som fäbodbrukarna genom fäbodföreningarna går utanför denna tänkta implementeringskedja och själva tar initiativ för att påverka policyprocessen och få ett annat resultat. Fäbodbrukare mobiliserar genom fäbodföreningarna och är ihärdiga i sina försök att inte bara reagera på Jordbruksverkets skrivelser, utan också leverera sina sätt att definiera verkligheten uppåt i det politiska systemet. Länsstyrelsens tjänstemän gör egna avvägningar och bedömningar. Det är den myndighet som sätter praxis och kreativt använder sin rätt att definiera en ”godkänd fäbod” för att fatta beslut om vilka fäboddar som är värda ersättning från den gemensamma jordbrukspolitiken. Detta innebär å ena sidan att Jordbruksverkets fokus på likabehandling inte kan säkerställas i praktiken. Å andra sidan finns stor chans att detta ökar stödets legitimitet, eftersom legitimitet, som jag nämnde i kapitel 1, dels lutar sig mot att åtgärder kan kopplas till politiskt fattade beslutet, men också mäts i förhållande till hur väl de fångar upp och återger verkligheten, såsom den uppfattas av de subjekt vars verklighet den är tänkt att beskriva. Eftersom länsstyrelsen är den myndighet som möter fäbodbrukare är chansen

större att länsstyrelsen som myndighet har möjlighet att bedöma hur väl stöden fångar upp och återger verkligheten.

Det är i brytpunkten mellan brukarnas levda erfarenhet och det politiskt-administrativa förnuftet som karakteriserar mötet mellan länsstyrelsen och fåbodbrukaren. Hade det bara handlat om implementering av beslut som godtagits av brukarna utan diskussion hade vi haft ett administrativt snarare än ett politiskt rum på nivåerna under Europarådet där landsbygdsutvecklingspolitiken fastställs, som sedan bryts ner i nationella landsbygdsprogram. Det är dock ingen lätt uppgift länsstyrelsens tjänstemän står inför i detta möte – för att använda Roine Johanssons ord måste de förvandla en individ till en ”klient”, i det här fallet till någon som söker ett åtagande. Medan fåbodbrukaren ”ser situationen ur sin egen synvinkel och vill ha den service han anser att de egna individuella omständigheterna kräver” förutsätter Jordbruksverkets förektrifer som länsstyrelsen har att förhålla sig till att de *inte* ska behandlas som individer utan som klienter (Johansson 2007:43).

Det är dock inte förnuft eller åsikter i sig som står mot varandra, utan individer, organisationer och grupper. I det här fallet länsstyrelsens tjänstemän och fåbodföreningarna, men även enskilda brukare. I fåbodföreningarna finns *översättare* som inte själva är brukare, men som engagerar sig för brukarnas sak och själva har en bakgrund i byråkratin som kan resonera med byråkrater på en mer jämställd nivå. Den gränsytan mellan de två rationaliteterna som medieras av individer utgör grunden för de händelsekedjor som sätts igång och skapar den process som ger konkret form åt det politiska rummet.

Michael Lipsky argumenterar för att det är gräsrotsbyråkraterna, i det här fallet alltså länsstyrelsens tjänstemän, som genom de beslut de fattar, den praxis de etablerar och de verktyg de använder i praktiken är de som skapar policyn (1980:xii). Lipsky poängterar att gräsrotsbyråkratin är en arena där tjänstemännens arbete präglas av att de måste göra omdömen och fatta beslut från fall till fall, vilket maskiner inte kan ersätta (1980:160f.). Kravet på mätbarhet som kommer från EU-byråkratin och på nationell nivå från Jordbruksverket medieras alltså via länsstyrelsen som fungerar som en arena där mätbarhetens krav möter hänsyn till plats och individ. Policyn *är* alltså inte vad som i det här fallet Jordbruksverkets föreskrifter säger, utan policyn *är* den praxis länsstyrelsens tjänstemän skapar. Den gemensamma jordbrukspolitiken *är* alltså i praktiken vad varje individuell tjänsteman gör den till, och utfallet av den blir vad fåbodbrukaren gör den till.

Sammantaget finns alltså ingen enhetlig diskurs om fåbodbruk vare sig inom myndigheterna, bland fåbodbrukare eller mellan de olika fåbodföreningarna. Alla aktörer och de perspektiv som de ger uttryck för om fåbodbruk finns dock i det politiska rum som fåbodbetesstödet finns i. Det

politiska rummet har inte skapats av fåbodbetesstödet, det mesta som finns i rummet fanns där innan fåbodbetesstödet kom till. Jag kallar därför det politiska rummet för fåbodens politiska rum, för att markera att det inte är fåbodbetesstödet som skapat rummet. Däremot har fåbodbetesstödet satt igång händelsekedjor, som exempelvis domstolsprocessen mot Glenn och Lydia, som inte hade inträffat om inte fåbodbetesstödet skapats. Det är dock viktigt att komma ihåg att det är aktörer med sina tolkningar och sitt handlingsutrymme som skapar dessa händelser, inte fåbodbetesersättningen *i sig*.

Den tydligaste striden om vad fåbodbruk ska vara inom ramen för fåbodbetesersättningarna står mellan de två subjektpositioner som diskuterades ovan: fåbodbrukaren som naturvårdare och den traditionella fåbodbrukaren. Hur kommer det sig att myndigheterna ställer krav på fåbodbrukarna att vara traditionella?

Varför bevara fåbodbruk?

Därför fortsätter ett litet ord att envist utöva sin magi: *förr*. Förr fanns äktheter, varaktigheter, tillhörigheter. (Johannisson 2001:142)

Tim Ingold beskriver hur landskap är skapade av och därmed vittnande om det liv och det arbete som tidigare generationer som har levt i landskapet har utfört. På så sätt efterlämnar varje generation något av sig själva i det fysiska landskapet (Ingold 2000:189). Ingolds sätt att se hur historien är inbäddad i landskapet rimmar väl med EU:s ambition att bevara ”traditionella landskap”. Det konventionella jordbrukets djupplöjning och det maskinella skogsbrukets markberedning⁴⁴ är dock effektiva sätt att undanröja spår efter historiska aktiviteter. Fåbodbrukets extensiva betesdrift med hundraåriga traditioner och försiktiga markpåverkan står i stor kontrast till konventionellt jordbruk och maskinellt skogsbruk. Men hur stor del av den mark som betas vid fåbodrar idag är påverkad av skogsmaskinernas markberedning?

Varför nöjer sig Jordbruksverket med att fåbodbetesstödet ska ges till fåbodrar som länsstyrelsen godkänd, utan vidare direktiv om vad en godkänd fåbod är? Varför är inte särskilda kvalitéer på marken viktiga, som är fallet med miljöersättningen skogsbete där det ställs krav på betespräglad skog? Varför är det inte viktigt att det finns en obruten hävd? Jordbruksverket argumenterar för

44. Särskilt hyggesplöjning som tillämpades från mitten på 1960-talet men förbjöds i 1993 års skogsvårdslag (Prop. 1992/93:226).

att fåbodbetesstödet ska ses som ett kulturvårdsstöd till traditionella fåbodar. Varför finns då inte krav om att det ska vara kvinnor som arbetar på fåbodarna och tillverkar ost? Eller att de djur som betar vid fåbodar ska vara av lantras?

När var "förr"?

Betydelsen av att fåboden ska vara traditionell ser ut att komma att stärkas ytterligare inför nästa programperiod i landsbygdsprogrammet. Så här motiveras stödformen fåbodbeta i det tekniska underlaget till nytt landsbygdsprogram 2014-2020:

Ersättningen ges för att bevara miljön runt fåboden såväl som själva fåboden. En fåbod i bruk visar en bruksform som historiskt var vanlig. Fåboden definieras som den byggnad eller de byggnader som hör ihop med fåboddriften. Byggnaderna ska finnas kvar på fåboden. Det traditionella brukandet av fåboden ska kunna styrkas. (SJV 2012c:190)

I samband med fåbodar ger dock Jordbruksverket ingen vägledning om hur vad som är traditionellt ska uttolkas eller värdesättas. I andra sammanhang däremot ger Jordbruksverket uttryck för en vilja att bevara saker så som de är, eller har varit. Det vill säga att gynna historisk kontinuitet i landskapets utseende. När det gäller skötselråd för betesmarker skriver Jordbruksverket till exempel att:

Marker som traditionellt har varit helt fria från träd och buskar ska vara det även i fortsättningen. Marker som det av tradition har funnits träd på ska ha det även i fortsättningen. (SJV 2012f)

Vad Jordbruksverket genom anvisningen ovan beordrar lantbrukare är att frysa tiden och sluta låta betesmarken förändras. Det problematiska i detta, också för lantbrukaren, är att det är omöjligt att veta *när* det traditionella utspelade sig (jmf. Lynch 1972). Vid vilken tidpunkt är det myndigheten avser att marken ska ha varit fri från träd, eller burit träd? Måste detta tillstånd ha utspelats över en längre tid – i så fall hur lång tid och vilken tid – eller kan lantbrukaren välja en viss tidpunkt hon av någon anledning känner till, kanske genom ett fotografi, och i fortsättningen låta marken reflektera det årets utbredning av träd?

Frågorna blir än mer komplexa när de rör sig om fåbodar, särskilt som de historiskt varit en del av ett större jordbrukssystem som byggde på andra agrara synergier mellan användningen av inägomark, utmark och beredningen av mjölkprodukter än vad som är gällande idag. Dessa agrara synergier går inte att återskapa idag. *När* var en fåbod traditionell? I *vad* består det traditionella på fåboden? *Hur* ska det traditionella på en fåbod upprätthållas? Vad vet vi och

vad kan vi veta om vilka praktiker på fåbodarna som gav vilka värden? 1800-talets fåbodbruk finns inte kvar idag, inte heller i Maramureş⁴⁵ dit svenska tjänstemän reser för att hämta inspiration om hävdtekniker som kan skapa de värden som anses förlorade (se kapitel 3).

Att betrakta historien som något som är värt att bevara bygger på en idé att historien är kvalitativt olik nutiden. Det sättet att betrakta historien är en del av moderniteten. I *The past is a foreign country* (1985) beskriver David Lowenthal hur historien har använts och betraktats under de tre senaste århundradena i Europa. Fram till och med 1600-talet betraktades historien som något som antogs vara lik samtiden, det vill säga 1600-talet. Det fanns ingen föreställning om historien som något kvalitativt sett olik samtiden. Under den tidiga moderniteten, från 1600-talets upplysningstid och framåt kom däremot en period av idealisering av antiken, särskilt inom vetenskap och juridik. Trots idealiseringen fanns då inget intresse av att bevara de materiella lämningarna från antiken, tvärtom bestod iveren i att tillverka kopior av kända verk och ett kreativt lånande av uttryck från antika skulpturer och monument. Inte förrän under industrialiseringen på 1800-talet väcktes idén om bevarande, och inte förrän under 1900-talet har varje land sökt säkra sitt eget kulturarv från förfall och erosion genom att instifta nationella program för att bevara dem (Lowenthal 1985:xvii).

De strävanden att bevara historien som väcktes i slutet av 1800-talet resulterade dock inte i försök att säkerställa att de uppmärksammade livsformerna skulle kunna leva kvar. Bevarandearbetet kom att fokusera på att upprätta reservatliknande miljöer där det nationella kulturarvet samlades och tiden frystes, som i Cronons (1995) exempel med kommersiella turistrancher i kapitel 1. Lowenthal (1985:xvii) nämner Artur Hazelius skapelse Skansen, världens första utomhusmuseum som invigdes 1891 och bevarar byggnader i ursprungligt skick, som det första och främsta exemplet på bevarande av miljöer med offentliga medel. På Skansen finns också en fåbod, där ”känslan av fåbod” kan sägas ha återskapats i form av ett reservat. De verkliga fåbodarna hade vid samma tid sin största utbredning (Larsson 2009) men minskade som vi såg i föregående kapitel snabbt i antal till följd av industrialiseringen och efterkrigstidens jordbruks- och livsmedelspolitik.

45. Det kan vara värt att påpeka att 1800-talets fåbodbruk inte heller fanns innan 1800-talet. Jordbruksbefolkningen nådde sitt maximum i Sverige under 1880-talet (Morell 2001), då även fåbodbruket hade sin största utbredning. Före 1800-talet var folkmängden alltså lägre och därmed också trycket på marken lägre. Fåbodbrukets organisation har sett olika ut på olika platser och i olika tider (Larsson 2009; Reinton 1961).

Kan det vara så att stöden till traditionella landskap inom den gemensamma jordbrukspolitiken är uttryck för något annat än en vilja att förändra dagens jordbrukssystem? Viljan att bevara det som har varit ”förr” genom att kalla det traditionellt kan ses som ett uttryck för att försöka förhindra världens ständiga förändring, vilket i sin tur kan tolkas som en antimodernistisk reaktion.

Bevarandet en del av moderniteten

The world around us, so much of it our own creation, shifts continually and often bewilders us (1972:3).

I boken *What time is this place?* argumenterar Kevin Lynch (1972) för att all planering och myndighetsutövning i grund och botten handlar om att hantera den förändring som omgivningen ständigt genomgår. Omvärldens förändring kan upplevas både nyckfull och hotfull, och våra strävanden att bevara valda delar av den genom att skydda dem från förändring avslöjar därför alltid våra begär, menar Lynch (1972:3f.). Precis vad som ska skyddas och varför är en fråga öppen för tolkning och för trender inom förvaltningen.

Viljan att bevara fäbodarna kännetecknas av ett begär efter det traditionella landskapet. Som sådant är det ett utslag för nostalgi, som Karin Johannisson (2001) sätter i relation till det moderna projektet. Johannisson skiljer mellan två olika typer av reaktioner mot det moderna projektet, som genererat två helt olika sätt att förhålla sig till det förmoderna. Den första reaktionen kallar hon modernitetskritik, som utgör en genomgripande kritik av det moderna samhället eftersom det sliter loss människan från sin hemhörighet, traditioner, normer och gemenskaper (Johannisson 2001:134ff.). Den andra reaktionen kallar hon modernitetssolidarisk, en nostalgisk längtan som kanaliseras längtan efter tillhörighet i nya ordnade former, till exempel hembygdsrörelsen.

Men hemlängtan kunde också kanaliseras *inom* det moderna samhällets ramar, det vill säga människan kunde förbli modern och ändå odla sin längtan i ordnade former. Hembygdsrörelserna blev en sådan lösning på relationen till hembygden, att i strukturerade, tidsavgränsade zoner bejaka bundenheten till det gamla. (Johannisson 2001:136)

Vilken typ av antimodernistisk reaktion är intresset för fäbodbruk uttryck för? Är det en del av en modernitetskritisk rörelse eller en modernitetssolidarisk rörelse? Det beror naturligtvis på vem som får frågan. Fäbodföreningarna, särskilt FSF, hör till den modernitetskritiska rörelsen, eftersom de ser fäbodbrukets praktiker som svaret på de problem som moderniteten har medfört inom jordbruket. Den energieffektiva och resurssnåla driftform som fäbod-

bruket bygger på kommer att behövas tas tillvara på i framtida jordbrukssystem då oljan har tagit slut, menar de.

För myndigheterna, särskilt Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket, går ett modernitetssolidariskt fåbodbruk helt i linje med befintliga kultur- och naturvårdsåtgärder som bedrivs inom zonerade områden med särskilda skötselregler i syfte att bevara. Särskilt de fåboddar som drivs av hembygdsföreningar eller kommuner eller med särskilt anpassad turistverksamhet passar bra in i denna modell av ett tillrättalagt och återupptäckt fåbodbruk. Här kan en känsla av fåbodbruk få finnas för den som vill få utlopp för sin längtan efter tillhörighet. Den modernitetssolidariska nostalgien har en stark förankring i kulturvårdens myndigheter och arbetssätt, vilket hänger samman med hur historia betraktas och brukas inom natur- och kulturvården som beskrevs ovan.

Den nostalgiska längtan efter fåbodbruk hör alltså inte enbart samman med det faktum att de i stort sett har försvunnit, utan är också ett resultat av hur den moderna människan förhåller sig till och brukar historia. De bevarade eller återskapade miljöerna är en sammanflätad del av samtiden och helt avhängiga moderniteten och modernitetens historiebruk⁴⁶ – det är inte en intakt rest av ett dåtida landskap.

The past thus conjured up is, to be sure, largely an artifact of the present. However faithfully we preserve, however authentically we restore, however deeply we immerse ourselves in bygone times, life back then was based on ways of being and believing incommensurable with our own. The past's difference is, indeed, one of its charms: no one would yearn for it if it merely replicated the present. But we cannot help but view and celebrate it through present-day lenses. (Lowenthal 1985:xvi)

För fåbodbrukaren kan detta upplevas som att det finns stora förväntningar som vilar på axlarna när turisterna kommer farande. De höga förväntningarna kommer både från fåbodbrukaren själv som vill spela sin roll i kulturhistorien och från turisten som vill konsumera en genuin upplevelse av ett traditionellt landskap. I och med att turismen är en del av upplevelseekonomin där jakten på det äkta intensifierats under de senaste decennierna riskerar fåbodarna att bli omvandlade till varor för konsumtion⁴⁷ på bekostnad av att vara en fåbod. Paul Cloke (2003) menar att livet på landet för stadsbor är något som anses självklart förknippat med sundhet, lycka, socialt sammanhang och menings-

46. Se Aronsson (2004) för en grundläggande diskussion om hur det förflutna används för att skapa berättelser om en nationell gemenskap och en analys av historiens vidare roll i samhället.

47. Eng. *commodification*, jämför med exempelvis Paul Cloke och Harvey Perkin om *commodification and adventure in New Zealand tourism* (2002), Chris Halewood och Kevin Hannam om *Viking heritage tourism* (2001) och Robert Shepherd om kopplingen mellan *commodification, culture and authenticity* (2002).

fullhet, och att intresset för att köpa en upplevelse av detta är så stor att det finns:

multifarious commercial interests seeking to cash in on the psychological comfort or cache inherent in rural imagery in order to commodify seemingly any product, any time, anywhere (2003:1).

Fäbodarna som konsumtionsvara och vikten av att vara äkta

It is no longer the presence of the past that speaks to us, but its pastness. Now a foreign country with a booming tourist trade, the past has undergone the usual consequences of popularity. The more it is appreciated for its own sake, the less real or relevant it becomes. (Lowenthal 1985: xvii).

Det är alltså inte enbart fäbodarna såsom de upplevs av besökare idag som lockar, utan deras föreställda dåtid. Översatt till förhållandena på en fäbod innebär Lowenthals resonemang ovan att när fäboden börjar uppskattas och finnas till för att den är historisk snarare än för att den är en fäbod, desto mindre verklig upplevs den. Desto mindre troligt anses det vara att fäbodbruket är autentiskt. En obruten tradition ses ofta som en grundläggande förutsättning för autenticitet. Turisterna som besöker fäbodan söker efter en upplevelse av något äkta. De blir irriterade över att det tas betalt för kaffet eftersom den inre bilden av den äkta fäboden är att den ingår i en annan tid, en annan hushållning och en annan typ av gästfrihet än den som dagens marknadsekonomiska paradigm bjuder.

De reservatsliknande återskapade miljöer som modernitetens historiebruk har resulterat i ger en upplevelse av att träda in i ett alternativt rum. Det viktiga är inte den oförvanskade tråden bakåt i tiden, utan känslan av en tidlös plats som är frikopplad från industrisamhället och det stordriftrationaliserade jordbrukets produkter. Så framställs fäbodarna i de reklambroschyrer som annonserar fäbodturer med häst och vagn (figur 1) eller att man kan besöka levande fäbodan (figur 3). Fäboden som autentiskt alternativt rum beskrivs gärna i termer av tradition eller primitivism, men vad som kännetecknar det är att det finns utanför de vardagliga samhällsliga ramarna. Därav turisternas fientlighet mot allt som påminner om dagens samhälle; som ett rörmjölknings-system, en dieselgenerator eller höga kaffepriser.

För att återgå till Karin Johannissons resonemang om att nostalgi är ett uttryck för en oförmåga att vara modern, kan vi ställa oss frågan vem det är som är uppfylld av nostalgi? Är det byråkraten, turisten, eller fäbodbrukaren själv? Är det "allmänheten"? För vem är den framställning av fäbodan som görs i figur 1 tilltalande? Enligt Johannissons definition är det bara fäbodbrukaren själv eller den turist eller byråkrat med egna minnen av fäbodbruk

som definitionsmässigt kan vara nostalgisk, eftersom hon definierar det som något självupplevt:

Nostalgisk kan man bara vara över det man själv har upplevt, inte över platser man aldrig har sett eller erfarenheter man aldrig har haft. Nostalgia är inte längtan efter antikens pastorala lyckotillstånd, inte drömmar om ett bibliskt paradys, inte romantikernas resor in i förflutna världar, viktorianernas kult av äldre stilideal eller det sena 1900-talets lek med återskapad historia genom medeltidsveckor och rollspel – utan finns i det nyss förflutna och tidigare ögonblick i det egna livet. Nostalgia, skulle man kunna säga, är att återvända inuti sin egen historia. (Johannisson 2001:11)

Bland dagens aktiva fåbodbudbrukare finns de som vuxit upp som sjätte generationens brukare som tar över gården med fåboddruften och vill kunna driva den såsom den ”alltid har drivits”. Fåbodbudet är för dessa personer självupplevt och vi kan tänka oss att dessa personer drivs av en önskan att få upprätthålla det nyss förflutna när politiska förändringar hotar om försämrade lönsamhet. För de flesta av oss är fåbodbudet inte något självupplevt. Vi får då konstruera en bild av vad fåbodbudbruk är, och har varit, och låta den bilden möta och bedöma de som idag kallar sitt bruk för fåbodbudbruk. Den konstruerade fåboden kan vara allt vad Johannisson föreslår; en resa till en föreställd ideal förfluten värld, ett pastoralt lyckotillstånd, ett bibliskt paradys. De turister och byråkrater som saknar egen anknytning till fåbodbudbruk saknar alltså inte skäl att söka sig till fåbodbudmiljöerna i jakt på något autentiskt och ursprungligt:

Sekelskiftets kapitalstarka medelklass kunde också hantera känslan av separation mellan natur och kultur genom ett imaginärt återvändande till ursprunglighet i sommarnjets primitivism /.../ 1800-talets natur- och kulturturismer formades båda ur längtan tillbaka till just det ursprungliga: naturturismen en återresa i rummet till den oförstörda naturen, kulturturismen en återresa i tiden till (föreställda) autentiska livsformer. I takt med att den stora världen framstod som alltmer fragmentiserad och svåröverskådlig blev myten om bondbyn, stugan och det lilla lokalsamhället en strategi för tröst. (Johannisson 2001:137)

De turister och byråkrater som själva inte upplevt fåbodbudet men vill uppleva det som ett sätt att återuppleva historien har en annan grund för sin önskan än den fåbodbudbrukare som längtar tillbaka i sina egna minnen. Men hos alla finns en längtan efter att konsumera en återskapad historia på fåbodarna, som gör att alla ändå kan uppskatta den framställning av fåbodbruk som görs i figur 1, där fåboden framställs som ett historiskt skådespel snarare än ett levande lantbruk.

På så sätt kan fåbodbudet bli en projektionsduk för ”den civilisationströtta urbana människans längtan hem till den plats där hon hade sitt ursprung och sina rötter och där saknaden efter den oförstörda naturen smälte samman med

drömmen om det äkta och autentiska” (Johannisson 2001:136). Den nostalgi som väcks hos fåbodbrukaren behöver dock inte nödvändigtvis ha starkare band till den egentliga historiska fåboddriften:

The golden age that time travellers revisit bears little resemblance, of course, to any time that ever was; like other nostalgists, they create a past out of a childhood divested of responsibilities and an imagined landscape invested with all they find missing in the modern world. (Lowenthal 1985:25)

Bruket av historia innebär alltså att göra anspråk på att vilja bevara eller lyfta fram det historiska användandet av en plats. Men den som ges rätt att tolka och använda historien får också makt över nutiden. Anders Wästfelt beskriver detta som en kolonialisering av framtiden i meningen att en viss tidsperiod i ett tänkt förflutet landskap får stå förebild för framtidens användning av landskapet (Wästfelt *et al.* 2012; Wästfelt 2003). Historien och föreställningar om historien ger därmed också makt över dagens markanvändning. De nya ersättningsformerna i den gemensamma jordbrukspolitiken aktualiserar denna tankegång.

Vi har i kapitel 3 sett att fåbodbetesersättningens utformning får stor påverkan på fåbodbrukarna eftersom de till stor del är ekonomiskt beroende av stödet (Länsstyrelsen i Dalarna 2008). Efter den omarbetning av stödet som gjordes mellan programperioderna 2000-2006 respektive 2007-2013 har stödet utformats så att det gynnar djurhållare som har små besättningar på upp till 5 kor eller 30 får. Jordbruksverkets utformning av fåbodbetesstödet som ett stöd som i första hand gynnar mycket små djurbesättningar förstärker bilden av att fåbodbruk betraktas som ett hobbyjordbruk inom natur- och kulturvård samt turism snarare än ett sätt att lösa den framtida livsmedelsförsörjningen på ett tydligt annorlunda sätt än det konventionella jordbruket gör. Jag kommer nu att fördjupa diskussionen kring vilken betydelse det har *hur* fåbodbrukets roll betraktas för stödets utformning.

Fåbodarna som natur- och kulturvård, lantbruk eller upplevelseekonomi

Fåbod i bruk avkastar biologisk mångfald, kulturmiljöer och rekreationsmöjligheter. Genom att bevara och sköta fåbodar som annars inte skulle fortleva visas hur landskapet nyttjats traditionellt i olika delar av Sverige. Fåbodarna kan samtidigt generera intäkter, huvudsakligen genom effekter i turistnäringen. (SJV 2012c:194)

Utdraget ovan är hämtat från det så kallade tekniska underlaget inför det nya landsbygdsprogrammet som kommer att gälla år 2014-2020. Skrivet som det är i ett tydligt ekonomiskt språk med termer som ”avkastar” och ”generera

intäkter” så nämns samtliga av de värden som vanligtvis nämns när stöd till fåbodar diskuteras: *biologisk mångfald*, *kulturarv* och *turism*. Någon eller en kombination av dessa tre används i regel i legitimeringen av varför fåbodbruk bör få särskilda politiska stöd. Så också här i det tekniska underlaget.

Dessa tre värden innebär dock helt olika och ibland motsatta beskrivningar och fokus på vad som är viktigt för att stödet ska vara framgångsrikt. För den som vill stödja fåbodbruket för att gynna den biologiska mångfald som hävden av marken har genererat är betestrycket det enda nödvändiga kriteriet för att bevilja stöd. Detaljkriterier av typen vilket djurslag, antal djur per hektar, begränsningar i stödutfodring samt vilken typ av fodersök de bör ha blir relevanta och legitima. Det kan också vara relevant att i första hand bevara de marker som redan har hög biologisk mångfald tack vare tidigare hävd. Några krav på redan existerande miljövärden krävs inte för miljöersättningen *fåbod-bete* men däremot för ersättningen *särskild skötsel av fåbod-bete* inom stödformen *utvald miljö*, samt för miljöersättningen *skogs-bete* som dock inte kan sökas av fåbodbrukare (se kapitel 3).

Legitimeras stödet till fåbodar däremot genom att det är en kulturarvsinsats kan stöd ges exempelvis för att bygga gårdesgårdar där det tidigare funnits gårdesgårdar för att återskapa något historiskt. Att vilja bevara fåbodbruket som kulturarv kan dock innebära olika saker. Det kan å ena sidan innebära en vilja att återuppleva det förgångna. Då är ett musealt bruk eftersträvansvärt med så intakta miljöer som möjligt. Jag kallar detta ett synkront perspektiv på kulturarvsbevarande, se figur 8 i kapitel 2. Ur ett diakront perspektiv å andra sidan fokuseras snarare processen som skapat kulturarvet, då eftersträvas levande miljöer som delvis kan moderniseras. Det kan till exempel vara som hos bröderna Svante och Jesper eller paret Alf och Jessika i Härjedalen som mjölkar sina kor med hjälp av rörmjolkningssystem och dieselvek men tillverkar traditionella fåbodprodukter som gammelost, smör och mese. I en levande miljö är alltså gårdesgårdens funktion i fokus. Att den ska stå någonstans där den stått förut bara för den historiska kontinuitetens skull – det vill säga även om det inte i dagsläget finns några djur att hålla inne eller ute, är då inte relevant.

Hur ska vi se på fåbodarnas roll i samhällsekonomin? Jordbruksverkets tekniska underlag visar att fåbodarna inte är företagsekonomiskt lönsamma, men att de producerar kollektiva nyttigheter:

Fåboddriften är inte företagsekonomiskt lönsam. Den ger däremot positiva externa effekter som att visa kulturhistoria och gynna biologisk mångfald. Samtliga dessa externa effekter är rent kollektiva nyttigheter. Förekomsten av dessa marknadsmisslyckanden medför att färre fåbodar i sämre bevarande-

tillstånd skulle finnas än vad som vore samhällsekonomiskt optimalt om det inte fanns politiska åtgärder som främjade dem. (SJV 2012c:193)

Natur- och kulturvård betecknas vanligen som allmänna nyttigheter snarare än näringar eftersom de i sig inte är kommersiellt lönsamma. Turismen ingår däremot i upplevelseekonomin som kan vara kommersiellt lönsam. Allra främst är förstås det museifierade fåbodbruket intressant för upplevelseekonomin (se figur 1). För den som legitimerar politiska stöd till fåbodarna för turistnäringens skull kan motivationen förstås vara rent ekonomisk där fåbodarna kan fylla en funktion som en del av regionens ekonomiska utveckling. Fåbodens betydelse för att bevara ett kulturarv sammanblandas ofta med fåbodens roll i den upplevelseekonomi som turismen är baserad på. Fåbodarnas del i en upplevelseekonomi förutsätter att det finns ett kulturarv för turisterna att konsumera. Fåbodarnas roll för att bevara kulturarvet förutsätter däremot inte att det skapas en upplevelseekonomi kring det.

Fåbodens plats: vad spelar historien för roll?

I fåbodbruket möts produktions- och konsumtionssamhället. Fåbodbrukaren vill ofta betrakta sig som en livsmedelsproducent och ibland som kultur- och naturvårdare. Besökaren vill konsumera en rural idyll och ge barnen upplevelsen av en kärnmjölkskaka med hemsmör och att få klappa getter och kor. Det kan te sig oproblemiskt, men Michael Bunce (1994) pekar på en baksida för bilden av den rurala idyllen. I den anglosaxiska världen, och troligen den västerländska världen i allmänhet, är kontrasten mellan ett idag existerande jordbruk i Ontario så stor i förhållande till den rurala idyllen vi alla förväntas dela att vi inte skulle kunna förmå oss att alls förstå eller uppskatta verkligheten, menar Bunce. Att fåbodturister förväntar sig en rural idyll men har svårt att uppskatta verkligheten stämmer också väl med vad fåbodbrukare har berättat för mig. Besökarna vill inte att det ska vara lervälling kring fjöset och tror sig veta att lervällingen betyder att något måste vara fel med djurhållningen. Att lervällingen är en självklar effekt av tramperosion kring fjöset vid kraftiga regn är besökarna inte intresserade av att få veta. Till den besvikelse turisterna upplever hör också berättelserna från fåbodbrukare om konflikter med grannar som ofta använder sina fåbodställen som fritidshus, se kapitel 1 och 5. Flera av de fåbodbrukare jag pratat med upplever att den egentliga jordbruksdriften inte intresserar turister. Däremot vill de gärna att barnen ska få klappa enstaka völdresserade djur, kanske en ko och en get eller ännu hellre smådjur som kaniner. Fåbodbrukarna upplever alltså att besökare vill få en anpassad och tillrättalagd bild av jordbruk som passar deras önskemål

om rekreation och upplevelser. De vill ta del av idén om enkelheten på landet men de vill inte ta in verkligheten bakom jordbruksdriften.

De olika aktörer som avgör den politiska styrningen av utmarksbruket kommer att påverka framtidens möjligheter för fåbodbruket att fortleva, och göra så ur sina egna perspektiv. I fåbodbetesstödet politiska rum har det visat sig ingå ett antal olika aktörer och perspektiv som har betydelse för hur policy-processen utspelas. Inom natur- och kulturvärden och inte minst arbetet med att införa konventionen om biologisk mångfald i Sverige har fåbodbruket fått stor uppmärksamhet. Landsbygdsprogrammet och konventionen om biologisk mångfald utgör därmed två olika politiska program med stor påverkan på fåbodbruket. De har det gemensamt att de försöker definiera och klassificera fåbodbruket och fåbodbrukets värden. Fåbodföreningarna och fåbodbrukarna väcker andra frågor när de själva får definiera sig och driva egen politik: kampen mot rovdjurens etablering, viljan att förenkla livsmedelslagstiftningen och bevarandet av lantraser. Konflikten mellan friluftslivets och utmarksbetets anspråk på att definiera utmarken som en plats för konsumtion av friluftslivsupplevelser respektive en produktionsplats kommer att vara avgörande även i framtidens politik.

Att fåbodbruk kan täcka in så många behov och uppfyller så många kriterier för bevarande hos olika aktörer utgör i sig inget problem. Varför fåbodbruket bör bevaras bygger dock alltid på en konstruktion eller en viss definition av vad fåbodbruk är, som i sin tur påverkar utformningen av stödsystemen. Utöver en idé om vad fåbodbruk är bygger stödsystemen på en idé om vilka praktiker som skapar höga natur- och kulturvärden. Vad som *är* natur- eller kulturvärden och hur de skapas definieras av experter, det är inget som fåbodbrukaren kan kontrollera. Utformningen av stödsystemen påverkar vilken typ av fåbodbruk som kan finnas kvar eftersom det kanaliserar vilka praktiker som uppmuntras att leva kvar genom ekonomiska stöd. Stödsystemen utformas alltså för att förstärka den av myndigheterna konstruerade bilden av vad fåbodbruk *är*. Detta sker på bekostnad av fåbodbrukarnas egen kunskap om vad fåbodbruk är eller bör vara. På så sätt skapar och upprätthåller konstruktioner av fåbodbruket stödformer som ger konsekvenser för hur fåbodbruk kan bedrivas i framtiden.

En viktig fråga blir då vad den gemensamma jordbrukspolitikens inkorporering av höga natur- och kulturvärden samt traditionella landskap avser att åstadkomma?

Hur kan vi förstå den nya gemensamma jordbrukspolitiken?

Agrarhistorikern Janken Myrdal beskriver hur det svenska lantbruket idag genomgår en omvälvningsfas lika stor som den rationaliseringsprocess som bedrevs under efterkrigstiden. Myrdal menar att lantbrukarnas nya uppdrag innebär att lantbrukets produkter nu också inbegriper miljö-, natur- och upplevelsevärden. Detta gör att vi nu går in i en fas där lantbruket kommer att ta mer aktivt ansvar för kommande generationer, det vill säga bli mer hållbart (Myrdal 2008; 2001).

I ett vidare perspektiv innebär detta att även det enskilda lantbruket genomgår samma utveckling som landsbygden i stort har genomgått – landsbygd är inte längre synonymt med lantbruk. David Storey menar att landsbygdens ekonomiska utveckling är allt mindre beroende av jordbruk och istället mer beroende av tillverknings- och tjänsteproduktion (Storey 1999:308). Storey tar sina exempel från den stadsnära landsbygden där pendlare, bredband och andra inkomstmöjligheter är stora.

Även svensk forskning om lantbrukens förändrade roll fokuserar på hur lantbruket diversifierar sin produktion och att de i allt högre grad är beroende av inkomster från tjänster som att skapa miljövärden, att öppna gårdsbutik eller erbjuda upplevelser för turister (Björklund *et al.* 2009; Päiviö 2008; Myrdal 2001; Djurfeldt och Waldenström 1999). Andra forskare som ansluter till detta perspektiv kallar ofta den nya inriktningen för lantbrukets produktion för multifunktionalitet (Bjørkhaug och Richards 2008; Wilson 2007; Van Huylenbroeck och Durand 2003; Van Der Ploeg och Renting 2002). Multifunktionalitet kan beskrivas som ett sätt att utsträcka jordbruket in i den sekundära och tertiära ekonomin, eftersom multifunktionaliteten inbegriper att exempelvis driva ett gårdsmejeri eller sälja entreprenadtjänster som tillhör tillverknings- respektive tjänsteekonomin.

Den som vill vara historiskt konsekvent kan dock fortsätta kalla detta fenomen för mångsyssleri, vilket för det stora flertalet lantbrukare inte är något nytt. Jag menar att mångsyssleriet nu har uppmärksamrats, omvärderats och fått en ny benämning. Annorlunda uttryckt; mångsyssleriet har fått erkännande och blivit en del av diskursen om vad konventionellt lantbruk kan vara, vilket innebär ett *diskursbrott* i relation till rationaliseringsdiskursen som varit stark sedan efterkrigstiden. Jag menar dock att diskursbrottet inte automatiskt innebär att *praktikerna* som föreskrivs är nya; det kan finnas anledning att nyansera den historiebeteckning av moderniseringens effekter som fokuserar på brott och systemskiftet, och istället lyfta fram kontinuitet i hur jordbruksystemen har omvandlats genom infogning av den förda landsbygdspolitiken.

Många drag, som vi idag uppfattar som centrala i det svenska jordbruket, osynliggörs eller framstår som oförklarade. Det gäller till exempel att familj jordbruket förstärkts under 1900-talet. Släkten, inte enbart kärnfamiljen, har fortsatt att spela en stor roll för gården och gårdsbruket. Jordbruksföretagarna har i allmänhet fortsatt att vara kroppsarbetare, vilket inte brukar förknippas med entreprenörskap och kapitalism. Listan kan göras längre. Mångsyssleriet inom jordbrukarhushållet har fortsatt. Kollektiva lösningar har hela tiden använts som förändringsredskap. Bykollektivet ersattes inte enbart av individualism utan också av ständigt nytt kollektivt identitetsbyggande. Jordbrukande blev inte enbart ett yrke, utan fortsatte att vara en livsform. (Liljewall 2000:132)

Multifunktionalitet eller mångsyssleri som praktik, eller en uppsättning praktiker, är alltså ingenting nytt, men det är nytt att mångsyssleriet får ta plats och får erkännande i den gemensamma jordbrukspolitiken. Det innebär att nya spelregler och nya möjligheter öppnar sig för att skapa framtidens lantbruk och landsbygd. Landsbygdsprogrammet har till syfte att stimulera lantbrukens produktion av vad Myrdal kallar bieffekter, det vill säga natur- och kulturvärden och traditionella landskap som har höga upplevelsevärden. Landsbygdsprogrammet är alltså det konkreta styrdokument som hårbärgerar detta diskursbrott, där konsumer och politiker ställer andra förväntningar på lantbruken och landsbygden.

Den gemensamma jordbrukspolitiken är i praktiken decentraliserad till nationell nivå, och som jag visat, har även varje enskild tjänsteman på länsstyrelsenivå stort handlingsutrymme även om begränsande ramar sätts av såväl EU som Jordbruksverket. Flexibiliteten är särskilt stor i pelare 2, det vill säga landsbygdsprogrammet. Hur det nationella landsbygdsprogrammet utformas avslöjar hur nationella politiker ser på landsbygden och skillnaderna har visat sig vara stora. Exempelvis fokuserar utformningen av det franska landsbygdsprogrammet till stor del på lantbrukare, medan det engelska landsbygdsprogrammet vänder sig till rurala aktörer i allmänhet, där lantbrukare bara är en av många aktörer (Lowe *et al.* 2002). Det svenska landsbygdsprogrammet påminner mer om den engelska än det franska, även om den del av landsbygdsprogrammet som vänder sig till andra aktörer än lantbrukare är relativt begränsad (SLU 2009). Det finns dock en avgörande skillnad mellan det engelska och det svenska landsbygdsprogrammet: beskrivningen av landsbygdens styrkor och svagheter. Medan det engelska landsbygdsprogrammet beskriver landsbygden som i det mesta överlägsen

städerna⁴⁸ beskriver det svenska landsbygdsprogrammet en landsbygd som har stora problem.

Den döende landsbygden

Beskrivningen av landsbygden i det svenska landsbygdsprogrammet utgörs ofta av pessimistiska problembeskrivningar. Det är en bild av en döende landsbygd som måste upprätthållas med nödinsatser för att den inte ska överges fullständigt. Lägesbeskrivningen av den svenska landsbygden i Landsbygdsprogrammet 2000-2006 inleds med att konstatera att Sverige är glesbefolkat (SJV 2000:9). Det saknas alltså människor, och de människor som finns är äldre och i högre grad arbetslösa än människor i större orter (SJV 2007b) och det saknas ekonomisk utveckling på landsbygden. Landsbygden definieras alltså som ett problem snarare än som en tillgång.

De betydligt sämre klimat- och naturgivna förutsättningarna i många delar av landet innebär en påtaglig konkurrensnackdel jämfört med jordbruk i andra EU-länder. Den ökade internationella konkurrensen har bl.a. resulterat i en omfattande minskning av antalet aktiva jordbruksföretag i områden med mindre gynnsamma produktionsförhållanden. /.../ En fortsatt utveckling i denna riktning kan på sikt utgöra ett hot mot de allmänna förutsättningarna för jordbruksnäringens och förädlingsledets utveckling. Nedgången i antalet företag med djur kan på sikt medföra att den fortsatta hävden av odlingslandskapet i stora delar av landets landsbygdsområden hotas. (SJV 2007b:23)

Denna pessimistiska beskrivning antyder att en förändring måste ske. Vad ska denna förändring bestå av? Är fåbodbruk en del av lösningen på framtidens utmaning att rädda jordbruksnäringen och förädlingsledet? Kan ett utökat fåbodbruk bidra till fortsatt hävd? Som framgått ovan ger de svenska myndigheterna uttryck för en annan bild av fåbodbruket, där de kategoriserar fåbodbruket som en del av upplevelseekonomin snarare än en del av lantbruksnäringen. Kommer det diskursbrott som den nya fokusen på lantbrukets bivärden som diskuterades ovan att innebära att fåbodbruket får en förnyad roll? Eller kommer den åtskillnad som gjorts mellan fåbodbruk där fåbodbruk blivit upplevelseekonomi och lantbruk blivit ”konventionellt” sedan efterkrigstiden att förhindra att fåbodbruket kan ges en ny roll som ett framtidens lantbruk inom ramen för den nya gemensamma jordbrukspolitikerna? Jag har tidigare konstaterat att bilden av fåbodbruk är intimt sammankopplat med för-

48. I landsbygdsprogrammet 2007-2013 skriver den brittiska motsvarigheten till Jordbruksverket att landsbygden präglas av inflyttning från städerna, att vara tätt sammankopplad med städernas ekonomi, och att arbetslösheten på landsbygden även i de regioner som har högst arbetslöshet ändå är lägre än arbetslösheten i städerna. (Defra 2007:2-3)

industriella jordbrukssystem, det vill säga fåbodbudbruk hur det var ”förr”. Denna bild av fåbodbudbruket gör det omöjligt att tänka på fåbodbudbruk som något som kan vara ekonomiskt bärkraftigt att bedriva idag. Jag menar att ”Fattigsverige” som det svenska moderniseringsprojektet utrotade spökar inom den svenska administrationen när EU-politiken svänger mot att vilja stödja vad Fattigsveriges bönder genererade: höga natur- och kulturvärden och traditionella landskap.

Är dagens natur- och kulturvärden ”Fattigsveriges” rester?

Som beskrivits i kapitel 2 utformades rationaliseringspolitiken som genomfördes under efterkrigstiden på ett osentimentalt och historielöst sätt. Den vilja att bevara historien som beskrivits ovan har ingen del av jordbrukspolitiken från år 1947. Jordbrukspolitiken var tvärtom en del av det svenska moderna projektet. I programskriften *acceptera* som var något av ett det svenska moderna projektets idémanifest, beskrivs bilden av ett industriellt ”A-Europa” och ett agrikulturellt ”B-Europa”. A-Europa kännetecknas av teknik, infrastruktur och specialisering, vilket även omfattar A-Europas bönder. A-Europas bönder använder avancerad teknik, har specialiserat sig på de grödor som jordmånen eller marknadsförhållandena gör ekonomiskt förmånliga, och har en stor avsaluproduktion. A-Europas jordbruk illustreras med en bild på en skördetröska, medan B-Europas jordbruk illustreras med en bild på en bonde med en arbetshäst som drar en enkel plog, se figur 18. Inte bara är A-Europas städer och infrastruktur långt överlägsna B-Europas, även A-Europas jordbruk och bönder är överlägsna B-Europas. Så här beskrivs A-Europas bönder:

Marknadens enstaka bytshandel har blivit daglig genom handelsbodas, andelsmejerier, lagerhus, banker. Och med affärernas ström följer idéernas. Man hör ihop med världen i goda och i dåliga tider. Ett stopp i cirkulationen på ett ställe långt borta märks hos honom. Skörden i Amerika påverkar de priser, han får för sin egen skörd. Och det märkliga är att denna bonde med ”maskinkulturens” hjälp har ökat kvaliteten och avkastningen av sin jordyta i trots av naturen. Avkastningen från av naturen gynnade åkerbruksdistrikt som den svarta jorden i Rumänien och Ungern är per ytenhet mindre än hälften av den mycket sämre jorden i England, Belgien, Sydsverige. Även i åkerbruket är således det agrikulturella Europa sämre än det industriella. (Asplund *et al.* 1931:18)

Så här beskrivs B-Europa:

Gå över detta A-Europas gränser. Där finns järnvägar men inte järnvägsnät, där finns stora städer, med spårvägar, hotell och parisiskt klädda kvinnor, men de är som isolerade öar. På de få dåliga landsvägarna sker transporter av varor, men endast enstaka oxspann drar där gammalmodiga vagnar. Avstängd från den

övriga världen bygger bonden själv sin stuga, äter upp den säd som växt på hans åkrar, det kött som hans svin och kor givit honom; hans hustru spinner och väver ullen av hans får till kläder åt honom. Bysnickaren eller bysmeden gör de få möbler eller verktyg, han oundgängligen behöver. Inga åkerbruksmaskiner finns, någon gång en jämplog. Han producerar föga och har nästan intet att byta med. (Asplund *et al.* 1931:17)

Programskriften författades av samtidens mest kända arkitekter, i syfte att lansera en funktionalistisk idé för hela samhällsbygget, inte enbart arkitekturen, skriver Erland Mårald (2008). Arkitekternas beskrivningar kan betraktas som historisk kuriositet. Beskrivningarna passar dock relativt väl in på beskrivningar av kulturvårdens mest bevarandevärda projekt idag. Ett exempel är Lillhärjåbygget som presenterades i kapitel 3, som är kulturresevat i Jämtlands län. Lillhärjåbygget är ett fjälljordbruk i väglöst land, som drivs utan elektricitet. Gården beskrivs som självförsörjande på de flesta varor, och driften som traditionell. På gården finns några av Sveriges mest småvuxna fjällkor. De utgör en av ursprungsbesättningarna av så kallade fjällnära kor, som värdesätts för att de aldrig har varit del av något avelsprogram, vilket alltså innebär att de aldrig avlats på för att bli mer produktiva. Något hårdraget kan man alltså säga att de kvarvarande delar av B-Europa som finns idag är föremål för dyra kulturvårdsinsatser. Vad Gunnar Asplund och de andra funktionalistiska arkitekterna hade ansett om denna fullständiga omvärdering kan vi bara spekulera i.

Samma tendenser kan skönjas i skogsindustrin, där det förindustriella skogsbruket inklusive spår av hävd orsakat av skogsbete idag kan utgöra skäl till skydd inom naturvården. Sådär beskrevs den ”norrländska sumpskogen” år 1945:

Den norrländska granskogen är emellertid även i stor omfattning utbildad som en oväxtlig sumpskog. I denna form uppträder den på marker med ett högt, stagnerande grundvatten, vilket tillåter björn- och vitmossor att utveckla sina svallande mattor. Bestånden verkar ödsliga, trädens kronor är illa medfärna och inhöljda i ett dok av svarta eller gråa lavar, allt tyder på vantrevnad. (Lagerberg 1945:21)

Idag använder Länsstyrelsen i Västernorrland en påfallande lik beskrivning av skogens tillstånd för att motivera att vad de kallar ”fäbodskogen” har skyddats som naturresevat:

Många granar är toppbrutna av snötyngd och blåst. Här trivs mossor, lavar, insekter och svampar som älskar skugga, murknande stammar och långsamma förändringar i miljön. I skogen har intressanta fynd av sällsynta vedsvampar och insekter gjorts. Skogen har fått vara ifred från avverkningar, men närmare

Figur 18. "A-Europa" och "B-Europa"

Så här illustreras "A-Europa" (ovan) respektive "B-Europa" (nedan) i programskriften *Acceptera* (Asplund *et al.* 1931:18-9) som anses vara det svenska moderna projektets idémanifest.

fåboden Mobodarna har husbehovshuggningar skett och skogen betats av boskap. Syftet med reservatet är att bevara biologisk mångfald och en värdefull naturmiljö - närmare bestämt en naturskogsmiljö samt de natur- och kulturmiljöer som är knutna till fåboden Mobodarna. (Länsstyrelsen Västernorrland odaterad)

Är det alltså Fattigsverige och hopplösa norrländska sumpskogar som myndigheterna upprätthåller idag? Naturligtvis inte, men jag menar att när stöd utformats för att gynna ”icke-konventionella” jordbruk spökar bilden av ett A-Europa och ett B-Europa. Den rationaliseringsdiskurs som det moderna projektet skapades inom utestänger andra sätt att tänka om jordbruk. Det kan tolkas som en orsak till att Jordbruksverket samt Länsstyrelsen i Dalarna driver utformningen av fåbodbetesstödet mot att bli ett stöd till hobbyjordbrukare – att betrakta fåbodbruk som ett potentiellt ”riktigt lantbruk” är omöjligt inom rationaliseringsdiskursen. De betraktas snarare en rest av B-Europa, som dock har omvärderats när det gäller de höga natur- och kulturvärden och traditionella landskap som de skapat. Genom att utforma stöden som ett stöd som gynnar hobbyjordbruk kan man däremot säga att de bidrar till att upprätta reservat där ”Fattigsverige” återskapas eller åtminstone konsumeras som en replika, snarare än till att skapa förutsättningar för ekonomiskt bärkraftiga lantbruksföretag i ny tappning. Den spökande bilden av B-Europa kan därmed i förlängningen förhindra att alternativ till det konventionella jordbruket tas på allvar, trots den medvetenhet som idag finns om A-Europas oförmåga att skapa ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet på landsbygden.

Lantbrukets nya uppdrag – får fåbodarna vara med?

Med den gemensamma jordbrukspolitikens omvandling mot en politik som gynnar höga natur- och kulturvärden och traditionella landskap har EU:s politiker alltså börjat ge en bild av hur de vill lösa den stora utmaningen att skapa ett mer hållbart jordbruk än det som efterkrigstidens politik skapade. Men vilka lantbrukare är det som den vill gynna? Är det samma lantbruksföretagare som ska ställa om sin produktion mot ett mer hållbart sätt att producera livsmedel? Eller är det andra typer av lantbruksföretag, som exempelvis fåbodbruk, som ska främjas? Eller annorlunda uttryckt: är politiken avsedd för konventionella storskaliga jordbruk i låglandsområden med fertila jordar eller är den riktad till lantbruk i marginalområden som trängts ut av den politik som förts tidigare?

Det är förstås teoretiskt möjligt för politiken att gynna både och, men i praktiken finns sedan decennier en konflikt mellan konventionellt jordbruk och olika varianter av alternativt, ekologiskt jordbruk där fåbodbruk i en bred

mening kan sägas ingå. Tracey Clunies-Ross och Graham Cox menar att det arbete som företrädare för ekologiskt jordbruk har lagt ner för att påverka jordbrukspolitiken beskrivs som omfattande och problematiskt eftersom konventionellt och ekologiskt jordbruk har inkompatibla regler och uppfattningar om hur jordbruk ska utföras. De senaste decennierna har dock företrädare för ekologiskt jordbruk arbetat aktivt för att påverka jordbrukspolitiken och för att tvätta bort bilden av ekologiskt lantbruk som ”alternativ”, för att bli respekterade som en vedertagen jordbruksform istället (Clunies-Ross och Cox 1994:66).

An actor's move to the centre of the stage all too easily creates the illusion that the wait in the wings has been of only a brief duration. Nowhere would that illusion be more marked than in the case of organic farming. Now enjoying the glare of the spotlight it was, for a very substantial period, not even inside the theatre building. With not even the beginnings of a voice in the processes of agricultural policy-making, its status was that of a quirky fringe activity: marginalised to the point of almost total disregard. Recent developments have, therefore seemed particularly dramatic. (Clunies-Ross och Cox 1994:53)

De senaste utvecklingarna som Clunies-Ross och Cox refererar till är hur ekologiskt jordbruk börjat bli inkorporerat i Storbritanniens jordbrukspolitik samt i EU-politiken. Sedan 1994 har dock mycket hänt som pekar mot att ekologiskt jordbruk kan sägas ha lyckats med att etablera sig som en vedertagen jordbruksform, särskilt som den gemensamma jordbrukspolitikens nya retorik går väl i linje med ekologiskt jordbruk och särskilda stöd har utformats för att ge stöd till ekologisk drift.

Som visats i denna avhandling har jordbruksstödens utformning betydelse för vilka praktiker och i förlängningen vilken typ av lantbruk som *de facto* gynnas – och det får i sin tur konsekvenser för vilka som kommer att vara framtidens lantbrukare och matproducenter. Det återstår dock att se om den nya jordbrukspolitiken kommer att generera en omvandling så stor som Myrdal, Clunies-Ross och Cox och andra väntar sig. I det svenska landsbygdsprogrammet anges att andelen ekologiskt odlad mark i Sverige är 18%, varav merparten är belägen i skogs- och mellanbygd. Jag menar därför att den största förändringen så här långt är det diskursbrott jag diskuterade ovan snarare än en stor faktisk förändring av vilka lantbruk som är vanligast eller bärkraftiga. Jordbrukspolitiken kan dock peka ut vilka lantbruk som har framtiden för sig.

Om fäbodbruk ska vara en näring för framtiden kommer dock inte enbart att avgöras av hur den gemensamma jordbrukspolitiken utformas. Det måste också finnas en vilja hos fäbodbrukare att fortsätta bedriva denna typ av jordbruk,

samt en förmåga att göra det ekonomiskt bärkraftigt inom ramen för krav som marknaden och politiken ställer. Bland fåbodbrukets utövare och företrädare finns många som vill se att fåbodbruket får en förnyad roll inom jordbrukspolitiken – de vill betraktas som framtidens matproducenter.

Ett exempel är Stina. Hon ser fåbodbruket som nödvändigt för att möta framtidens miljöutmaningar. Hon utgår ifrån att klimatförändringar och sinande oljetillgångar kommer att ställa krav på beslutsfattare att hitta alternativ till dagens konventionella jordbruk som är beroende av fossila bränslen. Det gäller att fåbodbruket med de kunskaper som finns om en energisnål produktion inte hinner försvinna innan ögonen öppnas på beslutsfattarna, menar hon. För det är redan hög tid:

Varför låta korna eller nötkreaturen beta på den marken som vi behöver för livsmedelsproduktion? Idag producerar vi ju ensilage och spannmål – en typ av produktion som vi vet inte är hållbar för framtiden. Varför då inte se det här som en framtidssektor att bygga vidare på? Istället får vi en museal stämpel på oss att ”ni bara vill hålla på att bevara det gamla och vill hålla på att leka fåbodkullor och tycker att det är romantiskt” – nej jag tycker inte att det är ett dugg romantiskt. Jag ser det här som en framtidssektor.⁴⁹

Få frågor skiljer olika fåbodbrukare åt som synen på framtiden. Medan vissa ser en framtid där fåbodbruk och fåbodbrukets produkter blir mer och mer populära och så att säga har framtiden för sig, är andra svartsynta. Som vi ser ovan tillhör Stina den förstnämnda kategorin. Det gör även Sofia, som driver en av de fåboddar som har störst besöksstryck. Under sina tjugo år som fåbodbrukare har hon sett att de turister som besöker fåboden har förändrats. För tjugo år sedan kom bara pensionärer, berättar hon:

Idag kommer barnfamiljer, som är intresserade av hur maten de äter är producerad, och som vill att barnen ska ha en kontakt med småskaligt lantbruk och matproduktion. De är beredda att betala för sig. Pensionärerna å andra sidan, de kan inte tänka sig att köpa smör för 300 kr kilot, då köper de hellre bordsmargarinet Lätta! Förutom de nyblivna pensionärerna då, de betalar precis vad som helst.

Sofia ser därmed framtiden som ljus. Sofia själv närmar sig fyrtioårsåldern och säger att hon har flera vänner i sin egen ålder som bedriver eller vill bedriva fåbodbruk. Hindret ligger i att få tillgång till fåboddar att bruka – om man inte föds med arvsrätt till en är de svåra att köpa säger hon, samt problem med att få

49. Stinas och Sofias uttalanden är utdrag ur telefonintervjuer utförda av Tina Wangenfors inom projektet *Fåbodbruk ur fåbodbrukarnas perspektiv* (Eriksson och Wangenfors 2012:28f).

lönsamhet i produktionen. Det är inte viljan att driva fåboddar som saknas hos de unga, utan möjligheten, menar Sofia.

En som tillhör den mer svartsynta kategorin, är värmländskan Margit. Margit, som också är representant för VSBF, ser ingen framtid för fåbodbruket. Ingen vill ta över, ingen vill betala det högre priset som fåbodbrukare måste ta för sina produkter för att få täckning för de högre kostnaderna. Fåbodbrukets produkter kan inte konkurrera med matindustrins, menar hon. Margit själv är i sextioårsåldern och har varit verksam som fåbodbrukare sedan 1970-talet, det decennium då stordriftsrationaliseringen genomfördes. Hennes generation har fått lära sig att Lätta är ett nyttigare alternativ till smör, och dessutom billigare. Kanske har den rationalitet som då propagerades påverkat även Margits syn på fåbodbruk trots att hon själv personifierar motsatsen – hon har ju fortsatt bruka sin fåbod.

Idag finns det alltså drygt 200 lantbruk som bedriver vad de själva kallar fåbodbruk, och fåbodföreningarna strävar efter att fler ska bli fåbodbrukare. De vägval som fåbodbrukare gör kommer att påverka hur framtidens fåbodbruk bedrivs. Kommer de att lämna näringen på grund av ofördelaktiga regelverk, höga rovdjurstryck och bristande lönsamhet? Eller kan de hitta nya vägar till lönsamhet och samexistens med rovdjuret? Även fåbodföreningarnas sökande efter framgångsrika vägar för att ge en fördelaktig bild av fåbodbruket kommer att påverka hur fåbodbruk kan komma att bedrivas i framtiden. Lyckas de med att återetablera bilden av utmarken som en betesresurs för tamdjur och renar? Som jag har visat påverkar också de vägval som görs inom förvaltningen av den gemensamma jordbrukspolitiken vilken typ av fåbodbruk som gynnas och därmed får förutsättningar att finnas kvar.

Fåbodbrukarna utgör en liten, marginaliserad grupp lantbrukare vars frågor kan tyckas vara lika marginella. Den här avhandlingen visar dock att hanteringen av målsättningarna om ”höga natur- och kulturvärden” och ”traditionella landskap” i fåbodbrukets fall blivit en fråga om fåbodbruk ska betraktas som en del av livsmedelsproduktionen eller en del av upplevelseekonomin. Fåbodbrukets exempel pekar därmed på ett vägval som förvaltningen såväl som politiker står inför: vilken funktion ska jordbruket ha i framtiden? Hur använder vi bäst de massiva satsningar som görs inom den gemensamma jordbrukspolitiken? Vill vi gynna lantbruk som i första hand bidrar till upplevelseekonomins efterfrågan på vackra miljöer, sida vid sida med ett opåverkat konventionellt jordbruk? Eller vill vi åstadkomma en genomgripande omvandling så att alla jordbruk i framtiden levererar höga natur- och kulturvärden? Fåbodbrukets exempel har visat att en genomgripande omvandling förutsätter att bilden av vad lantbruk *kan vara* omprövas.

Referenser

- Alvesson, M. & K. Sköldberg (2009). *Reflexive methodology: new vistas for qualitative research*. Los Angeles: SAGE.
- Angeloff, M. & Y. Rekdal (2011). Kvar går beitedyra? *Sau og geit* 64(3), sid. 38-39.
- Aronsson, P. (2004). *Historiebruk - att använda det förflutna*. Lund: Studentlitteratur.
- Arpi, G. (1959). *Sveriges skogar under 100 år: en sammanfattande redogörelse över det svenska skogsbruket 1859-1959*. Stockholm: Domänverket.
- Asplund, G., W. Gahn, S. Markelius, G. Paulsson, E. Sundahl & U. Åhrén (1931). *Acceperata*. Stockholm: Tiden.
- ATL (9 september 2010). Varg? Var god dröj... Författare: Tina Andersson.
- ATL (25 april 2003). Friande dom i uppmärksammat vargmål. Författare: Suzanne Hörle.
- Aune-Lundberg, L. & G.-H. Strand (2011). *Land resource classification in mountain areas: Examination of the classification system used in land resource mapping of Norwegian mountain areas*. Rapport fra Skog og landskap. Ås: Norsk institutt for skog og landskap.
- Bergeå, H.L., C. Martin & F. Sahlström (2008). "I Don't Know What You're Looking for": Professional Vision in Swedish Agricultural Extension on Nature Conservation Management. *The Journal of Agricultural Education and Extension* 14(4), sid. 329-345.
- Bet. 1988/89:KrU3. *Kulturutskottets betänkande: Bevarande av fåbodbruk*. Stockholm: Riksdagen.
- Bjørkhaug, H. & C.A. Richards (2008). Multifunctional agriculture in policy and practice? A comparative analysis of Norway and Australia. *Journal of Rural Studies* 24(1), sid. 98-111.
- Björklund, J., L. Westberg, U. Geber, R. Milestad & J. Ahnström (2009). Local selling as a driving force for increased on-farm biodiversity. *Journal of Sustainable Agriculture* 33(8), sid. 885-902.
- Bourdieu, P. & L.J.D. Wacquant (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Brand News (01/2003). Ursprungsbeteckningar. Författare: Carlén, L. Sid. 9-12.
- Briggs, C.L. (1986). *Learning how to ask: a sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Brun Norbye, A.-K. (2010). *En fornemmelse av støl: Om meningsdannelse av sted og moderne stølsliv i Hallingdal, Norge*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Buller, H., G.A. Wilson & A. Höll (2000). *Agri-environmental policy in the European Union*. Ashgate Publishing Ltd.
- Bunce, M. (1994). *The Countryside Ideal: Anglo-American images of landscape*. London: Routledge.
- Callicott, J.B. (2003). A Critique of and an Alternative to the Wilderness Idea. Ur: Light, A., et al. (red.) *Environmental ethics: an anthology*. Sid. 437-443. Malden: Blackwell.
- Cloke, P. & H.C. Perkins (2002). Commodification and adventure in New Zealand tourism. *Current Issues in Tourism* 5(6), sid. 521-549.
- Cloke, P.J. (2003). *Country visions*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Clunies-Ross, T. & G. Cox (1994). Challenging the Productivist Paradigm: Organic Farming and the Politics of Agricultural Change. Ur: Lowe, P., et al. (red.) *Regulating agriculture*. London: David Fulton Publishers.

- Cronon, W. (Red.) (1995). *Uncommon Ground: Toward Reinventing Nature*. New York: W.W. Norton & Company.
- Dahlström, A. (2008). Can present Romanian agriculture be used as a guide to the Swedish agricultural history? *Studia Universitatis Babeş-Bolyai: Ambientum* 1-2, sid. 51-63.
- Dahlström, A., A.-M. Iuga & T. Lennartsson (2013). Managing biodiversity rich hay meadows in the EU: a comparison of Swedish and Romanian grasslands. *Environmental Conservation*, Firstview article, pp 1-12.
- Dalarnas tidningar (16 augusti 2010). Sjeldrup ger upp fåbodbruket. Författare: Börje Lindh.
- Dalarnas tidningar (29 september 2010). Vargdödat får utanför kommunhuset. Författare: Börje Lindh.
- Daugstad, K. (2000). *Mellom romantikk og realisme: om seterlandskapet som ideal og realitet*. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Daugstad, K. (2005). The location pattern of summer farms (seters) in Norway: Determinants, changes and contemporary management challenges. *Paper for the ESF EARTH Programme Team 3 meeting, Menorca, 27-31 October 2005* Paper no 7/05, sid. 7.
- Davidova, S., M. Gorton & L. Fredriksson (2010). *Semi-subsistence farming in Europe: Concepts and key issues. Background paper prepared for the seminar "Semi-subsistence farming in the EU: Current situation and future prospects. Sibiu, Romania, 21-23rd April 2010*. Bryssel: European Network for Rural Development.
- Defra (2007). *The Rural Development Programme 2007-2013 - A summary*. London: Department for Environment, Food and Rural Affairs (Defra).
- Djurfeldt, G. & C. Waldenström (1999). Mobility patterns of Swedish farming households. *Journal of Rural Studies* 15(3), sid. 331-344.
- Ds Jo (1980:2). *Förvaltningen av fjällägenheter mm. inom renskötseområdet*. Stockholm: Jordbruksdepartementet, Regeringskansliet.
- Ds Jo (2004:9). *Genomförandet av EU:s jordbruksreform i Sverige*. Stockholm: Jordbruksdepartementet, Regeringskansliet.
- EFNCP (2012). *Support the farmers who maintain Europe's pastoral landscapes - change the CAP rules on permanent pastures*. [Internet] Tillgänglig från: <http://www.efncp.org/download/EFNCP-permanent-pasture-leaflet-English.pdf>. [Hämtad 25 oktober 2011].
- Eliasson, P. (2002). *Skog, makt och människor: en miljöhistoria om svensk skog 1800-1875*. Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden: 25. Stockholm: Kungl. Skogs- och lantbruksakademien.
- Elofson, A. & B. Wallin (1934). *Svenska betes- och vallföreningens kultiveringsförsök i Norrland*. Meddelande från Svenska betes- och vallföreningen: 3. Uppsala.
- Eriksson, C. (2011). Fåbodostens gastronomiska geografi: en berättelse om 1900-talets politiska omdaning. Ur: M. Bonow, P. Rytkönen (red.) *Gastronomins (politiska) geografi*. Sid. 211-233. Ymer, Stockholm: SSAG.
- Eriksson, C. & T. Wangenfors (2012). *Fåbodbrukare om fåbodbrukets framtid: Beskrivningar av driftens villkor och synpunkter på landsbygdsprogrammet från Sveriges fåbodbrukare*. Rapporten vid Institutionen för stad och land, nr 4, Sveriges Lantbruksuniversitet. Uppsala.
- Erixon, S. (1918). *Samhällets utvecklingshistoria i Sverige ur etnologisk synpunkt*. Uppsala. Europaparlamentet (2008). *Romfördraget och grunderna för den gemensamma jordbrukspolitiken*. [Internet] Tillgänglig från: http://circa.europa.eu/irc/opoce/fact_sheets/info/data/policies/agriculture/article_7208_sv.htm. [Hämtad 25 oktober 2011]
- Europarådet (2005:1698). Rådets förordning (EG) nr 1698/2005 av den 20 september 2005 om stöd för landsbygdsutveckling från Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling (EJFLU). *Europeiska unionens officiella tidning* (L 277/1).
- Rådets beslut 2006/144/CE av den 20 februari 2006 om gemenskapens strategiska riktlinjer för landsbygdsutvecklingen (programperiod 2007-2013) [Internet]. Tillgänglig från: http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/general_framework/160042_sv.htm. [Hämtad 25 oktober 2011].
- European Network for Rural Development (2010). *Semi-subsistence farming in Europe: current situation and future prospects. ENRD Seminar, Sibiu, Romania, 13th-15th October 2010. Summary report of outcomes*. Bryssel: European Network for Rural Development.
- Expressen (10 februari 2007). Sköt varg - söker nåd. Författare: Patrik Andersson.
- Expressen (20 april 2006). Därför dömdes Varg-Stig. Författare: Therese Aronsson.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis : the critical study of language*. Language in social life series. London: Longman.

- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: textual analysis for social research*. New York: Routledge.
- Falzon, M.-A. (2009). *Multi-sited ethnography: theory, praxis and locality in contemporary research*. Farnham: Ashgate.
- Flygare, I. (2004). Öppna landskap: det agrara landskapet i efterkrigstidens riksdagsdebatt. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 47, sid. 30-48.
- Flygare, I. & M. Isacson (2003). *Det svenska jordbrukets historia. Jordbruket i välfärdssamhället: 1945-2000*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stiftelsen Lagersberg.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Random House of Canada.
- Foucault, M. (2002). *Sexualitetens historia. Bd 1, Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.
- Foucault, M., G. Burchell, C. Gordon & P. Miller (1991). *The Foucault effect: studies in governmentality: with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Chicago: University of Chicago Press.
- Frykman, J. (2006). Ting som redskap. *Kulturhistorisk tidskrift* 89(2), sid. 65-77.
- Frödin, J. (1925). *Siljansområdets fäbodbygd*. Skrifter utgivna av Vetenskaps societeten i Lund, nr 5. Lund: Gleerups.
- Frödin, J. (1954). *Uppländska betes- och slåttermarker i gamla tider : deras utnyttjande genom landskapets fäbodväsen*. Geographica. Uppsala.
- FSF (2011a). Fäbodbrukarnas synpunkter till utformningen av nytt landsbygdsprogram. Siljansnäs: Föreningen Sveriges Fäbodbrukare. 5 sid.
- FSF (2011b). Yttrande från FSF ang. Kommissionens förslag till ändring av rättsakter och riktlinjer till kvalitetspaketet. Dnr 5355/2010 Siljansnäs: Föreningen Sveriges Fäbodbrukare. 2 sid.
- FSF (2011c). *Öppningstal på Fäbodriksdagen 16 september 2011, Skansen*. [Internet] Tillgänglig från: www.fabod.nu. [Hämtad 25 oktober 2011].
- FSF (2012a). *Anförande på Förbundet Sveriges Småbrukares Årsmöte 14 April 2012*. [Internet] Uppdaterad: 14 april 2012. Tillgänglig från: http://www.fabod.nu/120414_ppz_anforande_FSS_arsmote.pdf. [Hämtad 8 juli 2012].
- FSF (2012b). Synpunkter: Djurskyddsutredningens betänkande. Yttrande på "Ny djurskyddslag", SOU 2011:75. Siljansnäs: Föreningen Sveriges Fäbodbrukare. 1 sid.
- FSF (2013). *Fäbodbrukare upprörs – får inte använda "fäbod"*. [Internet] Tillgänglig från: <http://fabod.nu/fabodbrukare-upprors-far-inte-anvanda-fabod/>. [Hämtad 20 mars 2013].
- FSF, GFF & VSBF (2009). Fäbodbrukarnas synpunkter till Övervakningskommittén angående det svenska fäbodbruket och hanteringen av betesmarkerna i landsbygdsprogrammet. Siljansnäs: Föreningen Sveriges Fäbodbrukare. 4 sid.
- Förbundet Sveriges Småbrukare (2011). *Småskaligt är den nya lyxen*. [Internet] Uppdaterad: 22 september 2011. Tillgänglig från: <http://www.sverigessmabrukare.se/nyheter-fran-tidningen-smabrukaren/73-smaskaligt-aer-den-nya-lyxen.html>. [Hämtad 3 mars 2012].
- Föreningen för äldre svensk boskap (2011). *Avelsplan för fjällnära boskap*. [Internet] Tillgänglig från: http://www.boskap.nu/avelspan_fjallnara_beslut.pdf. [Hämtad 25 oktober 2011].
- Förvaltningsrätten Falun (2011). Dom fattad 2011-05-18. *Mål nr 4053-10, enhet 2*. Falun: Förvaltningsrätten. 8 sid.
- Garzon, I. (2006). *Reforming the Common Agricultural Policy: History of a Paradigm Change*. Palgrave Studies in European Union Politics. Houndmills: Palgrave MacMillan.
- GFF (2005). Yttrande över Ds 2005:22, Småskalig livsmedelsförädling. Hudiksvall: Gävleborgs fäbodförening. 7 sid.
- GFF (2007). *Turister i fäbodvallen: Slutrapport för ett projekt*. Ljusdal: Gävleborgs fäbodförening.
- GFF (2012). Synpunkter: Djurskyddsutredningens betänkande. *Yttrande på "Ny djurskyddslag", SOU 2011:75* Ljusdal: Gävleborgs fäbodförening. 11 sid.
- Glesbygdverket (2008). *Framtida fäbodbruk: Fäbodbrukets framtid i Sverige*. [Internet] Uppdaterad: 11 september 2008. Tillgänglig från: www.glesbygdverket.se. [Hämtad 8 september 2009].
- Gray, J. (2000). The Common Agricultural Policy and the Re-Invention of the Rural in the European Community. *Sociologia ruralis* 40(1), sid. 30-52.
- Green, J. & R. Woodruff (1993). *Livestock Protection Dogs – Protecting Sheep from Predators*. Washington D.C.: United States Department of Agriculture, Animal and Plant Health Inspection Service.
- Gupta, A. & J. Ferguson (1997). *Anthropological locations: boundaries and grounds of a field science*. Berkeley: University of California Press.
- Gustavsson, E., A. Dahlström, M. Emanuelsson, J. Wissman & T. Lennartsson (2011). Combining historical and ecological knowledge to optimise biodiversity conservation in semi-natural

- grasslands. Ur: Pujol, J.L. (Red.) *The Importance of Biological Interactions in the Study of Biodiversity*. Sid. 173-196. Shanghai: Tech Publishers.
- Halewood, C. & K. Hannam (2001). Viking heritage tourism: Authenticity and commodification. *Annals of tourism research* 28(3), sid. 565-580.
- Hallander, H. (1989). *Svenska lantraser: deras betydelse förr och nu*. Veberöd: Blå ankan.
- Hammersley, M. & P. Atkinson (2007). *Ethnography: principles in practice*. Milton Park: Routledge.
- Handler, R. (1986). Authenticity. *Anthropology today* 2(1), sid. 2-4.
- Hannerz, U. (2001). *Flera fält i ett: socialantropologer om translokala fältstudier*. Stockholm: Carlsson.
- Hannerz, U. (2003). Being there... and there... and there! Reflections on multi-site ethnography. *Ethnography* 4(2), sid. 201-216.
- Hansen, K. (1998). *Välfärdens motsträviga utkant: lokal praktik och statlig styrning i efterkrigstidens nordsvenska inland*. Lund: Historiska media.
- Hansen, K. & I. Jansson (1982). *Fäbodbruket - hotad näring: rapport om fäbodbruket i Sverige 1980*. Östersund: Länsstyrelsen i Jämtlands län.
- Harkin, M. (1995). Modernist anthropology and tourism of the authentic. *Annals of tourism research* 22(3), sid. 650-670.
- Hasenfeld, Y. & D. Steinmetz (1981). Client-official encounters in social service agencies. Ur: C. Goodsell (red.) *The Public Encounter: Where State and Citizen Meet*. Sid. 83-101.
- Hasund, K.P. & J.-O. Helldin (red.) (2007). *Valuable agricultural landscapes - the importance of Romania and Scandinavia for Europe*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.
- Hill, B. (2012). *Understanding the Common Agricultural Policy*. London: Earthscan.
- Hvidt, M. (1987). *Projektbistånd : om projektet som medium for överförel af bistånd till 3. verdens landdistrikter*. Århus: Århus Universitet.
- Hägerstrand, T. (1982). Likhet och närhet: om geografins ansvar för balansen mellan kunskapsperspektiv. Ur: S. Strand (red.) *Geografi som samfunnsvetenskap: filosofi, metode, användbarhet*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Hägerstrand, T., K. Ellegård, U. Svedin & B. Lenntorp (2009). *Tillvaroväven*. Stockholm: Forskningsrådet Formas.
- Højholt, P. (1983). *Praksis. 5. Nuet druknet i latter*. København: Schönberg.
- Ihse, M. & A. Norderhaug (1995). Biological values of the Nordic cultural landscape: Different perspectives. *International Journal of Heritage Studies* 1(3), sid. 156-170.
- Ingemansson, J. & B. Olsson (1990). *Information om en ny livsmedelspolitik*. Jönköping: Lantbruksnämnden.
- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment: Essays in livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.
- Institutet för jordbruks- och miljöteknik (2000). *Rena kor i uppbundna system - hur? Teknik för lantbruket: 85* [Internet]. Tillgänglig från: <http://www.jti.se/uploads/jti/t85.pdf>. [Hämtad 23 mars 2011].
- Johannisson, K. (2001). *Nostalgi: en känslas historia*. Bonnier essä. Stockholm: Bonnier.
- Johansson, K.-A. (2009). Resan till Rumänien. *Svensk botanisk tidskrift* 103(6), sid. 323-329.
- Johansson, R. (2007). *Vid byråkratins gränser: om handlingsfrihetens organisatoriska begränsningar i klientrelaterat arbete*. Lund: Arkiv förlag.
- Jönsson, H. (2005). *Mjök - en kulturalanalys av mejeridiskens nya ekonomi*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Kammarrätten i Sundsvall (2012). Protokoll 2012-08-08 Föredragning i Sundsvall. *Mål nr 1789-11*. Sundsvall: Kammarrätten. 2 sid.
- Kindberg, J., J. Swenson & G. Ericsson (2009). *Björnstammens storlek i Sverige 2008 - länsvisa uppskattningar och trender. Rapport 2009-2 från det Skandinaviska björnprojektet*. [Internet] Tillgänglig från: <http://www.bearproject.info/uploads/publications/Bjoernstammens%20storlek%20i%20Sverige%202008.pdf>. [Hämtad 8 januari 2011].
- Lagerberg, T. (1945). Hur skogen kom till Sverige. Ur: T. Lagerberg, et al. (red.) *Den svenska skogen: radioföredrag 1944-1945*. Sid. 7-22. Stockholm: Radiotjänst.
- Land Lantbruk (21 april 2011). Djurägare ska inte drabbas av rovdjurspolitiken. Författare: Moraeus M, T. Gumuns, L. Zetterlund, B. Höglund, I. Olsson, K. Elofsson, H. Rohden.
- Larsson, J. (2003). Vad är en fäbod? Ett försök att definiera ett begrepp. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 45, sid. 131-142.

- Larsson, J. (2009). *Fäbodväsendet 1550-1920: Ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem*. Östersund: Jamtli Förlag.
- Larsson, J. (2011). The transformation of the summer farm: from backbone of North Swedish animal husbandry to experience tourism and branded products. Ur: U. Jansson, et al. (red.) *Agriculture and forestry in Sweden since 1900 : geographical and historical studies*. Sid. 233-250. Kungl. Skogs och lantbrukshistoriska meddelanden 54, Stockholm: Kungl. Skogs- och lantbruksakademien.
- Lennartsson, T. (2010). *Biologisk mångfald och traditionell markanvändning: Att förstå biologiskt kulturarv i Sverige och Rumänien*. Uppsala: Centrum för biologisk mångfald (CBM).
- Lennartsson, T. & A. Thor (2009). *Bättre naturvårdsbete i stora fällor? Hur påverkas avbetning och förutsättningar för biologisk mångfald av betesfällans storlek?* Uppsala: Centrum för biologisk mångfald (CBM).
- Lidman, H. (Red.) (1963). *Fäbodlar*. Kristianstad: LTs förlag.
- Liljewall, B. (2000). Tradition som moderniserande kraft: alternativa mönster för historisk förändring. *Kulturhistorisk tidskrift* 83(3), sid. 129-149.
- Lindberg, U. (2005). *Kulturresevat: en handbok för bildande, förvaltning och utveckling av kulturresevat enligt 7 kapitlet 9 § Miljöbalken*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Lindström, R. (1969). *Fäbodliv*. Stockholm: Bok och Bild Förlag.
- Linkowski, W.A. (2010). *Utmarksbete, främst skogsbete, och dess effekter på biologisk mångfald*. CBM:s skriftserie. Uppsala: Naptek, Centrum för biologisk mångfald (CBM).
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Ljung, T. (2011). *Fäbodskogen som biologiskt kulturarv: betade boreala skogars innehåll av historisk information och biologisk mångfald. En studie av fyra fäbodställen i Dalarna*. Uppsala: Centrum för biologisk mångfald (CBM).
- Ljusdalsbygdens museum, Gävleborgs Fäbodförening, Centrum för Biologisk Mångfald/Naptek, Högskolan i Gävle & Ljusdals kommun (2010). *Förslag om ett "Centrum för utmarksbruk"*. [Internet] Tillgänglig från: <http://www.naptek.se/dokument/Forstudie%20Utmarksbete%202010.pdf>. [Hämtad 20 september 2012].
- Lowe, P., H. Buller & N. Ward (2002). Setting the next agenda? British and French approaches to the second pillar of the Common Agricultural Policy. *Journal of Rural Studies* 18(1), sid. 1-17.
- Lowenthal, D. (1985). *The past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lynch, K. (1972). *What time is this place?* Cambridge: MIT Press.
- Länsstyrelsen i Dalarna (2008). *Fäboddrift ur ett brukarperspektiv*. Falun: Lantbruksenheten.
- Länsstyrelsen i Dalarna (2010a). *Genomförandestrategi för Dalarna: Landsbygdsprogrammet för Sverige 2007-2013*. Falun: Länsstyrelsen i Dalarnas län.
- Länsstyrelsen i Dalarna (2010b). *Projektrapport till långsiktig plan för omarrondering i Dalarnas län*. Falun: Kulturmiljöenheten.
- Länsstyrelsen i Dalarna (2011a). *Länsstyrelsen Dalarna och Gävleborg inbjuder till diskussionsdag om fäbodstödet i det nya landsbygdsprogrammet*. Falun: Länsstyrelsen i Dalarnas län.
- Länsstyrelsen i Dalarna (2011b). *Utvärdering av fäbodbruk, fäboddrift och utmarksbete i landsbygdsprogrammet 2007-2013*. Falun: Lantbruksenheten.
- Länsstyrelsen i Dalarna (2012). *Pågående kulturresevatbildning i Skallskog och Brändskog*. [Internet] Tillgänglig från: <http://www.lansstyrelsen.se/dalarna/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/kulturresevat/Kulturresevat-Skallskog/Pages/default.aspx>. [Hämtad 4 juli 2012].
- Länsstyrelsen i Jämtland (2006a). *Fjällägenheter: Slätterängar och naturbetesmarker i Jämtland och Härjedalen*. Östersund: Länsstyrelsen i Jämtland.
- Länsstyrelsen i Jämtland (2006b). *Regionala miljömål: Gemensamma miljöambitioner för Jämtlands län*. Östersund: Länsstyrelsen i Jämtland.
- Länsstyrelsen i Jämtland (2010). *Jordbruket i Jämtlands län*. Östersund: Länsstyrelsen i Jämtland.
- Länsstyrelsen i Jämtland (2012). *Genomförandestrategi för Landsbygdsprogrammet 2007-2013 i Jämtlands län*. Östersund: Länsstyrelsen i Jämtlands län.
- Länsstyrelsen Jämtland (2008). *Rikare Odlingslandskap: Till fäbodbrukare med mjölkdjur på fäbod i Jämtlands län*. Jämtland: Länsstyrelsen i Jämtland.
- Länsstyrelsen Jämtland (odaterad-a). *Särskild skötsel fäbodbete, kundnr Z1704*. Östersund: Länsstyrelsen Jämtland.

- Länsstyrelsen Jämtland (odaterad-b). *Särskild skötsel fåbodbete, kundnr Z5671*. Östersund: Länsstyrelsen Jämtland.
- Länsstyrelsen Västernorrland (odaterad). *Oringsjö - artrik fåbodskog*. [Internet] Tillgänglig från: <http://www.lansstyrelsen.se/vasternorrland/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat-i-vasternorrland/solleftea-kommun/oringsjo/Pages/default.aspx>. [Hämtad 11 april 2013].
- Länsstyrelsen Östergötland (2008). *Rumäniens odlingslandskap: reserapport från en studieresa sommaren 2008*. Linköping: Länsstyrelsen i Östergötland.
- MacDonald, D., J. Crabtree, G. Wiesinger, T. Dax, N. Stamou, P. Fleury, J. Gutierrez Lazpita & A. Gibon (2000). Agricultural abandonment in mountain areas of Europe: environmental consequences and policy response. *Journal of Environmental Management* 59(1), sid. 47-69.
- Malinowski, B. & M.W. Young (1979). *The ethnography of Malinowski: the Trobriand Islands 1915-18*. London: Routledge.
- Mikkelsen, B. (2005). *Methods for development work and research: a new guide for practitioners*. New Delhi: Sage.
- Montelius, S. (1975). *Leksands fåbodar*. Leksands sockenbeskrivning del VII. Leksand: Leksands kommun.
- Morell, M. (2001). *Det svenska jordbrukets historia. Jordbruket i industrisamhället: 1870-1945*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stiftelsen Lagersberg.
- Muehlmann, S. (2009). How Do Real Indians Fish? Neoliberal Multiculturalism and Contested Indigenities in the Colorado Delta. *American Anthropologist* 111(4), sid. 468-479.
- Myrdal, J. (2001). *Den nya produktionen - det nya uppdraget: jordbrukets framtid i ett historiskt perspektiv*. Ds. 2001:68. Stockholm: Regeringskansliet.
- Myrdal, J. (2008). *Framtiden - om femtio år: global utveckling och ruralt-urbant i Norden*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Mårald, E. (2008). Synen på natur och miljö under den högindustriella epoken. Ur: J. Geijerstam (red.) *Industriland: tolv forskare om när Sverige blev modernt*. Sid. 221-245.
- Mårs, I. & A. Green Brzezinska (red.) (1986). *Levande fåbodar: upp i ottan och sent i säng, vallåtar, ost och smör, lockrop på kor och getter, solvärmda grå hus: 17 restips i Dalarna, Hälsingland och Jämtland-Härjedalen*. Östersund: Stiftelsen Turismutveckling.
- Naturvårdsverket (2011). *Redovisning av tilläggsuppdrag om den svenska rovdjurspolitiken*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket (2012). *Nationell förvaltningsplan för varg 2012-2017*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Neumann, I.B. & P. Dükler (2003). *Mening, materialitet, makt: en introduktion till diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Nilsson, A. (2010). *Ost: osthistoria, ysterierna, osttipsen*. Stockholm: Grenadine.
- Nordin, L. (2007). *Man ska ju vara två: Män och kärlekslängtan i norrländsk glesbygd*. Stockholm: Natur & kultur.
- Nordisk familjebok (1882). *Konversationslexikon och realencyklopedi innehållande upplysningar och förklaringar om märkvärdiga namn, föremål och begrepp*. Volym 5. Folkvisor - Grimmesmål. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags AB.
- Nordisk familjebok (1884). *Konversationslexikon och realencyklopedi innehållande upplysningar och förklaringar om märkvärdiga namn, föremål och begrepp*. Volym 7. Hufvudskål - Kaffraria. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags AB.
- Nordquist, M. (1959). Skogarna och deras vård i mellersta Sverige. Ur: G. Arpi (red.) *Sveriges skogar under 100 år: en sammanfattande redogörelse över det svenska skogsbruket 1859-1959*. Stockholm: Domänverket.
- Nordström, A. (1976). *Fåbodar och fåbodliv i Höga kusten*. Hembygdshistoria i Höga kusten. Bjästa: CeWe-förlag.
- Nordström Källström, H. (2008). *Mellan trivsel och ensamhet: om sociala villkor i lantbruket*. Acta Universitatis agriculturae Sueciae, 2008:74. Uppsala: Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Noss, R.F. (2003). Wilderness - Now More than Ever: A Response to Callicott. Ur: A. Light, et al. (red.) *Environmental ethics: an anthology*. Sid. 437-443. Malden: Blackwell.
- Nowak, S. & R.W. Mysłajek (2006). *Poradnik ochrony zwierząt hodowlanych przed wilkami* [Handbook of livestock protection against wolf attacks]. Twardorzeczka: Stowarzyszenie dla Natury WILK.
- Nyman, A. (1963). Den svenska fåboden - ålder, uppkomst, utbredning. Ur: H. Lidman (red.) *Fåbodar*. Kristianstad: LTs förlag.

- Nyman, Å. (1977). Fäbodarnas osynliga invånare. Ur: G. Rosander (red.) *Nordiskt fäbodväsen: förhandlingar vid fäbodseminarium i Älvdalen, Dalarna, 1-3 sept. 1976*. Sid. 58-67. Stockholm: Nordiska museet.
- Odevi, H. (1965). *Fäbodlivet: idyll och tragedi*. Nyland: Utgiven av författaren.
- Olsson, E.G.A., G. Austrheim & S.N. Grenne (2000). Landscape change patterns in mountains, land use and environmental diversity, Mid-Norway 1960–1993. *Landscape Ecology* 15(2), sid. 155-170.
- Però, D. (2011). Migrant's Practices of Citizenship and Policy Change. Ur: C. Shore, *et al.* (red.) *Policy worlds: anthropology and the analysis of contemporary power*. New York: Berghahn Books.
- Persson, R. (2007). *Fäbodlivets vardag: som ett besök i en annan värld*. Utgiven av författaren.
- Peterson, T., J. Sinclair, H. Nordström Källström, P. Haglind & H.-P. Hansen (2010). *Utredning av underlag för utveckling av socioekonomiska kriterier och rekommendationer rörande utsläpp av varg*. Uppsala: Sveriges Lantbruksuniversitet, avdelningen för miljökommunikation, Institutionen för stad och land.
- Petre, A. (1945). Skogens vardag. Ur: T. Lagerberg, *et al.* (red.) *Den svenska skogen: radioföredrag 1944-1945*. Sid. 37-50. Stockholm: Radiotjänst.
- Prop. (1992/93:226). *om en ny skogspolitik*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Prop. (2000/01:57). *Sammanhållen rovdjurspolitik*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Prop. (2004/05:150). *Svenska miljömål ett gemensamt uppdrag*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Prop. (2007/08:108). *En skogspolitik i takt med tiden*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Prop. (2008/09:210). *En ny rovdjursförvaltning*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Prop. (2009/10:3). *Tid för kultur*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Päiviö, E.-L. (2008). *Det agrara landskapet på vinst eller förlust: biologiska och historiska värden inom lantbrukets nya uppdrag*. Uppsala: Department of Economics, Swedish University of Agricultural Sciences.
- RAÄ (2010). *Landskapsvård*. [Internet] Uppdaterad: 8 november 2010. Tillgänglig från: <http://www.raa.se/cms/extern/kulturarv/kulturarv/landskapsvard.html>. [Hämtad 20 juli 2012].
- RAÄ (2012). *Kulturmiljövårdsanslaget*. [Internet] Uppdaterad: 4 juli 2012. Tillgänglig från: http://www.raa.se/cms/extern/vart_oppdrag/vart_oppdrag/kulturmiljovardsanslaget.html. [Hämtad 20 juli 2012].
- Reinton, L. (1955). *Sæterbruken i Noreg: I, Sætertypar og driftsformer*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo: Aschehoug.
- Reinton, L. (1961). *Sæterbruken i Noreg: III*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo: Aschehoug.
- Rekdal, Y. (2008). *Utmarksbeite - kvalitet og kapasitet*. Glimt fra skog og landskap.
- Rekdal, Y. (2009). Forenkla metode for beitevurdering i utmark. *Årsmelding fra Skog og landskap 2008*, sid. 23-25.
- Rekdal, Y. (2010a). Beitekapasitet i utmark. *Sau og geit* 63(6), sid. 34-36.
- Rekdal, Y. (2010b). Beitekvalitet i utmark kan klassifiserast. *Sau og geit* 63(5), sid. 5-7.
- Rekdal, Y. (2011). Beiteplanlegging i utmark. *Sau og geit* 64(2), sid. 20-21.
- Rewilding Europe (2012a). *Making Europe a wilder place*. [Internet] Uppdaterad: 2011. Tillgänglig från: <http://rewilding-europe.com/>. [Hämtad 23 mars 2012].
- Rewilding Europe (2012b). *Rewilding Europe Trailer 2012*. [Internet] Uppdaterad: 2012. Tillgänglig från: http://www.youtube.com/watch?v=gLQqit8bFpl&feature=player_embedded. [Hämtad 23 mars 2012].
- Risan, L.C. (2003). *Hva er ei ku? Norsk rødt fe som teknovitenskap og naturkultur*. Oslo: Oslo Universitet.
- Ronge, E. (1945). Hur skogen vårdas i Norrland. Ur: T. Lagerberg, *et al.* (red.) *Den svenska skogen: radioföredrag 1944-1945*. Sid. 51-65. Stockholm: Radiotjänst.
- Rudeberg, G. (1945). *Mjölkcenralen: Lantmännens mjölkförsäljningsförening U.P.A. 1915-1945*. Stockholm: Victor Petterssons Bokindustriaktiebolag.
- Said, E.W. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Santillo Frizell, B. (2006). *Pastoral landskap: myt och verklighet*. Stockholm: Carlsson.
- Scott, J.C. (1985). *Weapons of the weak: everyday forms of peasant resistance*. New Haven: Yale University Press.
- Scott, J.C. (1991). *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*. New Haven: Yale University Press.

- SFS 1979:429. *Skogsvårdslag*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SFS 1987:905. *Jaktförordning*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SFS 2007:481. *Förordning om stöd för landsbygdsutvecklingsåtgärder*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SFS 2009:310. *Förordning om ändring i jaktförordningen 1987:905*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Shepherd, R. (2002). Commodification, culture and tourism. *Tourist Studies* 2(2), sid. 183-201.
- Shore, C. & S. Wright (1997a). *Anthropology of policy: critical perspectives on governance and power*. London: Routledge.
- Shore, C. & S. Wright (1997b). Policy: A new field of anthropology. Ur: C. Shore, *et al.* (red.) *Anthropology of policy: critical perspectives on governance and power*. London: Routledge.
- Shore, C. & S. Wright (2011). Conceptualising policy: technologies of governance and the politics of visibility. Ur: C. Shore, *et al.* (red.) *Policy worlds: anthropology and the analysis of contemporary power*. New York: Berghahn Books.
- Shore, C., S. Wright & D. Però (2011). *Policy worlds: anthropology and the analysis of contemporary power*. New York: Berghahn Books.
- Sickel, H., M. Ihse, A. Norderhaug & M.A.K. Sickel (2004). How to monitor semi-natural key habitats in relation to grazing preferences of cattle in mountain summer farming areas: An aerial photo and GPS method study. *Landscape and Urban Planning* 67(1-4), sid. 67-77.
- Sikku, O.J. & E. Torp (2008). *Vargen är värst: traditionell samisk kunskap om rovdjur*. Östersund: Jamtli.
- SJV (1993). *Uppföljning av livsmedelspolitiken*. Rapport 1993:18. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (1997). *Miljöstöd 1997*. EU-information från Jordbruksverket. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (2000). *Miljö- och landsbygdsprogram för Sverige år 2000-2006*. Stockholm: Statens jordbruksdepartement.
- SJV (2003). *Ett rikt odlingslandskap: Fördjupad utvärdering 2003* Rapport 2003:19. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (2004a). *Stöd för miljövänligt jordbruk 2004*. EU-information från Jordbruksverket. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (2004b). *Tre nya miljöersättningar - hur blev det? Rapport från projekt CAP:s miljöeffekter*. Rapport 2004:5. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (2005a). *Tekniskt underlag för nytt landsbygdsprogram*. Rapport 2005:14A. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (2005b). *Utvecklingen inom Miljö- och landsbygdsprogrammet år 2004*. Bilaga 1: Dnr 19-2027/05. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (2006). *Anvisning till blockkartan*. JSA12. Jönköping: Statens Jordbruksverk.
- SJV (2007a). *Ett rikt odlingslandskap – underlag för fördjupad utvärdering 2008*. Rapport 2007:15. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (2007b). *Landsbygdsprogram för Sverige år 2007-2013*. Stockholm: Statens jordbruksdepartement.
- SJV (2007c). *Uppföljning av gårdsstödsreformen*. Rapport 2007:11. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (2008a). *Vilket odlingslandskap vill vi blicka ut över i morgon?* OVR164. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (2008b). *Ängs- och betesmarker - en genomgång av tillgänglig statistik*. Rapport 2008:30. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (2009). *Landsbygdsprogram 2007-2013*. [Internet] Uppdaterad: 20 maj 2009. Tillgänglig från: <http://www.sjv.se/amnesomraden/stodtillandsbygden/landsbygdsprogram20072013.4.93f13f10653d6ed4e80001142.html>. [Hämtad 23 maj 2012].
- SJV (2010). *Vad är landsbygdsprogrammet?* [Internet] Tillgänglig från: <http://www.sjv.se/amnesomraden/mojligheterpalandsbygden/landsbygdsprogrammet/vadarlandsbygdsprogrammet.4.7a446fa211f3c824a0e8000171998.html>. [Hämtad 22 september 2010].
- SJV (2011a). *Hur många fick miljöersättning?* [Internet] Uppdaterad: 19 oktober 2011. Tillgänglig från: <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/mojligheterpalandsbygden/landsbygdsprogrammet/landsbygdsprogrammetisiffror/miljoersattningar.4.7a446fa211f3c824a0e8000172038.html>. [Hämtad 7 juli 2012].
- SJV (2011b). *Jordbruksstatistisk årsbok 2011*. Stockholm: SCB.
- SJV (2012a). *Exempel på beräkning av avdrag på stöden vid överträdelse av tvärvillkor* [Internet] Uppdaterad: 8 juli 2012. Tillgänglig från: <http://www.jordbruksverket.se/download/18.6a459c18120617aa58a80001170/Exempel%2Bp%25C3%25A5%2Bber%25C3%25A4kknning%2Bav%2Bavdrag%2Bp%25C3%25A5%2Bst%25C3%25B6den.pdf>. [Hämtad 25 oktober 2011].

- SJV (2012b). *Miljöersättningar*. [Internet] Tillgänglig från: <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/stod/jordbrukarstod/miljoersattningar.4.7850716f11cd786b52d8000485.html>. [Hämtad 21 augusti 2012].
- SJV (2012c). *Tekniskt underlag: Landsbygdsprogram 2014–2020*. Rapport 2012:15. Jönköping: Statens jordbruksverk.
- SJV (2012d). *Utbetalning*. [Internet] Tillgänglig från: <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/stod/miljoersattningar/betesmarkerochslatterangar/utbetalning.4.45fb0f14120a3316ad780001694.html>. [Hämtad 7 juli 2012].
- SJV (2012e). *Vad är tvärvillkor?* [Internet] Uppdaterad: 8 mars 2012. Tillgänglig från: <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/stod/tvarvillkor/vadartvarevillkor.4.7409fe2811f8e7990b880001269.html>. [Hämtad 8 juli 2012].
- SJV (2012f). *Villkor för miljöersättningen för betesmarker och slåtterängar*. [Internet] Uppdaterad: 17 januari 2012. Tillgänglig från: <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/stod/miljoersattningar/betesmarkerochslatterangar/villkor.4.45fb0f14120a3316ad780001756.html>. [Hämtad 8 juli 2012].
- SJV (2012g). *Åtagande för att få miljöersättning*. [Internet] Uppdaterad: 19 januari 2012. Tillgänglig från: <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/stod/miljoersattningar/ekologiskproduktion/atagandeforattfamiljoersattning.4.7850716f11cd786b52d8000663.html>. [Hämtad 8 juli 2012].
- SJVFS (2002:95). *Statens jordbruksverks föreskrifter om ersättning för miljövänligt jordbruk*. Stockholm: Statens jordbruksdepartement.
- SJVFS (2007:42). *Kompensationsbidrag, miljöersättningar och miljöinvesteringar*. Stockholm: Statens jordbruksdepartement.
- Skr. 2001/02:173. *En samlad naturvårdspolitik*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SLU (2009). *Slututvärdering av miljö- och landsbygdsprogrammet 2000-2006: Vad fick vi för pengarna?* Uppsala: Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Sommestad, L. (1992). *Från mejerska till mejerist: en studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess*. Lund: Arkiv.
- SOU 1946:42. *Riklinjer för den framtida jordbrukspolitiken: betänkande. D. 1*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 1946:46. *Riklinjer för den framtida jordbrukspolitiken: betänkande. D. 2*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 1946:61. *Riklinjer för den framtida jordbrukspolitiken: betänkande. D. 3, Bilagor*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 1954:39. *Prissättningen på jordbruksprodukter: betänkande*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 1966:30. *Den framtida jordbrukspolitiken: betänkande. A, Bakgrunden*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 1966:31. *Den framtida jordbrukspolitiken: betänkande. B, Mål och medel*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 2003:6. *Kännande varelsor eller okända varor? Betänkande från Djurtransportutredningen*. Stockholm: Regeringskansliet.
- SOU 2003:116. *Betesrätt vid fäbodbruk m.m.: betänkande*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Storey, D. (1999). Issues of integration, participation and empowerment in rural development: the case of LEADER in the Republic of Ireland. *Journal of Rural Studies* 15(3), sid. 307-315.
- Streyffert, T. (1945). Hur skogen fick sitt värde. Ur: T. Lagerberg, et al. (red.) *Den svenska skogen: radioföredrag 1944-1945*. Sid. 23-36. Stockholm: Radiotjänst.
- SvD (22 december 2004). HD dömde man som sköt varg. Författare: Susanna Baltscheffsky.
- Svensk Fjällrasavel (2010). *Avel*. [Internet] Tillgänglig från: http://www.fjallko.se/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=105. [Hämtad 8 januari 2013].
- Svensk Fjällrasavel (2011). *Historik*. [Internet] Tillgänglig från: http://www.fjallko.se/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=107. [Hämtad 8 januari 2013].
- Svensk mejeriindustri (1957). *Svensk mejeriindustri: Svenska mejeriernas riksförening 1932-1957*. Stockholm: Svenska mejeriernas riksförening.
- Svensk Mjök (2009). *Strukturrapport nr 2*. [Internet] Tillgänglig från: http://svenskmiok.se/Global/Dokument/Dokumentarkiv/Marknadsrapporter/Strukturrapporter/Strukturrapport%20nr%202_2009.pdf. [Hämtad 29 januari 2011].

- Svensson, L. (2005). *Att skydda tamdjur från rovdjursangrepp: boskapsvaktande hundar*. Riddarhyttan: Viltskadecenter.
- Szabó, M. (1970). *Herdar och husdjur: En etnologisk studie över Skandinavien och Mellanuropas beteskultur och vallningsorganisation*. Lund: Berlingska boktryckeriet.
- SÖ 1993:77. *Cartagenaprotokollet om biosäkerhet till konventionen i Rio de Janeiro den 5 juni 1992 om biologisk mångfald*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Söderberg, J. (1991). Utmarksexpansionen: fåbodar och bodland. Ur: J. Myrdal, *et al.* (red.) *Kontinuitetens dynamik. Agrar ekonomi i 1500-talets Sverige*. Sid. 223-244. Almqvist & Wiksell International.
- Sörlin, S. (2006). Vildmark som kultur. Ur: E. Johansson (red.) *Mångnatur: friluftsliv och natursyn i det mångkulturella samhället*. Tumba: Mångkulturellt centrum.
- Taylor, J.P. (2001). Authenticity and sincerity in tourism. *Annals of tourism research* 28(1), sid. 7-26.
- Theelin, A., P. Michanek & L.-O. Borglid (2010). *Djurskydd för vem? Vi har avlivat din häst. Den ligger under presenningen*. Borås: Recito Förlag AB.
- Tidningen Härjedalen (29 januari 2011). "Vargattackerna stressar oss bönder". Författare: Carin Selldén.
- Törnqvist, V. (2002). *Livet runt en fåbod: Prästbodarna och några andra fåbodar från förr och i modern tid: en dokumentation*. Rättvik: Rättviks hembygdsförening.
- Törnqvist, V. & P. Nyberg (2007). *Fåbodliv: året runt med familjen Smedberg*. Örebro: Gullers.
- UNT (13 juni 2005). Advokat begär resning av vargskyttsdom. Författare: Per Sandén.
- UNT (22 juni 2011). Sätt ut djur för ett vildare Sverige. Författare: Carl-Gustaf Thulin.
- Wabakken, P., Å. Aronson, T. Strømseth, H. Sand, E. Maartmann, L. Svensson, Ø. Flagstad, E. Hedmark, O. Liberg & I. Kojola (2010). *Ulv i Skandinavien: statusrapport för vintern 2009-2010*. Oppdragsrapport nr. 4. Hedmark: Høgskolen i Hedmark.
- Van Der Ploeg, J.D. & H. Renting (2002). Impact and potential: a comparative review of European rural development practices. *Sociologia ruralis* 40(4), sid. 529-543.
- Van Gorp, B. & H. Renes (2007). A European Cultural Identity? Heritage and Shared Histories in the European Union. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 98(3), sid. 407-415.
- Van Huylenbroeck, G. & G. Durand (2003). *Multifunctional agriculture: a new paradigm for European agriculture and rural development*. Ashgate Pub Limited.
- Vandvik, V. & H.J.B. Birks (2004). Mountain summer farms in Røldal, western Norway: vegetation classification and patterns in species turnover and richness. *Plant Ecology* 170(2), sid. 203-222.
- Wastenson, L. & K.-G. Selinge (1994). *Sveriges nationalatlas. Kulturminnen och kulturmiljövård*. Stockholm: Sveriges nationalatlas (SNA).
- Watts, M. (2000). Transhumance. Ur: R.J. Johnston, *et al.* (red.) *The dictionary of human geography*. sid. 852. Oxford: Blackwell.
- Verdery, K. (2003). *The vanishing hectare: property and value in postsocialist Transylvania*. Culture and society after socialism. Ithaca: Cornell University Press.
- Westholm, E. (1992). *Mark, människor och moderna skiftesreformer i Dalarna*. Geografiska regionstudier nr 25. Uppsala: Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet.
- Widstrand, S. (2004). Ekoturism ger vargen nytt värde i Dalarna. *Safari - Nyhetsbrev från Ekoturismföreningen* Nr 1, sid. 6-7.
- Wilson, G.A. (2007). *Multifunctional agriculture: a transition theory perspective*. Cambridge: CABI.
- Viltskadecenter (2009). *Viltskadestatistik 2009: skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda*. Riddarhyttan: Viltskadecenter.
- Winther Jørgensen, M. & L. Phillips (2002). *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage.
- Wästfelt, A. (2003). Minnet av det bortglömda landskapet. Ur: U. Jansson (red.) *Med landskapet i centrum: kulturgeografiska perspektiv på nutida och historiska landskap*. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen nr 119, Sid. 301-314. Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Wästfelt, A., K. Saltzman, E. Gräslund Berg & A. Dahlberg (2012). Landscape care paradoxes: Swedish landscape care arrangements in a European context. *Geoforum* 43(6), sid. 1171-1181.
- Västmanlands Nyheter (10 januari 2008). Fåbodar förvandlas till rancher. Författare: Lars Erik Larsson.

Sammanfattning

“Höga naturvärden och traditionella landskap” – fäbodarna tar plats i den gemensamma jordbrukspolitiken

Den gemensamma jordbrukspolitiken har genomgått en omfattande reformering under det senaste decenniet. Den har utvidgats till att innefatta målsättningar om att skydda höga ”natur- och kulturvärden” samt ”traditionella landskap” inom ramen för vad som kallas för landsbygdspolitik. Det främsta styrdokumentet som hanterar stöd för att uppnå målsättningarna är landsbygdsprogrammet. I det svenska landsbygdsprogrammet har stödformer som riktar sig till fäbodbruk utformats. En analys av dessa stödformer och det politiska rum som stödformerna har kommit att ingå i utgör avhandlingens empiriska kärna. I avhandlingen fungerar därmed fäbodarna som ett fönster in i den omvandlingsprocess som EU:s jordbrukspolitik genomgår. De frågor som väglett avhandlingen är: *Vad kännetecknar fäboden som politiskt rum? Hur manifesterar sig olika aktörers handlingsutrymme? Vilka praktiker blir sanktionerade och hur förhandlas dessa?*

Fäbodbruk är en del av en gårdsdrift där djur tas till bete i utmarken under sommarmånaderna på så stora avstånd från hemgården att en enklare ”sommargård” har byggts, det vill säga fäbodbebyggelsen. Vanligtvis finns byggnader att bo i (fäbodstuga), att stalla djuren i (fjös) och att tillverka mjölkprodukter i (kokhus). I stort sett alla lantbruk i norra Svealand och nedre Norrland har haft fäbodar fram till tidigt 1900-tal. Denna del av Sverige kännetecknas av att vara beskogad eller fjällmiljö, vilket innebär att odlingsbar mark är en begränsad resurs. Idag finns enbart drygt 200 fäbodan i bruk. I det inledande kapitlet ges en överblick av hur det historiska fäbodbruket har beskrivits och beforskats, samt den särskilda litteratur om fäbodan som kallas fäbodromantik. Fäbodan har jämförts med andra jordbruksbyggnader höga symbolvärden. För många symboliserar fäbodarna en rural idyll och ett viktigt kulturarv. Det är då främst det historiska fäbodbruket, i regel 1800-talets

fäbodbruk, som avses. Det fäbodbruk som finns idag påverkas dock av den symbolik och värdeladdning som det historiska fäbodbruket omges av.

I avhandlingen kombineras textanalys med etnografiskt fältarbete. Policyantropologiska begrepp som intertextualitet, politiska teknologier och subjektposition är centrala. De styrdokument som skrivs avgör vilka handlingar som fäbodbrukare uppfattar som prioriterade, eftersom de föreskriver vilka handlingar som sammankopplas med EU-stöd. Men det är samtidigt inte styrdokumentens ensamma som avgör vad den nya jordbrukspolitiken kommer att resultera i. Lika viktig är fäbodbrukarnas egen agens och möjlighet att handla utifrån egna intentioner och åsikter. Här spelar fäbodföreningarna och andra organisationer en viktig roll som förmedlare av eller uttolkare av information. Även gräsrotsbyråkraters, i det här fallet länsstyrelsens, uttolkning av den gemensamma jordbrukspolitiken påverkar hur politiken kommer att genomföras i praktiken. I avhandlingen används begreppet politiskt rum för att beskriva hur olika aktörer möts och förhandlar kring en policy.

Avhandlingens empiriska material består i första hand av policytexter men också av fältarbete i form av observationer av möten och samtal med olika aktörer. De viktigaste aktörerna är fäbodbrukare, fäbodföreningar, länsstyrelsens tjänstemän och Jordbruksverket.

1900-talets utmarkspolitik: Från produktions- till konsumtionslandskap

Kapitlet inleds med en översyn av jordbrukspolitiken från efterkrigstiden och framåt. Från och med 1947 års jordbrukspolitiska beslut har den svenska jordbrukspolitiken haft två tydliga målsättningar: att säkerställa livsmedelsförsörjningen samt att lantbrukares inkomster ska vara på samma nivå som industriarbetares. Den första målsättningen uppnåddes redan i slutet av 1940-talet vilket innebar att den andra målsättningen fått större betydelse för jordbrukspolitikens genomförande. För att säkerställa att lantbrukarnas inkomster skulle öka inriktades de nyinstittade lantbruksnämndernas arbete på att det totala antalet lantbruk skulle minska mot att de som fortsatte bruka skulle odla allt större arealer. Denna process påskyndades efter 1966 års jordbrukspolitiska beslut där så kallade KR-jordbruk identifierades som politikens modelljordbruk. KR stod för koncentrerad rationalisering. KR-jordbrukens möjlighet att tillägna sig den nya jordbrukstekniken och expandera sin odlade areal stimulerades på bekostnad av att det stora flertalet lantbruk lades ner, för att undvika överproduktion.

Fäbodbruket nämns inte i de jordbrukspolitiska besluten. Det fanns inga stöd riktade till fäbodbruk och fäbodbruket nämns sällan i skrifter om jordbrukets effektivisering överhuvudtaget. Tvärtom förutsattes fäbodbruk vara en förlegad praktik som inte hade någon plats i det moderna jordbruket.

Jordbrukspolitiken var ämnad för bönder i slättbygder där det fanns potential till storskalig drift; stora arealer skulle brukas med stora jordbruksmaskiner. Samtidigt utvecklades skogsbruket mot ett starkare fokus på timmerproduktion när skogsbruket mekaniserades under 1900-talets första hälft, och skogsindustrin betraktade skogsbete som ett stort hot mot skogens produktivitet. Skogsmarken kom att definieras som en resurs för timmerproduktion på bekostnad av att ses som en resurs för bete för såväl boskap som renar.

Mejerindustrins frammarsch har också en del i fäbodbrukets kraftiga tillbakagång under 1900-talet. Små bymejerier gjorde det möjligt för lantbrukare att sälja mjölken färsk. Rationaliteten i att använda fäbodar vilade på att det inte gick att sälja färsk mjölk på grund av att mjölken inte kunde transporteras snabbt nog. Istället tillverkades ost av mjölken på fäbodarna. Ost har lång hållbarhet och kunde därmed säljas på höstens och vinterns marknader. Med ett mejeri i byn kunde mjölken säljas färsk istället, vilket besparade lantbrukarna arbetet med osttillverkningen och i förlängningen arbetet med att ta djuren till fäboden överhuvudtaget, eftersom odlat foder eller kulturbete började ersätta naturbete vid ungefär samma tidpunkt. Bymejerierna blev dock kortlivade. Under efterkrigstiden har de snabbt minskat i antal och konsoliderats till ett fåtal stora industriella mejerier. Det paradoxala resultatet är att det idag är svårt för lantbrukare i glesbygd att få mjölkhämtning. På senare tid har bymejerier därför fått förnyad aktualitet och har återuppstått i form av gårdsmejerier, en trend som diskuteras i kapitel 4.

Kapitlets andra avsnitt visar hur bilden av utmarken har förändrats från att vara en arbetsplats och en resurs för jordbruket till att idag i första hand omtalas som en plats för friluftsliv samt som obebyggda områden där rovdjur kan etablera sig. Här ingår en översyn av rovdjurspolitiken samt den kritik mot rovdjursförvaltningen som förs fram av lantbrukares föreningar inklusive fäbodföreningarna. På så sätt ges här en bakgrund till de konflikter kring rovdjurspolitiken som utgör en stor del av fäbodföreningarnas arbete, vilket jag återkommer till i kapitel 5.

Till sist ges en övergripande genomgång av den omvärdering som skett av jordbruket inom den senmoderna politiken. Med senmodern avses i avhandlingen tiden från omkring 1990-talet och framåt då det unika och specifika för varje region har satts i fokus. En vördnad för traditioner och bevarande av såväl natur- som kulturarv karaktäriserar dagens politiska program. Reformeringen av EU:s jordbrukspolitik presenteras och det viktigaste styrdokumentet för denna reformering, landsbygdsprogrammet, går igenom. Fäbodbruket har fått uppmärksamhet inom landsbygdsprogrammet men också inom arbetet med FN:s konvention om biologisk mångfald. Inom båda dessa program uppmärksammas fäbodbruket som en källa till både natur-

och kulturvården, vilket innebär att natur- och kulturvården möts kring frågor som handlar om fåbodbrukets bevarande. I den starkt sektoriserade offentliga förvaltningen är dock natur- och kulturvården uppdelade ansvarsområden. Riksantikvarieämbetet ansvarar för kulturvården och Naturvårdsverket för naturvården. De båda myndigheternas arbete med fåbodar och hur de ser på bevarandevården överlag presenteras därför kortfattat.

Fåbodbetesersättning – bara till traditionella fåbodar?

Den första delen av detta kapitel behandlar hur Jordbruksverket har utformat betesersättningen till fåbodar sedan EU-inträdet 1995. Från att ha utformats som ett stöd till de fåbodar som inventerats av kulturmiljövården och funnits ha särskilda värden, blev stödet i det första Landsbygdsprogrammet 2000-2006 utformat som ett rent betesstöd motiverat av att beteseffekten skapar en miljönytta. Denna utformning kom att kritiseras hårt av såväl fåbodbrukare som myndigheter, eftersom det gynnade köttproduktion där köttdjur släpptes på bete vid fåbodar utan att några andra av de praktiker som förknippas med fåbodar praktiserades, som mjölkning, osttillverkning eller vård av fåbodens byggnader.

Till följd av kritiken ändrades stödet i Landsbygdsprogrammet 2007-2013 så att betesstödet minskades och omformades så att det motiverar fåbodbrukare att ha små besättningar. Jordbruksverket avsåg att det ändrade stödet skulle generera att fler fåbodar skulle tas i bruk, snarare än att stimulera att många djur tas till enskilda fåbodar. Länsstyrelserna i Dalarna och Jämtland lade ett gemensamt förslag om att kompletterande stöd skulle utformas för mjölkning och vallning av djuren. Dessa stöd var tänkta att kompensera för ett sänkt betesstöd. Mjölkningsstödet motiverades av kulturvårdsskäl och vallning av djuren för att förebygga rovdjursattacker. Förslaget godkändes inte av EU-kommissionen vilket resulterade i att det totala stödet till fåbodarna minskade kraftigt för de brukare som har besättningar på fler än fem djurenheter. En besättning på fem djurenheter eller färre betraktas idag i allmänhet som ett hobbyjordbruk.

Länsstyrelsen sätts i fokus i kapitlets andra del, där tjänstemännens handlingsutrymme kring frågor om fåbodar belyses. Tjänstemännen själva uppfattar att de, när det gäller miljöersättningarna, har ett mycket begränsat handlingsutrymme, medan fåbodbrukare upplever att tjänstemännen har en närmast total frihet. Det finns påtagliga skillnader mellan hur tjänstemän i de olika län där fåbodbruk finns har tolkat regelverken. Länsstyrelsen i Dalarna tenderar att behandla fåbodstöden som ett kulturvårdsstöd och fäster stor vikt vid att fåbodarna ska ha traditionell drift och har tagit fram en klassificering av fåbodars *kulturbärande traditioner*. Länsstyrelsen i Jämtland fokuserar på

fäbodrar som en del i fjälljordbrukets drift och riktar uppmärksamhet mot fäbodbrukare i egenskap av att vara exempelvis mjölkbönder.

Kapitlets tredje del utvecklar diskussionen kring betydelsen av att vara traditionell för fäbodbruket inom förvaltningen idag. Ett uppmärksammat fall kring en fäbodbetesersättning som drogs in av Länsstyrelsen i Dalarna på grund av att driften inte ansågs vara traditionell inleder avsnittet. Detta fall illustrerar samtidigt konflikten som uppstått mellan de två olika perspektiv som finns på varför stöden till fäbodrar ska finnas – ska det vara ett stöd till att upprätthålla fäbodbruk som kulturarv där traditionell drift är viktig, eller ska det vara ett stöd för att upprätthålla biologisk mångfald som ett resultat av ett högt betetryck. Dessa perspektiv väcker vidare frågor om hur traditionell drift respektive biologisk mångfald kan upprätthållas genom fäbodbruk. Denna fråga har diskuterats i olika sammanhang, bland annat under kurser för länsstyrelsetjänstemän med fältresor till Maramureş i Rumänien, men också i interna möten på länsstyrelsen. Kapitlet avslutas genom att diskutera några exempel på hur resonemangen förs i sådana sammanhang.

Att vara fäbodbrukare

I detta kapitel presenteras några olika fäbodbrukare. I kapitlets första del visas att det i den lösa kategorin fäbodbrukare ryms människor som driver sina fäbodrar på olika sätt. Vissa har ärvt sina gårdar och brukar fäboden på samma sätt som har gjorts i generationer, andra är nyblivna fäbodbrukare som attraherats av möjligheten att leva nära naturen. Vilken kategori man tillhör påverkar hur man kan få möjlighet att lära sig något om fäboddrift. Den förstnämnda kategorin kan lära sig genom egen praktisk erfarenhet när de hjälper till som barn eller unga vuxna, medan den sistnämnda får inhämta kunskaper teoretiskt eller genom praktiskt inriktade kurser om de kan hitta några. Sedan får de prova sig fram själva eller söka hjälp från mer erfarna fäbodbrukare. För många fäbodbrukare har mjölkning på fäboden blivit en laddad fråga. Vissa anser att bara de som mjölkar på fäboden är riktiga fäbodbrukare. Det har dock blivit svårare att få ekonomi i lantbruk med mjölkkor, särskilt för de som handmjölkar som då inte kan ha besättningar på mer än tjugo-trettio kor. För dem har möjligheten att starta gårdsmejeri blivit en möjlig strategi, vilket fokuseras i kapitlets andra del.

Det finns i dagsläget en handfull fäbodbrukare som har startat gårdsmejeri vilket gör det möjligt att tillverka ost med mer moderna och professionella redskap, vilket öppnar för att sälja ost till en bredare konsumentgrupp. Ofta producerar dessa också mer ost genom att köpa in mjölk från andra lantbrukare. Samtidigt kräver driften av ett gårdsmejeri mer arbetskraft och andra kunskaper än de som krävs för att vara mjölkbonde, vilket gör att det inte

fungerar för alla att starta gårdsmejeri. Gårdsmejeribranschen har genom kursverksamhet på det nationella kunskapscentrumet Eldrimner utvecklats mot att tillverka vit- och grönmögelostar som håller hög kvalitet och kan säljas för priser kring 500 kronor kilot. De fåbodbrukare och andra fjälljordbrukare som tillverkar ”vanlig vit och röd ost”, det vill säga getost och mesost, i liten skala på fåboden eller gården kan ta så lite som 60-70 kronor kilot. Medan osten från gårdsmejerierna i första hand säljs till urbana konsumenter stannar den vita och röda osten på en lokal marknad där den säljs till vänner, bekanta och trogna kundkretsar. Det innebär att det idag finns två parallella ekonomier för osttillverkning bland fåbodbrukare – de som är gårdsmejerister och de som säljer ”vit och röd ost”.

För många fåbodbrukare är relationen med djuren speciell. En diskussion om relationen mellan tamdjur, fåbodbrukare och rovdjur utgör den tredje och avslutande delen av kapitlet. För många fåbodbrukare är det djuren, oavsett om det är kor, får eller getter, som är den största motivationen till att driva fåboden. Det är också djuren som dikterar villkoren på fåboden, särskilt korna. Driften fungerar bara om korna kommer hem från det fria betet om kvällarna som de ska. För att det ska fungera måste korna vara socialiserade. Många fåbodbrukare berättar om vikten av att ha en duktig skällko som leder flocken hem om kvällarna. Många berättar också om att det bara är lantraserna, det vill säga fjällkor och rödkullor, som klarar av att beta fritt på skogen. De tyngre låglandskorna orkar inte gå så långt och kan inte försvara sig mot rovdjur, menar de.

Problem med rovdjur är en viktig fråga för många fåbodbrukare. De flesta anser att det är svårt eller omöjligt att ha fritt bete i områden där det finns vargrevir, medan björnrevir inte nödvändigtvis är ett problem. Det finns exempel på björnar som inte slår djur, men om en björn attackerar tamdjur så blir problemet snabbt akut eftersom björnar tenderar att komma tillbaka för att äta av och vakta sitt byte och utgör då ett hot även mot människor. De skador som är mest problematiska för fåbodbrukarna är inte de direkta angreppen utan konsekvenser av långvarig rovdjursnärvaro som orsakar stressade och nervösa djur, minskad mjölkproduktion, utebliven befruktning vid inseminering och aggressivt beteende. Många fåbodbrukare anser att myndigheterna hanterar situationen dåligt, både när det gäller hur rovdjursförvaltningen fungerar i allmänhet och i den kontakt som sker mellan fåbodbrukare och länsstyrelsens tjänstemän när attacker inträffar.

Fäbodrörelsens kamp om tolkningsföreträde

Kapitlet inleds med en översyn av tre frågor som fäbodföreningarna driver i sina försök att påverka myndigheter och allmänheten för att gynna fäbodbrukets sak. Den första frågan som är mest framträdande är synen på utmarken som en arbetsplats för betesdrift och fäbodbruk, inte som en plats där rovdjuren kan etablera sig. Det fria skogsbetet som många fäbodbruk bedriver anses av föreningarna vara hotat av rovdjurens, särskilt vargens och björnens, ökade utbredning.

Den andra frågan som fäbodföreningarna driver är den om hur djurskyddslagstiftningen bör vara utformad och hur djurskyddsinspektörerna bör arbeta för att fungera bättre ihop med traditionell djurhållning på fäbodbruk. Fäbodföreningarna argumenterar för att den djurhållning som bedrivs är exemplarisk ur djuretisk synpunkt; ändå skapas problem med djurskyddslagstiftningen eftersom den är utformad efter mätbara kriterier avsedda för konventionell djurhållning. Fäbodföreningarna menar att djurskyddslagstiftningens krav är skapade för stora kommersiella jordbruk med mer storvuxna raser och en större förmåga att investera och anpassa djurbyggnader och annan utrustning varefter djurskyddslagen förändras.

Den tredje frågan fäbodföreningarna arbetar med är synen på fäbodbruk som en turistverksamhet respektive en alternativ form av jordbruk. Detta är en fråga som splittrar fäbodrörelsen. Frågan är principiellt viktig eftersom miljöersättningarnas utformning inom landsbygdsprogrammet påverkar hur fäbodbruk stimuleras att bedrivas i framtiden, och de fäbodbruk som är inriktade mot turism ställer andra krav än fäbodbruk som i första hand drivs med inriktning mot livsmedelsproduktion.

Den andra delen av kapitlet fokuserar på hur fäbodrörelsen mobiliserar sig och vilka strategier de använder för att påverka myndigheter. Här får vi följa hur personer som fungerar som *översättare* inom föreningarna kan omsätta politiska program och nyckelbegrepp till fäbodbrukets praktiker och på så sätt placera fäbodbruket i fördelaktiga sammanhang. Ett exempel på det som visas är hur begrepp från konventionen om biologisk mångfald som *traditionell kunskap* och *ursprungliga samhällen* används inom fäbodföreningarna för att stärka fäbodbrukets position. Det framstår tydligt att det i dessa sammanhang hade varit fördelaktigt för fäbodbrukare att kunna åberopa att vara en särskild etnisk grupp, med status som ursprungsfolk. I brist på sådana möjligheter har man istället valt att fokusera på de lantraser som hålls på fäbodbrukarna och överför retoriken om ursprunglighet och ”etnicitet” till korna istället.

Vi får också följa hur föreningarna *nätverkar* med andra föreningar, som jag kallar allianspartners. Nätverkandet har skapat möjligheter att positionera fäbodbruk dels som en del av svenskt småbruk, dels som en del av europeisk

transhumans genom olika samarbeten. Nätverkandet fungerar som ytterligare ett verktyg för att placera fåbodbruket i så gynnsamma sammanhang som möjligt.

Fåbodens politiska rum

I detta avslutande kapitel förs en sammanfattande och mer teoretisk diskussion kring vad som kännetecknar fåboden som politiskt rum, vilka praktiker som sanktioneras, hur de förhandlas och vilka strategier som olika aktörer använder. Det politiska rummet har visat sig kännetecknas av ett politiskt spel kring olika perspektiv på vad fåbodbruk är och bör vara, vilket bidrar till diskussionen om hur miljöersättningarna ska utformas för att gynna fåbodbruk på bästa sätt. Först fördjupas diskussionen kring två motstridiga rationaliteter som präglar Jordbruksverket respektive fåbodbrukarna. Jordbruksverkets fokus på mätbarhet och universellt applicerbara regelverk bärs upp av en idé om likhet inför lagen. I praktiken fungerar regelverken så att de maskerar beslutsfattandet och får det att te sig apolitiskt.

Fåbodbrukarnas förnuft å andra sidan är baserat på egen erfarenhet av konkreta rumsliga situationer. De ser hur dåligt de universella regelverken fungerar just på deras gård, vilket blir en grogrund för missnöje och misstänkliggörande av myndigheternas ambitioner. Länsstyrelsen fungerar som en arena där de två förnuften möts. Länsstyrelsens tjänstemän tvingas agera inom ramen för Jordbruksverkets regelverk men förväntas samtidigt applicera dem på varje enskild gård, och tvingas därmed ta hänsyn även till de lokala förutsättningar som råder. Detta är karakteristiskt för ”gräsrotsbyråkratier”, vilket är den nivån i byråkratin där regelverk omsätts till praktisk handling. Det innebär att det är tjänstemännens tolkning som blir avgörande för vilka som kommer att få pengar ur landsbygdsprogrammet och vilka som inte kommer att få pengar. Hur landsbygdsprogrammet och i förlängningen den gemensamma jordbrukspolitiken innebär för lokala praktiker avgörs alltså av den tolkning som görs av länsstyrelsens tjänstemän.

Sedan fördjupas diskussionen kring själva den strid som uppstått kring vad fåbodbruk bör vara och därmed hur det bäst kan gynnas. Striden cirkulerar till stora delar kring vikten av att vara *traditionell*. Jag sätter viljan att bevara traditioner som politisk målsättning i relation till den teoribildning som finns kring historiebruk, och belyser hur viljan att bevara traditionella fåboddar kan ses som en antimodern reaktion som tar sig uttryck i form av nostalgi. För fåbodbrukarna innebär förväntningarna på traditionell drift som väcks av politiker såväl som besökare att de drivs mot att få sin primära utkomst från upplevelseekonomin snarare än från livsmedelsindustrin.

Bland fåbodbrukare finns flera exempel på personer som betraktar sitt eget fåbodbruk i första hand som ett turistmål. Det finns dock också fåbodbrukare som starkt motsätter sig att fåbodarna enbart ses som en turistattraktion. De betraktar fåbodbruk som ett energieffektivt alternativt bruknings sätt till konventionell djurhållning och vill se fåbodbruk som en driftsform som kan lösa framtida miljöproblem. Kapitlet avslutas genom att diskutera denna fråga i relation till den gemensamma jordbrukspolitiken – vad är det politiken vill åstadkomma genom sitt fokus på höga natur- och kulturvärden samt traditionella landskap? Är politiken avsedd att ge fåbodbrukare och andra typer av jordbruk som missgynnats av den tidigare förda politiken en förnyad roll? Eller avser den snarare att ändra på detaljer i hur det konventionella jordbruket bedrivs? Vilka kommer att vara framtidens lantbrukare?

Summary

”High natural and cultural values and traditional landscapes” – summer farms make way into the Common Agricultural Policy

The Common Agricultural Policy (CAP) has been extensively reformed during the last decade. Today it includes goals on protecting ”high natural and cultural values” and “traditional landscapes” within the frame of what is called rural policy. The most important policy document that deals with payments to farmers to achieve these goals is the Rural Development Programme (RDP). In the Swedish RDP Agri-environmental payments have been designed for summer farms. An analysis of these payments and the political space that the payments have come to become integrated in is the empirical basis of this thesis. In the thesis the summer farms functions as a window into understanding the processes that are currently changing the CAP. The research questions that have guided my work are: *What characterises the summer farm as a political space? How do different actor’s room for manoeuvre manifest itself? What practices become sanctioned and how are these negotiated?*

Summer farming is a part of a farm system where animals are taken to outlands to graze free-ranging during the summer months on such a far distance from the home farm that a simpler “summer farm” has been constructed. Usually, the summer farm comprises of buildings to live in, to stable the animals in during the night, and to produce dairy products in. More or less all farms in central Sweden (northern *Svealand* and lower *Norrland*) had summer farms until the early 1900s. This part of Sweden is characterised by being forested or mountainous, with scarce arable land resources. Today, only a little over 200 summer farms are in use. In this introductory chapter an overview of how historical summer farms have been described and researched is provided, as well as the particular literature commonly referred to as “summer farm romanticism”. Summer farms have, compared to other agricultural buildings, high symbolic values. To many, summer farms are

symbols of a rural idyll and an important cultural heritage. Such descriptions generally refer to historical summer farms, in particular those of the 19th century. However, the summer farming practices that exist today are affected by the symbolic and value laden imageries that surrounds historical summer farming.

In the thesis a combination of discourse analysis and ethnographic fieldwork is employed. Policy anthropological concepts such as intertextuality, political technologies and subject position are central. The policy documents that are written as a result of the new CAP will decide what practices summer farmers' attention is drawn to as they prescribe what practices are coupled with EU payments. But, at the same time, it is not the policy documents alone that will determine what the new CAP agri-environmental payments will result in. Equally important is the summer farmers' own agency and their ability to act based on their own intentions and viewpoints. Summer farm associations and other organisations play a vital role as mediators or interpreters of information. Also the interpretation carried out by grassroots bureaucrats, in this case the administrators at the County Administrative Boards (CAB's), are key to understand how the CAP will be carried out. In the thesis the concept of political space is used to describe how different actors meet and negotiate policies.

The empirical material analysed in the thesis consists of policy documents but also of fieldwork in the form of observations of meetings and conversations with different actors. The most important actors are summer farmers, summer farm associations, CAB officials, and the Swedish Board of Agriculture (from here on referred to as the Agricultural Board).

The politics of the outlands from 1900 onwards: From a landscape of production to a landscape of consumption

The chapter starts with an overview of the Swedish agricultural policies from World War II onwards. Starting with the agricultural policy of 1947 the Swedish policy has had two goals: securing food security and achieving acceptable incomes for farmers, compared to that of industrial workers. The first goal was achieved already by the end of the 1940s, thus the second goal became more important during the 1950s onwards. To secure farmers' incomes the newly established regional agricultural committees (*lantbruksnämnder*) focused their work towards reducing the total number of farms operated, while increasing the area under cultivation by each active farm. This process speeded up following the agricultural policy of 1966 when so called Concentrated Rationalisation Farms (*KR-jordbruk*) were launched as model farms. The agricultural committees decided what farms could be developed into

Concentrated Rationalisation Farms. Those farms were stimulated to adopt the latest agricultural technology and expand their area of land under cultivation through consolidating land abandoned by the large number of farms that were put out of operation.

Summer farming is not mentioned in policy documents of this time. There were no supports given explicitly to summer farming and summer farming is rarely mentioned in writings dealing with the rationalisation of farming in any aspect. Quite the opposite, summer farming was assumed to be an out of date practice that had no place in modern agriculture. The policies were intended for farmers in lowland flatlands who had the opportunity to become large scale producers; large fields were to be cultivated by large machinery. At the same time, forestry became more and more focused on increasing the production of timber as forestry was mechanised during the first half of the 20th century, and the forestry industry identified forest grazing as a large threat to forest productivity. Forested land came to be defined as a resource for timber production at the expense of being a resource for grazing cattle as well as reindeer.

The rapid expansion of the dairy industry was another reason behind the quick reduction of summer farming during the 20th century. Small village dairies made it possible for farmers to sell milk fresh. The rationality behind using summer farms rested in the fact that milk could not be sold fresh as it could not be transported quickly enough. Instead, cheese was made at the summer farm. Cheese has long durability which meant that it could be stored, and sold during the autumn and winter markets. With a dairy in the village milk could be sold fresh instead, which saved farmers the toil of producing cheese and in extension the toil of taking animals to the summer farms at all, as cultivated fodder or grazing on cultivated land started to replace grazing outlands at roughly the same time. However, village dairies turned out to be a short-lived phenomenon. After World War II they have quickly reduced in numbers and have been consolidated to a small number of large-scale dairies. As a paradoxical result, it can be difficult for farmers in marginal areas to sell milk to dairies today. As of lately, village dairies are re-emerging but in the form of farm dairies, a trend that is discussed in chapter 4.

The second part of this chapter deals with the image of the outlands as it has changed from being a work place and a resource for farmers to becoming a place for recreation in the form of outdoor activities, and as uninhabited space where the increasing population of large predators can spread out. An overview of the predator policies as well as the critique it is subject to from farmers' unions including summer farm associations is provided. This overview also provides a background to the conflicts regarding predator policies that makes

up a large part of the work that summer farm associations carries out, which I return to in chapter 5.

Finally, an overview of the revaluation of agriculture that has taken place during late modernity is provided. In this thesis, late modernity is considered to respond to roughly the time from the 1990s onwards when uniqueness and regional specificities has been in focus for policymaking. An appreciation of traditions and protection of natural and cultural heritage characterises the policies of this period. The reformation of the CAP and the most important policy document of this reform, the RDP, is presented. Summer farming has been paid attention to in the RDP but also in work that has stemmed out of Sweden's ratification of the UN's Declaration on Biological Diversity (CBD), especially article 8j. Within both these programmes summer farming is treated as a source of both natural and cultural heritage as it generates biological diversity and exemplifies traditional agricultural practices. This implies that the interests of natural and cultural heritage management join in the preservation of summer farming. In the heavily sectorialised Swedish administration, these respective fields of responsibility belong to different public authorities; the Swedish National Heritage Board deals with cultural heritage, while the Environmental Protection Agency deals with natural heritage. The work these two authorities carry out in respect to summer farms, as well as their viewpoint on conservation in general is presented and discussed.

Summer farm payments – to traditional summer farms only?

As Sweden joined the EU in 1995 the Agricultural Board has designed Agri-Environmental grazing payments to summer farms. The first part of this chapter deals with how these payments have been designed and the requirements made on summer farmers to obtain them. From 1995 the summer farm payment was paid only to summer farms that the CAB's had inventoried as having important cultural values. In the first RDP 2000-2006 the payment was designed as a grazing payment instead, motivated by the biological diversity that grazing maintains. This payment came to be criticised heavily by both summer farmers and authorities as it stimulated beef production and beef cattle were said to be "left off" at summer farms to graze even though no other practices associated with summer farming were undertaken such as milking, producing dairy products and maintenance of summer farm buildings and constructions.

As a result of the critique the payment was indeed changed in the RDP 2007-2013 so that the payment for grazing was reduced and designed so that it motivates keeping a small number of animals. The Agricultural Board wanted to stimulate an increasing total number of summer farms in use instead of

stimulating large number of animals at individual summer farms. The CABs in Dalarna and Jämtland made a joint proposal saying that complementary payments should be designed for milking and herding animals at summer farms. Milking was motivated by cultural heritage claims, herding animals for the sake of preventing predator attacks. These supports were supposed to cover the income loss from a lowered grazing support for summer farms practicing milking and herding. The proposal was not approved by the EU Commission which caused the grazing payment to be reduced although no additional payments were made to summer farmers. All summer farmers with five livestock units or more receive less payment with the new grazing payment. Keeping a herd of less than five livestock units is today generally considered to be a hobby farm.

The CABs are put in focus in the second part of the chapter, where the administrators' room for manoeuvre is discussed. The administrators themselves see their room for manoeuvre as limited, when it comes to the Agri-Environmental Payments, while summer farmers tend to see the administrators' room for manoeuvre as more or less unconditional. However, there are considerable differences between how the CABs in the area where summer farming is practiced has interpreted and implemented the payments designed by the Agricultural Board. The CAB of Dalarna tends to treat the summer farm payments as a support to cultural heritage management, and has endeavoured on defining what a traditional summer farm is. They have constructed a classification schedule of traditions that carry cultural value at summer farms to use when prioritising what farms to support through the RDP (besides the Agri-Environmental Payments). The CAB of Jämtland focuses on summer farms as an integral part of mountain farming, and pays attention to summer farmers as being milk producers or beef producers rather than being summer farmers.

The third part of the chapter unfolds the discussion on the importance of summer farmers being traditional for the administration today. First, a well-known case of a summer farm payment that was cancelled by the CAB of Dalarna as they considered the summer farm not to be run in a traditional way is presented. This case also illustrates the conflict between the two different perspectives on why summer farm payments should exist that have emerged – should it be a support to upkeep summer farming as a cultural heritage where traditional practices are important, or should it be a support to maintain biological diversity that results from high grazing pressures. These two perspectives raise further questions on how traditional practices and biological diversity respectively can be maintained through summer farming. This issue has been discussed at different conventions, such as courses for CAB

administrators with field trips to Maramureş in Romania, but also at internal meetings at the CAB's. The chapter finishes off by discussing a few examples on how this debate is carried out in different settings.

Being a summer farmer

In this chapter a few examples of summer farmers are presented. In the first part of the chapter it is shown that the loose category of summer farmers entails people that run their summer farms in different ways. Some have inherited their farms and use their summer farms in the same way as have been done through generations; others are new as summer farmers and are attracted by the opportunity to live close to nature. What category one adheres to affects how one can gain access to learning how to manage a summer farm. The first category can learn through their own practical experience while helping out as children or young adults, while the second needs to learn theoretically or through practical courses if they manage to find someone who organises them. Then they are left to trial and error, or to seek help from more experienced summer farmers. To many summer farmers, milking at the summer farm have become a value laden issue. Some think that only those who milk at the summer farm are real summer farmers. However, it is increasingly difficult to make small businesses with dairy cows economically viable, especially for those who milk by hand and thus cannot keep herds larger than twenty to thirty cows. To those farmers, starting a farm dairy has become a potential strategy, which is the focus of the second part of the chapter.

Today there is a handful summer farmers who have started their own farm dairies which enables them to produce cheese with more modern and professional equipment, which also makes it possible to sell cheese to a wider range of consumers. Often these farmers also increase their production of cheese through buying milk from other farmers. However, running a farm dairy requires more work hours to be put down and other skills than those required to be a dairy farmer with a summer farm; which means that not everyone can start a farm dairy. The farm dairy commerce has through an increasing amount of courses run at the national resource centre for quality food, Eldrimner, developed towards producing high quality soft and blue cheese and is generally sold at around 400 SEK per kilo or more. Summer farmers and other mountain farmers generally produce what they call "common white and red cheese", white cheese being a hard type of goat cheese, red cheese being Scandinavian whey cheese. Their production is small scale and they may charge as little as 60-70 SEK per kilo. The cheese produced at farm dairies is mainly sold to urban consumers while the white and red cheese stays local, often sold (or given) to friends and family as well as to small circles of faithful local customers. This

means that there are two parallel economies for cheese production among summer farmers – those who run professional small farm dairies and those who produce “common white and red cheese”.

To many summer farmers their relationship with farm animals is special. A discussion on the relations between farm animals, summer farmers and predators comprise the third and final part of this chapter. To many summer farmers it is the farm animals, no matter if they keep cows, sheep or goats, which are the main motivation behind running the summer farm. It is also the animals that dictate the terms of summer farming practices, especially the cows. Summer farming only works out if the cows come home from free-range grazing every night to be stabled, and if practised, milked. In order for this to happen, the cows need to be socialised. Many summer farmers testify to the importance of having a good leader cow (*skällko*) who leads the flock home at night. Many also claim that it is only traditional breeds, i.e. Mountain Cow (*fjällko*) and Red cow (*rödkulla*) who are capable of free range grazing in the forest. The larger and heavier lowland breeds cannot walk far and are incapable of defending themselves against predators, summer farmers say.

Conflicts with predators is an important issue for most summer farmers. Most claim that it is difficult or impossible to keep animals on free-range grazing in wolf territories, while bear territories not necessarily pose a problem. There are examples of individual bears that do not attack farm animals, but if they do the problem gets acute as having bears returning to the farm to guard their prey pose a threat to people too. The damages that are most problematic for summer farmers in relation to predators are not attacks though, but consequences of long-term predator presence that causes stressed and nervous animals, resulting in decreasing milk production, fruitless insemination attempts, and aggressive behaviour. Many summer farmers think that the authorities are handling the situation poorly, both when it comes to predator management overall but also in the more personal contacts that summer farmers have with predators when attacks occur.

The “summer farm movement” and their struggle to establish a new discourse

The chapter starts off with an overview of three issues that are essential to the summer farm associations (here after referred to as *associations*) in their attempt to affect authorities and the public in their quest to better the conditions for summer farming. The first issue is how the outlands are defined – for the associations, the outlands is a workplace and a grazing resource for summer farmers, not a wilderness were “politicians can keep large numbers of large predators”. The associations consider free range grazing in outlands to be threatened by the increasing numbers of wolves and bears.

The second issue that the associations are pushing forward is how animal welfare laws should be written and how animal welfare inspectors should work, so as to fit better with traditional farming practices. The associations argue that the way farm animals are kept at summer farms is ideal from an animal welfare perspective; still conflicts are created with animal welfare laws as, it is written with large scale conventional farming in mind, focused as it is on establishing minimum measurements for e.g. animal shelters. According to the associations, such requirements are intended for larger breeds of cattle and are easier to comply with for large scale commercial farmers who can afford to continuously invest in farm buildings as rules are changed.

The third issue that the associations push forward is the two conflicting perspectives on summer farming as an activity mentioned above – is it to be considered as a part of the tourist industry or is it an alternative form of agriculture? This is an issue that divides the associations. The issue is of principal importance as the way that the Agri-Environmental Payment is designed in the RDP affects in what way summer farming is stimulated to be practiced in the future. Summer farms that are focused on tourism stresses different needs from those focused on food production.

The second part of the chapter focuses on how the associations mobilise and what strategies they employ to affect authorities. Here I explain how persons functioning as translators within the associations are skilled to *translate* buzz words or key concepts in political programmes to summer farm practices, and as a result, place summer farming in favourable frames. One example shown is how concepts from the CBD's article 8j such as *traditional knowledge* and *indigenous and local communities* are utilised in the associations to improve the status of summer farming. It is clear that in these contexts, it would have been favourable for summer farmers to be an ethnic group with indigenous status. In lack of such opportunities the associations have chosen to focus on the traditional breeds that are kept on summer farms and have transferred the rhetoric of indigeneity and “ethnicity” to the cows instead.

I also analyse how the associations *network* with other national or international organisations, which I call alliance partners. Their networking has created opportunities for the associations to label summer farming both as a part of small-scale agriculture in Sweden (*småbrukare*), as well as a part of European transhumance through cooperation with different organisations. Thus, networking works as another tool to achieve as favourable a position as possible for summer farming.

The political space of the summer farm

In this concluding chapter a summarizing and more theoretical discussion is held on what characterises the summer farm as a political space, what practices are sanctioned, how they are negotiated and what room for manoeuvre different actors appear to have. The political space has shown to be characterised by a political struggle around different viewpoints on what summer farming is and what it should be, which feeds into the issue of how the Agri-Environmental Payments should be designed to support summer farming. First, a discussion on two contrasting rationalities that characterise the Agricultural Board and summer farmers respectively is developed. The Agricultural Board's focus on measurability and universally applicable regulations carries an idea of equal treatment. In practice though, the regulations operates in a way that effectively masques decision-making and make it appear as apolitical.

The summer farmer's rationality on the other hand is based on situated experience of tangible spatial situations. They discover how poorly universal regulations fit to their specific circumstances, which result in discontent and suspicions against the authorities' incentives. The CABs function as an arena where the two rationalities meet, as the administrators of the CAB are forced to act by the regulations set by the Agricultural Board while they at the same time are expected to apply the regulations to each particular farm. Thus they are forced to adapt and take local circumstances into consideration as well. This is characteristic of "grassroots bureaucracies" which is the level in any bureaucracy where regulations are put into practice. This means that it is the interpretations made by each individual administrator that settles who will be receiving payments from the RDP and who will not receive payments. How the RDP and in extension the CAP affect local practices is thus a result of the interpretations that the CAB administrators make.

In the second part of the chapter the discussion surrounding what summer farming should be and how it best can be supported is developed. This struggle is centred on the importance of being *traditional*. I place the desire to preserve traditions as a political goal in relation to the use of history and heritage, and show how the desire to preserve traditional summer farms can be seen as an antimodernist reaction expressed through nostalgia. To summer farmers the expectations on traditional practices pushes them to gain their primary income from the tourism industry rather than from the food industry.

Among summer farmers there are several examples of persons who consider their own summer farm to be first most a tourist destination. However, there are also summer farmers who are strongly against the idea of framing summer farms as tourist attractions only. They consider summer

farming to be an energy efficient alternative to conventional livestock or dairy production and want to see summer farming as a type of farming that could solve future environmental problems. The chapter is concluded through discussing this issue in relation to the CAP – what does the CAP aspire to achieve through its focus on “high natural and cultural values” and “traditional landscapes”? Does the CAP intend to provide summer farmers and other types of farms that have previously been disadvantaged a new role to play for future farming? Or does it rather intend to change details in how conventional farming is conducted? Who will be the farmers of the future?

